SON İMPARATOR

ABDÜLHAMİD HAN'IN GİZEMLİ DÜNYASI

İSMAİL ÇOLAK

NESİL

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN 7

I. BÖLÜM 11
KİŞİLİĞİ VE SİYASİ-MANEVİ PORTRESİ 11
1 Şahsiyeti ve Devlet Adamlığı 13
2 Maneviyatı 38
3 Hz. Peygamber (a.s.m.) Sevgisi 44
4 Mukaddesatı Müdafaası 47

II. BÖLÜM 55
ÖZGÜN POLİTİKALARI VE PROJELERİ 55
1 İslâm Birliği 57
2 Batı, İngiltere 64
3 ABD 76
4 Ermeniler 85
5 Kürtler 98
6 Yahudiler ve Filistin 107
7 ittihatçılar ve 1908 Darbesi 116
8 Masonlar 155
9 İstibdat ve Modernleşme 165
10 İstihbarat ve Sansür 191
11 Petrol 198
12 Demiryolu 208

III. BÖLÜM: 213
HAYATINDAKİ MÜHİM SİMALAR 213
1 Mithat Paşa 215
2 Namık Kemal 225
3 Enver Paşa 231
4 Talat Paşa 238
5 Şerif Hüseyin 242
6 Mehmed Akif 245

7 Bediüzzaman....249
8 Emanuel Karasso....255
9 Zaharoff....260
10 Gülbenkyan....263
11 Vambery....267

IV. BÖLÜM:....273
DÜŞÜNCELERİ, SAVUNMASI VE HAKKINDAKİLER....273
1 İlginç Fikirleri....275
2 Hakkında Söylenenler....286
3 Savunması....301

BİTİRİRKEN....310
KAYNAKLAR....312

BAŞLARKEN

Sultan II. Abdülhamid, geçmişten bugüne uzanan süreçte Osmanlı'nın ve yakın geçmişimizin en çok tartışılan ve konuşulan, hakkında en fazla eser ve makale yazılan; aynı zamanda en ziyade yergi ve iftira oklarına hedef olurken kısmen aşırı övgülere de muhatap olan, hâlihazırda tarihimizin en muammalı kapalı kutularından birisi haline getirilmiş vaziyettedir.

Hakkındaki "ulu, cennet mekân"ya da "kızıl, müstebit" yargısı hâlâ sürüp gitmektedir. Abdülhamid Han'ın gizemli dünyasının henüz tüm yönleriyle keşfedilmediği, hakkında sağlıklı, tutarlı, objektif ve ilmi analiz ve değerlendirmelerin yeterince yapılmadığı da ayrı bir gerçektir.

Daha çok, bir kısım "etkin ve yetkin" siyasî ve entelektüel çevrelere bulaşan bu "Abdülhamid illeti ya da bilmecesi" büyük ölçüde, onun yürüttüğü derin ve çok yönlü politikaların çapını anlayamamaktan, kendisini kuşatan ağır şartları bilmemek ve takdir edememekten ve nihayet muhafazakâr ve geleneksel kaynaklardan beslenen kişiliğine ve tavırlarına duyulan alerji veya nefretten türemiştir.

Bu biraz da Abdülhamid'in kendisiyle ilgilidir, zira Yıldız'a kapanarak zatını ve fikirlerini mümkün olduğunca dış dünyadan gizlemiş ve sadece yakınındaki çok dar bir çevreye açılmıştır. Ki Fransız *Figaro* gazetesi

1892'de ona "görünmez sultan" adını takmıştı. Haliyle, hakkındaki tüm spekülasyonlar da onun gizemli dünyasına nüfuz edememekten ve esrarına vakıf olamamaktan doğmuştur.

Ancak şu da bir hakikattir ki belki kendisini Yıldız'a hapsetmişti; ama ufku, vizyonu, hayalleri, projeleri ve yenilikleri Yıldız'ın duvarlarını fersahlarca aşacak seviyedeydi. Abdülhamid'in çehre sini kapatan kalın örtü ya da sis tabakası açıldıkça ve kişiliğine yönelik saldırılardan hasıl olan katran temizlendikçe "gerçek Abdülhamid" olanca ihtişamıyla ortaya çıkmakta, şaşırtıcı parlaklığıyla gözleri kamaştırmakta ve aklın sınırlarını zorlamaktadır.

O, öylesine diri, dinamik ve vizyon sahibi bir padişahtı ki yaptığı iş ve icraatlarıyla çağını aşmaya muvaffak olmuştu. Günümüzde bile, sanki "yaşayan bir siyasetçiymiş gibi" basınımız, aydın ve akademisyenlerimiz arasında sık sık gündeme oturarak tartışmalara kaynak ve malzeme teşkil etmesini bilmektedir.

O, gerçek bir proje, politika ve strateji adamıydı. Enver Paşa, Mithat Paşa ve emsalleri gibi hayalperest değildi, ayakları yere basıyor ve yapıp ettikleri realitelerle birebir örtüşüyordu. İslâmiyet'in ve ananevî değerlerin modern çağa uyarlanmasındaki gayretleri bilhassa takdire değerdi ve ufuk ötesiydi.

O, Rıza Tevfik'in deyişiyle "asrın en siyasi padişahı" idi, tam bir siyaset cambazı ve diplomasi kurduydu. 20. yüzyılda tek dişi kalmış Batı emperyalizmine karşı "hasta adam"ı cesurca müdafaa eden "son kurtarıcı"ydı. Yine o, ilan ettiği Meşrutiyet'le, açtığı okullarda yetişen asker ve bürokratlarla, gerçekleştirdiği imar-iskân ve altyapı hizmetleriyle, Cumhuriyet'in ve modern Türkiye'nin "temellerini atanlardandı."

Onu diğerlerinden ayrı kılan en mühim fark, son devir padişahları içindeki eşsiz mevkiinden ve arkasında bıraktığı büyük boşluğun doldurulamaması sebebiyle, ayakta tuttuğu devletin aniden büyük bir felaketle çökmesiydi. Bu anlamda o, aslında Osmanlı'nın "son imparatoru"ydu. Çünkü ondan sonraki padişahlar, Osmanlı Devleti'nin ve padişahlık kurumunun güç ve itibarını koruyamamışlardı.

İçinde bulunduğu sancılı sürecin en kritik padişahı olan Abdülhamid Han'ın gizemli dünyasını doğru anlamak ve keşfetmek, şüphesiz ki bugünümüze ve yarınımıza büyük ışık tutacaktır. Bu noktada, üstad Necip

Fazıl Kısakürek'in, Abdülhamid hakkında vardığı hüküm cümlesi gayet keskin ve vurucudur: "Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamaktır."

Fransız bilgin François Georgeon, daha da öteye gidiyor ve büyük bir iddia ile şu söylemi seslendiriyor:

"Abdülhamid'i ve onun hükümdarlık dönemini anlamak, bir bakıma bugünkü Türkiye'yi anlamak demektir."

İşte elinizdeki bu kitap, Abdülhamid Han'ın gizemli dünyasının tüm cepheleriyle yeniden anlaşılması ve bilinmeyen taraflarının hakkıyla keşfedilmesi çabasına mütevazı bir katkıda bulunmak maksadıyla hazırlanmıştır.

Ayrıca kitabın genişçe bir bölümünde öncesi ve sonrasıyla 1908 darbesinin geçirdiği serüven, bunun İttihat ve Terakki hareketinin gelişimindeki rolü ve yönetimde İttihatçı diktanın oluşmasındaki katkıları da ele alınmıştır. 1908 darbesi ile İttihat ve Terakki'nin baş mimarlarının gerçek yüzleri, Sultan Abdülhamid ile ilişkileri bağlamında günahları ve sevaplarıyla birlikte deşifre edilmiştir.

İttihat ve Terakki hareketi ile 1908 darbesi, getirdikleri ve götürdükleriyle, devletin kurtuluşu için bir çare mi yoksa batışı hızlandıran bir macera mı oldukları incelenerek tarihin derinliklerinde karanlıkta kalmış bir kısım hakikatlerin gün ışığına çıkması sağlanmıştır.

Kitap haline gelmesi iki seneden fazla süren bu eserle, Abdülhamid Han hakkındaki kafa karışıklığının ve münakaşaların bir nebze olsun sona ermesine, onun çoktandır hak ettiği tarihteki yerini salimen almasına ve hâsılı İttihatçı hareket ile 1908 Darbesi'nin de içinde yer aldığı, karartılan netameli bir dönemin aydınlanmasına kaynak teşkil etmesine vesile olmak bizim için en büyük devlet olacaktır.

Daha önce "Abdülhamid'i Yeniden Keşfetmek" ismiyle yayınlanan ilk baskının ardından, gözden geçirip geliştirdiğimiz bu yeni baskının yayınlanmasında emeği geçenlere şükranlarımı sunmak boynumun borcudur.

İsmail ÇOLAK
Ocak 2009

1. Bölüm

Kişiliği ve Siyasi-Manevi Portresi

ŞAHSİYETİ VE DEVLET ADAMLIĞI

Mizaç ve Ahlâkının Belirgin Özellikleri

Büyük hünkâr II. Abdülhamid Han, bilinenin aksine kan dökücü, zalim ve dahası "kızıl sultan" karalamalarını hak edecek mizaçta bir padişah değildi. Tam tersine son derece merhametli, şefkatli, yufka yürekli ve bağışlayıcı bir karakter ve ahlâka sahipti.

O kadar ki en büyük düşmanlarını bile çoğu defa bağışlamaktan çekinmeyecek kadar şefkat ve merhametine -zafiyet düzeyinde- yenik düşen bir hükümdardı. Mesela Sadrazam Mithat Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'in katlinden dolayı Yıldız Mahkemesinin verdiği, idam cezasını müebbet (ömür boyu) hapse çevirmiş; kendine karşı mücadele eden Namık Kemal gibi Jön Türklerin ve İttihatçıların önde gelen pek çok şahsiyetini affetmiş; hatta onlara ve ailelerine maaş dahi bağlatmıştı.

Sultan Abdülhamid'in en belirgin yönlerinden biri de dengeli ve otoriter bir kişiliğe sahip olmasıdır. Dış politikada izlediği "denge siyaseti" ve batmakta olan devleti kurtarmak için içte ve dışta aldığı katı ve koruyucu tedbirlerde bu durum kendini açıkça belli eder.

Bu yüzden Abdülhamid, yapıp ettikleriyle anlaşılamamış veya anlaşılmak istenmemiş; dışarıda "kızıl sultan" iftiralarına, içerdeyse "müstebit" (baskıcı)

ithamına maruz kalmıştır. Hâlbuki onu böyle davranmaya, sürekli olarak su almakta olan devlet gemisini her geçen gün daha fazla içine çeken anaforik şartlar ve saltanatının her anlamda karışık ve zorlu bir döneme rastlaması sebep olmuştu.

Niyazi Berkes'in şu tespiti bu anlamda çok önemlidir ve yukarıdaki kanaati destekler mahiyettedir:

"Abdülhamid rejimi, halkın iradesine karşı tek adamın zorla koyduğu bir rejim değildir. Abdülhamid rejimi kendini zorunlu kılan şartlar altında biçimlenmiştir."[1]

Abdülhamid Han'ın bir başka ayırt edici vasfı, zannedilenin tam aksi istikamette yeniliğe ve gelişime açık, son derece "reformist" bir padişah olmasıdır. Devrinde, Batı'daki ilmî ve teknolojik gelişmeleri, icat ve keşifleri yakından takip etmiş ve anında, devletin imkânları çerçevesinde ülkesine intikal ettirmiştir. Bu konuda kendisini "gerici" olmakla suçlayan İttihatçıları bile geride bırakacak ölçüde muazzam yeniliklere imza atmıştır.

Abdülhamid'in, eğitim, kültür, sağlık, ulaşım ve bayındırlık alanında yaptığı müthiş reform hamlelerini düşmanları dahi gerçekleştirememiş ve çaresiz bir şekilde onu takdir etmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Gerçekten de onun zamanında yapılan reformlar, Osmanlı'nın son devrinde görülen ve hatta Cumhuriyet idaresine bile temel teşkil edecek çapta fevkalade büyük reformlardı.

Sultan Abdülhamid'in karakterinin dikkat çekici hususiyetlerinden bir diğeri ise gayet tedbirli, temkinli ve müteyakkız (uyanık) olmasıdır. Babası Abdülmecid'in "kuşkulu ve sükutî (sessiz) oğul" dediği Abdülhamid'in, nispeten aşırıya kaçacak seviyede vehimli (şüpheci) ve kuruntulu olduğu söylenebilir.

Ancak bu da tamamen yaşadığı dönemin olağanüstü şartlarından, iç ve dış karışıklıklardan, kaypak bir zeminde siyaset yapmanın zorluğundan ve nihayet çevresinde güvenilir kişilerin ve sağlıklı bir ortamın olmamasından kaynaklanmaktaydı.

Yoksa gerek içerde gerekse dışarıda kendisi ve devletini yıkmaya yönelik komploları takip edişi ve entrikalardan önceden haberdar olup, lazım gelen tedbirleri erkence almaya koyulması, dayanağı olmayan boş bir kuruntu değildi.

[1] Orhan Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği,** İstanbul, 1987, Gür Yay., s. 430.

Muhaliflerinin iddia ettikleri gibi, gölgesinden bile korkan -böyle olmadığını bomba ve 31 Mart hadiselerinde gösterdi- ve etrafına daima şüpheli gözlerle bakan ve insanların peşine hafiye (ajan) takmaktan zevk alan birisi değildi.

Devletinin çıkarları ve devrinin kendine mahsus halleri neyi gerektirmişse sadece onu yapmaya çalışmıştı. Belki biraz aşırıya kaçmış olabilir, ama bunda da mazur görülecek kadar geçerli mazeretlere sahipti.

Hatıratında kendini şu ifadelerle savunmuştur:

"Hayatımı, bana sadık olanların uyanıklığına borçluyum. Başımdan geçenler, asabı (sinirleri) en kuvvetli insanı dahi sarsmaya kâfidir. Bütün bu tecrübelerden sonra, ihtiyatlı olmama şaşmamak lazım...

Benim ne şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor... Kardeşimden sonra tahta çıktığım vakit, etrafımı, entrikalardan örülü ağlar içine hapsetmek isteyen insanlar almıştı.

O zaman, hayatımı ve tahtımı muhafaza edebilmek için, kurnazlara karşı kurnazca hareket etmek icap ettiğine karar verdim."[2]

Bu konuda en sağlıklı ve objektif değerlendirmeyi yapanlardan biri de 15 sene başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa'dır:

"Bu vehmin kısmen bir yaratılış icabı olduğunda şüphe olmamakla beraber, gerek şehzadeliği ve veliahtlığı gerekse padişahlığı zamanında etrafını kuşatan insanlar, onu bu vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamış, daima vehmini kızdıracak hadiseler göstermişler, her tarafta onun hayat ve saltanatına düşmanlar bulunduğunu söyleyerek saltanattan mahrumiyet ve ölüm tehlikeleriyle vehme alabildiğine vüs'at (genişlik) vermişler. Hatta çok defalar ortada hiçbir sebep ve vesile yokken onun vehmini körükleyecek hadiseler icat etmişlerdir.

Sultan Hamid'in tarihini yazanlar, onun kusur ve kabahatlerini tespit ederken, bütün bu kusurlu ve kabahatli işlere sebep olan vehmin membaı (kaynak) ve menşei (kökeni) hakkında tetkikat (inceleme) yapmadan mütalaa (fikir) yürütecek olurlarsa hatalı bir yoldan gitmiş olurlar. Sultan Hamid'i etrafındaki adamlarla, sadrazam ve nazırlarıyla (bakanları), saray mensuplarıyla; hulasa bir dakika peşinden ayrılmamış olan muhiti (çevresi) ile muhakeme etmek (yargılamak) en doğru yoldur."[3]

[2] Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım, I**stanbul, 1984, Dergah Yay., s. 7, 207.
[3] Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid, İ**stanbul, 1990, Boğaziçi Yay., s. 13.

Abdülhamid Han tahta çıktığı ilk yıllarda

(Şahsiyet ve karakterinin can alıcı yönlerini analiz etme münasebetiyle söz ettiğimiz bu konuları, ilerdeki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alacağız.)

Diğer İlginç Hususiyetleri ve Hobileri

Tarih, siyaset ve hukuk bahislerinde oldukça geniş bir malumata sahipti. 1850'den itibaren devrinin âlimlerinden musiki, hat, Arapça, Farsça, Osmanlı edebiyatı ve tarihi ve diğer İslâmî ilimleri tahsil etmişti. Özellikle tarihe büyük merakı vardı. Bilhassa Osmanlı tarihini değişik kaynaklardan okuyup

incelemişti. Geçmişe ait olayları kimsenin bilmediği şekilde teferruatıyla hikâye ederdi.

Gençliğinde vak'anüvist (tarih yazıcısı) Lütfi Efendi'den aklığı tarih derslerinin bundaki rolü elbette ki büyüktü.

Hafızası pek kuvvetli idi. Zeki, çabuk kavrayışlı ve hazırcevap idi. Uzun ve derinlemesine düşünmeden, karşısındakinin görüşlerini iyice anlamadan ve devlet adamları ve ulemanın görüşünü almadan herhangi bir konu hakkında fikir beyan etmez ve hüküm Vermezdi.

İster halktan ister devlet adamlarından olsun, huzurunda konuşanları sıkmaz, bütün düşüncelerini açıkça söylemelerine imân verir, sonuna kadar sabırla dinler, kimseyi kendisine arz edilen düşünceleri veya ölçüsüz sözleri yüzünden cezalandırmazdı.

Sarayın dışından görünenin aksine son derece yumuşak huylu, halim selim, hikmetli konuşan birisiydi. Karizmatik kişiliği, tevazuu, insanlık ve nezaketiyle, karşısındaki düşmanı bile olsa, etkileme kabiliyetine sahipti.

Kimseye "sen" diye hitap etmez, cariyelerine bile "getiriniz, götürünüz" gibi nazik bir dille emir verirdi. Kadınlarına da pek saygılı davranır; "başkadın, başikbal" diye seslenirdi.

Tahmin edilemeyecek kadar cesur ve atikti. Bir zelzele sırasında yerinden kıpırdayıp paniğe kapılmadan sonuna kadar beklemesi, Ermenilerin Osmanlı Bankası'na hücumları sırasında herkesin suikast yapıldı endişesi ile etrafı velveleye verdikleri sırada, onun metanet göstererek cuma selamlığına çıkması ve hakeza bomba hadisesinin ertesi hafta cuma selamlığına gelmesi gibi hadiseler cesaretine delil gösterilebilir.

Sabahları gayet erken kalkar, soğuk su ile banyo eder, ufak bir gezinti yapar, çalışma odasına girer, kendi önünde pişirttiği bir fincan kahveyi içer, yumurta ve sütten ibaret hafif bir kahvaltıdan sonra çalışmalarına başlardı. Mide ve bağırsaklarından rahatsız olduğundan gayet az ve kuvvetli yemek yerdi.

Gece geç vakte kadar düzenli ve sürekli olarak (günde 15-16 saat) çalışırdı. Öğleden sonraki vaktini ekseriya çok zengin olan kütüphanesinde okuyarak veya çalışarak geçirirdi. Geceleri sarayın bütün elektrikleri yanar, padişahın hangi odada yattığı bilinmezdi.

Acele bir iş veya haber çıktığında, vakit ne kadar geç olursa olsun, uyandırılmasını isterdi. Başkâtibi Tahsin Paşa, böyle gecelerde gelen tezkerelere (not, pusula) bazen 1-1,5 saatini ayıran ve uykusuz kalan padişahın ertesi sabah mesaisini hiç aksatmadan yine aynı saatte görevi başında olduğunu hayretle anlatmış ve "Bizim için hiç uyumamak, daima müteyakkız (uyanık) bulunmak farz-ı ayın (farz hükmünde) olmuştur." demiştir.

Saate ve vakte pek fazla riayet ederdi. Her işini bir saate bağlamış, düzgün ve yeknesak (tekdüze) bir ömür geçirmişti.

Vaktinin çoğunu kütüphanesinde kitap okuyarak geçirirdi. Her gece uyumadan evvel kitap okutmak âdetiydi.

Sultan Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında

Kitaba olan ilgisi ve merakı fevkaladeydi. Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanesinde, yabancı dillerde Türkiye hakkında yazılmış ve özel olarak tercümesi -yaklaşık 6 bin adet- yapılıp telif hakkı ödenmiş eserler, roman ve hikâyeler, coğrafya ve seyahatname koleksiyonu ve Avrupa'da çıkan bütün önemli gazeteler bulunuyordu.

Roman okumaya çok meraklı idi. Daha çok da polisiye (dedektif) romanlar okurdu. Seyahatname okumayı da severdi. Saraydaki tercümanlara özel olarak çevirttiği romanlar bir kütüphane dolduracak kadar fazlaydı.

Özellikle de Victor Hugo'ya ve Conan Doyle'un - onun için, "Ne harikulade bir polis müdürü olurdu!" demişti- "Şarlok Holmes"ine büyük hayranlığı vardı.

Matbaa ve yayın işlerine de gayet meraklıydı. Avrupa'dan modern matbaa makineleri getirerek nefis divanlar bastırmıştı. En itibar gören hadis kitabı olan *Sahih-i Buhari'nin* en sağlıklı baskısını da o yaptırmıştı.

Kütüphaneciliğimizin modern anlamdaki kurucusu da oydu.

Kıyafet ve yaşayışında dikkati çekecek bir sadelik takip eder, şatafatlı üniformalardan, büyük merasimlerden nefret ederdi.

Sade olmakla birlikte giyiminin kendine has bir zarafeti vardı ve çoğunlukla yerli kumaştan yapılma elbiseleri tercih ederdi. Yeni elbise giyenlere karşı genellikle övünür ve onları yerli malı kullanmaya teşvik ederdi.

Temizliğe çok düşkün olduğundan elinde devamlı Atkinson marka kolonya şişesini gezdirir ve birkaç saat içinde kullanır ve bitirirdi.

Zayıf ve atletik bir yapıya sahipti. Jimnastik meraklısıydı. Ata biner -çok ustaydı-, araba kullanır, kürek çeker, yelken kullanırdı.

Kılıç ve tabanca kullanmada gayet mahirdi. Atıcılık yapar, ava gider ve kılıç talimleri yapardı. Gençliğinden beri silah toplayıp bir silah koleksiyonu dahi yapmıştı.

Vaktinin çoğunu Yıldız Sarayı'nda geçirirdi. Resim salonu, fotoğraf atölyesi, musiki salonu ile bilhassa uğraştığı marangoz atölyesi en çok bulunduğu yerlerdi.

Marangozluğa özellikle meraklıydı ve Avrupa'dan getirttiği yeni sistem birçok aletin bulunduğu geniş bir marangoz atölyesi mevcuttu. Birçok sedefli ve oymalı eşyalar yapmıştı. 1897'deki Osmanlı-Yunan Harbi'nde yaralanan gazilere birer tane kendi eliyle imal ettiği baston hediye etmişti.

Manzara ve çiçek resimlerinden hoşlanır ve portre çizerdi. Güzel tablo koleksiyonları vardı.

Yalnızlığının tabii bir neticesi olarak koleksiyon merakına kapılmıştı. Bunlar arasında en değerli olanı kuş ve silah koleksiyonu idi.

Tiyatro ve konserleri sever; cuma, çarşamba ve pazar akşamları hususî tiyatrosunda bir temsil veya konser verdirirdi.

Musikişinas bir tabiatı vardı. Alafranga musikiyi alaturkaya tercih ederdi. "Alaturka güzeldir; ama daima gam verir. Alafranga neşe verir." derdi. Bunu bilen muhtelif milletlerden olan ve eserlerini şahsına ithaf eden bestekârların sayısı 2 bini bulmuştu.

Fotoğrafçılığa da meraklıydı. Döneminde neredeyse bütün imparatorluğun fotoğrafını çektirmişti.

Genellikle hafif ve hazmı kolay yemekleri tercih ederdi. Öğle yemeğinde genellikle şunları yerdi: Rafadan yumurta veya tere yağda pişmiş yumurta ya da omlet; koyun külbastısı veya kotlet pane; balıklardan mezid veya gelincik balığı; bazen börek; tatlılardan kaymaklı kadayıf, sütlaç veya muhallebi, alafranga tatlılardan şarlot.

Akşam yemekleri daima hafifti: Et suyu, bazı çorbalar ve meyvelerden (çilek, kavun, karpuz ve şeftali) ibaretti. Akşam yatak odasına limonata, frenküzümü veya nar şerbeti bırakılırdı.

Askere iyi yemek verilmesi için sık sık talimat verirdi. O zamanki usule göre kışlalarda pişen yemeklerden saraya gelen birer karavana numuneyi doktorlara düzenli olarak kontrol ettirirdi.

Durmadan sigara içerdi. Sarayda sigara yapmayı bilen özel adamları vardı.

Kahve içmeyi -özellikle Yemen kahvesi- pek severdi.[4]

Pinti Değil, Tutumluydu!

Özel hayatında olduğu gibi devlet idaresinde de israftan kaçınır, dengeli bir harcama siyaseti güderdi. Kendi alışverişini yapan ağalara tek tek aldıkları malların fiyatını sorar ve sarayın mutfak harcamalarını bizzat kontrol ederdi. Bu yüzden "Pinti Hamid" suçlamalarına maruz kalmıştı.

Devraldığı umumî borçların yekûnu 4 milyar Frank'tı. İlk iş olarak aşırı artmış saray masraflarını kıstı. Haremi ve teşrifat usullerini daha sade bir düzene soktu.

Hatıratında, Osmanlı borçlarını nereden nereye getirdiği ve kendinden sonrakilerin devleti tekrar borç batağına nasıl sapladıklarına şöyle parmak basmıştır:

"Hükümdarlık makamına geldiğim zaman, 300 milyon liraya yaklaşan dış borçlarımızı -iki büyük harbin ve birçok ayaklanmanın gerektirdiği masrafları karşıladıktan sonra- 30 milyona indirmeyi başardım. Yani, onda birine! Nazım Beyle (İttihatçı) arkadaşları ise, benim bıraktığım otuz milyon borcu, bugüne kadar 400 milyona (Mart 1917 itibarıyla) çıkardılar."

İttihatçılar bununla da kalmamışlar, Abdülhamid'i tahttan in-

[4] İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri,** İstanbul, 1986, Pınar Yay., s. 15; Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid,** İstanbul, 1986, Selçuk Yay., s. 22-33, 209; Tahsin Paşa, **a.g.e.,** s. 212-216, 396; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,** C.11, s. 6299-6301, 6349-6351; Koloğlu, **a.g.e.,** s. 66-67, 122-123, 139; Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı,** İstanbul, 2006, s. 57, 68-72, 79-80, 83, 84, 86-91.

dirdikten sonra Yıldız Sarayını yağmalamış ve 550 bin altın liralık hazineyi ve mücevheratı gasp etmişlerdi. Ayrıca, sultanın, Kredi Lyon ve Alman bankalarındaki 1,5 milyon altın liralık servetine de zorla el koymuşlardı.

Yıldız yağmasına itiraz eden filozof-şair Rıza Tevfik Bey'e, Takıl Paşa pişkince şu cevabı vermişti: "Ne yapalım Rıza Bey, İttihat ve Terakki'nin paraya ihtiyacı var! İhtiyacımızı da ancak Yıldız Sarayı'nın hazinesi temin eder!"

İttihatçıların bu "han-ı yağması" hakkında, Sultan Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun yaptığı değerlendirmeler oldukça düşündürücüdür:

"Saltanatı, İttihatçıların ileri gelenleri sürüyordu... İttihat ve Terakki'ye mensup yüksek şahıslar memleketin mukadderatını ellerine almışlar, bir kısmı kendi keselerini doldurduğu gibi, bir kısmı da dolduranlara bile bile gözyumuyorlar, devletimizi adeta imha ediyorlardı. Bu adamların haremleri (eşleri) kürkler, pırlantalar içinde yüzüyor, sırf eğlenmek ve sefahat yapmak için seyahatlere (ekseriye Almanya'ya) gidiyor, Yıldız Sarayı ile diğer saraylardan yağma olunan serveti, Üçüncü Ordu adına cebren (zorla) aldıkları babamın şahsî servetini, Paris'te sattırdıkları hanedana ait mücevheratı bu sefahat seyahatlerinde kullanıyorlardı."[5]

Şimdi dilerseniz, hünkârın, ana hatlarıyla özetlemeye gayret ettiğimiz kişilik, mizaç ve ahlâkının en fazla göze çarpan yönlerini, hayatından birkaç çarpıcı enstantane ve anekdot ile daha müşahhas ve anlaşılır kılmaya çalışalım:

Vatanına ve Haysiyetine Düşkünlüğü

Sultan Abdülhamid, İttihatçılar tarafından tahttan indirilince Selanik'teki Alatini Köşkü'nde mecburî yerleşime tâbi tutulmuştu. I. Balkan Harbi esnasında Selanik'in elden çıkması söz konusu olunca, İttihat ve Terakki Hükümeti Abdülhamid'den şehri terk etmesini istemiş, ancak şiddetli bir tepkiyle karşılaşmıştı.

[5] Y. Kenan Necefzade, **II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1967, s. 41 Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 197.

Abdülhamid dönemine ait bir tezkere

Sultanın, hayatının hiçbir döneminde görülmeyen bir öfkeyle ayağa fırlayıp bağırarak verdiği şu cevap, ancak vatanının haysiyetini temsil eden bir Osmanlı sultanına yakışırdı:

"Dört devletle harp mi? İnanmam. Demek Balkanlarda bize karşı ittifak oldu, öyle mi? Yunanlılarla Bulgarların birleşmesi nasıl olur? Başta bulunanlar bu ittifakı anlayamadılar mı? Dört Balkan devletinin birleşip bize saldıracaklarını işitsem inanmazdım. Çünkü onların birbirlerine düşmanlıkları, hepsinin bize düşmanlıklarından ziyade idi... Bu nasıl bir gaflettir! Bu devletler birleşemezler ki! Aralarında kilise kavgaları var...[6]

[6] Meclisi Mebusan ve Ayan Meclisi, "Kiliseler Kanunu"nu çıkararak maalesef bu ihtilafı çözmüşlerdi. Selanik'te Alatini Sarayının muhafızlarından olan Ali Fethi (Okyar) Bey'in naklettiğine göre, Sultan Abdülhamid'in bu kanunun çıkması üzerine gösterdiği tepki tam olarak şöyleydi: "Abdülhamid, başını iki elinin arasına alarak: Eyvah! Şimdi Yunanlılarla Bulgarların el ele vererek üzerimize çullanmalarını bekleyin! Ben bu birleşmeye otuz sene, bin bir bahane ve sebeple mani olmuştum." Bkz. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam,** Haz: C. Kutay, İstanbul, 1980, Tercüman Yay., s. 142.

Selanik, İstanbul'un anahtarıdır, Ecdat kanlarıyla sulanan bu topraklar nasıl düşmana terk edilir? Bırakıp gidersek, tarih ve ecdat bizim yüzümüze tükürmez mi? Şurdan şuraya gitmem. Bana bir tüfek veriniz. Birlikte son nefesimize kadar müdafaa edelim. Hem bizim 2. ve 3. ordularımız nereye gitti? Bu harbi idare eden kumandanlar kimlerdir? Ne olursa olsun, bir yere gidecek değilim. Bunu bilmiş olunuz!

Allah devletimi bu hale getirenleri kahretsin! Düşmanla sava-şarak son nefesimi vermek, bir Osmanlı hanedanı mensubu olarak hakkımdır. Bunu hiç kimse elimden alamaz!"

Lâkin durumun vahameti tekrar izah edilince ve padişah V. Mehmed Reşad'ın ricası iletilince, son derece şaşkın bir biçimde limanda demirleyen Alman zırhlısına binmek ve İstanbul'a dönmek zorunda kalacaktı.[7]

Osmanlı Devleti'nin, Almanya ve Enver Paşa'nın karşılıklı ayak oyunlarıyla I. Dünya Savaşına sokulmasının (Ki İstanbul'a gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm'in bu yöndeki teklifini daha o zamandan kendisi reddetmişti.) zatına nasıl tesir ettiği hakkında ise hissiyatını şöyle ortaya ifade etmiştir:

"İki Alman harp gemisinin Boğaz'dan süzülüp Karadeniz'e çıktığı gece, sabaha kadar uyuyamadım. Bu maceranın devletime ne getireceği belli idi!

Son asır zarfında kendisiyle yaptığımız muharebelerin cümlesini kaybettiğimiz Rusya ile denizlere hâkim İngiltere ve Fransa'yı karşımıza almıştık.

Üstelik devlet ağyara (düşmana) el açacak haldeydi. Düyun-u Umumiye'den (Genel Borçlar İdaresi) ve Reji (Tütün) İdaresi'nden tavizler karşılığı alınmış borçlarla memurların aylıkları ödeniyordu.

Böyle akşamın sabahından hayır umulur mu?"[8] Sonraki yıllarda, bu defa 1915'teki Çanakkale Savaşları sırasında, düşmanın Marmara Denizi'ni geçme ihtimaline karşılık, payitahtın (başşehrin) Eskişehir'e taşınması gündeme gelmişti. Sultan Reşad, "Biraderim hazır olsunlar, kendilerini Bursa'ya nakletmek icap edecek. Ben de Konya'ya gideceğim." haberini gönderince,

[7] Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 216-218; Bozdağ, **a.g.e.,** s. 149-155. Metinde, italikle belirtilen kısımlar Abdülhamid'in hatıratından eklenmiştir. [8] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 156.

Sultan Abdulhamid buda da karşı çıkmış gösterdiği tepki Selanik'tekinden farksız olmuştu:

"Biraderim ne yapıyor? Hiçbirimiz payitahtı terk etmemeliyiz. Bahusus kendileri ölünceye kadar burada kalmalıdırlar. Biz bütün hanedan, en küçük ferdimize kadar burada memleketi müdafaa ederek ölmeliyiz. Ben Fatih Sultan Mehmed'in torunuyum. Her tarafı sarılmışken bile askerlerinin başında savaşan Bizans İmparatoru Konstantin kadar olamayacak mıyız? Ben İstanbul'dan katiyen çıkmam. Burada ölmeye hazırım!"[9]

Tarihçilerin çoğu burada şu nokta üzerinde hemfikirdir: Eğer Abdülhamid tahttan inmeseydi, Osmanlı Devleti, ne Balkan ne de I. Dünya Savaşı'na (Kendi ifadesiyle girse bile, Almanya safında değil, deniz gücüne sahip olan İngiltere safında yer alırdı.) girerdi ve bu savaşların çıkmasına kati surette müsaade etmezdi. Bu anlamda, mesela 31 Mart'ın patlak verdiği gün, Paris büyükelçisi Münir Paşa, bir "Balkan ittifakı projesini" gerçekleştirmiş bir halde Bükreş'ten İstanbul'a dönüyordu.[10]

Nitekim I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Osmanlı'nın çöküşünü görmeden (görseydi, herhalde ceddi I. Abdülhamid gibi -Özi Kalesi'ndeki Müslümanları Ruslar katledince- kederinden ölürdü!) İstanbul Beylerbeyi Sarayı'nda fâni hayata gözlerini kapatacaktı.

Abdülhamid Han'ın vatana ve vatan toprağının kutsiyetine verdiği değeri gösteren mükemmel bir misal de şudur:

Ahmet Vefik Paşa, Rumelihisarı'nın üst tarafında kurulan misyoner yuvası Robert Kolej'in arsasını Amerikalı Protestan misyonerlere satmıştı. Bu zat ölürken, Eyüp Sultan'a gömülmek istediğini vasiyet etmiş, fakat zamanın padişahı Abdülhamid Han buna katiyen müsaade etmeyip,

"Protestanlara arsa satan adam, kıyamete dek onların çan sesini dinlesin!" diyerek Eyüp Sultan'a değil, sattığı arsanın hemen önündeki Rumeli Mezarlığı'na gömülmesini emretmiştir.[11]

[9] Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 230-231. Ayrıntı için bkz. 3. Bölümdeki, Abdülhamid ve Talat Paşa kısmına.

[10] Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılâp: Meşrutiyet,** İstanbul, 1976, Sabah Yay., s. 68.

[11] Mustafa Müftüoğlu, **Tarihi Gerçekler,** C.2, İstanbul, 1993, Seha Neşriyat, s. 41.

Sultan V. Mehmed Reşad

Onurlu Şehzade ve Havada Kalan El

Abdülhamid, daha şehzadeliği esnasında son derece gururlu ve haysiyetine düşkündü. Hele yabancı devlet temsilcileri söz konusu olunca, bu durum kendisini daha belirgin bir biçimde gösteriyordu.

Bir gün zamanın İngiltere büyükelçisi Lord Stratford Canning saraya gelir ve babası Abdülmecid, şehzade Abdülhamid'den büyükelçinin elini öpmesini ister. Ancak babasının bütün ısrarlarına rağmen dönemin süper devleti konumundaki İngiltere'nin bu kurt diplomatının elini öpmez.

Böylelikle geleceğin "ulu hakanı", daha o zamandan, kendi saltanatında İngiltere'ye karşı takınacağı güvensizlik esasına dayanan tavrın ilk işaretlerini de vermiş olur.[12]

[12] Nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 52.

Borç İçin Didinen Padişah ve Eşi

Osmanlı Devleti, 1853'teki Kırım Harbi'nden itibaren Avrupalı devletlerden borç almayı alışkanlık haline getirdiği gibi, çok önceden beridir, darda kaldığında İstanbul'daki Galata Bankerlerinden de sık sık borç alır olmuştu. Abdülhamid dönemine kadar bu borçlar öylesine katlanmış ve altından kalkılmaz hale gelmişti ki (300 milyon lira), devlet 1881'deki Muharrem Kararnamesi ile resmen iflasını ilan etmek zorunda kalmıştı.

Abdülhamid'in saltanatının ilk zamanlarında devleti kıvrandırmaya başlayan bu ekonomik bunalım sürecinde bir de, Lorando ve Tubini isimli iki Fransız Banker'in, Sultan Abdülaziz'e verdikleri borcu geri alamadıkları için, Fransa kanalıyla alacaklarına karşılık Midilli Adası'nı işgal ettirmeleri ise durumu daha da zorlaştırır. Eğer Osmanlı Devleti, Kasım 1901'e kadar bankerlere olan 500 bin altın (faiziyle birlikte 750 bin altın) borcunu ödemezse Midilli Adasını gözden çıkacaktır.

Devraldığı dağ gibi borcu ödeyememenin ıstırabıyla zaten inim inim inlemekte olan Sultan Abdülhamid'in sıkıntısını bu son hadise iyiden iyiye katmerleştirmiştir. Efendisinin sırtındaki dertten haberdar olan Fatma Pesend Hanım, günün birinde sultanın huzuruna gelir ve Acaba cihan padişahını bu kadar kaygılandıran şeyin ne olduğu bana söylenemez mi?' sözüyle adeta çıkışır.

Abdülhamid Han'ın 'Bilmiyor musun? Midilli meselesi. Ne yapacağımı daha kestiremedim.' cevabına karşılık, Fatma Pesend Hanım'ın söylediği söz oldukça manidardır: 'Ben de bunun için geldim. Siz ve ben bir aileyiz. Ailede dertler de, mutluluklar da ortaktır. Ben size sıkıntınıza sebep olan paranın hiç değilse bir bölümünü verebilirim; belki de tamamını...'

Fatma Pesend Hanım, babasından kalma hatırı sayılır bir mirasa sahipti ve kocasının 'Teşekkür ederim amamam. Bu parayı hem sana geri nasıl öderim? Çok gençsin, önünde uzun yıllar var. Benim fazla bir miras

bırakacak durumda olmadığımı bilmen lazım. Hayatın, insanın önüne ne dökeceği belli olmaz..' sözüyle geri çevirmesine rağmen, parayı devlete vermekte çok ısrarlıydı ve bir derde derman olmak istiyordu.

Son sözü çok müthiş ve ikna ediciydi: 'Bu devlete benim borcum yok mu dersiniz! Geri isteyen kim?' Sultan Abdülhamid çok duygulanmış ve eşinin, hiçbir karşılık beklemeden büyük bir fedakarlıkla devlet için verdiği parayı almak mecburiyetinde kalmıştı.

Abdülhamid, faiziyle birlikte 750 bin altını bulan borcu, sıkı pazarlıklar sonucunda 502 bin altına düşürtür ve büyük kısmını eşinin verdiği paralarla öder, böylelikle Midilli Adası Fransız işgalinden kurtulmuş olur."

Haremindeki Titizlik ve Kıskançlığı

Sultan Abdülhamid Han'ın karısı Müşfika Sultan, kocasının vefatının ardından, bir de kızı Ayşe Sultan'ın Avrupa'ya sürgün gitmesi üzerine, İstanbul'da yıllarca yalnız yaşamıştı. Ayşe Sultan, annesini defaatle yanına çağırmasına rağmen gitmemişti. Bunun sebebini soranlara ise, şöyle ibret dolu bir cevap vermişti:

'Efendim (Sultan Abdülhamid) pek kıskançtı. Harem ağaları bile, başlarını kaldırıp yüzüme bakmaktan men edilmişti. Avrupa'ya gittiğimde, yüzümü yabancı erkeklerin gördüğünü kabrinde hissederse güceneceğini, azap duyacağını düşündüm. Onun için de, kalbime taş basarak, yıllar yılı dar-ı dünyada (dünya memleketinde) evladımın hasretine katlandım.'[14]

Şefkat Abidesi Bir 'Hızır' Gibiydi!

Sultan Abdülhamid'in 15 sene başkâtipliğini yapan Tahsin Paşa, hünkârın, tebaasının (halk) dert ve sıkıntılarıyla nasıl hemhâl olduğu, darda kalanların imdadına -ayrım gözetmeksizin- nasıl bir "Hızır" gibi yetiştiği ve sınırsız bir şefkat ve lütufla derde derman olmaya çalıştığı hakkında şöyle enteresan ve bir o kadar da hayret-engiz bir vak'a nakleder:

"Bir akşamdı. Mabeynde (Harem ile Selamlık arasındaki oda) nöbetçi olarak ben kalmıştım. Gelen mektup, telgraf, rapor ve tezkerelerin (pusula) listesini tertipleyip huzura çıkarmak üzereyken bir telgraf geldi.

İstanbul'da Laleli postanesi memurlarından birinin Yıldız'a çektiği bu telgrafta, karısının o gece doğum yapacağı, doğumun çok zor olacağına dair doktorlar tarafından dikkat işareti verildiği, elinde hiçbir vasıla bulunmadığı

Bozdağ, **Harem Penceresinden Sultan Abdülhamid,** İstanbul, 1995, Emre Yay., s. 99-104; Armağan, **a.g.e.,** s. 64-65.

[14] Nahid Sırrı Örik, **Abdülhamid'in Haremi,** İstanbul, 1989, Arba Yay., s. 34.

ve merhamet-i şahaneye (padişahın merhametine) sığındığını bildiriyordu.

Bu telgrafa kıymet vermedim ve onu listeye almadım. Huzurda padişah, âdeti icabı her şeyi ayrı ayrı gözden geçirdikten sonra ilave etti: 'Başka bir şey var mı?'

Telgrafı söyledim ve arza değmeyeceğini düşünerek listeye almadığımı ifade ettim. Emir verdi: 'Hemen getiriniz.' Getirdim...

Dikkatle okudu ve derhal mütehassıs (uzman) bir tabip (doktor) ve bir yaverle (yardımcı) doğru Laleli'ye giderek doğumu kontrol altına almalarını, benim de kendilerine refakat etmemi ferman etti. Gittik ve işimizi bitirip sabaha karşı döndük.

Bir de ne görelim! Hünkâr, bahçe üzerindeki odasında, ışıkları açık, cama vurarak bizi çağırmıyor mu? Sabaha kadar uyumayıp bizi beklediğini anladık. Neticeyi sordu. Doğumun zor olduğunu, fakat müdahaleyle kadının kurtulduğunu, çocuğa "Abdülhamid" isminin verildiğini; ihsan-ı şahanenin (padişah hediyesi) de aile reisine teslim edildiğini ve adamın ağlayarak ömür ve devletlerine dua ettiğini anlattım. Bizi ayakta dinledi, sadece rahatladığını gösteren bir "oh" çekti ve sabah namazına durdu."[15]

Başka bir seferinde de, fırıncıların, okkası 30 paraya satılan ekmeğin fiyatına 10 paralık zam yapmak istediklerini öğrendiğinde Sultan Abdülhamid buna karşı çıkmış ve onları huzuruna çağırıp görüşerek, zammı geri çektirecek şu etkili sözleri sarf etmişti:

"Siz yine ekmeği 30 paraya satmaya devam edin. Sattığınız her ekmek için istediğiniz 10 parayı ben vereceğim. Çünkü bir memlekette ekmek fiyatına zam yapılırsa, bunu bütün zaruri ihtiyaçların pahalılaşması gibi bir hareket kovalar ki, halkımız bundan büyük ıstırap çeker."[16]

Hayır Yarışında Rakipsiz Sultan

Sultan Abdülhamid'in hayırseverliği ve yardımları, toplumun sadece belli kesimine yönelik değil, din, ırk ve sınıf ayrımı yapmaksızın bütün bir halk kitlesini içine alıyordu. Padişah hediyesi, bağışı veya ihsanı anlamına gelen ve toplumun muhtaç durumda

[15] Necip Fazıl Kısakürek, **Rapor** 10, İstanbul, 1980, Büyük Doğu Yay., s. .90; nak. İbrahim Refik, **Tarih Şuuruna Doğru,** C.2, İstanbul, 1997, s. 80-81.

[16] Nihat Sami Banarlı, **Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri,** İstanbul, 1984, Kubbealtı Neşr., s. 142-143.

ki farklı tabakalarına dağıtılan "atiyye-i seniyyeler" bunun en çarpıcı misallerindendir. Dağıtılan hediyelerin bedeli, devlet kaynaklarından değil, büyük ölçüde bizzat padişahın kesesinden karşılanıyordu.

Bu atiyyelerin, en çok dikkat çekenleri şöyleydi: Her 19 Ağustos'ta, tahta çıkış yıldönümü vesilesiyle, sünnet olan çocuklara mutlaka birer çeyrek altın hediye ederdi. (Belki de sünnet düğünlerinin genellikle Ağustos ayında yapılması o zamandan kalma bir adettir.)

Soğuk geçen her kış mevsiminde, özel bir komisyon oluşturur ve evini ısıtamayacak durumdaki yoksul aileleri tespit ettirirdi. Kanlara, hazine-i hassadan (padişah hazinesi) ayrılan tahsisatla (ödenek) alman kömürleri dağıttırmayı asla ihmal etmezdi. (Arşivler, kömür yardımından faydalanan İstanbul, Filibeya da başka bir yerin ahalisini padişaha sunduğu teşekkür mektuplarıyla doludur.)

Her tahta çıkış yıldönümünde, borcu yüzünden hapse düşüp mağdur olmuş insanları kurtarmak maksadıyla, şahsi hazinesinden bir miktar parayı sarf etmeyi de alışkanlık haline getirmişti.

1897 yılında zuhur eden Osmanlı-Yunan Savası sırasında, sık sık hastaneleri ziyaret edip, yaralılarla ve onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmişti. Bir gün bacağını kaybetmiş bir askerin vaziyetinden çok ıstırap duymuş ve kendi eliyle yaptığı bastonu ona hediye ederek bir nebze olsun acısını unutturmaya çalışmıştı.

Yine, 1894'te meydana gelen büyük İstanbul depreminde de "Yanınızdayım!" mesajıyla halkın acısını paylaşmak ve dindirmek için adeta çırpınmış ve fahri (gönüllü) reisliğinde bir yardım komisyonu kurdurmuştu. İlk yardımı da kendisi yapmış, önce 1.500 lira, sonraki günlerde de ilaveten 5.000 lira yardımda bulunmuştu. Padişahın bu hayırsever davranışları İstanbul'da yıllar yılı bir efsane gibi ağızdan ağıza dolaşıp durmuştur.

Onun yardımseverliğinin din, ırk ve renk ayrımı tanımadığına işte çarpıcı bir misal daha:

Hem de "Ermeni katili", "kızıl sultan" gibi iftiraları kendisine atan Ermeni milletinden Kirkor oğlu Onnik isimli gence yaptığı bir yardım...

28 Mayıs 1899'da Abdülhamid'in eline bir dilekçe ulaşır. Altı yıl önce sol bacağını kaybeden 26 yaşındaki Onnik, içine düştüğü sefaletten kendisini kurtarması için sultanın kapısından medet ummaktadır.

Abdülhamid, gençle ilgilenmesi için Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Hasan Hüsnü Paşa'yı görevlendirir.

Hüsnü Paşa, yaptığı inceleme sonucunda padişaha bir rapor sunar. Raporda, Onnik'in bacağının kalçasına yakın bir yerden kesildiğini, takma ayağın bir korseyle bele bağlanması gerektiğini yazar. Protez ise 18 liraya mal olmaktadır.

Konu kendisine havale edilen Sadrazam Halil Rıfat Pasa, paranın ödenmesi için padişahın onayını ister. Müşfik padişah, hiç ikiletmez, takma bacağın atiyye-i seniyyeden derhal ödenmesini buyurur.

Ermeni genç Onnik, iki ay gibi kısa bir sürede muradına ermiş ve talebi o "kızıl sultan" denilen padişahın kapısından geri çevrilmemişti.[17]

[17] Mehmet Genç, Mehmet Mazak, **İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi,** İstanbul, 2000, İGDAŞ Yay., s. 47; Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914,** İstanbul, 2003, İletişim Yay., s. 34-35; Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âlî", Tarih ve Toplum dergisi, Şubat 1999, Sayı: 182, s. 11-20; Toplumsal Tarih dergisi, Ağustos 2003, Sayı: 116; Bozdağ, **a.g.e.,** s. 65-66; Armağan, **a.g.e.,** s. 67, 75-78, 124.

Farklı bir Abdülhamid portresi

Tabiata Âşık Bir Padişahtı!

Abdülhamid Han, diğer Osmanlı padişahları gibi ağaca, tabiata ve tabiat varlıklarına büyük önem verir ve koruma altına alırdı. Öyle ki, Belgrad ormanlarına zarar verip ormanı tahrip ettikleri için bir köyü kitle halinde sürgün etmekten çekinmemişti.

Öbür yandan, Mevlana'nın Mesnevi'sinin sârihi (açıklayıp yorumlayan) Ankara Valisi Abidin Paşa, Ankara yakınlarındaki Elmadağ'ın şifalı ve leziz suyunu şehre getirmek için projesini yaptırıp parasını hayırsever vatandaşlardan topladıktan sonra Sultan Abdülhamid'den mektupla irade-i şahane (müsaade) istediğinde, hünkârın verdiği cevap daha da güzel ve hayırlı olmuştu: "Çok hayırlı bir işe teşebbüs etmişsiniz, tebrik ederim. Dinimizde bir canlıya, bir insana, hele bir Müslüman'a su vermek çok sevaptır. Lâkin, bunun sevabını ben almak isterim. Paraları sahibine iade edin ve hemen işe başlayın. Masraflarını ben kendi özel mülkümden karşılayacağım."[18]

[18] Necdet Sevinç, **Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı,** İstanbul, 1978, Kutsan fay., S. 150; Refik, **a.g.e.,** C.1, İzmir, 1994, TÖV Yay. s. 12, 119-120.

Abdüihamid Han'ın portresi, tuğrası ve mührü

Yerli Malına Verdiği Önem

Sultan II. Abdülhamid Han, sade olmakla birlikte giyiminin kendine has bir zarafeti vardı ve çoğunlukla yerli kumaştan yapılma elbiseleri tercih ederdi. Yeni elbise giyenlere karşı genellikle şöyle der ve onları yerli malı kullanmaya teşvik ederdi: "Benimki sizinki kadar şık değil ama halis Türk malı Hereke kumaşıdır."

Kendisine, bir yabancı firma tarafından yeni çıkartılan otomobillerden biri hediye edileceği zaman, "Ben, bozulduğu zaman yedek parçası memleketimizde imal edilmeyen bir makineyi kullanmak istemem." diyerek almayı reddetmiş ve sanayi politikası bakımından bugün bile geçerli olabilecek bir görüşü dile getirmiştir. Fakat hadiselere at gözlüğü ile bakan bazı tarihçiler, Abdülhamid Han'ın bu "korumacı metodunu" hiç hesaba katmadan, onun evhamlandığı için arabayı kabul etmediği safsatasını yaymışlardır.[19]

Padişahım Şeyhülislâm'a Sorun!

II. Abdülhamid, 93 Harbi sırasında Kars cephesinde başarı gösterenlere madalyalar takmaya başlamıştı. Bir ara, Şeyhülislâm da bu madalyadan takınca, buna tepki duyan Fuat Paşa göğsündeki madalyayı derhal çıkarmıştı.

Bir gün, padişah Abdülhamid, Fuat Paşa'nın göğsündeki ma-

[19] **II. Abdülhamid ve Dönemi** (Sempozyum Bildirileri), İstanbul, 1992, Seha Neşriyat, s. 208; **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C**.2, İstanbul, 1993, s. 312-314.

dalyayı göremeyince sorar:

Fuat Paşa, siz Kars madalyasını niçin takmıyorsunuz? Paşa da şu karşılığı verir:

Efendim, ben Kars savaşlarına iştirak etmedim ki madalyasını takayım.

Bu cevaba şaşıran ve bir anlam veremeyen Abdülhamid Han ise,

- Bu nasıl olur paşam, der.

Fuat Paşa, işte burada taşı gediğine koyar ve Şeyhülislâm'a olan tepkisini iğneli bir ifade şekliyle şöyle dışa vurur:

- Bana inanmazsanız, Şeyhülislâm'a sorunuz. Acaba beni savaş alanında gördü mü?[20]

Lütuf ve Cömertliği

Bir Ramazan günü Sultan Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda bakanlar ve tanınmış gazetecilere iftar ziyafeti vermişti. Sofrada ağız tadıyla yenecek bir salatanın nasıl yapılacağı hakkında söz açılmıştı. Birisinin, "Salatanın yağını cömert birine, sirkesini bir hasise (pintiye) koydurmalı, bir deliye de karıştırtmalıdır." şeklindeki latifeyle karışık tarifi, misafirlerin çok hoşuna gitmişti.

Orada bulunan yazar Ebüzziya Tevfik, söze karışıp şöyle demişti: "O halde, zeytinyağını Şevketmeab Efendimiz'e (Abdülhamid'e), sirkesini de Sadrazam Paşa Hazretleri'ne koydurmak. Çırağan Sarayı'na da gönderip karıştırtmalıdır!" (O vakit, devrik padişah V. Murad, Çırağan Sarayı'nda hapis bulunuyordu.)

Bu konuşma, sultanın kulağına gidince çok hoşlanmış ve Ebüzziya Tevfik'i 100 altınlık bir ihsan-ı şahane ile taltif etmişti.

Görüldüğü üzere, Sultan Abdülhamid'in, kalem erbabına (yazar, düşünür) karşı hürmet ve muhabbeti bambaşkaydı. Onları himaye etmeye ve maddi yardımda bulunmaya büyük özen gösterirdi.

Kendisine muhalif bir konumda dahi olsalar, bir cezaya çarptırıldıklarında, cezalarını ya hafifletir ya da affederdi.

Sürgüne gönderildiklerinde de, genellikle memuriyet ve maaş ile onlara ihsanda bulunurdu.

[20] Nak. Eğitim Bilim dergisi, Mart 1999 sayısı.

Yazar ve düşünürlerin kendisini öven yazı *ve* şiirlerinden ziyade, herhangi bir görüş, fikir, rapor ve proje içerenlerini daha çok sever ve tercih ederdi. Mesela, 1904-1905'teki Rus Japon Savaşı esnasında, Üsküdarlı Talat Bey, Rusların hava yumuşadığı zaman son darbeyi yiyip hezimete uğrayacaklarını tahmin ve temenni eden şöyle manzum bir cinas (bir kelimenin farklı anlamlarda kullanılması) kaleme almıştı:

Ey Rus! Çözülsün hele bir kere şu donlar
Elbette sever silsileni, korkma Japonlar.

Şiir kendisine okunduğunda pek hoşlanan Abdülhamid Han, hemen manzumenin yazarı Talat Bey'e 300 altın göndererek, onu hem onurlandırmış hem de ödüllendirmişti.[21]

Abdülhamid'in "Senedi" ve Vazifeşinas Kâhyayı Ödüllendirmesi

Mütareke döneminde (1918 sonrası) iki defa dâhiliye nazırlığı (içişleri bakanlığı) yapmış olan Ahmed Reşid (Rey) Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım* adlı eserinde, Abdülhamid'in kendisine bağlılık ve sadakatlerinden emin olduğu kişilerin fikir, değerlendirme ve itirazlarına değer verdiğini ve mutlaka alâka gösterdiğini; makul bulduklarını memnuniyetle yerine getirmekten ve sahiplerini de takdir etmekten ve iltifata boğmaktan büyük bir haz duyduğunu yazmaktadır.

Mesela bu anlamda Reşid Bey, padişaha karşı itirazlarını çekinmeden yapabilenlerden birisi olarak hazine kâhyası Hasan Şevki Bey'i göstermiş ve onunla ilgili şöyle enteresan bir olayı nakletmiştir:

1902 yılı Ramazan ayının 15. günü Hırka-i Saadet'i ziyaret eden Sultan Abdülhamid, hazine-i hümayun'da bulunan Sultan III. Mehmed'e ait murassa sorgucu ister ve bir heyet tarafından yerinden alınarak hazine kâhyası Hasan Şevki Bey başkanlığında kendisine takdim edilir.

Hasan Şevki Bey, padişahın huzurundan çıkarken Başmâbeynci Hacı Ali Paşaya şu sitemle karışık ricada bulunur:

[21] Nak. Dursun Gürlek, "Kırkambar", Tarih ve Düşünce dergisi, Sayı: 4, s. 43.

"Efendimizin (sultanımızın) ulu ecdadı, hazine-i hümayunlarına birçok şey koymuşlar, vermişler; fakat buradan bir habbe (zerre) bile çıkarmamışlar ve alamamışlardır. Eğer şevketmeâb (padişahımız) efendimiz bu sorgucu götüreceklerse, doğrusu ben kullarını çok mahzun edecekler."

Oysa Abdülhamid, sorgucu, kızı Ayşe Sultan'a yaptıracağı taca numune teşkil etmesi için istetmişti. Kâhyanın, vazife şuuru ve mesuliyet duygusundan kaynaklanan hassasiyet ve ricası kendisine iletildiğinde, bundan son derece memnun kalan Abdülhamid, sorgucu geçici olarak aldığını ve bayramın birinci günü iade edeceğini bildirir ve hatta kâhyaya teslim edilmek üzere bir de "senet" imzalar. Bayramın birinci günü geldiğinde, Yıldız Sarayı'ndaki muayede (bayramlaşma) töreninden sonra, Hasan Şevki Bey, senedi padişaha gönderir ve "iadenin teminini" ister. Sultan Abdülhamid de senedi alıp sorgucu geri verirken kâhyaya, şu takdir ve iltifat dolu sözlerin ulaştırılmasını ister: "Hasan Şevki Bey'e selâm-ı şahanemi söyleyin ve kendisinin vazifeşinaslığından (vazife aşkından) memnun olduğumu da tebliğ edin. Şu 100 altını da verin, bayram harçlığı yapsın."

Hazine kâhyası, sorgucu teslim aldıktan sonra padişahın huzuruna çıkıp şükranlarını arz eder. Kendisine ihsan olunan 100 altını da, Topkapı Sarayı'ndaki arkadaşlarına dağıtmayı tercih eder.[22]

[22] Kutay, **a.g.e.,** s. 6329-6331; Bozdağ, **a.g.e.,** s. 196-198.

Bir gün Abdülhamid, Başvekil Ahmed Vefik Paşayı çağırır ve gece sarayda kalmasını emreder. Bu emr-i vâkiye (zoraki emre) itiraz edemeyen çaresiz Paşa, kalmasına kalır ama bir türlü uyuyamaz. Zira yatağın, yorgan, çarşaf ve yastık yüzleri ipektendir ve ne yana dönse "hışşt, fışş" diye ses çıkmaktadır. Gece boyunca döner durur, sabahı zor eder. Ertesi gün evine gidip derin bir uyku çekerek ancak kendine gelir.

İşin garip tarafı, padişah bir hafta sonra paşanın tekrar sarayda kalmasını emretmez mi? Vefik Paşa, bir uykusuzluğu daha göze alamaz ve bir çareye başvurur: Bir ara karısının hastalığını bahane edip yoklamak için izin ister ve evinden arabaya doldurttuğu yatak, yorganla yeniden sarayın kapısına dayanır. Paşanın bulduğu çözüm işe yarar ve o gece sabaha kadar adeta evindeymişçesine mışıl mışıl uyur, rahat bir uyku çeker.

Abdülhamid ise, haftalarca kime rastladıysa olayı anlatır ve her seferinde katıla katıla güler. Muzip damarı tutan sultan, bunu bilerek mi yapmıştır bilinmez! Ama bilinen bir şey var ki, o da padişahın hep abus çehreli bir portreye sahip olmadığı, zaman zaman neşelenen, şaka ve latife yapan "güleç yüzlü" bir yanının da bulunduğudur.[23]

Vasiyeti ve İbretlik Manzaralarla Dolu Vefatı

Sultan Abdülhamid Han, vefat günü olan 10 Şubat 1918 sabahı kalkmış ve abdest alıp son namazını kılmıştı. Son dakikalara kadar kendini kaybetmemişti. Hatta vasiyetini bile yapmıştı: Göğsüne "Ahidnâme Duası" konacak, yüzüne "Hırka-i Saadet Destmali" (Bezi) ve üstüne de siyah 'Kabe Örtüsü' örtülecekti."

Aynı gün akşama doğru ruhunu Rahman'a teslim eden "Son İmparator"un vasiyeti harfiyyen yerine getirilmişti. Saraydan çıkan irade gereğince, büyük babası Sultan II. Mahmud'un türbesine defnedilecekti. Görgü şahidi tarihçi Ahmed Refik'in anlatışına göre, Abdülhamid Han'ın tabut içinde beyaz kefenler arasında, kemikleri sayılan çıplak göğsünde ahidnâme duası, yüzünde siyah bir Kabe örtüsüyle, aksakalıyla ve ebediyete doğru kapanmış gözleriyle Hırka-i Saadet Dairesi'nde yatışı cidden elim ve son derece ibret vericiydi.

Nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 72-73.

Büyük sultan huşu içinde İlâhi Huzur'a gidiyordu, Cenazesin de, o zamana kadar hiç görülmemiş ölçüde büyük bir kalabalık vardı. Daha doğrusu İstanbul, tarihinde böylesi bir kalabalığı belki de görmemişti. Dostu ve düşmanı, herkes cenazeye iştirak etmişti.

Saltanatı boyunca kendisine karşı amansızca muhalefet edenler, ona her türlü iftirayı ve çirkinliği yakıştıranlar, en azından son bir pişmanlık ve vicdan azabıyla cenazesine koşmuşlar ve hayattayken göstermedikleri insanlık ve saygıyı, hiç olmazsa onu son ebedî yolculuğuna uğurlarken gösterebilmeyi başarmışlardı. Bunlar arasında, elini yüzüne kapatarak hıçkıra hıçkıra ağlayan Sadrazam Talat Paşa'nın hali içler açışıydı ve ibretlik bir manzara olarak görülmeye fazlasıyla değerdi.

Nihayet, "gök sultan"ın naaşı, kılınan cenaze namazından sonra, "saltanatı esnasında vefat etmiş bir hükümdar gibi" büyük bir merasim eşliğinde Sultan Mahmud'un yanına (türbesine) defnedilecektir.[24]

[1] Ahmed Refik, **Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin Nâşı Önünde,** s. 13; Vedat Örfi, **Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sani,** İstanbul, 1331, s. 7; Sultan Abdülhamid, **a.g.e.** s. 50 53; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Vesikalar", Belleten dergisi, Sayı: 37-40, 1946, s. 729.

2

MANEVİYATI

Dindar Kişilik ve Yaşantısı

Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğinin en baskın/güçlü özelliklerinin başında herhalde dindar ve muhafazakâr olması gelir. Hayatı boyunca ibadetlerini hiç aksatmamış, abdestsiz evrak imzalamamıştı.

Kadere inanışı fevkalade kuvvetliydi Hacca gidemese de, başkaları tarafından pek çok defa ruhen orada görülecek ve hatla Osmanlı'nın "Veli" padişahlarından biri olarak nitelendirilecek kadar koyu dindar ve takva ehli bir sultandı

Bediüzzaman'ın talebelerinden Mustafu Sungur'un, Üstad'ın ağzından naklettiğine göre, Abdülhamid "veli" idi;

"Sultan Abdülhamid, velidir. Ben, onu hususî dualarımın içine almışım. Her sabah, 'Ya Rabbi, sen Sultan Abdülhamid Han ve Sultan Vahidüddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol' diye dualarımda yad ederim."26

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun da hatıratında temas ettiği gibi, doğru ve tam dinî itikada sahip bir Müslüman'dan başkası değildi.
Beş vakit namazını kılar, sürekli Kur'an-ı Kerim okurdu. Daima camilere devam etmiş, Ramazanlarda Süleymaniye Camii'nde namaz kılmıştı.

25 E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** C.8, Ankara, 1988, s. 249-250.
26 Vehbi Vakkasoğlu, **Başkasının Günahına Ağlayan** Adam, İstanbul 2005, Nesil Yay., s. 138.

Camide namaz kıldığı günlerden birinde Hamza Zâfir Efendi adında muhterem bir şeyhle tanışıp onunla ahbap olmuş ve Şazeli tarikatına bu vesileyle intisap etmişti (bağlanmıştı). Keza, Yahya Efendi Tekkesi'nin şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasıyla da Kadirî tarikatına girmişti.

Sultan Hamid, herkesin namaz kılmasını, camilere devam etmesini çok isterdi. Sarayın hususî bahçesinde beş vakit Ezan-ı Muhammedi okunurdu.

En çok tekrarladığı sözlerden biri de şuydu: "Din ve fen; bu ikisine de itikat etmek (inanmak) caiz."

Abdülhamid Han ayrıca, -en sahih (doğru) hadis kitabı olan-*Buhârî-i Şerifi* hususî surette (Abdülhamid neşri diye geçer; şu an elimizdeki en sağlıklı nüshadır) bastırmış ve satışa koydurmadan bütün Müslüman memleketlerine, camilere ücretsiz hediye etmiştir.[27]

Nitekim Çanakkale Harbi sırasında, ordumuzun galip gelmesi için Sultan Abdülhamid'in devamlı surette "Buhârî-i Şerif okuyarak dua ettiğini Atıf Hüseyin Efendi hatıralarında ifade etmektedir. Şöyle ki:

"Bizim için elden duadan başka ne gelir? Her vakit Buhârî-i Şerif okuyorum. Bir hatim de ikmal etmek (tamamlamak) üzereyim. İnşallah duamız Cenâb-ı Hakk indinde müstecab (kabul) olur...

Memleketin selameti, millet-i İslâmiye'nin bu beladan kurtulmasını dua ediyorum. Hastalığım iyi olsun, yine Buharî'ye başlayacağım. Çanakkale Harbi'nde hep Buhârî okudum. Cenab-ı Hakk o vakit bizi himaye ve sıyanet etti (koru du). Yine eder."[28]

Diğer yandan, millî ve manevî değerlere sonuna kadar sadık kalmış, onları, içeriden ve dışarıdan gelen çirkin saldırılara karşı müdafaa edip yüceltmiş ve devlet hayatında, İslâm dinini ve Müslümanları korumayı ve güçlendirmeyi esas alan politikalar üretmiş, icraatlarda bulunmuştur.

Peygamber Efendimiz (a.s.m.) ve kutsal beldesine karşı duyduğu sonsuz sevgi, hürmet, sadakat ve hizmetleri; O'nun manevî şahsiyetine ve dinin izzetine hakaret içeren Batı kaynaklı iftira kampanyalarına karşı verdiği amansız mücadele; yine Avrupalılar ve Ermenilerin millî, tarihî ve kültürel değerlere yönelik olarak düzenledikleri karalama çalışmaları karşısında saltanatı müddetince adeta bir "heykel" gibi dikilmesi, Abdülhamid Han'ın

[27] Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 24-25. [28] **Atıf Hüseyin Efendi'nin Hatıratı'ndan,** s. 266, 388; Karal, **a.g.e.,** s. 249-250; Armağan, **a.g.e.,** s. 85-87.

manevî yapısını açıklayan en çarpıcı misallerdendir. (Buna az sonra te-ferruatlı biçimde yer vereceğiz.)

İşte, onun manevî profilini konu alan seçkin bir-iki hadise ve hatırat:

Evrakları Abdestsiz İmzalamazdı!

Sultan Abdülhamid, rivayete göre, yatağının başında daima temiz bir tuğla bulundururmuş. Bu tuğlayı, yataktan kalktığında çeşmeye kadar abdestsiz yere basmadan, teyemmüm almak için kullanırmış.

Bir gün hanımının, niçin böyle çok titiz hareket ettiğini sorması üzerine şu düşündürücü cevabı vermiş: "Bunca Müslümanların Halifesi olarak, biz sünnet ölçülerine dikkat etmezsek, Ümmet-i Muhammed bundan zarar görür!"

Bu yüzden padişah, acil bir iş zuhur ettiğinde, gecenin hangi vakti olursa olsun uyandırılmasını ister, o işin ertesi güne bırakılmasına kesinlikle rıza göstermezmiş. Mâbeyn Başkâtibi Esad Bey, bu hususta şu fevkalade etkileyici hatıratını nakletmektedir:

"Bir gece yarısı, çok mühim bir haberin imzası için sultanın kapısını çaldım. Fakat açılmadı. Bir müddet bekledikten sonra tekrar çaldım, yine açılmadı.

'Acaba sultana emr-i Hakk (ölüm) mı vaki (gerçekleşti) oldu?' diye endişelendim. Biraz sonra tekrar çaldım; bu sefer kapı açıldı ve sultan elinde bir havlu ile kapıda göründü.

Yüzünü kuruluyordu. Tebessüm etti: 'Evladım, bu vakitte çok mühim bir iş için geldiğinizi anladım. Kapıyı daha ilk vuruşunuzda uyandım, ancak abdest aldığım için geciktim kusura bakma! Ben bu kadar zamandır milletimin hiçbir evrakına abdestsiz imza atmadım. Getir imzalayayım!' Ve besmele çekerek evrakı imzaladı."

Kalp Gözü ve Yavuz'un Türbedarı

Abdülhamid Han zamanında, Yavuz Sultan Selim'in türbesine bakan fakir bir insan varmış. Hizmetkâr, çok şiddetli geçim darlığı sebebiyle sıkıntılı anlar yaşamaktaymış.

Yine çok sıkıntılı olduğu bir zamanda, dayanamayarak türbeye hiddetle vurup şu sözleri söylemiş: "Bir de senin evliya olduğunu söylüyorlar? Yıllardır türbeni beklemekteyim; hâlâ yoksulluk içindeyim!"

Türbedarın bu durumundan habersiz olan Abdülhamid, hemen ertesi gün onu çağırtarak, bir yıllık ihtiyacını tamamen karşılamış.

Çünkü sultan gece rüyasında ceddi Yavuz Selim'i görmüş ve onun uyarısını alarak türbedarın durumundan haberdar olmuştu.[29]

"Sakın Aleyhinde Konuşma! O, Veliydi..."

Yazar Ahmed Şahin'in, Adıyamanlı merhum Mahmud Allah-verdi'nin bizzat ağzından duyduğu şu yaşanmış hadise de, Sultan Abdülhamid'in "manevî hüviyetine" parlak bir ışık tutmaktadır:

"O günlerde ben de Sultan Abdülhamid aleyhtarı idim. Okulda anlatılanları gerçek sanıyor, aleyhinde bulunuyordum. Bir gün yine aleyhinde konuşurken, dükkânımdaki müşterinin biri bana çıkıştı: 'Oğlum, sen imanlı insansın, sakın Abdülhamid aleyhinde konuşma. O büyük bir veli idi!'

Ben buna kızarak karşılık verdim: 'Kim demiş veli diye? Memleketi bu hale getiren o değil mi? Ben öyle rivayetlere kulak asmam. Herkes bir şey

[29] Nak. İbrahim Refik, **Efsane Soluklar,** İzmir, 1992, TOV Yay, s. 57.

söylüyor, kimi veli diye rivayet ediyor, kimi de deli diye...'

Yaşlı zat elindeki bastonuyla beni dürttü, belli ki kızmıştı: 'Bana bak, şimdi sana öyle bir olay anlatacağım ki, bu ne bir rivayet, ne de bir söylenti. Bizzat yaşadığım, şahit olduğum, başımdan geçen bir olay bu!'

Ben bu defa dikkat kesilmiştim. Çünkü işitme, söylenti falan değil, bizzat yaşadığı bir olayı anlatacaktı. Nitekim başladı da anlatmaya:

"Ben, sekiz yaşına kadar dilsizdim. Konuşamıyor, el-kol işaretiyle maksadımı anlatmaya çalışıyordum. Babam buna çok üzülüyor, ne yapacağını bilemez halde bulunuyordu. Gitmedik hoca bırakmadı, ama hiçbiri de fayda etmedi. Bir gün yaşlı komşumuz geldi, dedi ki: 'Seni çok üzgün görüyorum, üzülmekte de haklısın. Bir baba için yavrusunun dilsiz olması kadar üzücü bir şey olamaz. Sana bir çare söyleyeceğim. Bunu mutlaka yap!'

Babam ümitle gözlerini açıp dinlemeye başladı: 'Yarın şu yoldan Sultan Abdülhamid geçecek, oğlunu mutlaka karşısına çıkar ve ona dua ettir. Osmanlı sultanlarında yedi evliya derecesi vardır, ola ki şifa bula.'

Bu tavsiye babamın aklına iyice yatmış olacak ki, beklenen saatte yol üzerine çıktık, ümitle beklemeye başladık. Az sonra yaylı araba göründü, ama bizim ona yaklaşmamız mümkün değildi. İzdiham çok fazlaydı; uzakta kalışımıza çok üzüldük.

Fayton hizamıza gelince beklenmedik bir olay oldu. Ansızın durdu, içeriden başını uzatan Sultan Abdülhamid Han bize doğru bakarak seslendi: 'İhtiyar! Çocuğu getir, çocuğu!'

Şaşırdık. Babam heyecanla elimden çekerek beni kalabalığın içinden arabanın yanına götürdü, elimden tutup yukarı çıkardılar. Sultan, yanaklarımı okşadı, bir şeyler okuyor gibiydi. Az sonra bana: 'Beni tanıyor musun, ben kimim?' diye sordu.

Benim dilim tutuktu, cevap vermem imkânsızdı. Dilsizdim. O anda bir şeyler hisseder gibi oldum. Birden dilim çözüldü, cevap verdim: 'Sen bizim padişahımızsın!'

Bunun üzerine babam, Allah Allah!' diye feryadı bastı. Beni aşağı indirdiler. Ondan sonra bülbül gibi konuşmaya devam ettim. Dilimin açılması onun duasıyla oldu.

İşte evladım, bu olay bir söylenti falan değil, bir yaşamadır. Sakın ola ki, Osmanlı sultanları aleyhine konuşmayasın. Onlarda gerçekten yedi evliya derecesi vardı. Dilimin açılmasına sebep onun duasıdır. Ona hep Yasin okumaktayım."[30]

Japonya'nın Din Adamı İsteği ve Abdülhamid'in Acı İtirafı

Zamanın Japon imparatoru, Sultan Abdülhamid'den, İslâm dininin tefekkürü, gayesi, felsefesi ve manevî oluşumu hakkında kendisine şahsen izahatta bulunması için, Japonca bilen (yoksa tercihen İngilizce Fransızca ve Almancası yeterli) Osmanlı âlimleri istemesi üzerine ulu hakan, karşı tarafa çaresizlik içerisinde, zaman kazandıran dolaylı bir cevap vermek zorunda kalmıştı.

Abdülhamid Han, Selanik'teki sürgün yıllarında, kalbine dermansız bir ukde (yara) olarak yerleşen bu hadiseyle ilgili, Ali Fethi (Okyar) Bey'e şu acı itirafı yapacaktı:

"Eğer ben, Japon imparatorunun istediği kıymette din ve maneviyat şahsiyetleri bulabilseydim; evvela kendi memleketimi kurtarırdım! "[31]

[30] Ahmed Şahin, **Olaylar Konuşuyor,** İstanbul, 1995, Cihan Yay.; Şahin, "Sultan Abdülhamid Han Hakkında", Zaman Gazetesi, 26 Mart 1996.

[31] Okyar, a.g.e., s. 103. Konuyla ilgili ayrıca bak. III. Bölüm: **Hayatındaki Mühim Simalar : Abdülhamid ve Mehmed Akif.**

3

HZ. PEYGAMBER (A.S.M.) SEVGİSİ

Hz. Peygamber ve Beldesine Sonsuz Sevgisi

Osmanlı, Peygamber Efendimiz'e (a.s.m.) ve O'nun kutsal beldesine karşı, sonsuz muhabbet, hürmet ve sadakatini büyük bir hassasiyetle muhafaza etmiş ve devletinin en sağlam kaidelerinden biri haline getirmiştir. Peygamberimize hürmet ve muhabbet, soylu ceddimizin en gözde vasfı ve şiarı olmuştur. Hatta bunu, devlet çapında bir ciddiyet ve duyarlılığa bürümeyi meziyet bilmişlerdir.

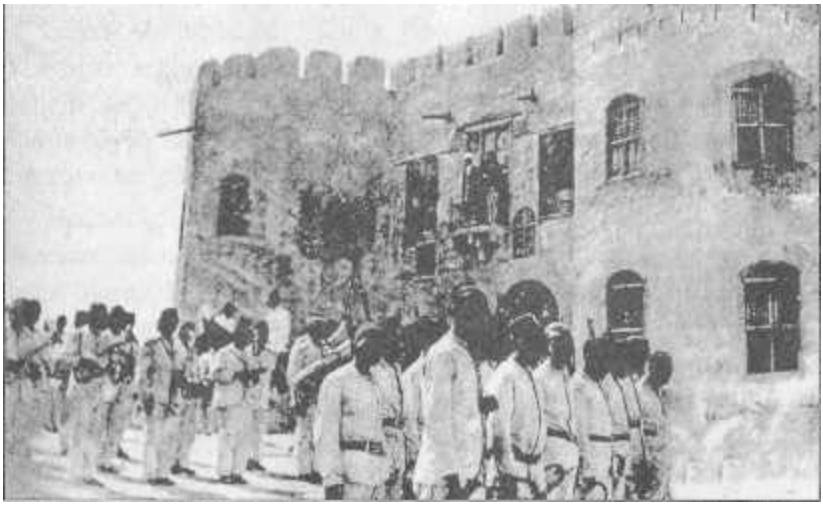
Hazreti Peygambere ve O'nun davasına, ceddi Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi, en fazla gönül verip, kendini adayan ulu hakanlardan biri de cennet mekân Sultan II. Abdülhamid idi. Abdülhamid Han, Peygamberimize olan engin tazim (saygı) ve muhabbetini, kutsal beldesine hizmetler götürmekle ve İslâm Birliği gayesini gerçekleştirmeye çabalamakla göstermeye çalışmıştır.

Hicaz bölgesiyle münasebetleri kuvvetlendirmek ve mukaddes topraklarla aradaki mesafeyi kaldırmak niyetiyle yaptırdığı Hicaz ve Bağdat demiryolu bunun en güzel ifadesi olmuştur. Bu projenin gerçekleşmesi için padişah, 50 bin lira bağışta bulunmuştur.

Demiryolu yapımının Medine'ye ulaştığı esnada, sultanın verdiği şu özel talimat; onun Hazreti Peygamber'e olan sevgi, saygı ve bağlılıktaki hassasiyetini sergilemesi açısından müthiş bir misaldir: "Mümkün olan aletlerin üzerine keçeler sarınız ki, fazla gürültü olmasın ve Ehl-i Beyt'in ve burada yatanların ruhları rahatsız olmasın!.."

Osmanlı padişahları, Resûlullah'ın, Ehl-i Beyt'in ve Ashâb-ı Kiram'ın kabirlerinin bakım ve tamirini yapıp hatıralarını günümüze kadar taşımaya da öncülük etmişlerdir. Mesela Sultan Abdülhamid, Hz. Peygamberin kabr-i şerifi üzerindeki yeşil kubbe (Kubbetu'l Hadra) üzerine 24 ayar som altından bir âlem diktirmiştir.[32] Öte yandan Abdülhamid Han, İslâm'ın üçüncü kutsal şehri olan Kudüs'e de güçlü bir sevgi ve yoğun alaka besliyordu. İslâm Dünyasının selameti, kalıcı barış ve istikrarın sağlanabilmesi için buranın Osmanlı'da ve Müslümanlarda kalması gerektiği hakkında bir asır öncesinde şu görüşleri savunmuştu:

"Kudüs'teki mukaddes topraklar için her iki tarafın da kan dökmesinin önüne pekâlâ geçilebilirdi. Nitekim Hıristiyan hacıların Kudüs'ü ziyaret

Kutsal toprakları koruyan Osmanlı askerleri

Ahmet Uğur, "Osmanlılarda Kâ'be Sevgisi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63, s. 42-43; Ahmet Uğur, "Milletimizin Ehl-i Beyt Sevgisi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Ocak 1998, Sayı: 46, s. 62-63; Hilmi Aydın, "Mukaddes Emanetlerimiz", Tarih ve Medeniyet dergisi, Nisan 1999, Sayı: 61, s. 50-54; Aydın, "Hırkâ-i Saâdet Dairesi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Ekim 1996, Sayı: 31; Melek Uyarıcı, "II. Abdülhamid'i Doğru Tanımak", Konya Osmanlı Özel, 24 Mart-Nisan 1999, Sayı: 24; **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi,** C.6, Türkiye Gazetesi Yay., s. 97; Selim Yıldız, Osmanlı, İstanbul, 2004, Nesil Yay., s. 128-142; İsmail Çolak, **Doğu-Batı Kavşağında Osmanlı,** İstanbul, 2004, Okul/Gelenek Yay., 4. Bölüm.

etmelerine her zaman müsaade etmedik mi?

Hazret'i Davut'un memleketindeki Hazret-i Ömer Camii pek mübarek saydığımız bir ibadethanedir, Kudüs bizim için Mekke'den sonra gelen ikinci mübarek şehrimizdir. Etrafı Müslümanlarla çevrili olan bu şehri neden Hıristiyanlara terk edelim?

İsteyen istediğini söylesin, fakat mukaddes toprakların sahibi olmak hakkı her zaman bizim olmuştur ve böyle kalacaktır."[33]

Aynı zamanda Abdülhamid, dinimize, peygamberimize ve kutsal değerlerimize karşı Batı'dan gelen her türlü taarruza karşı müdafaaya geçmeyi de "devletinin aslî vazifesi" olarak görmüştür. Bu mevzudaki ayrıntıyı, bir sonraki bölümde bulacaksınız.

Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 184.

4

MUKADDESATI MÜDAFAASI

Mukaddesatı Müdafaadaki Gücü

Sultan Abdülhamid, İslâm'a, Peygamber Efendimiz'e (a.s.m.) ve diğer mukaddesata yönelik Avrupa ve ABD'de baş gösteren, tahrip ve tecavüz içeren çeşitli saldırı ve iftira kampanyalarına karşı büyük bir azim ve kararlılıkla, son derece duyarlı ve hassas bir tavır sergileyerek "dinin izzetini" muhafazaya çalışmıştır.

Ecdadı gibi Abdülhamid Han da, millî ve manevî değerlere hürmet, muhabbet ve hizmeti, kendisinin ve devletinin varlık sebebi olarak tayin etmiş ve bu yüce değerlere karşı ortaya çıkan saldırı ve tahrifatlara göğüs germeyi de bir borç bilmiştir.

Öyle ki, II. Abdülhamid devletinin en güçsüz ve buhranlı zamanlarında dahi bu ulvî gayeden asla uzaklaşmamıştır. Saltanatı müddetince, bilhassa da uluslararası platformda yaşanan hadiseler bunun sayısız delilleriyle doludur.

"Halife" sıfatını büyük bir şeref ve sorumlulukla taşıyan ve ona eski itibarını yeniden iade eden büyük sultan, devletin en müşkül anlarında bile Batılı devletlerin idarecilerine söz geçirebilen ve İslâmiyet/Peygamberimiz hakkında eser kaleme alan yazarlara, tiyatrolarda piyesler sahneleyen oyunculara, dinî değerlerimize karşı daha itinalı olmalarını sağlayan, derin hassasiyetin değişmez adresi pozisyonundaydı.

İngiltere ve Fransa'da, dinimize ve peygamberimize hakaretlerle dolu tiyatrolara ve fuarlara müdahalede Osmanlı'nın ve Abdülhamid'in, ne denli dakik ve duyarlı olduğunu aşağıda zikrettiğimiz misaller çok güzel ifade etmektedir:

Voltaire'e "Abdülhamid Tokadı"

İlk misal, Fransız Yazar Voltaire'in kaleme aldığı ve Paris'te sahneye konan *Muhammed yahut Taassub* isimli piyesle ilgilidir. Piyesin tepkiye

sebep olan en dikkat çekici özelliği, Peygamber Efendimiz'i (a.s.m.) küçük düşürmeye çalışmasıydı.

Abdülhamid, oyunu duyar duymaz elçilik vasıtasıyla harekete geçmiş ve oyunun durdurulmasını; aksi halde bunun bir siyasî mesele yapılacağını Fransız Hükümeti'ne bildirmişti. Fransızlar piyesi kaldırmışlar; lâkin bu sefer de aynı oyunun, İngiltere'ye geçip Londra'da sahnelenmesine mâni olunamamıştı.

Bu kez Abdülhamid, Fransızlara çektiği ültimatomu aynen İngiliz Hükümeti'ne de gönderecekti. İngiltere Hükümeti ise, geç kalındığı, biletlerin çoktan dağıtıldığı; esasen böyle bir hareketin vatandaşların hürriyetine tecavüz olacağı karşılığını vermişti.

Fakat sultan, tekrar öyle bir ültimatom yazacaktı ki, İngiltere'ye tiyatroyu hemen durdurmaktan başka çare kalmayacaktı. Abdülhamid, şöyle demişti: "Müslümanların Halifesi olarak, 'İngilizler Peygamberimizi karalayın hakaretler ediyorlar' diye İslâm âlemine bildiri göndereceğim! Büyük Cihad ilan edeceğim!"

Bornier'in Kötü Sonu

Diğer misal deyine Fransa'da cereyan etmiştir. Daha önce *Roland'ın Kızı* başlıklı bir piyes neşrederek İslâm düşmanlığında gemi azıya alan, Fransa'nın tanınmış yazarı ve dahası "Akademi üyesi" Vickonte Henri de Bornier (1825-1901), "Muhammed" isimli 1800 mısralık manzum bir dram yazmış ve bunu Komedi Franz (Comedie Français) Tiyatrosu'na 1888'de kabul ettirip programına aldırmaya ve sahne provalarının da 1890'da başlatılmasına muvaffak olmuştu. Piyes, peygamberimizi sahnede gösterdiği gibi, O'nu ve İslâm dinini aşağılayıcı bir muhtevaya sahipti.

Abdülhamid, "halife-i Müslimîn" sıfatıyla duruma derhal müdahale ederek Osmanlı'nın Paris elçisi Esad Paşa ve Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Kont E. Montebella aracılığıyla Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'a bir haber uçurmuş ve "oyunun kesinlikle oynanmamasını, oynanırsa bunun Türk-Fransız ilişkilerinin sonu olacağını" duyurarak bütün Fransa'da oyunun temsilini, her zaman olduğu gibi yasaklatmayı yine başarmıştı.

Hatta Abdülhamid, oyunun durdurulmasındaki katkısı ve duyarlı davranışından ötürü Sadi Carnot'u "Osmanlı nişanı" ile onurlandırmayı da

ihmal etmeyecekti. Bu münasebetle Fransa elçisi E. Montebella, piyesin yasaklandığını, 22 Mart 1890'da Sultan Abdülhamid'e gönderdiği notada adeta "müjdelercesine" şöyle bildirecekti:

"Mösyö Bornier'in yazdığı 'Muhammed' adlı facianın daha önce Paris Tiyatrosu'nda oynatılması kararlaştırıldığı için bunun önlenmesi hususunda hazret-i padişahiden defeatle bunu engelleme teşebbüsünde bulunmam için uyarı aldığımı hükümetime bildirmiştim. Cevaben şimdi aldığım telgrafta, Meclis-i Vükelâ'nın (hükümetin) bu sabahki toplantısında, bu facianın Fransa'nın bilcümle tiyatrolarında oynatılmasının yasaklanmasına karar veril iniştir...

Hazret-i hünkârın, hükümetim tarafından alınan bu kararı, hem kendilerine hem de Osmanlı Hükümeti'ne karşı hükümetimin dostluğuna bir delil olarak değerlendirileceğine inanıyorum. Bu karar yeniden başlayacak dostluğumuzun teminatı olur ümidindeyim."

Emeline Fransa'da ulaşamayan yazar, bu defa piyesini İngiltere'de oynatmak için meşhur İngiliz aktör İrvinç ve Londra Lyceum Kraliyet Tiyatrosu ile anlaşma yoluna gitmişti. Sultan Abdülhamid bu sefer, diplomatik kanallardan İngiltere'nin ılımlı Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'yi devreye sokarak piyesin aynen Fransa'da olduğu gibi tüm İngiltere'de de oynanmasını yasaklatmıştı.

Fransız yazar Bornier

Ancak bir müddet sonra Salisbury'nin yerine İslâmiyet'e daha mesafeli duran Lord Roserbery geçince, Vickonte Bornier tekrar atağa kalkmış ve bir başka Londra tiyatrosuyla anlaşmıştı. Lakin yine eserini sahneye koyamayacaktı, zira Abdülhamid'in mahir diplomatik atakları daha fazla galebe çalacak ve bu melanetin icrasına müsaade ettirmeyecekti.

Abdülhamid, art arda vuku bulan tüm bu teşebbüslerin önüne geçebilmişti; fakat Bornier, teslim olacak gibi değildi. Piyesin yazar ve organizatörleri, Avrupa'da sahneye koyamadıkları oyunu, İngiliz organizatör Halkin kanalıyla, Amerika'nın New York ve Chicago şehirlerinde oynatma yönünde girişimde bulunmaktan da geri durmamışlardı, Amerikan medyasını yakın takibata aldıran Abdülhamid, 1892 sonlarında Osmanlı'nın Washington büyükelçisi Mavroyani kanalıyla etkili bir mücadele vermiş ve Bornier'e dördüncü kez haddini bildirmişti.

Bornier, 1893'te Fransız Akademisi'ne seçilmesiyle birlikte son kez girişimde bulunmuş; ancak dışişleri bakanı ve aktörlerle anlaşma yapıldığı ve oyunun oynanacağı haberinin gazetelerde yer aldığı bahane edilmesine rağmen, diğerleri gibi bu da sonuçsuz kalmış ve Bornier bir defa daha hüsrana uğramıştı.

Bu konuyla ilgili son olarak şu notu düşelim: 1900 yılında Paris'te oynanmak istenen *Muhammed'in Cenneti* adlı bir başka piyes de, yine Abdülhamid'in ince diplomatik girişimleri sonucunda, ismi ve muhtevası değiştirilerek sahneye konulabilmiştir.

Bitmeyen Saldırılar ve "Harem" İlgisi

Sultan Abdülhamid'in şahsında Devlet-i Ali, millî ve kültürel kıymetlerimizi müdafaaya yönelik teşebbüsleriyle de, "millî onuru" ayakta tutmaya gayret etmiştir. Avrupa'da, Osmanlı'yı kötülemek amacıyla oynanan oyunların büyük bir kısmı "Harem" ile ilgiliydi ve bunlar tamamen yalan yanlış safsatalara ve uydurukhayalî senaryolara dayanıyordu.

Abdülhamid, bu tür piyeslere karşı da zamanında ve etkili bir şekilde müdahale etmiş ve millî haysiyet ve itibarı Avrupalılara çiğnetmemişti. Meselâ Temmuz 1894'te, Hollanda'nın Amsterdam şehrindeki bir sokak

tiyatrosunda, harem aleyhinde bir oyun sahnelenmişti. Abdülhamid bunu haber alır almaz "irade" yayınlamış ve Hollanda Hükümeti'ni bu münasebetsiz hali hemen durdurması için uyarmakta gecikmemişti. İradenin yayınlanmasının ardından, hem Lahey'deki Osmanlı elçisi Karaca Paşa hem de İstanbul'daki Hollanda büyükelçisi harekete geçirilerek, piyesin yasaklanması için bir an evvel kesin cevap alınması istenmişti.

Neticede, Hollanda büyükelçisi, 17 Temmuz 1894 tarihli ilk raporunda, Osmanlı Hükümeti'nin protestosunu alır almaz oyunun yasaklanması ricasıyla durumu bir telgraf ile Dışişleri Bakanına ilettiğini belirterek; "Hükümetimin durumu değerlendirip, kanunî işlemleri yapacağı inancındayım" demişti.

20 Temmuz 1894 'teki ikinci raporunda ise. Dışişleri Bakanının, kendisine; "Amsterdam'da Harem'le ilgili oyunların yasaklandığını" haber eden bir telgraf gönderdiğini ve hükümetinin konuyla alakalı teminat mektubunu da bizzat takdim edeceğini bildirmişti.

"Haremin Sırları"na Gelen Yasak

Hollanda'dan sonra İngiltere'de de harem meselesi gündeme gelmiş ve Nisan 1900'lerde *(The Secrets of the Harem) Harem'in Sırları* adlı bir piyes daha sahnelenmişti. Londra elçimizin müdahalesiyle oyun engellenmiş; fakat oyunun, Haziran 1901'de tekrar sahneye konulmasının önüne geçilememişti.

Durumdan haberdar olan büyükelçimiz, yeniden harekete geçerek oyunu bir defa daha yasaklatmayı başarmıştı. Oyunu sahneleyen Şekspir Tiyatrosu da, astığı ilanlarla, daha önce duyurdukları *Harem'in Sırları* oyununu, İngiliz sarayının yasakladığını; bu sebeple *İngiliz Bankası* adlı yeni bir oyunu sahnelemek zorunda kaldıklarını belirterek seyircilerden özür dilemişti.

Fatih'e Hakarete Roma'da Engel

Roma'da oynatılmak istenen Fatih Sultan Mehmed ile ilgili bir piyes de, Osmanoğullarını küçük düşürdüğü gerekçesiyle, her zamanki gibi Abdülhamid tarafından yasaklatılmıştı. İşin ilginç tarafı, gücünün yetmediği bu olayda Abdülhamid, yakın dostu Alman İmparatoru II. Wilhelm'i devreye sokarak bunu başarmıştı.

Yasaklama olayını haber veren İtalyan gazetesi *Capitan Fracassa,* 15 Nisan 1890 tarihli sayısında bu konuyla ilgili şu enteresan değerlendirmeyi yapacaktı: "Bu dramın sahneleneceği haberi üzerine Sultan (Abdülhamid), kendisine, bir Rus filosunun Boğaziçi'ne doğru hareket halinde bulunduğu bildirilmiş gibi heyecana kapıldı."

Zikrettiğimiz bütün misaller de gösteriyor ki, Abdülhamid Han, güçlü Batılı devletleri karşısına alma pahasına, İslâmiyet'e, Peygamberimize ve milli değerlerimize yönelik hakaret içeren hareketlere karşı son derece kararlı ve tavizsiz bir tutum sergilemişli. Avrupa ve ABD de bu türdeki eserleri sahnelenme konusunda Osmanlı'nın hassasiyetini dikkate almak zorunda kalmışlardı.

Sultan Abdülhamid bu uğurda, Alman İmparatoru Wilhelm'i dâhi devreye sokacak ve başkâtibi Tahsin Paşa'nın ifadesine göre İngiltere'nin ünlü *The Times* gazetesini satın almayı düşünecek (sonradan vazgeçmiştir) kadar bu mevzuda son derece ciddî bir hassasiyet taşımıştı.

Abdülhamid'e hakaret eden bir tasvir

Abdülhamid'e Hakarete Tedbir

Ekim 1893 başlarında, Londra'daki Don Juan Tiyatrosu'nda oynanan bir oyunda bu defa da Sultan Abdülhamid'in şahsı hedef alınmıştı.

Bu oyunda "Osmalı padişahı" rolündeki bir oyuncu Osmanlı sultanlarına hakaret etmekteydi. Durum hemen Osmanlı'nın Londra elçisi tarafından, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebury nezdinde protesto edilmiş ve gerekli önlemlerin derhal alınması talep edilmiştir.

Büyükelçimizin 3 Ekim 1893 tarihli yazısına göre, Rosebury, piyeslerin oynatılmasından sorumlu saray nazırı ile hemen görüşmüş ve "hem Osmanlı padişahı adı hem de bunu ima edebilecek her şey, adı geçen oyundan

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hus., 392/112, 283/69, 349/43, 303/86, 418/8, 267/60-82, 295/3; Y.mtv. 66/61; Ahmet Uçar, "İngilizler Hile Peşinde", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63, s. 13-14; Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 12 No'lu Fihrist, s. 61, Rumuz: TS-Tİ; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK. HR. 12/77; Uçar, "islam'a Hakarete Karşı Acil Müdahale", Tarih ve Düşünce dergisi, Nisan 2002, Sayı: 27, s. 52; Uçar, "ABD'de Son Perde", Tarih ve Düşünce dergisi, Temmuz 2002, Sayı:30, s. 48; Uçar, "Batılı Küstahlığa Osmanlı Tavrı", Tarih ve Düşünce dergisi, Mart 2006, Sayı: 64, s. 14-15, 19; Koloğlu, **a.g.e.,** s. 223-224; Çolak, **a.g.e.,** 4. Bölüm.

çıkarılmış ve gerekli tüm tedbirler alınmıştır."[34]

II. Bölüm

Özgün Politikaları ve Projeleri
İSLÂM BİRLİĞİ

İslâm Birlîği'nde Halifeliğin Gücü

İngiltere'nin, Osmanlı toprak bütünlüğünü zedeleyecek Ermeni tezlerine sahip çıkması, II. Abdülhamid'i bir an bocalatacak; fakat kısa süre zarfında İngiliz sömürge imparatorluğunu içten sarsabilecek alternatif bir silah bulmakta gecikmeyecekti: "Panislâmizm" (İslâm Birliği).

Sultan Abdülhamid'e göre, bütün Avrupa'nın parçalamak için gözünü diktiği Osmanlı Devleti'ni ve topraklarının çoğu Batılılar tarafından işgal edilip sömürgeleştirilen İslâm Dünyası'nı kurtaracak yegâne ümit, tüm Müslümanların Batı emperyalizmine karşı Hilâfet ve İslâm Birliği etrafında birleşip örgütlenmesindeydi. Buna hatıratında tafsilatlı bir şekilde şöyle parmak basmıştır: "Dindaşlarımızla meskûn (yerleşik) olan memleketlerin, büyük devletlerin elinde olması pek acıdır. Osmanlı İmparatorluğu'na yirmi milyon Müslüman kalmıştır, buna rağmen bütün Müslümanların gözü İstanbul'dadır.

Düşmanlarımız maddî kudretimizi yıkmaya muvaffak olsalar dahi, manevî kudretimiz baki (daimi) kalacaktır... İstikbal için yalnız bu birlikte ümit vardır.

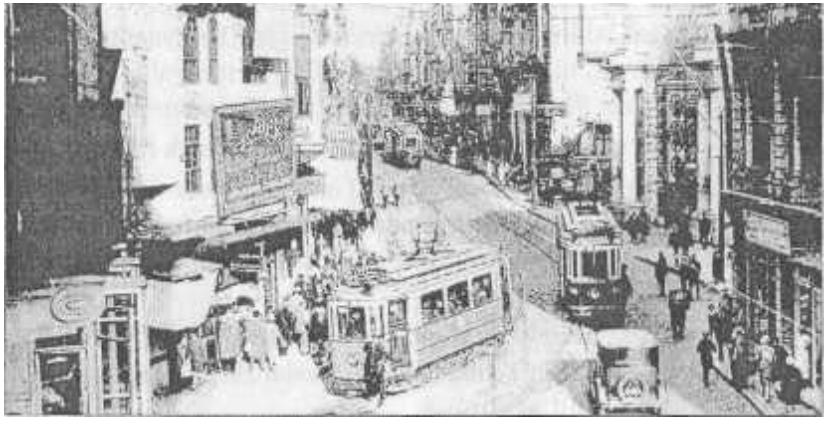
İslâmiyet'in birliği devam ettiği müddetçe İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda elimde sayılırlar. Çünkü tabiiyetlerinde (hâkimiyetlerinde) bulunan Müslüman memleketlerinde, halifenin bir sözü cihadı meydana getirmeye kâfidir ve bu Hıristiyanlar için felaket demektir...

İngiliz idaresinde 85 milyon, Hollanda kolonisinde 30 milyon, Rusya'da 10 milyon vs. ceman (toplam) 250 milyon Müslüman, kurtuluş için Allah'a yalvarmakta ve Hazret-i Muhammed'in (a.s.m.) vekili olan Halifeye ümitlerini bağlamışlardır."[35]

Zaten, ceddi Yavuz Sultan'dan sonra "İslâm Birliği"ne ikinci kez önem ve ağırlık veren, devletinin en mühim politikalarından biri haline getiren ve bunu sağlama yolunda da "Halifelik Müesse-si"ne milletler arası arenada eski güç ve itibarını yeniden kazandırarak; onu Osmanlı tarihinde ilk defa bu denli etkin ve aktif bir biçimde kullanan ve dış politikasının en sağlam ayağı haline getiren padişah Sultan II. Abdülhamid olmuştur.

Abdülhamid Han, başta Mısır ve Hindistan olmak üzere halkı Müslüman olan ülkeleri sömürgeleştiren İngiltere'yi, Halifeliğin, maddî ve manevî nüfuzunu kullanarak, Hıristiyan efendilerine karşı isyana teşvik edebileceğini söyleyerek hizaya sokmaya çalışmıştır.

Abdülhamid, Hint sömürgesinin korunmasında son derece hassas olan İngiltere'yi bu yöntemin, Uzakdoğu'da meşgul edip Osmanlı'yla uğraşmaktan alı koyacağını; hem Ermenilerin şampiyonluğunu yapmaktan, hem de Mısır'ı işgalden onları vazgeçirebileceğini tasarlamaktaydı.[36] Bu gayeyle, Batılıların sömürgesi altında bulunan Müslüman topluluklarla ilişki kurmuş ve manen

Abdülhamid dönemi Istanbul'undan bir kesit

de olsa onları İstanbul'a ve kendisine bağlamaya muvaffak olmuştur. "Onun,

Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 178. [36] Mim Kemal Öke, **Saraydaki Casus,** İstanbul, 1991, Hikmet Neşr., s. 119; ihsan Süreyya Sırma, **II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti,** İstanbul, 1985, Beyan Yay., s. 32; Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi,** İstanbul, 1998, Beyan Yay., s. 11.

Çin, Fas, Hindistan, Buhara ve bilhassa imparatorluğun eski vilayetleri olan Mısır, Tunus, Bosna, Kafkasya vs. gibi gayrimüslimlerin idaresine düşmüş yerlerde adamları vardı... Onun bütün kabilelerde, hata en asi bedeviler arasında bile temsilcileri vardı."

Abdülhamid, çoğu tarikat şeyhi olan bu gizli temsilciler aracılığıyla, Türkistan'a (Buharalı Şeyh Süleyman Efendiyi göndermişti), Hindistan'a, Afrika'ya, Japonya'ya, hatta Çin'e kadar elini uzatmış ve bu uçsuz bucaksız coğrafyada adını, devletinin itibarını ve halifeliği geçer akçe kılmasını bilmişti.

Sultanın bu faaliyetlerini açık bir biçimde yürüten meşhur tarikat şeyhleri, Ebu'l-Huda, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Huseyn el-Cisr ve Muhammed Zafir'di. Ancak, büyük davanın esas yayıcıları, gizli olarak faaliyet icra eden tarikat şeyleri, dervişler ve Seyyidler idi.

Bu şeyhler sayesinde, hilafet kurumu milletler arası bir hüviyet kazanmış ve Osmanlı'nın siyasî otoritesi, sınırları dışına taşarak Çin ve Japonya'da dahi cuma hutbeleri Sultan Abdülhamid adına okunur hale gelmişti. (Bugün dahi zaman zaman Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya gibi Osmanlı'nın "yitik coğrafyalarında" hutbelerin hâlâ onun adına -sanki Osmanlı hâlâ varmış ve tahtta da Abdülhamid Han oturuyormuşçasına- okunduğunu bildiren haberlerle karşılaşmamız sürpriz olmamaktadır.)[37]

Abdülhamid, Çin'deki Müslümanlarla ilişki kurup onları kendisine bağlamak amacıyla, gayriresmî adamlar yanında resmî heyetler de göndermişti. Bunların en önemlisi, Enver Paşa (bizim bildiğimiz meşhur Enver Paşa değil, Polonya asıllı başka bir Enver Paşa) başkanlığında 1901'de gönderilen heyettir.

Enver Paşa, beraberinde hanımı, bir yüzbaşı, iki kâtip, iki molla, iki asker ve birkaç hizmetçi olduğu halde, oradaki Müslüman Çinlilerle temas kurmuş ve durumlarını inceledikten sonra tekrar Türkiye'ye dönmüştü.

Abdülhamid Han'ın islam Birliği politikasından en

[37] Uriel Heyd, **Foundations of Turkish Nationalism,** London, 1950, s. 101; Victor Berard, **Le Sultan, L'Islam et les Puissances,** Paris, 1907, s. 31, 36; nak. Sırma, **a.g.e.,** s. 11, 100; Sırma, **İslâm Birliği Siyaseti,** s. 32-33.

fazla zarar gören Yahudi lider Herzl

Onun bu faaliyetleri semeresini verecek ve Çin Müslümanları, Sultan Abdülhamid'in adını taşıyan ve kapısında Osmanlı bayrağının dalgalandığı Pekin Hamidiye Üniversitesi'ni açacaklardır. Daha da mühimi, 70 milyon Çinli Müslüman Abdülhamid'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.[38]

Diğer taraftan Kuzey Afrika'da ise, -Sultan Abdülhamid'in de bağlı olduğu- bilhassa Şazeliye ve onun bir kolu olan Medeniye tarikatları tesirli bir faaliyet içerisine girmişlerdi. Dönemin Fransız Konsolosu, bu iki tarikat

özelinde tarikatların, Osmanlı'nın Batı'ya karşı kullandığı "en korkulu silah" haline nasıl geldiği hakkında şu tespitleri yapmıştır:

"Şunu iddia edebileceğimi zannediyorum ki, bu iki tarikat imtiyazlı olup, gayretleri ve siyasi faaliyetleriyle diğer İslâmî cemaatleri geride bırakmaktadırlar. Hülasa olarak -kuvvetli teşkilatları, mensuplarının çokluğu, sahip oldukları zenginlik ve yukarıdan gelen özel himaye sebebiyle- bu iki tarikat bugün için, Türk siyasetinin en faal ve en korkulacak aletleridir."[39]

[38] Archives du Ministere des Affaires Etrangeres Françaises. N. s. Chine Vol, 81, s. 29; nak. Sırma, **a.g.e.,** s. 17, 19, 127, 139-154. [39] Sırma, **a.g.e.,** s. 12-13.

Vahdeddin'in yeğeni, Mediha Sultan'ın torunu Mahmud Sami Efendi'nin, Afrika'da yüzyıllarca devam eden Abdülhamid sevgisi ve tesiri hakkındaki şu dehşet ve hayret verici hatırası bu noktada son derece anlamlıdır:

"İngiltere'de BBC'de çalışıyordum. Beni Kenya'ya gönderdiler. Bir köyden geçerken köyün ismini okudum "Abdülhamid" yazılıydı. Köye bizzat Abdülhamid Han'ın emriyle bir cami yaptırılmış. Caminin ve köyün adı da Abdülhamid olmuş. Camide cuma günleri o günden beri hutbeler Abdülhamid adına okunuyormuş. Beni koklayıp öpmüşlerdi. Ben de ağladım, cami imamı da yanımızdakiler de..."[40]

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee, Pan-İslâmizm'in, İslâm âlemini uyandırmadaki muazzam tesirine ve Batı emperyalizminin sömürgelerdeki hâkimiyetini sona erdirmede ne büyük bir tehdit unsuru olduğuna şöyle işaret etmişti:

"Pan-İslâmizm uykudadır.

Fakat bizim, bu uyuyanın her zaman uyanabiîeceğini hesaplamamız lazım. Şayet bir gün bu güç, Batı egemenliğine karşı çıkıp Batı düşmanlığını parola edinerek harekete geçecek olursa; İslâm'ın vurucu esprisi üzerinde öyle bir psikolojik tesir yapacaktır ki, Ashab-ı Kehf gibi uzun bir müddet uyumuş olsalar bile, bir kahramanlık çağını başlatarak uyanacaklardır."[41]

31 Mart vak'asının tertipçileri arasında bulunan şair ve filozof Rıza Tevfik, bu hadisenin ardında İngiliz parmağı olduğunu ve bunda, Halifelik kurumunun İslâm dünyası üzerindeki eşsiz güç ve itibarının etkisini,

İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Lord Nikolsen'ın ağzıyla şöyle itiraf etmiştir:

"Rıza Tevfik Bey, biz bilhassa Hindistan'da İslam ülkelerini idaremiz altına alabilmek için milyarlarca altın harcadık ama başarılı olamadık. Hâlbuki Sultan Abdülhamid, her yıl bir 'Selam-ı Şahane', bir de 'Hafız Osman hattı Kur'an-ı Kerim' gönderiyor ve bütün İslam ümmetini, hudutsuz bir hürmet duygusu içinde emrinde tutuyor. Biz bu ihtilâlle, siz Jön Türklerden hilafet kuvvetinin ortadan kaldırılmasını bekledik ve aldandık."[42]

İslâm Birliği ve Demiryolu

[40] Mustafa Köker'in Röportajı, Tarih ve Düşünce dergisi, Ekim 2003, Sayı: 43, s. 38.

[41] La Civilisation a l'epreuve, Paris, 1951, s. 228; nak. Sırma, **a.g.e.,** s. 26.

[42] Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması,** İstanbul, 1993, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., s. 135-136.

Sultan Abdülhamid'in, Peygamberimize olan engin hürmet ve muhabbetini, kutsal beldesine hizmetler götürmekle ve İslâm Birliği gayesini gerçekleştirmeye çabalamakla göstermeye çalıştığından az önceki kısımda bahsetmiştik.

Hicaz bölgesiyle münasebetleri kuvvetlendirmek, mukaddes topraklarla aradaki mesafeyi kaldırmak ve her yıl Hac için Mekke'ye gelen milyonlarca Müslüman arasında İslâm Birliği'ni güçlendirmek -Hacc'ın buyöndeki önemini ilk kavrayan oydu niyetiyle yaptırdığı Bağdat-Hicaz demiryolu bunun en güzel ifadesi olmuştur.

Demiryolunun yapımı, Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. Yıldönümünde 1 Eylül1900'da başlamış, 8 yıl aradan sonra 1908'de, yine tahta çıkışının 33. Yıldönümünde, Medine istasyonunun açılmasıyla, toplam 4 milyon liralık (Bunun 1 milyon 18 bin lirası Osmanlı ülkesinden, 110 bin lirası da Osmanlı toprakları dışından toplanan bağışlardı.) bir harcama karşılığında 1.46.1 kın olarak tamamlanmıştır; Abdülhamid, rayların üzerine şu ibareyi yazdırmıştı: "Bu, insanlara hizmetimdir."

sultan, bu projenin gerçekleşmesi için kendi kesesinden 50 bin lira bağışta bulunmuştu. Mekke Şerifi'ne gönderdiği telgrafta, Medine'ye varmış olan demiryolu, Mekke'ye varır varmaz Hac için Mekke'ye geleceğini bile bildirmişti, (Gerçi, devletin inanız kaldığı
zorlu iç ve dış meselelerden ötürü buna bir türlü firsat bulamayacaktı.)

Tercüman-ı Hakikat'in, 2-23 Nisan 1904 tarihli nüshalarında yayınlanan bir yazı dizisinde, demiryolunun manevî ehemmiyeti ve değeri ile alakalı şu ifadeler kullanılmıştı: "Demiryolu, Mekke'ye, Resül-ü Hûda'nın gittiği yol güzergahında yapılmıştır.", "Böylece bir Hac sevabına vesile olunmuştur.", "Hazreti Adem'den Hazreti Muhammed'e (a.s.m.) kadar, 13 peygamber bu yoldan geçmiştir."...[43]

Abdülhamid, demiryolu projesinden beklentilerini ve bir an önce bitmesi için duyduğu yüksek arzu ve heyecanı hatıratında şu şekilde satırlara dökmüştür:

"Bizim için ehemmiyetli olan Şam ile Mekke arasındaki demiryolunun en kısa zamanda inşa edebilmektir. Bu suretle karışıklık arttığında süratle asker göndermemiz mümkün olacaktır. Ehemmiyetli ikinci nokta da Müslümanlar arasındaki bağı öylesine kuvvetlendirmektir ki, İngiliz hainliği ve hilekârlığı bu sağlam kayaya çarparak parçalansın. Hicaz demiryolu için lüzumlu paraların, bütün dünyadaki Müslümanlardan ve bilhassa Hintlilerden, bu kadar çabuk toplanabilmesine hayran oldum."[44]

Coğrafî güzergâhı itibarıyla dünyanın en önemli bölgelerinden geçen demiryolu, Orta Asya, İran, Hindistan ile Mısır'ın kavşak noktası mevkiindeydi. Demiryolunun, Basra Körfezi ve Hindistan Bölgesine karayoluyla kolay ulaşım imkânı sunmasıyla Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Akdeniz'deki sömürge idaresinin merkezi durumundaki Mısır'a ulaşarak, yalnızca Süveyş Kanalı'ndaki hâkimiyetini ve Hindistan ve Uzak Doğu ile olan bağlantısını kesmekle kalmayacak; Ortadoğu ve Afrika'daki sömürgelerini kaybetmekle de karşı karşıya bırakacaktı.

Yine bu demiryolu hattı vasıtasıyla, İslâm Birliği politikasını da tatbik sahasına koyma fırsatını yakalayan Sultan Abdülhamid, bununla Hindistan'daki 60 milyon Müslüman'ı etkileyecek; Afganistan ve İran'ı da Hilafet müessesesinin tesiri altında tutabilecekti. Dolayısıyla, bu bölgelerin hâkimi olan İngiltere'nin güvenliğini direkt bir biçimde tehdit etmiş olacaktı.[45]

[44] Berard, **a.g.e.,** s. 191; Sırma, **a.g.e.,** s. 25-27; Koloğlu, **a.g.e.,** s. 220-221; Koloğlu, "Hicaz Demiryolu", Popüler Tarih dergisi, Ocak 2005, Sayı: 53, s. 30-36.

[44] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 123, 145.

[45] **Edward Mead Earle,** Bağdat Demiryolu Savaşı, **Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul,** 1972, **s.** 14-28, 90-94; **Lothar Rathmann,** Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, **İstanbul,** 1976, s 151-156; **Çolak,** a.g.e., **4. Bölüm.**

2

BATI, İNGİLTERE

Batı Arenasında Kurtlarla Kapışması

9 Ocak 1853'teki bir sohbette Rus Çarı I. Nikola, İngiliz elçisi Sir Hamilton'a şunları söylemişti: "Düşününüz bir kere, önümüzde gerçekten hasta bir adam var. Bunun kontrolünü elimizden bir kaçırırsak çok yazık olur... Katiyetle söylüyorum ki hasta can çekişmektedir. Ölümünden evvel bizim bu konuda ittifak yapmamız lâzımdır."[46]

I. Nikola'nın teşhis ve teklifine paralel olarak, Osmanlı Devleti'ne özel bir misyonla gönderilen İngiliz Stratford Canning de, başvekili Lord Palmerston'a 7 Mayıs 1832'de yazdığı raporunda şu tespiti yapıyordu: "Türk imparatorluğunun hızla ölmekte olduğu sarihtir (açıktır). Hıristiyan medeniyetine yaklaştırma çabaları onu, yalnız şans eseri olarak uzun bir zaman için yaşatabilir."[47]

Görüldüğü gibi, Osmanlı'yı ayakta tutmada ya da Şark Meselesi dâhilinde başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı devletlerle paylaşıp ortadan kaldırmada başrol İngiltere'ye düşmüştü. İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğine değin, Ön Asya ve sömürgelerdeki menfaatlerini korumak ve bunu tehdit eden Rusya'ya karşı set çekmek babımla, Osmanlı Devletini koruyucu ve toprak bütünlüğünü müdafaa edici bir politika izlemişti.

[46] T. G. Djuvara, **Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan,** Tere: Y. Üstün, İstanbul, 1979, s. 165-166.

[47] Frank Edgar Bally, **Britsh Policy And The Turkish Reform Movement 1826-1853,** Harvard Universty Press, 1942, s. 132; nak, Süleyman Kocabaş, **Türkiye ve İngiltere,** İstanbul, 1985, s. 37-38.

Aslında, İngiltere'nin Osmanlı'yı koruma siyaseti, kurdun kuzuya kol kanat germesi türünden bir şeydi; "ne onsun ne ölsün" prensibi geçerliydi. Yusuf Akçura'nın da belirttiği üzere, "Osmanlı'nın kendisine kafa tutacak,

arzılarını ifa etmeyecek kadar kuvvetlenmesine karşı idi."[48] Başka bir deyişle Osmanlı Devleti, kendi nüfuzunda ya yaşamalı ya da ölmesi hâlinde, topraklarına kendisi dışında hiçbir kuvvet vâris (mirasçı) olmamalıydı.[49]

Abdülhamid'e hakaret içeren bir karikatür

Cavit Oral, İngiltere'nin bu siyasetinin genel hatlarını daha belirgin olarak şöyle çizmektedir:

"Türkiye kuvvetli oldukça, İngiltere bunu kendi menfaatleri, Hindistan ve İslâm politikası açısından tehlikeli bulmuştur. Osmanlı Devleti zayıfladıkça Boğazlara, İstanbul'a, Basra Körfezi'ne ve Hindistan'a karşı kabaran Rus ihtirasları önünde, bu devlete müzahir olmayı (desteklemeyi), siyasî menfaatleri iktizasından (gereği) zaruret olarak karşılamıştır. İngiltere, bu siyasetinde, büyük bir sebat göstermiş ve muvaffak olmuştur."[50]

Fakat iktidara 1880'de, büyük Türk düşmanı Lord Gladstone

[48] Yusuf Akçura, **Şark Meselesine Dair Tarihi Siyasi Notlar,** Istanbul, 1336, s. 43.

[49] C. V. Wodhouse, **Britain And The Middle East,** Librarie Minard, Paris 1959, s. 28; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 39.

[50] Cavit Oral, **Akdeniz Meselesi,** C.2, İstanbul, 1945, s. 94.

geçince, İngiltere Osmanlıya yönelik geleneksel **siyasetini değiş**tirdiğini açık bir şekilde ilan edecekti.[51] Bunda, Rusya'nın gün geçtikçe önü alınmaz biçimde güçlenmesi; buna karşılık set çekme misyonu verilen Osmanlı'nın ise aksine daha fazla güç kaybedip Rusya'yı artık durduramayacağı sinyalini vermesi ve hususen de geliştirdiği politikalarla Osmanlı'nın yeniden silkinip kendine gelmesine çabalayan ve İngiltere'nin nüfuzu altındaki yerlerde hâkimiyetini sarsan Sultan II. Abdülhamid'in hasmâne tutumu gayet etkili olmuştu.

Artık Osmanlı'nın parçalanması ve yıkılmasını mukadder sayan İngiltere, bundan böyle, Osmanlı topraklarını hâkimiyetine almak isteyecek veya bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletlerin kurulmasını teşvik edecekti.[52]

Ani bir yıkılışın büyük karışıklıklara ve huzursuzluklara sebep olacağını düşünerek, çöküşün yavaş yavaş gerçekleşmesini tasarlıyordu. Bu noktada. Dışişleri Bakam Lord Derby şunları söylüyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını çabuklaştırmak işimize gelmez. Bu kaçınılmaz bir sonuçsa, tedricen ve en az tehlikeli olacak biçimde meydana gelmesine çaba göstermemiz gerekir."[53]

İşte esas, 1878 Berlin Antlaşmasından sonra gerçek anlamda, Osmanlı'yı paylaşma tasarısı hüviyetine büründürülen "Şark Meselesi", milletlerarası siyasî alandaki gerçek tesirini bu andan itibaren gösterecekti.

Avrupalılar, Osmanlı topraklarına, Şark Meselesi'ni bahane edip uluslararası mesele durumuna getirmek taktiğiyle, istedikleri biçimde hükmetme fırsatını yakalayabileceklerdi. Nihayetinde "hasta adam" olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'ni çökertip egemenliklerine sokmaları ve tarih sahnesinden silip nihaî amaçlarına ulaşmaları daha da kolaylaşmış olacaktı.

1890'lı yıllara gelindiğinde, daha önce Rusya'nın yönelttiği teklifleri hep reddeden İngiltere, ilk defa Rusya'ya Osmanlı'yı paylaşma teklifinde bulunmaya koyulacaktı. Yeni duruma tamamen Haçlılık açısından bakan İngiltere, "Hıristiyanları hilâlin hâkimiyetinden kurtarmayı" politikasının

[51] David Harris, **Britain And The Bulgarian Horros Of 1876,** The **Of** Chicago Universty Press, Chicago 1939, s. 62; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 95.
[52] Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1919),** Ankara, 1961, s. 378.
[53] Engelhard, **Tanzimat,** Çev: A. Düz, İstanbul, 1976, s. 144.

temeli haline getirmişti.[54]

Seignobos'un tahlili bahis konusu gerçeğe şöyle temas etmektedir: "Şark Meselesi'nin unsurları, ne surette tetkik edilecek olsa (incelense), Osmanlı Devleti'nin izmihlali (yıkılması) gibi, kesin bir tasfiye şeklini müncer (netice) olur ki; bu, inkârı mümkün olmayan tarihî bir olaydır. Ve 17.yüzyılda zuhur etmiş bu tarihî olayın sonucu olan tasfiye şekli, muhakkak kendini gösterecektir."[55]

Divanyolu'ndaki Abdülhamid Han'ın türbesi

Meşhur İngiltere başbakanı Lord Gladstone, zikri geçen yıkım politikasının son sınırını ve hedefini şu sözle âdeta tayin etmişti: "Türkler, Avrupa'yı bütün silah ve ağırlıklarıyla birlikte terk etmeden Şark Meselesi halledilemez."[56] "Kur'an yeryüzünden kaldırılmalı, Avrupa Müslümanlardan

[54] Karal, **a.g.e.,** C.5, Ankara, 1983, s. 203-204; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 100, 227.

[55] Necdat Kurdakul, **Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu'ya Şark Meselesi,** İstanbul, 1976, s. 87,163.

[56] Joan Hasliph, **Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid,** Çev: N. Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s. 101; Kocabaş, **Hindistan ve Petrol Uğruna Yapılanlar,** İstanbul, 1986, s. 97.

[57] Djuvara, **a.g.e.,** s. 7; Kazım Karabekir, **I. Dünya Harbi'ne Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?,** İstanbul, 1937, Tecelli Mat, s. 124.

temizlenmeli."[57] "Türkler, insan-

lığın insan olmayan numuneleridir.(!) Medeniyetimizin bekası için onları Asya steplerine geri sürmeli veya Anadolu**'da yok** etmeliyiz."[58]

Glastone'un, klasik Haçlı zihniyeti ve düşmanlığı ile örülmüş bu garazkâr düşünceleri sebebiyledir ki Sultan Abdülhamid ister istemez "Haçlı seferlerinin devam ettiği" fikrindedir:

"Türkiye'ye yapılan Haçlı seferleri, henüz durmuş değildir. İhtiyar ve geveze Gladstone, Papa Pie II'nin izinde gitmektedir... Türkiye'ye karşı Haçlı seferleri gizli bir şekilde devam etmektedir."[59]

"İki Batı"ya Bakışı ve Yaklaşımı

Abdülhamid'in, cephe alıp karşı geldiği ve sürekli sırt çevirdiği özellikle İngiltere'nin şahsında topyekün Avrupa'nın, işte bu düşmanca tavrı, haçlı zihniyeti ve emperyalist emelleriydi. 33 yıllık saltanatı boyunca hep bu düşmanlığı ve karşı cepheyi yıkmak ve etkisiz hale getirmek; en azından Osmanlı'ya zararsız hale getirmek için durmaksızın mücadele etti.

Abdülhamid Han, Batı'yı, gelişmek ve kalkınmak için ilim ve tekniğinden faydalanıp, onu takip etmek gerektiğine dair ilk kanaatleri daha şehzade iken, Sultan Abdülaziz ve iki şehzade (Yusuf İzzettin ve Murad) ile birlikte 21 Haziran-7 Ağustos 1867 tarihleri arasında Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı kapsayan uzun Avrupa seyahati esnasında belirmiş ve pekişmeye başlamıştı.

Şehzade Abdülhamid açısından bu gezi tam bir eğitim stajı niteliğinde geçmişti. Bu seyehat sayesinde Avrupa'nın kaydettiği bilimsel ve teknolojik hamlelerle hangi düzeye erişmiş olduğunu yakından görme ve kavrama fırsatını bulmuş ve ilerde kendi zamanında gerçekleştireceği yeniliklerin bir bakıma alt yapısını hazırlama ve tasarımını yapma şansını elde etmişti.

Abdülhamid bu gezi sonucunda, Fransa'yı bir eğlence ve debdebe ülkesi olarak görürken, İngiltere'yi de servet, ziraat ve sanayi ülkesi olarak görmüş, çok beğenmişti. Almanların ise, yönetimleri, askeri güçleri ve disiplinli ve

[58] Nak. O. N. Bozkurt, "Yunan Politika Oyunu", Türk Kültürü dergisi, Ocak 1966, Sayı:39, s. 213.
[59] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 130, 132.

sistemli çalışmaları hoşuna gitmişti.[60]

Hatıralarında, Batı'ya nasıl baktığını, onun düşmanlığından korunmak ile ilmî ve teknolojik gelişmişliğinden yararlanmak arasında nasıl hassas bir denge kurduğuyla alakalı şu fikirleri ileri sürmüştür:

"Benim korunmak istediğim Avrupa'nın bilgisi değil, Avrupa'nın düşmanlığı idi. Binlerce talebeyi Avrupa'ya göndererek okumalarını ben sağladım. Ben bunlarla iftihar ederim..."[61]

"Avrupa'da ve Amerika'daki teknik terakkiye ben de hayranım ve bu bakımdan onlardan en aşağı bir asır daha geri olduğumuzu kabul ediyorum. Fakat tahta geçmemden evvelki hal ile bugünkü hal, bitaraf olarak mukayese edilirse ve vaziyetimiz göz önünde tutulursa, tabii bir inkişaf takip ettiğimiz söylenebilir. Hatta belki de buna hızlı bir inkişaf denilebilir. (...) Garptan gelen bütün yeniliklere düşman olduğumuzu söylemek haksızlık olur."[62]

O, Osmanlı'yı ayakta tutmak için, devrin şartları icabı "denge siyaseti" izlemiş; İngiltere'ye karşı Almanya'ya yanaşmış, Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmaya çalışmış ve Halifelik-İslâm Birliği silahına sarılmıştı.

İlber Ortaylı, Sultan Abdülhamid'in Osmanlı'ya biraz nefes aldırıp, ömrünü bir müddet daha sürdürmesine yarayacak olan, dış politikada ortaya koyduğu bu "yeni açılım" hakkında şu tahlili yapmıştır:

"Milliyetçilik akımları, iç ayaklanmalar ve dış müdahaleler yüzünden hızla toprak kaybeden imparatorluk; dış politik güçler arasında denge oyunlarına başvurarak yaşama dönemine girdi."[63]

Abdülhamid, Osmanlı'yı ayakta tutup güçlendirmek ve "hasta adam" olmaktan kurtarmak için Batı'ya ve onun düşmanca tutumuna karşı geliştirdiği "oyalama taktiği" gereğince hep zaman kazanmayı, toparlanmayı ve devleti eski güç ve ihtişamına kavuşturduğuna kanaat getirdiği en uygun fırsat ve ortamda da Avrupa'ya/İngiltere'ye karşı "son ölümcül bir darbe" indirmeyi planlıyordu.

Mustafa Armağan'ın da işaret ettiği gibi, içinden geçilen kritik dönemeci

[60] Koloğlu, **a.g.e.,** s. 64-65.

[61] Bozdağ, **Abdülhamid'in Hatıra Defteri,** s. 85.

[62] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 195. [63] Nak. Koloğlu, **a.g.e.,** s. 303.

atlatıncaya kadar "büyük devletmiş gibi" davranarak, devrin "kurtlarıyla" istikbalde gerçekleşecek olan o büyük hesaplaşma gününe kadar, devletinin parçalanıp yıkılmasını olanca gücüyle engellemeyi amaçlamıştı.[64]

Andre Duboscq'na göre de, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp bir an evvel yutmak isteyen Avrupa emperyalizmine karşı koymak için Sultan Abdülhamid'in elinde bulunan imkânlar, düşmanlarınınkine nazaran son derece sınırlıydı ve bu yüzden de karşıdaki canavara yem olmamak noktasında "oyalama taktiği" izlemekten başka şansı yoktu."[65]

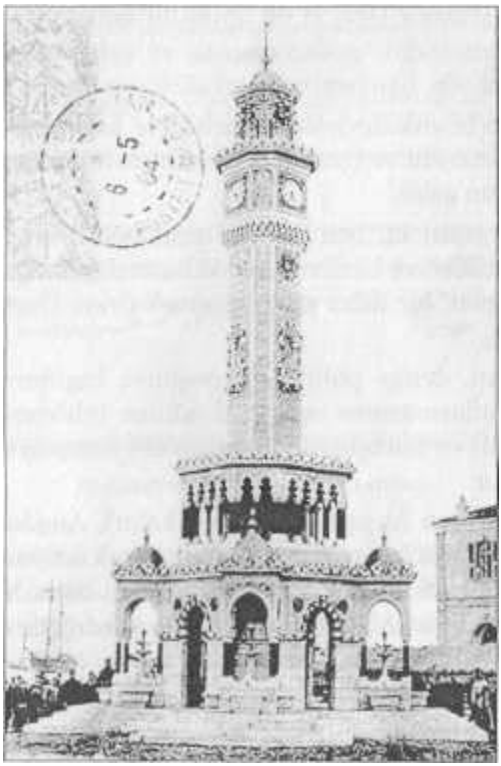
Sultan Abdülhamid buna hatıralarında tafsilatlı bir biçimde şöyle temas etmiştir:

"Dâhilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri, o kadar alay ettikleri "hasta adam"ın iyileşip, "kuvvetli adam" haline geldiklerini görecekler dir... Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin! Hiçbir memleketin bizim kadar buna

[64] Armağan, **a.g.e.,** s. 104. [65] Andre Duboscq, **L'Orient Mediterraneen,** Paris, 1917, s. 7-10; nak. Sırma, **II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti,** s. 31.

ihtiyacı olduğunu zannetmiyorum...

Bizi her şeyden fazla felakete iten, büyük devletlerin entrikalarıdır. Bu devletler, tabiiyetimizdeki milletleri, arka arkaya isyana teşvik etmek suretiyle, bizi her sene daha fazla sıkıntıya düşürmektedirler. Her sene, bu uğurda hiç faydasız sarf ettiğimiz milyonlarla ne kadar lüzumlu şeyler yapılabilirdi.

Abdülhamid döneminde yapılan İzmir Saat Kulesi

Fakat büyük devletler, geniş teşkilatlı imparatorluğumuzu inşa edecek ne zaman bıraktılar ne de sükûnet. Gene, büyük devletler sebebiyle halkımızı ilerletmeye imkân bulamadık. Bütün bunlar bizim zayıf kalmamızın sebebi oldu.

Bize de hiç olmazsa on senelik bir sulh tanınsa, Japonların o kadar methedilen terakkilerini biz de yapabilirdik. Onlar Avrupalıların pençelerinden uzak olduklarından, bize nazaran bahtiyardırlar, emniyet içinde yaşamaktadırlar.

Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerine çadırımızı kurmuşuz.'"[66]

"...Tek başına yaşayacak ve direnecek gücümüz yoktu. Bizi parçalamakta birleşmiş düşmanlarımız kendi aralarında parçalanırlarsa ve biz de bu

parçalardan birinin vazgeçemeyeceği kuvvet olabilirsek, yeniden dünya için söz sahibi olabilirdik.

Büyük devletlerarasındaki rekabetin eninde sonunda onları çatışmaya götüreceği gözler önündeydi.

Öyleyse, Osmanlı Devleti de böyle bir çatışmaya kadar parçalanma tehlikelerinden uzak yaşamalı ve çatışma günü ağırlığını ortaya koymalıydı. İşte benim 33 yıl süren siyasetimin sırrı...

Kırk yıldır büyük devletlerin birbiriyle kapışmasını bekledim. Bütün ümidim oydu ve Osmanlı'nın bahtını buna bağlı gördüm. O beklediğim gün geldi.

Heyhat (eyvah) ki, ben tahttan uzaklaştırılmış, ülkemi idare edenler de akıldan ve basiretten uzaklaşmışlardı. Kırk yıl beklediğim büyük fırsat, bir daha ele geçmemek üzere Osmanlı'nın elinden çıktı gitti..."[67]

Öte yandan, denge politikası gereğince İngiltere'ye karşı Almanlara yakınlaşmasının suistimal edilme tehlikesine karşı son derece dikkatli ve bilinçliydi. Bu konudaki hassasiyetini şöyle ortaya koymuştu:

"Kayser (Alman İmparatoru II. Wilhelm), Anadolu'da Almanları tutan bir muhit (çevre) meydana getirmek istiyormuş. İktisadî vaziyetimizi düzeltebilmek için Almanlardan istifade etmeyi doğru buluyorum; fakat Alman gazetelerinin yazdığı ve arzu ettiği gibi, Bağdat demiryolu üzerinde Alman kolonilerinin kurulmasına gelince, katiyen taraftar değilim.

Dedelerimizin pek çok fedakârlık yaparak elde ettikleri bu toprakları, Alman kolonilerine terk edeceğimizi zannediyorlarsa çok aldanıyorlar... Pek çok yerden itilip kakıldıktan sonra buraya yerleşen din kardeşlerimize bu son melcelerini (sığınaklarını) muhafaza edeceğiz."[68]

Yine, İmparator Wilhelm'in İstanbul'u ikinci ziyareti esnasında da aralarında ilginç bir diyalog yaşanmıştı. Olayı, kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının ağzından şöyle nakletmiştir:

[66] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 101, 114-115.

[67] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 66-67.

[68] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 142.

"Almanya imparatoru, bir akşam husûsî görüşmemiz esnasında birdenbire kalktı. İki elimi birden tuttu, "Avrupa'da bir harp zuhur ettiği takdirde bizim tarafa geçersiniz değil mi Majeste?" dedi.

Cevaben, "Aziz dostumsunuz; fakat size şimdiden söz vermek hakkını haiz (sahip) değilim; bunu ancak o zaman düşünebilirim." dedim.

Devletimin menfaatlerini düşünmeden hiçbir devletin arzusuna hedef olamazdım. Avrupa'da siyasî vaziyet her an gerilmekte idi. Ne zaman olsa umumî bir harp çıkacaktı... Adımlarımızı saymaya, hesapsız hareket etmemeye mecburduk...

Almanlar askerlikte ve çalışkanlıkta birinci derecede bir milletti. Ama Rusların nüfuz kuvvetine, İngilizlerin sinsi politikalarına karşı gelebilirler miydi, burası kestirilemezdi. Ben hiçbir devlete söz verip bağlanmadım."[69]

[69] Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

Aynı hadiseyi, bir de Başkâtibi Tahsin Paşa'nın ağzından (sadeleştirerek) özetle dinleyelim:

"Sultan Hamid, bir umumî harp tehlikesini görmekte idi. Bu harbi Almanya Hükümeti'nin, Rus-Fransız ittifakından sonra bir kat daha arzu edeceği ve Alman imparatorunun siyasetinin buna yönelik olduğu İstanbul seyahatinde bütün açıklığıyla anlaşılmıştı.

Alman imparatoru, Sultan Hamid'le görüşmesinde, Boğazlar meselesini bu maksatla ortaya atmıştı.

İmparator, şayet bir harp zuhur ederse Osmanlı Devleti'nce Boğazlara verilecek vaziyetin ne olacağı hakkında Hünkâr'ın fikrini sormuştu. Sultan Hamid ise tehlikeyi görmekte gecikmemişti.

Alman imparatoru, Boğazlar vasıtasıyla Rusya üzerinde yapılacak baskının ve Rusya'yı Avrupa'daki müttefiklerinden koparmanın büyük faydalarını bildiği için, Sultan Hamid'i bu yolda anlaşmaya razı ederse, harp endişesi Almanlar hesabına hayli azalmış olacaktı.

Fakat Sultan Hamid, bir umumî harbin zuhurunda Türkiye'nin buna karışması ve tarafsızlıktan ayrılmasının büyük felaketlere sebep olacağı kanaatinde olduğundan Alman imparatoru, Boğazlar hakkında beklediği cevabı alamamıştı."[70]

İşte, Avrupa'ya karşı tam "hasta adam"ı ayağa kaldırmanın şartlarını ve zeminini hazırlama sürecine girmişti ki, maalesef işbirlikçi İttihatçıların "karşı darbesiyle" tahtından indirilecek; saltanatının sona ermesinden daha

da kötüsü, kıyıya çekip batmaktan kurtardığı devletin son kurtuluş ümidi de böylelikle suya düşmüş olacaktı.

Bazı uzmanların savunduğu teze göre, eğer Sultan Abdülhamid'in uyguladığı dış politika, İttihatçılar tarafından da takip edilseydi; Osmanlı Devleti muhtemelen daha uzun ömürlü olabilir ve en azından bugün Türkiye'nin elinde kalan toprak parçası daha geniş bir alana yayılabilirdi.[71]

Son tahlilde, Orhan Koloğlu'nun şu analizi bu noktada ne kadar anlamlıdır:

[70] Tahsin Paşa, **a.g.e.,** s. 223-224. [71] Selim Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü", Toplum ve Bilim dergisi, Kış 1985, Sayı: 28, s. 93-107; Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış", Türkiye Günlüğü dergisi, Kasım-Aralık 1999, Sayı: 58, s. 54-66; Armağan, **a.g.e.,** s. 108.

"Sultan Mahmud'a, Yeniçerilerin kökünü kazımaktaki ısrarı yüzünden "kana doyamadı" denmiştir. Abdülmecit'in "kadına", Abdülaziz'in de "paraya" doymadığı buna eklenir. Abdülhamid'deki hırs da herhalde "kurtarıcı olmak" hırsıydı. O da ona doyamadı. Doyamazdı da... Çünkü istese de istemese de konunun öznesi elinden alınacaktı."[72]

Koloğlu, **a.g.e.,** s. 436.

3
ABD

ABD ile Hummalı Petrol İlişkisi

19. yüzyıl başlarından itibaren Ortadoğu petrolleri üzerinde, Batılı şirketler ve büyük devletlerarasındaki rekabet son haddine varmıştı. Petrol rezervlerini hegemonyasına alma ve petrol pazarlarını hâkimiyetinde tutup, piyasayı tekeline geçirme tarzında gelişen bu amansız mücadeleye, Amerikan Standard Oil Petrol Şirketi de katılmakta gecikmemişti. Standard Oil, bu yöndeki ilgisini, Osmanlı sınırlarındaki petrol sahalarından imtiyaz koparmaya çalışmak suretiyle gösterecekti.

Sultan Abdülhamid, bölgede zengin petrol yataklarına rastlanmasıyla birlikte işin üzerine ciddiyetle eğilmiş ve Yaveri (Danışmanı) Selahaddin Efendi'yi o sırada petrol endüstrisi ve işletmeciliğinde son derece ileri gitmiş olan Amerika'ya göndermişti. Bu vesileyle, hem Amerika'yla daha yakından ilişki kurmak hem de Musul ve çevresindeki topraklarda petrol araştırmasında bulunacak bir araştırma heyeti göndermelerini talep etmek istemişti.

Fakat Selahaddin Efendi, Amerika'daki petrol şirketleri ile yaptığı temaslarda pek bir başarı elde edemeyecek ve bir yıl sonra eli boş bir vaziyette payitahta dönecekti.

Abdülhamid, hatıratında bu durumla alakalı şu bilgiyi zikretmektedir:

"Selahaddin Efendi bana, Amerikalıların dünya ihtiyacına yeter ölçüde petrol çıktığına inandıklarını ve yeni kuyulara petrol fiyatlarını düşüreceği düşüncesi ile yanaşmadıklarını söyledi."[73]

Buna rağmen, önceleri bölgeye ilgi göstermeyen Amerika, daha sonra Mezopotamya'da keşfedilen petrolün fevkalade geniş, zengin ve istikbal vaat ettiğini anlayınca, İngilizler ile Almanlar arasındaki petrol çekişmesine daha fazla kayıtsız kalamayacaktı. Öyle ki, bundan sonra Amerikan sermaye

çevrelerinin petrol üzerine yatırımlarda bulunmalarını temin gayesiyle, teşvik politikaları geliştirmek gibi gayet aktif adımlar atmıştı.

Bununla da kalmayıp, 1908'de Amiral Chester'ı ilk temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a göndermişti. Bu ilk adımla, Osmanlı Devleti ile Amerika arasında resmî düzeydeki ilk münasebet de kurulmuştu.

Amiral Chester, iki ülke arasındaki sıcak ilişkilerden de istifade ederek Babıali'nin (Başbakanlık) kapısını aşındırmaya başlayacaktı. Chester, petrol imtiyazı koparabilmek için, bilhassa Babıali'deki tesir ve yaptırım gücüyle tanınan azınlıktan bazı bürokratları kullanarak devlet kademelerine baskı uygulama yöntemine başvuruyordu.

Nitekim Ermeni cemaatinden Dr. Pastırmacıyan'ın desteğini arkasına alan Chester, 1909 Şubatında Babıali'den, Orta Anadolu'dan Musul'a, oradan da Akdeniz limanına kadar uzanan ve çevresindeki 40 kilometrelik

[73] Bozdağ, **a.g.e.**, s. 80-81.

alanda her türlü maden ve petrol arama iznini de içeren, bir demiryolu ayrıcalığını zorlu bir uğraşları **son**ra koparmayı başaracaktı.

Hatta ayrıcalığın büyütülmesini talep edebilmek için 600 bin dolar sermayeli "Osmanlı Kalkınma Şirketi"ni kurarak daha ileri bir adım atmıştı. Bu imtiyazın getireceği imkânları en kârlı şekilde kullanmak isteyen ABD, böylelikle Ortadoğu petrolleri üzerinde uzun vadeli bir siyasetin de temellerini atmış oluyordu.[74]

Roosevelt'e Hediyesi

15 Nisan 1908 tarihli The New York Times kaynaklı bir habere göre, Sultan II. Abdülhamid'in, dönemin ABD Başkam Roosevelt'e gönderdiği hediye, başkentte günün flaş konusu olmuştur.

Haberde, Roosevelt için özel olarak ördürülen ipek halılardan oluşan hediyenin, Osmanlı büyükelçisi Mehmet Ali Bey tarafından, düzenlenen resmi bir törenle ABD Başkanına takdim edileceği ifade edilmiştir.

Times, böyle bir hediyenin ilk defa bir Osmanlı padişahı tarafından ABD Başkanına gönderildiğinin altını bilhassa çizmiştir.[75]

ABD'li Felaketzedelere Yardımı

Osmanlı'nın, ABD'ye yaptığı yardımlarla alakalı önemli bir gelişme de, Sultan Abdülhamid zamanında vuku bulmuştur. Şöyle ki:

1894'te, ABD'nin kuzeybatı bölgesinde bulunan ormanlarda büyük bir yangın meydana gelmiş ve birçok kişi ağır zarara uğramıştı.

Osmanlı'nın Washington sefirinin yardım teklifini memnuniyetle değerlendiren dönemin padişahı II. Abdülhamid, ABD'li felaketzedelere önceden planlanan 100 liralık bağışı 300 lira gibi mühim bir meblağa yükseltmişti.[76]

[74] Tevfik Çavdar, **Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu,** İstanbul, 1970, s. 147-152; Leonard Mosley, **Petrol Savaşı,** Türkçesi: Halim inal, Ankara, 1975, s. 47-49; Kubilay Baysal, **Uluslararası Petrol Sorunları,** İstanbul, 1977, s. 67; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi,** İstanbul, 1987, s. 12.
[75] Nak. Zaman Gazetesi, 13 Eylül 1997, s. 3.
[76] Nak. Vahdettin Engin, "ABD'li Felaketzedelere Osmanlı Bağışı", Tarih ve Düşünce dergisi, Ocak 2000, Sayı: 3, s. 35.

Abdülhamid Han aleyhinde hazırlanan bir poster

Amerika'ya Gönderdiği "Alperenler"

Sultan Abdülmecid Han zamanında temelleri atılan, Ekim 1862'de başkan Abraham Lincoln'un, Sultan Abdülmecid'in vefatı münasebetiyle tahtın yeni sahibi Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektupla pekişen İstanbul-Washington hattındaki dostluk, Sultan Abdülhamid zamanında da sürmüştür.

Abdülhamid Han, bu yeni devletin süratle kuvvetlendiğini çok iyi müşahede ederek, ileride burada bir Müslüman lobisi oluşturabilmek için bir grup tebliğci "Alperen" göndermesini bilmişti. Alperenlerin çalışmaları kısa sürede semerelerini vermiş; özellikle de ezilen zenciler arasında İslâmiyet çığ gibi yayılmıştı.

Bugün Amerikalı Müslüman zencilerin taşıdıkları ay yıldızlı bayrak, bu gayretlerin bir hatırasıdır.[77]

"Türk Köyü" ve Mevlevî Ayinine Müdahalesi

[77] Ahmet Sarbay, "İstanbul'dan Washington'a", Tarih ve Düşünce dergisi, Aralık 2000, Sayı:14, s. 50-52.

Sultan Abdülhamid'in, İslâm'a, Peygamberimize (a.s.m.) ve diğer dinî-millî değerlerimize karşı Batı'dan gelen, her cinsten saldırgan davranış, tahrip ve hakarete göğüs gerip, dinî ve millî onu rumuzu ayakta tutmaya gayret ettiğini daha önce zikretmiştik.

Bu anlamda, Abdülhamid Han'ın önemli bir müdahalesi de ABD'nin Chicago şehrindeki fuara olmuştur. Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfinin 400. Yıldönümü münasebetiyle düzenlenen fuara, ABD Hükümeti Osmanlı'yı, Abdülhamid'e özel bir heyet göndererek davet etmişti.

Fuarın, Osmanlı'ya ayrılan bölümünde, bir "Türk Köyü" kurulmuş; cami inşasının yanı sıra, çeşitli el sanatlarının, bina ve gemi maketlerinin teşhir edildiği bir pavyon düzenlenmişti.

Washington'daki Osmanlı büyükelçisi Mavroyani Bey, fuarı bizzat gezmiş ve gördüğü bir aksaklıkla ilgili teşebbüslerini İstanbul'a bildirmişti. Kendisi de bir Hıristiyan olan büyükelçiye göre; "Bu girişim, İslâm'ın mukaddes unsurlarından biri olan camiyi bir gösteri malzemesi gibi, ücret karşılığı seyirciye sunmak anlamına gelmektedir. Bu ise kabul edilemez" idi.

Büyükelçimiz, ABD Dışişleri Bakanı'na gönderdiği notayı şu uyarıyla bitirmişti:

"Anayasa gereği, Amerika'da bütün dinlere saygı gösterildiğinden, bu duruma izin verilmeyeceğine inancım tamdır. Binaenaleyh, Müslüman olmayan bazı şahısların, dost bir ülkenin dinî duygularını asla dikkate almayarak, yalnız kendi menfaatleri için bir cami-i şerif yapmalarının önlenmesi için notanın Chicago'daki mahallî idarecilere tebliğini rica ederim."

Sonuçta, ABD Dışişleri Bakanlığı, olaya el koymuş ve mesele halledilmiştir.[78]

Chicago'daki hadise henüz kapanmadan, bu sefer New York'da, yine dinî ve millî hassasiyeti aşağılayıcı başka bir gelişme yaşanmıştı. Mısır'da ticaretle meşgul olan Molla adlı üç şahıs, Amerika ahalisine para karşılığı derviş ayinleri göstermek üzere, birkaçı derviş ve çoğunluğu ayak takımından yaklaşık 30 kişilik bir grupla sözleşme yaparak, büyük vaatlerle ücret mukabilinde bu grubu New York'a götürmüşlerdi.

[78] Y.A.Hus., 267/60-82; Uçar, "Osmanlı'dan ABD'ye Nota!", Tarih ve Medeniyet dergisi, Mart 1999, Sayı: 60, s. 39-40.

Büyükelçi Mevroyani Bey, İslâmî bir zikrin, sokak gösterisi şeklinde sunulmasına müsaade eden ABD Hükümetini protesto ederek yönetime şu notayı vermişti:

"...Kendilerine, İslâm Dervişi adını veren bazı şahıslar, New York beldesinde seyircilerin huzurunda bazı ayinler icra etmektedirler. Bu gibi ayinlerin, Müslüman olmayan New York halkı huzurunda icrasına her din ve mezhep gibi İslâm dini de müsaade etmez. New York halkına küçük bir menfaati bile dokunmayan ve Müslümanları tahkir kabul edilebilecek bu tür faaliyetlerin yasaklanması için New York'taki mahallî yöneticilere ihtar lâzım geldiği kanaatindeyim."

Kısa bir süre sonra Mavroyani Bey, ABD yönetiminin cevap vermesini beklemeden meseleyi kendi başına çözmüş ve yol masraflarını cebinden karşılamak suretiyle, Molla ve avenelerinin Osmanlı ülkesine geri gönderilmelerini sağlamıştır.[79]

Osmanlı Büyükelçiliği, iki yıl sonra bir diğer müdahaleyi San Francisco Fuarı'na yapacaktı. San Francisco konsolosumuzdan, Washington'daki büyükelçimize verilen ve büyükelçi tarafından da 6 Nisan 1894'te, payitahta gönderilen raporda konu kısaca şöyle anlatılmıştı:

"Cemiyet adabına aykırı olduğu gerekçesiyle iki hafta önceki şikâyetimiz kabul edilerek, 24 Mart 1894'te San Francisco Fuarı içinde açılan Şark çarşısındaki tiyatro kapatılarak, muhakeme edilmek üzere rakkaseler tevkif edilmiştir."[80]

ABD'ye Çektiği Restler

Ocak 1886'da Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen "Bancroft" isimli bir Amerikan savaş gemisine Sultan Abdülhamid, ABD Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden olmadığı için izin vermemiştir.

Aynı gemi, bu kez 1897'de İzmir limanına izinsiz girmeye kalkışmış ve kıyıdaki topçularımızın açtığı ateş neticesinde geçmesi engellenmişti. O sırada, İspanya ile meşgul olan ABD buna pek ses çıkaramamıştı; ancak Osmanlı'nın verdiği bu dersi de unutmayıp bir yerlere kaydetmişti.

1901'de başkanlık koltuğuna oturan Roosevelt'in ilk işlerinden biri de, Osmanlı'ya haddinin bir an evvel bildirilmesi için savaş hazırlıklarına

[79] Y.mtv. 66/61; Uçar, **a.g.m.,** s. 40-41. [80] Y.A.Hus., 295/3; Uçar, **a.g.m.,** s. 41.

başlamayı düşünmek olmuştu. Ancak, Savaş Bakanı Elihu Root tarafından ciddi anlamda uyarılacak ve Türklerin zannedildiği kadar "kolay lokma" olmadığını; deniz kuvvetleri dökülüyor olsa da "kaya gibi sağlam" bir kara kuvvetine sahip bulunduğunu ve bu konuda "Türklerin eline, değme Avrupa askerinin su dökemeyeceğini" kabullenmek zorunda kalıp, tekrar yerine oturmaktan başka bir şey yapamayacaktı.

Abdülhamid, ABD'nin **20** Aralık **1897**'de Erzurum'da bir konsolosluk açma girişimini de, orada hiçbir Amerikan vatandaşı yaşamadığından dolayı, konsolosluk bulundurmaya gerek olmadığı gerekçesiyle ret etmiştir.

Bir müddet sonra Aralık 1900'de, Erzurum'a değil de Harput'a (Elazığ) bir konsolos atanmasına Osmanlı makamlarınca müsaade edilecek; ancak yapılan inceleme sonucunda atanan konsolosun ABD vatandaşlığına geçen eski Osmanlı vatandaşı bir Ermeni olduğu anlaşılacaktır.

Hâlbuki ABD ile yapılan anlaşmaya göre, bölgeye, eski Osmanlı vatandaşlarının atanmasına izin verilmeyecekti. Dolayısıyla, söz konusu konsolosun göreve başlamasını padişah onaylamamış ve değiştirilmesini irade buyurmuştur.

Bu defa ABD, İstanbul'daki ortaelçiliğini büyükelçiliğe çevirme isteğiyle Yıldız'ın kapısını çalacaktır. Kurduğu denge politikasına hesapta olmayan yeni bir unsurun eklenme ihtimalinden rahatsızlık duyan Abdülhamid, bu teşebbüsü de tereddütsüz geri çevirmiştir:

"Bizim Washington'daki temsilciliğimiz de ortaelçi düzeyindedir. Bu talep, Osmanlı Devleti'nin Washington sefareti (elçiliği), büyükelçiliğe yükseltilmedikçe kabul edilemez!"[81]

Roosevelt'in İzmir'i Bombalamasını Nasıl Önledi?

Az önce hevesi kursağında kalan ve Osmanlı'ya karşı harekete geçmeye cesaret edemeyen Roosevelt, bu defa Nisan 1904'te, Amerikan deniz gücünü Osmanlı üzerine göndermeye karar vermişti. İşte şimdi Osmanlı'ya gününü göstermeli ve Amerika'nın istek ve çıkarlarına ayak direten sultanı dize getirmeliydi.

[81] Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika,** İstanbul, 2005, Yeditepe Yay. ve Willam James Hourihan, "Roosevelt and the Sultans: The United States Navy in the Mediterranean, 1904", (Doktora Tezi), Massachusetts Üniversitesi, Şubat 1975, s. 148; nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 196-197, 211-212.

Bardağı taşıran son damla, ABD'nin İstanbul büyükelçisi Leishmann kanalıyla Abdülhamid'e iletilen, "Başkan Roosevelt'in, Amerikan misyoner okullarına serbestiyet konusundaki istek ve hassasiyetine", padişah ve Babıali'nin boyun eğmemesi olmuştu. Tavize yanaşmayan Abdülhamid'e sert bir telgraf çeken ABD Başkam, misyoner okullarının serbest bırakılması için onu son kez uyaracaktı.

Bu arada Amerikan filosunun Osmanlı sularına doğru yavaş yavaş yaklaşmakta olduğu haberleri İstanbul semalarında yankılanmaya başlamış ve Yıldız'ın alarma geçmesine sebep olmuştu. Roosevelt, bir yandan donanmanın tüm caydırıcılığını kullanmak istiyor, ama bir yandan da tam olarak ne yapmak istediğine ve işi nereye kadar vardıracağına emin olamıyordu.

ABD başkanı Roosevelt

Bir bakanlar kurulu toplantısında, Sultan Abdülhamid'in bitmez tükenmez diplomatik oyunları ve ustaca oyalama taktikleri karşısında küplere binen ABD Başkanı, seyir halindeki filoya "İzmir'in bombalanması" emrini verecekti.

Bu beklenmedik emre karşı Devlet Bakanı Hay'ın itirazı gecikmemişti: İzmir'e ateş açmanın hiçbir faydası olamazdı; çünkü o yıl seçimler yaklaşıyordu ve bu saldırı çok risk taşımaktaydı. Sonuçta, gemilerin İzmir'e gitmesi ve Amerikan istekleri kabul edilmediği takdirde İzmir'i bombalaması

kararına varılmıştı. Ama nafile; Abdülahmid'e diş geçirmek, onu alt etmek ne mümkündü! O bir siyaset cambazı ve tam bir diplomasi kurdu idi!

Çaresiz duruma düşen Roosevelt, 5 Ağustos'ta kabineyi tekrar toplamak zorunda kalacaktı. Osmanlı'nın baş eğmeyen direnci, Abdülhamid'in şifreleri çözülemeyen gizemli tavrı, Beyaz Saray'ın tüm gündemini altüst etmişti. Bu sefer kabineden, daha güçlü olan Avrupa filosunu İzmir'e göndermeve kesin sonuç alma kararı çıkacaktı.

Abdülhamid Han, bu defa işinin kolay olmadığını anlamıştı ve şimdiki krizin çok daha şiddetli ve büyük olması onu oldukça endişelendirmeye başlamıştı. Amerikalılar blöf yapmıyor ve gayet ciddive kararlı görünüyorlardı. Dolayısıyla işin içinden sıyrılması çok zor olacaktı. Fakat yine de çatışmaya gerek kalmadan tırmanan krizi halletmeliydi.

Nihayet, Amerikan büyükelçisini Yıldız'a çağıracak ve misyoner okullarının kapitülasyonlardan yararlanmasını sağlayacağına dair söz verecekti. 15 Ağustos 1904'te söz konusu ağır kriz aşılmış ve Amerikan savaş gemilerinin İzmir'den uzaklaşması da böylelikle gerçekleştirilmiş olacaktı.[82]

[82] Nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 213-215.

4

ERMENİLER

Saltanatında Ermeni Meselesinin Gelişimi

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde (1877-1878) Ruslara karşı ağır bir hezimete uğramasıyla, kendisinden beklenen set çekme misyonunu yerine getiremeyeceğini anlamış ve bölgedeki çıkarlarının güvenliği ve devamı adına bazı köklü tedbirler alma yoluna gitmişti.

Harbin neticesinde İngiltere, Balkanlar ve Doğu Anadolu'da Ruslar lehine bozulan dengeleri, kendi menfaatlerine göre yeniden düzenleyebilmek ve Rusya'dan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı kendini savunmada avantaj sağlayacak stratejik noktalara sahip olabilmek maksadıyla, Babıali'yle yaptığı gizli anlaşma gereğince, 1882'de Kıbrıs'a kiracı olarak yerleşecekti.[83]

Ayrıca, harbin sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi uyarınca, Rusların Ermeniler lehine ıslahat talep etme ve onları himaye etme yetkisini kullanarak, Doğu Anadolu'ya müdahale edebilme imkânının doğması da İngiltere'yi son derece tedirgin etmişti.

Rusların, bölgede üstünlüğü ele geçinmesine zemin hazırlayacak olan bu duruma son vermek için İngiltere, hemen devreye girecek ve diğer Avrupalı devletlerin desteğini de alarak, Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerini kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yumuşatarak; taraflara Berlin

[83] Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası,** İstanbul, 1983, s. 21; i. Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** C.4, İstanbul, 1971, s. 314.

Antlaşması'nı (1878) kabul ettirecekti.

Antlaşmaya, Ermeniler lehine sözde ıslahat yapılmasını dikle eden 61. maddeyi koydurmakla İngiltere, Rusların Ermenileri himaye etme imtiyazının semerelerini tek başına devşirmesine izin vermeyerek;

Ermenileri Osmanlı'ya karşı etkili bir koz olarak kullanma kervanına katılmış olacaktı.

Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Balkan Yarımadası'ndaki topraklarından sonra, Asya toprakları ve dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi de, milletlerarası siyasetin tartışma konusu ve malzemesi haline getirilerek, buraların da devlet bünyesinden ayrılabilmesinin kapısı aralanmış oluyordu.[84]

Bundan sonra İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı'yı desteklemeve toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden tamamen vazgeçip bunun yerine; çoğunluğu Müslüman Kürtlerin oluşturduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Rusya'nın kendi nüfuz bölgesine sarkmasını önleyecek tampon bir Ermeni devleti kurma tasarısına ağırlık verecekti. Bunun ilk adımını, Berlin Antlaşması'ndaki Ermeniler lehine sözde reform teklif edebilme yetkisiyle zaten atmıştı.

İngilizlerin, Ermenileri bahane ederek ortaya sunî bir Ermeni Meselesi atmakla, hangi amaçları gerçekleştirmeyi planladıklarını Edgar Graville şu şekilde açıklamaktadır:

"...Makedonya çıbanını kökünden kesip atan cerrahî müdahale, Ön Asya'da yoğun olan Türklerin şah damarına henüz ulaşamamıştı. Türk-Ermeni meselesi bu sırada, Doğu Anadolu'da çok tehlikeli bir gelişme kaydediyordu. Muazzam imparatorluğun dış vilayetlerinin başına gelebilecek felaketler ne olursa olsun; fakat Anadolu bütünüyle Türklerin elinde kaldığı sürece, bir Türk geleceği sürekli olarak mevcut olacaktı. Ancak bu bütünlük, Ermeniler tarafından tehlikeye sokulacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toparlanması umudu kalmazdı. Çünkü bu takdirde memleket, modern bir devletin yükünü çekebilecek, yeteri kadar geniş ve zengin bir coğrafi temelden mahrum olurdu."[85]

İngilizlerin, Ermeni Meselesi'ne tutunmakla, Doğu Anadolu'da "İkinci Bulgaristan" peşinde koştuğunu derinlemesine kavramış olan II.

[84] Kodaman, **a.g.e.,** s. 21-22, 130-131, 178; İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler,** Ankara, 1983, s. 61; M. Emin Zeki, **Kürdistan Tarihi,** İstanbul, 1977, s. 154-155.

[85] Edgar Granville, **Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları,** Çev: O. Anman, Ankara, 1967, s. 40.

Abdülhamid Han, bu durumu hatıratında şu çarpıcı ifadelerle belirtiyordu:

"Bu oyunu, ben de, dünya da biliyordu. Çünkü Bulgaristan'da denenmiş ve sonunda Bulgaristan'a muhtariyet adı altında bağımsızlık kazandırmıştı. Onun için zabıta kuvvetleriyle, Ermeni-Müslüman çatışmasını önlemeye çalışıyordum. Ermenilerin muradı, Müslümanları kışkırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da dünyayı ayağa kaldırmaktı. Bundan sonra, Avrupa devletleri işe karışacaklar, bu iki unsurun bir arada yaşayamayacaklarını ileri sürerek muhtariyet isteyeceklerdi."[86]

Ermeni komitacılar

Sultan Abdülhamid'in hatıratında da işaret ettiği üzere, Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarını Ermeni Meselesi'ni ileri sürerek parçalama gayesi güden İngiltere ve Rusya'nın, bu kirli emellerini kendine has dâhiyane metotlarla sonuçsuz bırakıp; oyalama taktiğini maharetle uygulamıştı.

Bunun üstüne İngiltere, Osmanlı Devleti'ni tehdit ederek; ayakta kalmasının ancak İngiliz-Rus rekabeti sayesinde mümkün olabileceğini; eğer Ruslarla anlaşmaya mecbur olursa, yok olmaktan kurtulamayacağını hatırlatmak suretiyle, Ermenilerin istediği

[86] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 57.

Doğu Anadolu topraklarının boşaltılması için tazyiklerde bulun maya başlayacaktı.[87]

Emperyalist güçlerin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki sosyal düzeni sözde rayına oturtmak için, yalnızca Ermeniler lehine ıslahat programlarının tatbikini istemeleri; içtimaî yapının genel özelliği ve etnik dağılımı göz önüne alındığında, hem devletin Doğu topraklarının kaybına bilerek mahal vermesi hem de bölgede karmaşık bir etnik yelpaze içerisinde bulunan diğer unsurları imparatorluk bünyesinden ayrılmaya tahrik etmesi anlamına geliyordu.

Talat Paşa, Osmanlı Devleti açısından kabul edilmesi imkânsız ve daha büyük felaketlere davetiye çıkartacak olan bu durumu hatıratında şu şekilde dile getirmiştir:

"Osmanlı İmparatorluğu Türkler, Araplar, Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar vb. gibi kavimlerden oluştuğundan, Ermeni programına göre siyasî bir özerkliğin kabulü, öteki milliyetlere de aynı şekilde bir örgüt kurma hakkını verecektir. Bu ise, yalnız ülkedeki birliği bozmakla kalmaz; belki altı yüz yıldan beri imparatorluğun üzerine kurulmuş olduğu temelleri yıkarak, devleti çöküşe doğru götürebilirdi."[88]

Talep edilen reformların gerçek maksadı hakkında, Fransa'nın o dönemdeki İstanbul elçisi Paris'e gönderdiği raporda şu dehşet verici ifadelere yer vermişti:

"Ekselanslarının çok iyi bildiği gibi, bizim reformlardan maksadımız, Osmanlı Devleti'nin kalkındırmak değil; Ayasofya üzerinde parlamakta olan Hilâl'i indirip, yerine tekrar Hıristiyan Haç'ını koymaktır."[89]

Nitekim Rusya ve İngiltere, bölgede çoğunlukta bulunan Kürtler ile Ermeniler arasına nifak tohumları saçmaya ve bölgeye müdahaleyi kolaylaştırması için Ermenileri Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya koyulacaklardı. Ermenilerin, Berlin Antlaşması'nın hükümlerine dayanarak kurdukları ihtilâl komitalarıyla teşkilatlanmaya başlamaları, bölgedeki dengelerin yavaş yavaş Müslüman unsurlar aleyhine bozulmasına yol açacaktı.

Ermeni tedhiş örgütlerinin, dışarıdan aldıkları destek ve teşvikli-

[87] Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı,** İstanbul, 1327, s. 820; **Tarihte Türk-ingiliz İlişkileri,** TO.Gen.Kur. Başk., Ankara, 1975, s. 40.

[88] **Talat Paşa'nın Anıları,** Haz: A. Kabacalı, İstanbul, 1990, s. 64.

[89] Fransız Hariciye Arşivi, N. s. Turquie, 1876, s. 38 vd; nak Sırma, **İslâm Birliği Siyaseti,** s. 20.

Doğu Anadolu'da meydana getirdikleri karışıklıktan iyice tedirgin olmaya başlayan Sultan Abdülhamid, birtakım acil tedbirler almak mecburiyetinde kalmış ve bu maksatla, Ermenilerin okulları, gazeteleri ve diğer faaliyetlerini sıkı bir kontrol altına almıştı.

Özellikle 1890 yılında Ermeni kiliselerinden bol miktarda silah çıkması II. Abdülhamid'i, hâdisenin gerçek boyutlarının farkına vararak, Müslüman Kürt aşiretleri ile işbirliğine gitmeye sevk edecekti.[90]

Millet-i Sâdıka'yı Yoldan Çıkaranlar

Ermeni Patriği Nerses Varjabendanyan'ın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden galip çıkıp Yeşilköy'e kadar gelen Başkomutan Grandük Nikola'nın karargâhına giderek; "Doğuda Rusların himayesinde Ermeni devleti kurulmasını talep etmesi", Ermeni Meselenin gelişiminde mühim bir dönüm noktası olmuştu. 1878'deki Berlin Antlaşması (61. Madde) ile "Ermeni Meselesi", tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansımış ve "Ermenistan" adı verilen bir bölgenin varlığından söz edilmeye başlanmıştı.[91]

Horen Aşıkyan'ın patrikliği döneminde (1888-1894), Ermeni kiliselerinin silah deposu haline geldiği haberinin her tarafa yayılması üzerine, Erzurum Valisi Sami Paşa arama yaptırdığında haberin ziyadesiyle doğru olduğu ortaya çıkmış; Ermeniler de, kiliselerin aranmasını bahane ederek "Erzurum Olayı"nı (20 Haziran 1890) meydana getirmişlerdi. Böylece Ermeni Meselesi, Avrupa ülkelerinin önemli bir gündem maddesi haline gelmiş ve onlar da bunu kullanarak Ermenilerin koruyuculuğuna soyunmaya başlamışlardı.[92]

Erzurum isyanını, 1890'da Kumkapı gösterisi, 1892-1893'te Kayseri, Yozgat ve Merzifon olayları, 1894'te Sason ve Zeytun isyanları, 1895'te Babıali gösterisi, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası'nın işgali, 1897'de İkinci Sason isyanı, 1905'te II. Abdülhamid'e suikast girişimi ve 1.909'da Adana isyanı izleyecekti. 1882'den 1909'a kadar yaklaşık 39 irili ufaklı isyan

Osman Nuri, **a.g.e.,** s. 821-822; Kodaman, **a.g.e.,** s. 29, 130-132.

[91] Berlin Kongresi, **İstanbul Matbaa-yı Amire,** H. 1298, s. 271, 282; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** Ankara, 1987, s. 17; Ali Karaca, "1915 Ermeni Tehcirine Giden Yolda Gözden Kaçan İki Nokta: Projeler ve Müfettişlikler", Eğitim dergisi, Nisan 2003, Sayı: 38, s. 105-106.

[92] Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler,** Ankara, 1997, s. 110-111.

tertiplenmişti.

Ermeni isyanlarının ve propagandasının doruğa çıkması, Sultan II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki döneminde olacak; özellikle I. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği 1914-1915 yıllarında yoğun bir şekilde tırmanacaktı. Yalnızca bu tarihler arasında baş gösteren isyan sayısı 22 idi.[93]

Yukarıda da kısmen temas ettiğimiz gibi, Ermeni Meselesi'nin ve olayların patlak vermesinde ve Ermeni tebaanın bunlara alet edilmesinde en büyük pay, Avrupalı devletler tarafından kurulup desteklenen, Ermeni ihtilâl komitaları "Hınçak ve Taşnak" cemiyetlerine aitti. Hınçaklar, Osmanlı'da şu olayları tezgâhlamıştı: 1890-Kumkapı nümayişi, 1894-Sason isyanı, 1895-Babıali yürüyüşü, 1895-Zeytun isyanı.

Bu arada Ruslar da, bölgede kendi emellerine hizmet edecek "Taşnak (Dashnaksutyan Armenian Revolutionary Federation) Komiteleri" oluşturmaktan geri kalmıyorlardı. Taşnaklar, Osmanlı'da şu hâdiseleri organize etmişti:

1896-Osmanlı Bankası işgali, 1904-II. Sason isyanı, 1905-II. Abdülhamid'e suikast, 1909-Adana ve çevresindeki olaylar.

Komitecilerin, Doğu'da çıkardıkları pek çok isyanın ve İstanbul'da meydana getirdikleri olayların yanında, kuşkusuz en fazla ses getireni, devrin hükümdarı II. Abdülhamid'e karşı suikast teşebbüsünde bulunmaya cüret etmeleriydi. Taşnaklar, 21 Temmuz 1905'te, Ermeni isteklerinin önünde adeta bir heykel gibi dikilen ve "kızıl sultan" lakabını taktıkları Abdülhamid Han'ın öldürülmesi için harekete geçme kararı almışlardı.

Taşnak komitasından Hristofor Mikaeliyan ile kızı Robina ve bir Rus Ermenisi, özel yapılmış bir arabanın içine 20 kiloya yakın saatli bomba yerleştirerek, Yıldız'daki Hamidiye Camii'nin kapısına yakın yerde pusu kuracaklardı. Bomba, Abdülhamid Han'ın cuma namazından çıkış saatine ayarlanmıştı. Saati dolan bomba patlayınca ortalık savaş alanına dönecek; geride 26 ölü, 58 yaralı bırakacaktı.

[93] Hüseyin Nâzım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi,** C.1-2, Ankara, 1994, s. 3-4; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1987, s. 463, 471-472, Mehmed Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler,** İstanbul, 1976, s. 200-205, 215-230; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara, 1985, s. 142-143, 159-160, 173-176.

Abdülhamid'e suikast tertipleyen Ermeni komitacılar

Patlama esnasında padişahın, camide Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile sohbet ediyor olması, Ermenilerin plânlarını altüst etmişti. Olayın ardından açılan tahkikat sonucunda korkunç bir tablo ortaya çıkacaktı: Ermeni komitacılar, bütün kiliseleri birer cephanelik haline getirilmişlerdi.[94]

1893-1896 yıllarında Doğu Anadolu'da cereyan eden Ermeni terörü günlerinde, Van ve Bitlis'te Rus Konsolosluğu yapan General Maywesky hazırladığı raporda, millet-i sâdıkayı yoldan çıkaranları şöyle elevermişti: "...Türkiye'deki Hıristiyanların, -bu sefer de Ermeniler- Türklerin zulüm ve istisâbına (gasbına) mâruz bulunduklarını, Avrupa'ya göstermek icap ediyordu... Program şu şekildeydi: Ancak kan dökmek lâzımdır ki, Ermeniler

[94] Ayrıntı için bkz. **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi,** TC Başbakanlık Arşivi, Ankara, 1995, Yayın No: 23-24-34-35, s. 24; Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 120-125; Uras, **a.g.e.,** s. 432-447, 458-463, 471-477, 509-511; Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler,** İstanbul, 1983, s. 64-65; Öke, **Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1986, s. 95; Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897),** İstanbul, 1984, s. 100, Bilal Şimşir, **Documents Diplomatigues Ottoments Affaries Armaienes Wolume IV (1896-1900),** Ankara, 1999, TTK Yay., s. 13; İsmet Binark, **Ermeni Sorunu,** Ankara, 2001, Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., s. 2; Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni ilişkileri,** İstanbul, 1990, s. 153.

serbesti kazansın! Kan dökünüz! Avrupa sizi himaye eder!"[95]

Olayların alevlendiği bu dönemde Doğu Anadolu'yu gezen yabancılardan birisi olan Amerikalı gazeteci George H. Hepworth ise, hatıralarında "asıl suçluları" şu şekilde deşifre etmişti:

"Şimdi özetle ben, Ermeni katliamlarına Ermeni Komitacılarının sebep olduklarını söylersem, hem de çok önemli bir gerçeği söylemiş olurum... Onlar maksatlarını açıkça söylüyorlardı: Kendileri olayların gerisinde, Türklerle Ermenileri birbirini öldürtmeye sevk ederlerse, Avrupa'nın kuvvete başvurarak müdahale edeceğine ve bunun sonucu Ermeni krallığının kurulacağına inanıyorlardı...

İngiltere, onları yeni çabalan için övüyor ve teşvik ediyordu. İngilizler, gece karanlığı bastırınca, şehirlerin sokaklarında gizlice dolaşarak,

kendilerini dinlemeleri, isyana sözvermeleri halinde hükümetlerinin onların yanına koşacağına dair vaatlerde bulunuyorlardı."[96]

Meşhur İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee de, 26 Eylül 1919 tarihinde İngiliz Propaganda Teşkilatı'nda çalışırken yazdığı memorandumda, İngiltere'nin Ermeniler üzerindeki temel siyaset, yatırım ve beklentisini şöyle tespit etmişti: "Ermenilerin kredisini düşürmek, Türk aleyhtarlığı davasını zayıflatmak demektir... Türklerin Ermenilere yaptığı muamele, Türk meselesinin radikal şekilde hallini ülkede ve hariçte kamuoylarına kabul ettirmek için, Majesteleri Hükümeti'nin elindeki en büyük sermayedir."[97]

Alman Türkolog F. Giese ise, *Die Welt Des Islam* dergisine 1914 yılında yazdığı makalede şunu zikretmişti: "Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar, Avrupa'dakiler kadar huzur içinde yaşamaktadır. 1897 ve 1907 yıllarında Ermenilere yapılan hareketler bir müsamahasızlığın neticesi olmayıp, büyük devletlerin maşası olarak Osmanlı idaresine karşı ayaklanması ile ortaya çıkmıştır."[98]

Ermenilerin zıvanadan çıkmasında, en fazla da misyonerlik faaliyetlerinin büyük rolü olmuştu. Özellikle Amerikan (ABCFM) misyonerleri; Türkiye'ye girmek için Ermenileri "açık kapı" olarak görmüş ve Osmanlı Devleti'nin "sadık tebaası"nı açtıkları okullar kanalıyla tahrik ederek, Türklere karşı düşmanlık aşılayıp, terör örgütlerinin oluşumunun altyapısını hazırlamışlardı.

[95] General Maywesk, **Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği,** Çev: M. Sadık, İstanbul, 1330, Matbaa-i Askeriye, s. 134.

[96] George H. Hepworth, **Through Armenia on Horsback,** E. P. Dutton, New York, 1898, s. 332; nak. Kocabaş, **Çarpıtılan Tarihimiz,** İstanbul, 2000, Vatan Yay., s. 36.

[97] Gürün, **a.g.e.,** s. 47.

[98] Erdal İlter, "Ermeni Kilisesi ve Terör", Eğitim dergisi, aynı sayı, s. 78-79.

Amerikan misyonerleri, Ermenilerin ezildiğini propaganda ederek Kilise'nin desteğini arkalarına almış ve Batıda bir "Türk" (Abdülhamid) düşmanlığı"nın uyanmasını sağlamışlardı. Amerika'dan başka Fransa, Rusya ve İngiltere de aynı anlayışı benimsemişti. Bu ülkeler, Hıristiyanlığı gündeme getirerek, Müslümanların koruyucu Türkleri saf dışı bırakmadan başarılı olamayacaklarını; bunun en etkili yolunun da, Ermenileri örgütleyip Türklere karşı ayaklandırmaktan geçtiğini çok iyi kavramışlardı.

Bu uğurda, Ermeni komitalar, Hıristiyan misyonerler, İstanbul'daki büyükelçilikler ve Anadolu'daki konsolosluklar aracılığıyla, Ermeni

cemaatinin ve Batı kamuoyunun desteğini kazanabilmek maksadıyla, yerli ve yabancı basında yoğun bir "barbar/vahşi Osmanlı", "kızıl sultan" kampanyası başlatılarak; Osmanlı'nın her isyanı bastırma harekâtı "Vahşi Müslümanlar, masum Hıristiyanları katlediyor!" propagandasına dönüştürülerek takdim edilmişti."

Bütün bu acı gerçekler karşısında, II. Abdülhamid Han şöyle hayıflanmıştı:

"O zaman onlara karşı gösterdiğimiz sabrı, acaba hangi memlekette bulabilirlerdi? Ermeniler hiç de hissetmedikleri bir acı için ağlar gibiler. Büyük devletlerin arkasına gizlenip, en ufak bir sebeple yaygara koparan kadın gibi nazlı ve korkak bir millettir...

İspanyolların kanlı zaferleri, Fransızların Cezayir'i istilası, İngilizlerin Hint isyanını bastırmaları, Belçika'nın Kongo'yu zapt etmesi, Rusların Sibirya'daki zulümleri düşünülecek olursa; Türklerin kendi vatanlarında himaye ettikleri Ermeniler tarafından teşekkür yerine hücuma uğradıklarında sabırlarının taşmasına neden hayret edildiği anlaşılamaz."[100]

Abdülhamid, Ermenilerin isyanlarını önlemek ve özellikle Kürtlere karşı gerçekleştirdikleri katliamları engellemek ve bölgeden müteşekkil "Hamidiye Hafif Süvari Alayları"nı kurduracaktı.

[99] **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler,** C.11, Belge No: 34, ist.1988, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay.; Azmi Süslü, **Türk Tarihinde Ermeniler,** Ankara, 1995, s. 33; Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Eylül 1924, Sayı: 82, s. 257, 276; E. Kırşehirlioğlu, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri,** İstanbul, 1963, s. 31; Küçük, **a.g.e.,** s. 91-97.

[100] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 81, 84, 131.

Hamidiye Alayları, komitacıların karşısında çok caydırıcı, bazen de sindirici bir güç olarak yer almış ve onların bir anlamda "kâbusu" haline gelmişti. Bu alaylar, Ermenilerin taşkınlık ve tecavüzlerini bastırmada o denli tesir icra etmişti ki; bölgede hareket kabiliyetlerini kaybettiklerini öne sürerek, kaldırılmasını önünde Osmanlı Devleti nezdinde baskıda bulunmaları için Ruslara ve İngilizlere başvurma yoluna gitmişlerdir. (Ayrıntı için bir sonraki bölüme bakınız.)

Ermenilerin katliamlarından kanlı bir manzara

Ermeni Propagandasına "Abdülhamid Engeli"

Görüldüğü gibi, Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık hükümdarlığı müddetince, içeride ve dışarıda en fazla mücadele ettiği meselelerden biri de Ermeni Meselesi ve Ermeni propagandası olmuştu.

Batılı emperyalist güçlerin, Ermenileri piyon olarak kullanıp kışkırtarak Anadolu'da karışıklıklar çıkardığı bu günlerde, İngiliz büyükelçisi Sultan Abdülhamid'e gelip, küstahça: "Daha ne kadar Ermeni öldüreceksiniz?" diye sorma cüretini göstermesi üzerine, ulu hakan keskin bakışlarını elçinin üzerine dikerek şu müthiş karşılığı vermişti:

Filan gün, filan saatle Karadeniz'in filan noktasına yaklaşıp, karaya Ermenileri Türklere karşı silahlandırmak için şu kadar sandık malzeme çıkaran ve komitacılara teslim eden İngiliz gemisinde Türk başına kaç silah bulunuyorsa tam o kadar Ermeni öldüreceğiz. "[101]

İşte en çok da Ermeni propagandasına ve zulmüne müsaade etmediğinden dolayıdır ki, Ermeni ve Avrupa kamuoyunun "kızıl sultan damgasına maruz kalmıştı. Herşeye rağmen Abdülhamid, Ermenilere kök

söktürmüş ve onların kanlı propagandalarına geçit vermemişti. İşte çarpıcı birkaç misal:

Rusya'nın o zamanki başşehri Petersburg'daki Osmanlı büyükelçisi tarafından, 7 Ocak 1899'da Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığı) gönderilen ve 21 Ocakta Sultan Abdülhamid'e de takdim edilen yazıya göre; birkaç gün önce Petersburg'da, Büyük Novoski Caddesi 54 numarada açılan bir resim sergisinde, diğer resimler arasında "Ermeni hâdisesi" adıyla, Ermenilere yapıldığı iddia edilen eza ve cefayı anlatan bir tablo olduğu haber alınmıştı.

Elçilik, derhal harekete geçerek, Petersburg polis müdürüne müracaatta bulunup, durumun Osmanlı-Rus dostluğuna aykırı olduğu ve Ermeni Meselesi'nde, Rusya devleti tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen teminata göre, tablonun asıldığı yerden kaldırılması gerektiğini bildirmişti.

Polis müdürü ise, bundan habersiz olduğunu iletip özür dileyerek, hemen bu tablonun ortadan kaldırılması için görevlileri olay mahalline göndermiş ve birkaç saat sonra da Osmanlı büyükelçiliğine bir memur yollayarak tablonun yerinden kaldırıldığını duyurmuştu. Elçiliğin, resim sergisine gönderdiği memur da bunun doğru olduğunu gözleriyle görerek tespit etmişti.[102]

Öte yandan, 1892'de Gladstone'un İngiltere'de iktidara gelmesiyle, Ermeni heves ve propagandalarını bertaraf etmedeki katı tavrından ötürü, Sultan Abdülhamid'in şahsında Osmanlı'yı hedef alan düşmanlıklar, sokaklara taşmakla kalmamış; kitaplara, tiyatrolara ve basın organlarına da konu olmuştu. Bütün yollar ve araçlar kullanılarak, İngiliz kamuoyunda "Barbar Türk, Kurbanlık Hıristiyan Efsaneleri" hep canlı tutulmaya çalışılıyordu.

[101] Kısakürek, **Ulu Hakan,** Istanbul, 1988, Büyük Doğu Yay., s. 244.

[102] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hus., 392/112; Uçar, "Ermeni Propagandasına Geçit Yok!", Tarih ve Düşünce dergisi, Aralık 2000, Sayı: 14, s. 38-39.

Ekim 1893'te Londra'daki Don Juan Tiyatrosu'nda oynatılan -daha önce değindiğimiz- bir oyunda, Sultan Abdülhamid'in şahsını karalayıcı saldırgan bir üslup ve anlatım sergilenmişti. Oyunda, "Osmanlı padişahı" rolündeki bir oyuncu, Osmanlı sultanlarına hakaret ediyordu. Durum, hemen Londra

sefirimiz tarafından, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Rosebury nezdinde protesto edilmişti.

Büyükelçimizin, 3 Ekim 1893 tarih ve 494 numaralı yazısına göre Rosebury, piyeslerin oynatılmasından mesul saray nazırıyla acilen görüşmüş ve hem Osmanlı padişahının adı hem de bunu ima edebilecek her şey oyundan çıkarılıp, gerekli her türlü tedbir derhâl yerine getirilmişti.[103]

Abdülhamid Han'ı konu alan bir başka karikatür

Ancak, İngiliz kamuoyu o derece şartlanmıştı ki, yakaladığı her fırsatta Osmanlı aleyhtarı kampanyaları sürdürmekten bir türlü vazgeçmiyordu. Nitekim 1896 başlarında İngiliz basını, Ermeniler lehine yeniden bir katliam kampanyası başlatacaktı.

Haliyle, kampanya kısa sürede İngiliz sahnelerine de yansımış ve Osmanlı'yı ve Abdülhamid'i yerden yere vurup, ulu hakanı "kan dökücü canavar" gibi gösteren oyunlar hemen temsil imkânı bulmuştu. Londra büyükelçimiz, 13 Mart 1896 tarihli raporunda bu vaziyeti ve kendisinin müdahalesiyle tezahür eden gelişmeleri şöyle anlatmıştı:

Yıldız Arşivi Hus., 283/69; Uçar, "İngilizler Hile Peşinde", s. 13.

Y. A.Hus., 349/43; Uçar, a.g.m., s. 14.

"Bir dram kumpanyası tarafından Londra tiyatrolarının birinde, son Ermeni olayları ve Anadolu'da meydana geldiği iddia edilen katliam hakkında tesirli birtakım oyunların icra edilebileceğini haber aldım. Bu gibi nümayişlerin (gösterilerin) gazetelerce yeniden kötü bir neşriyata sebebiyet vereceğini, güya insaniyet perver (sever) İngilizlerin, Devlet-i Âliye aleyhinde şimdilik kesb-i sükûn eden (sükûnet kazanan) düşmanlığını yeniden tahrik eyleyeceği düşüncesiyle; Mösyö Rosebury'nin dikkatini çekerek, bu tür oyunların yasaklanması için, sûreti ekte sunulan takriri (önerge) verdim. Müşarünileyh (Rosebury) talebimi dikkate almanın yanında, bu ve benzeri oyunlar hakkında, gerekenlerden bilgi almak ve böyle bir nümayişi önlemek sözü vermiştir."[104]

KÜRTLER

Kürt Politikası ve Bölgedeki Tesirleri

1890 yılında yapılan bir aramada, Ermeni kiliselerinden bol miktarda silah çıkması, Babıali ve II. Abdülhamid'i, Doğu'daki Müslüman Kürt aşiretlerine daha müsait davranmaya ve işbirliğine gitmeye sevk etmişti. Hususiyle, bölgede hızla, örgütlenmeye ve silahlanmaya başlayan Ermeniler karşısında, Müslüman Kürt halkının teşkilatsız ve savunmasız kalması; Sultan Abdülhamid'i ciddi endişelere gark edecek ve Doğu Anadolu'nun ve orada yaşayan Müslümanların mukadderatıyla daha yakından ilgilenmeye itecekti.

Abdülhamid'in, Müslüman Kürtlere destek verip sahip çıkan esaslı bir politika geliştirme düşüncesini, Rusya'nın Erzurum Konsolosu Dinitin'in İstanbul'daki Rus Sefiri'ne gönderdiği şu rapor daha da pekiştirmişti:

"Artık, Kürt meselesindeki önemli rol, Osmanlılar değil İngilizler tarafından oynanıyor. Buradaki İngiliz konsolosu, hükümeti tarafından çok önemli direktifler almıştır. Kürtlerin hareketleri karşısında, onlara şiddet kullanmayı kararlaştırmışlardır. Aynı şekilde, İstanbul'daki İngiliz sefirinin elinde de gerektiği zaman sürgüne gönderilebilecek Kürt aşiret reislerinin listesi vardır."[105]

II. Abdülhamid, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da son derece karmaşık ve zorlu bir siyasî atmosfer içerisinde yaşayan; **yanı sıra** bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel, coğrafî ve iklim faktörleri sebebiyle geri bir hayat sürmeye

105 Halfin. 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadele, Ankara, 1976, s, 84

mecbur kalan Müslüman Kürt toplulukları hakkındaki kanaatlerini siyasî hatıratında şu şekilde ifade etmiştir:

"…Kürtler ise, tam (Ermeniler) aksine kuvvetli ve kavgacıdırlar. Çobanlıkla geçinen bu haşin ve sert adamlar, tarihi bilinmeyecek kadar eski zamanlardan beri, bu eyaletlerde yaşamış olduklarından, Ermenilere yabancı gözüyle bakarlar. Buralarda Kürtler daha efendi, Ermeniler uşak

addedilmiştir. Bu sebeple, bizim bu eyaletlerdeki vaziyetimiz çok naziktir..."[106]

Bu andan itibaren, Sultan Abdülhamid, doğrudan doğruya yöredeki Kürt aşiretleriyle arasında bir bağ kurmak ve aşiretleri Babıali'nin aracılığı olmadan kendisine bağlamak istemiş; bunun yürütülmesinde en çok da, Halifelik sıfatına ve makamına güvenmişti. Zira aşiretler yüzyıllar boyunca, İstanbul'dan ayrı ve bağımsız yaşamalarına rağmen, manen Halifeye ve Hilafet Makamı'na bağlılıklarını sürdürmüşlerdi.

Aşiretlerin bu tutumu, Abdülhamid'in işini kolaylaştırdığı gibi, onun "İslamî politikası" da, aşiretlerin hislerine hitap ediyordu. Dolayısıyla, Abdülhamid ile aşiret reisleri ve şeyhler arasında, şahsî bağların ve dostlukların doğması ve koruyuculuk, saygı ve itaat hislerinin kuvvetlenmesini sağlayacak ortam fazlasıyla mevcut bulunuyordu.[107]

Nitekim Erzurum'daki Rus Konsolosu Dinitin, Abdülhamid'in bahsini ettiğimiz bu politikasını, İstanbul'daki Rus Sefiri'ne şöyle rapor etmişti:

"Osmanlı Hükümeti, yerel yöneticilere emir vererek, Kürt aşiretleri ile samimi ilişki kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarla kendilerine bağlamalarını istedi. Bu amaçla, Kürdistan'da özel olarak hükümet tarafından dinî medreseler açılmasını plana aldıkları, bu davranışlarının nedeni olarak da; yeni bir isyan hareketine kalkışmaya meydan vermemek olduğu anlaşılıyordu."[108]

Dolayısıyla, Sultan Abdülhamid, devletin o ana kadar Kürtlere karşı izlediği tutum ve yaklaşımı tekrar gözden geçirip, yeni bir oluşuma tâbi tutarak, sağlam bir "Kürt Politikası" ortaya koymuş

[106] Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 84. [107] Kodaman a.g.e., s 84 [108] Halfin, a.g.e., s. 122.

ve onları ağırlık merkezi daha Doğu'ya kayacak şekilde, Osmanlı Devleti'nin bölünmez bir parçası haline getirmişti.[109]

Kürtleri kazanmaya yönelik bu yeni tavır ve stratejiyi benimsemesindeki gayesini hatıratında şu şekilde açıklamıştır: "...Rumeli'de ve bilhassa Anadolu'da, Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de, içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mâl etmek şarttır... Bu tabii ki, kolay bir iş değildir..."[110]

Kürtlere yönelik bu genel siyaset, Osmanlı toprak bütünlüğünün sağlanmasının yanında, bölgede siyasi istikrar ve hâkimiyetin devam ettirilerek, merkezi otoritenin egemen kılınması ve devletin ayakta tutulmasında da son derece mühim bir rol oynamıştı.

Bu sayede, Ermenilerin, bölgedeki düzeni tehdit edici yöndeki taşkınlıkları tesirsiz hale getirilmiş; Araplara fırsat verilmeyerek devlete sadakatleri daha da pekiştirilmiş ve ayrıca bu politikanın Balkanlardaki siyasi statüyü de yakından ilgilendirmesi sebebiyle, Arnavutların da merkezi idareye bağlılıkları kuvvetlendirilmişti.[111]

Hamidiye Alayları ve Misyonu

Osmanlı Devleti açısından hayati önem taşıyan bu faydalardan dolayıdır ki, Abdülhamid, bölgedeki Kürt aşiretlerine fevkalade iyimser ve tavizkar bir tutumla yaklaşmıştı. Hatta bazı aşiret reislerinin yönetiminde bölgede yer yer patlak veren isyanlara bile fazla sert tepki göstermemiş; aksine asilere unvanlar, rütbeler ve hediyeler vererek onları devlet adına kazanma yoluna gitmişti.[112]

Zira daha önce de temas ettiğimiz gibi Abdülhamid'i asıl kaygılandıran ve rahatsız eden yegâne faktör, emperyalist devletlerin kışkırtmalarıyla Ermeniler arasında milliyetçilik duygularının depreşmesi ve yine bu güçlerin himayesinde devlet kurma çabalarının tehlikeli bir dönemece girmiş olmasıydı.

Bundan ötürü, hem Rusya ve İngiltere'ye dayanan Ermenilere karşı Kürtleri korumak ve yalnızlıktan kurtarmak hem de bu karanlık planın önüne taş koymak düşüncesiyle; onlara bölgede asayiş ve düzeni sağlamak gibi olağanüstü bir görev yükleyerek,

Küçük, **a.g.e.,** s. **57.**

[110] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 73-74.

[111] Rafet Ballı, **Kürt Dosyası,** İstanbul, 1991, s. 214.

[112] Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler,** İstanbul, 1991, s-8.

1890'da aşiretlerden müteşekkil "Hamidiye Hafif Süvari Alaylarını kurduracaktı.[113]

Sultan Abdülhamid, bu askeri alaylardan neler beklediği ve hangi nihai amaçları gerçekleştirmeyi hedeflediği mevzuunda hatıratında şunları ifade etmektedir:

"Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilir. Ayrıca orduda öğrenecekleri itaat fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit (subay) unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise, yeni mevkileriyle öğünecekler ve bir miktar zapt u rabt altına girmeye gayret edeceklerdir.

93 Harbi'nden bir kesit

Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları, sonunda kuvvetli bir ordu haline gelecektir."[114]

Hamidiye Alayları tesis edildikten sonra, aşiret reisleri ve sancak kaymakamları 1893 yılında, Erzincan'da toplanarak, Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın rehberliğinde Sultan Abdülhamid'in huzu-

[113] Osman Nuri, a.g.e., s. 822; Martin von Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, Çev: R. Yılmaz, Ankara, 1994, s. 227-232; Hıdır Göktaş, Kürtler İsyan-Tenkil, İstanbul, 1991, s. 21; i. Ethem Gürsel, Kürtçülük Gerçeği, Ankara, 1977, s. 34,36; Kodaman, a.g.e., s. 37. Hamidiye Alayları hakkında geniş bilgi için bak. Kodaman, a.g.e., s. 13-95; Sakıp Selçuk Günay, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Erzurum, 1983; Osman Aytar, Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna, İstanbul, 1992.

[114] Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 75.

runa çıkmışlardı. Abdülhamid, bunlara rütbelerini takıp kılıçlar ve paralar ihsan edecek ve onları şu sözle onurlandırıp uğurlayacaktı:

"Benim Kürtlerin babası olduğumu unutmayın!"[115] Hamidiye Alaylarının kuruluş gerekçe ve gayeleri hakkında Bayram Kodaman, konunun uzmanı olarak şu malumatları vermektedir:

"Merkezî otoriteyi tesis etmek, Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak, aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmak, Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek, Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak ve İslâm Birliği politikasını yürütmek..."[116]

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda Hamidiye Alayları, sultanın askerî amaçlarını aşan bir iş görmüş; onun "Pan-İslâmizm" politikasını güçlendirmiş ve Müslüman Kürtlerle rahatsızlık gösteren Ermeniler arasındaki muhtemel işbirliğinin (Kürt-Ermeni İttifakı Tasarısı) önünü kesmiştir.[117]

Daha da önemlisi, devlet otoritesinin hükümran olmadığı Doğu aşiretlerine, devlet disiplinini aşılamış; haşin ve huzursuz Kürt kabilelerini denetim altına alarak savaşçı kabiliyetlerini daha kanunî mecralara kanalize etmiş; Kürtler ile kendi arasında özel bir bağ kurmuş ve hâsılı Ermenilerin devlet kurma çabalarına esaslı bir engel koymuştu.[118]

Fransa'nın Van Konsolosu M. Zarzecki, bu durum hakkında şu çarpıcı bilgileri vermektedir:

"Büyük devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Ermeniler lehine Berlin Antlaşması'nın vaat ettiği reformları yapması için sıkıştırması üzerine padişah, Ermeni Meselesi'ni ortadan kaldırmaya karar verince; Kürtler kendisinin en fedakâr yardımcıları olmuşlardır."[119]

Bütün bunlara rağmen, Abdülhamidyine de, Ermenilerin daha önceki padişahlar devrinde elde ettikleri imtiyazlara dokunmayı kesinlikle

[115] M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi,** Ankara, 1983, s. 125.

[116] Kodaman, **a.g.e.,** s. 30.

[117] Küçük, **a.g.e.,** s. 72.

[118] Göktaş, **a.g.e.,** s. 21; Hasan Arta..., **Kürtler Üzerine,** Ankara, 1991, s. 37-38.

[119] Granville, **a.g.e.,** s. 46. [1]

[120] **A.g.e.,** s. 29.

düşünmemişti.[120]

Kürtlerin en büyük aşiretlerinden olan Bedirhanlar

Rusların Kazak Alaylarına benzetilen ve aşiret beylerinin âdeta özel ordusu olan bu alaylar, Müslüman halka mezalim yapıp, dağa çıkan Ermeni komitacılarının tek engelleyicisi olmuştu. Özellikle de 1894'te, İngiltere'nin tertibiyle, Hınçak cemiyetinin Ermeni halkını tahrik etmesi sonucunda patlak veren Sason isyanının bastırılmasında, Hamidiye Alaylarından önemli ölçüde istifade edilmişti.

Bunun gibi pek çok ayaklanmayla Ermeni komitacıları, erkekleri cephede olan Müslüman köy ve kasabaları basarak halkı göçe zorluyorlardı. Bu nedenle, Hamidiye Alayları, komitacıların karşısında çok caydırıcı, bazen de sindirici bir güç olarak yer almış ve onların bir anlamda "kâbusu" haline gelmişti.[121]

Bu alaylar, Ermenilerin taşkınlık ve tecavüzlerini bastırmada o denli tesir icra etmişti ki; bölgede hareket kabiliyetlerini kaybettiklerini öne sürerek, kaldırılması yönünde Osmanlı Devleti nezdinde baskıda bulunmaları için Ruslara ve İngilizlere başvurma yoluna gitmişlerdi.

Alayların kurulmasından (Kürtlerin büyük bir bölümünü Osmanlı tarafına çektiğinden ötürü) pek hoşnut kalmayan bu iki devlet 1895'te, Berlin Antlaşması'na katılan devletlere baskı uygu-

Ş. Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, 101 Soruda Türklerin Kürt Boyu, Ankara, 1984, s. 79-80; Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 64-65.

layarak Osmanlı Devleti'ne bir nota verecek ve Hamidiye Alaylarının kaldırılmasının anlaşma şartı olduğunu iddia edeceklerdi.

Hamidiye Alaylarının, kendisinden beklenen fonksiyonu mükemmel bir surette yerine getirmesi, Avrupa'nın siyasî kulislerinde ve haber organlarında

geniş çaplı bir yankı ve telaşın uyanmasına sebebiyet vermişti. Bu tepkinin infial boyutlarını, Sultan Abdülhamid şu şekilde aktarmaktadır:

"Kürt alaylarını teşvik ettiğim için Avrupa gazeteleri acı tenkitler de bulunuyorlar ve bu teşkilat meydana geldiğinden beri Kürtlerin, Şark vilayetlerindeki Ermenilere daha vahşice davrandıklarını iddia ediyorlar ve bizim tarafımızdan teşkilatlandırılan bu Kürtlerin istiklallerini ilan etmek için bize karşı isyan edeceklerinden endişe ettiklerini söylüyorlardı."[123]

Aşiret Okullarının Fonksiyonu

Abdülhamid Han, Hamidiye Alayları'nı kurduğu zaman, bununla birlikte bir de, aşiret reislerinin çocuklarına askeri ve dini eğitim veren "Aşiret Mektepleri" açmıştı.[124] Birisi İstanbul'da, diğeri Bağdat'ta bulunan ve sadece aşiret reislerinin çocuklarına ayrılan bu okullar, kendine has eğitimiyle, Kürtlerin eğitim ve kültürel sahalarda gelişmelerine imkân sağlamıştı.

Ayrıca, Kürt Beylerinin çocuklarının bu vesileyle İstanbul'da el altında bulundurulması, aynı zamanda onların merkezi otoriteye karşı bağlılıklarını kuvvetlendirmek ve muhtemel isyanlarını önlemek için de güzel bir tedbir teşkil etmişti.[125]

Doğu'da, askeri örgütlenmeye ağırlık vermesinin yanı sıra, büyük bir eğitim ve kültür hamlesine de girişmesi, Abdülhamid'in bazı çevrelerden yoğun şekilde tenkide maruz kalmasına sebep olmuştu. Bu eleştiriler hakkında Abdülhamid şunları söylemektedir:

"Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını İstanbul'a getirip, memuriyete yerleştirdiğim için de tehdit edildiğimi biliyorum. Senelerdir, Hıristiyan Ermeniler nazır (bakan) mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da,

[122] Kodaman, **a.g.e.,** 33; Zeki, **a.g.e.,** s. 155.

[123] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 74.

[124] Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** C.3, İstanbul, 1941, s. 975-976; Kutlay, **a.g.e.,** s. 18. Bu mevzuda geniş bilgi için bak. Kodaman, **a.g.e.;** Alişan Akpınar, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,** İstanbul, 1997.

[125] Kodaman, **a.g.e.,** s. 135-136; Bazil Nikitin, **Kürtler II,** İstanbul, 1978, s. 25; Gürsel, **a.g.e.,** s. 37.

kendi dinimizden olan Kürtler'i kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde, Bedirhanoğullarını himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek

de tenkit ediliyorum... Fakat ben, kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim..."[126]

Öte yandan Sultan Abdülhamid, Doğu Anadolu politikasının bir parçası olarak, bu bölgelerle devlet merkezi arasındaki ulaşımı daha işlek bir hale getirebilmek için demiryolu hattı projesine de önem vermişti. (Ayrıntı için ilgili bölüme bakınız.)

Velhasıl Sultan Abdülhamid'in, "doğu politikası"nın temel direği olarak, Hamidiye Alayları ile birlikte, aşiret okulları ve demiryolu tasarısı da mühim bir sacayağı vazifesi görmüş ve emperyalist devletlerin sömürge politikalarını alt-üst ederek ters tepmesine yol açmıştır.

Kaldırılmasına Kadar Alayların Serüveni

İttihat ve Terakki döneminde ismi değiştirilerek (Aşiret Alayları) teşkilat yapısı aynen sürdürülen; ancak bütün hareketleri nizamî askerler gibi kanunla sınırlanan Hamidiye Alayları, I. Cihan Harbi'nde, Rus cephesinde büyük kayıplar vermesine rağmen fevkalade önemli yararlılıklar göstermişti.[127]

Hamidiye Alayları'nın meydana getirdiği güven ortamının bir neticesi olarak, payitahta karşı sarsılmaz bir itaat ve sadakat gösteren Kürtler; "Kürtlerin Babası" olarak kabul ettikleri Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi karşısında büyük bir üzüntüye giriftar olmuşlardı.

Daha sonra, Sultan Abdülhamid'in vefat etmesi üzerine ise, bölgede, Hamidiye Alayları'na mensup bütün aşiretler haftalarca yas tutacaklardı. Aşiret reislerinin çadırlarında ve konaklarında, "Sultan Hamid türküleri" söylenerek ağıtlar yakılmıştı. Hatta bu yüzden, Sultan Abdülhamid'in tahttan uzaklaştıran İttihat ve Terakkicilere karşı, bazı aşiretler yer yer ayaklanma bile çıkartacaklardı. Nihayet, alayların varlığına 1918'de, tamamen dağıtılarak son verilmiştir.[128]

Sonuç itibarıyla, Sultan Abdülhamid Han'ın Batılılar ve Ermenilere karşı

Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 75. .

[127] Alayların Balkan ve **I.** Dünya savaşlarındaki yararlılıkları hakkında bak. Fırat, **a.g.e.,** s. 142-153.

[128] Fırat, **a.g.e.,** s. 141.

Kürtleri koruyucu ve kuşatıcı bir "Kürt Politikası" geliştirmesi ve İslâm Birliği

anlayışı gereğince Kürtlerle yakınlaşması, bölgede fevkalade etkili bir rol oynamış ve bugün Türkiye'nin varlık ve bütünlüğünü tehdit eden "Güneydoğu Meselesi"nin çözümünde büyük bir emsal teşkil etmiştir.

6

YAHUDİLER VE FİLİSTİN

Siyonizmin Doğuşu ve Osmanlı'ya Sıçraması

19. yüzyıl Avrupa'sında giderek artan antisemitizme (Yahudi düşmanlığı) tepki olarak doğan "siyonizm" önceleri Musevi aydınlarınca, kangrenleşen problemlerinin çözümüne dair bir "reçete" şeklinde tanımlanmıştı. Katliama ve zulme uğrayan Yahudileri kurtarmayı amaçlayan bir "hayır kurumu" olarak zuhur eden siyonizm, ünlü lideri Dr. Theodor Herzl'in çabalarıyla kısa sürede, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurma hedefine yürüyen, hatırı sayılır bir milletlerarası güç haline dönüşecekti.

Herzl, 1895 yılında yayınladığı *Yahudi Devleti (der Judenstat)* adlı kitabında destek talep ettiği Batılı ülkelere şöyle seslenmişti: "Biz örnek bir devlet kuracak kadar güçlüyüz. Gerekli beşerî ve maddî her türlü malzemeye sahibiz. Bir ülkenin tüm haklı gereksinimlerini tatmin edecek büyüklükte, dünya üzerinde bir yörede bize egemenlik verin; gerisini biz kendimiz tamamlarız."

27 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde toplanan I. Siyonist Kongresi'nde delegeler, şu yemini yapmışlardı: "Ey Kudüs, eğer seni unutursam, sağ elim marifetlerini (beceri, yetenek) unutsun!" (Ayrıca, Yahudiler, her sabbat (cumartesi) ayinini, şu ortak dua ile bitirmektedirler: "Gelecek yıl Kudüs'te buluşalım!")

Basel'den sonra, "hayatî tasarı" olarak vasıflandırılan müstakil Yahudi devletinin geleceği hakkında Herzl, hatıra defterine şu notu düşecekti: "Basel'de Yahudi devletini kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam, herkes beni alaya alır. Oysa belki beş fakat hiç

şüphesiz ki elli yıl içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi devletinin varlığı manevî temellere oturtulmuştur; bu devlet Yahudi halkının bu konudaki istek ve kararlılığı ile kurulmuştur."

Siyonistler, "Musevi perisi" lakabıyla andıkları Uşiken'in, *Program* başlıklı eserindeki şu yolları ise, gayeye ulaşmada temel prensip olarak kabul ediliyordu: 1) Filistin'de servet bakımından öne geçmek. 2) Yahudilerin bütün sermayesini toplayıp düzenlemek. 3) Musevi milletinin milliyetçilik hislerini artırarak genişletmek. 4) Maksada ulaşmak için diplomasi yoluyla da çalışmaları sürdürmek.

Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için Ortadoğu'nun, hatta politik dengelerin ve dünya haritasının değişmesi gerektiğine inanan Herzl, büyük Avrupalı devletlerden, özellikle -menfaatleri cihetiyle bölgeyle en çok ilgilenen- İngiltere'den büyük yardım ve himaye görecekti. Yahudi lider, hem İngiltere'nin Filistin üzerindeki çıkarlarının arzulanan seviyeye erişmesi, hem de kendi misyonlarının gerçekleşebilmesi için yegâne çıkar yol olarak Osmanlı Devleti nezdindeki girişimleri zorunlu buluyordu.[129]

Abdülhamid'in Filistin'i Himayesi ve Herzl'i Kovması

Sayısız kez farklı arabulucular kanalıyla, Sultan II. Abdülhamid'le görüşen Theodor Herzl, temaslarında esas olarak, ilk anda gayet masum gibi gözüken şu sinsi talebi dile getirmişti:

"Mukaddes Filistin ve Kudüs'e ziyaret maksadıyla girmemize ve bu esnada barınacak bir müstemleke (sömürge) kurmamıza müsaade edin!"

Herzl, isteklerine ılımlı bir yaklaşım sergilenirse; Osmanlı Devleti'nin bütün malî sıkıntılarını ve dış borçlarını halledebilecekleri teklifini getiriyordu.

[129] **Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, Çev: Mesut Karaşahan, İstanbul, 1992, s. 13-24; Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu, İstanbul, 1982, s. 9,14; Öke, Saraydaki Casus, s. 201-206; Mehmed Selahaddin Bey, İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İstanbul, 1989, s. 116; Solomon Grayzel, A History of the Jews From the Bablonian Exile to the Present, A Mender Books, New York and Toronto, 1968, s. 579; Nahum Solokow, A History Zıonısm** 1600-1918, **Ktav P. House Inc., Nevv York 1969, s. 270; Rıchard Ailen, Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent, Oxford University Press, London, 1956, s. 189; Kocabaş, Tarihimizde Komplolar, İstanbul, 1997, s. 84**-85.

Gerçekten de, Osmanlı Devleti 1865-1875 yılları arasında Batı Ülkelerinden ortalama 19.123.000 lira borç almış; mesela 1880 senesi itibarıyla içerde ve dışarıda yaklaşık 20 milyon lira civarında borç yapmıştı.

Herzl'in eseri Judenstaat

Oysa bu yılda devletin geliri 16 milyon gideri de 22 milyon dolayındaydı. Ağır borç yükü ve ekonomik darboğaz altında ezilen hükümet daha fazla dayanamamış ve 1875'te resmen iflasını ilan ederek; 5 yıl süreyle dış borç ödemelerini yarıya indirdiğini açıklamak mecburiyetinde kalmıştı. Bunu kabul etmeyen Avrupalılar da, 1881'de Düyun-ı Umumiye'yi (Genel Borçlar İdaresi) kurup Osmanlı'nın tüm sağlam gelirlerine el koyacaklardı.

Osmanlı'nın içinde sürüklendiği vahim durumu kötüye kullanma peşinde koşan Theodor Herzl, Abdülhamid Han'a şu fevkalade cazip teklifleri

sunmuştu: a)33 milyon İngiliz altınına ulaşan borçların tamamını ödemek. b)35 milyon altın lira faizsiz borç

vermek. c)120 milyon altın franka mal olacak deniz filosu yaptırmak.

Adeta altın tepside takdim edilen kirli teklifleri Abdülhamid -devlet krizler cenderesinde kıvranmasına rağmen- şiddetle reddetmekle kalmayıp, Herzl'i derhal huzurdan kovmuştu. Yahudilerin sinsi emellerinin meydana getireceği sıkıntıların idrakinde olan sultan, tavizsiz bir siyaset takip ederek siyonizme set çekmeye ve Filistin'i himaye etmeye çalışacaktı.

Filistin toprakları ve Müslüman tebaanın istikbali açısından, izlediği kararlı siyasetin özünü teşkil eden, Abdülhamid Han'ın Yahudi Temsilciye sarf ettiği şu söz, bugün için ne kadar da anlamlıdır: "Filistin'de dindaşlarımızın ölüm fermanını imzalayamam!"

Katı siyasî tutumu karşısında isteklerini Abdülhamid'e dikte edemeyeceklerini anlayan Siyonistler, tek çare olarak sultanı tahttan indirme kararına varmışlardı. Bu karanlık planı tatbik sahasına koymak maksadıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sıkı bir işbirliğine soyunacak ve onların Abdülhamid'i devirip iktidara gelmeleri için tüm imkânlarını seferber edeceklerdi.

Bu itibarla diyebiliriz ki, 1908 darbesi, büyük ölçüde Filistin emperyalizmi peşinde koşan siyonizmin mahsulüydü; zira mason locaları aracılığıyla, İttihatçılar üzerinde büyük bir nüfuza ve kontrole sahip olmuşlardı.

I. Cihan Harbi sırasında, kendisini ziyarete gelen Enver Paşa'ya, Abdülhamid'in sarf ettiği şu sözler; İttihatçıların basiretsizliğinden istifadeyle yavaş yavaş Filistin'e sızmaya ve yerleşmeye başlayan Siyonistlerin, muazzam güç ve imkânları sayesinde emellerine kısa vadede ulaşacaklarına engin dehasıyla işaret etmesi bakımından oldukça manidardır:

"Bu savaşı kaybedişimizde Yahudiler mühim rol oynayacaklardır. Gadre (zulme) uğramalarını abartarak suiistimal edecek olan Yahudiler, rüyasını gördükleri Filistin'de devletlerini kurmaları için destek alacaklardır."[130]

Ergün Göze, **Siyonizm'in Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıratları ve Sultan Abdülhamid,** İstanbul, 1995; Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul, 1964, s. 50; Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması,** İstanbul, 1972, s. 46; Öke, **Saraydaki Casus,** s. 213-237; Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu,** s. 52, 66, 125, 172; Selahaddin Bey, **a.g.e.,** s 115; Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları** (1948-1988), Ankara, 1991, s. 18, 21.

Abdülhamid ve Osmanlı'nın Devrilmesinde Siyonistler

Siyonistlerin, İttihatçıların iktidara gelmesi, Sultan Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması ve hâsılı Çanakkale, Sina ve Filistin Cephelerinde fiilen savaşıp, İngilizleri bütün güç ve imkânlarıyla destekleyerek; Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılıp yıkılmasında büyük rol oynadıkları, Yakın tarihimizin fazla üzerinde durulmayan ve vurgulanmayan, gizli kalmış bir gerçeğidir. Sözü uzatmaya hiç gerek görmeden dilerseniz tarihin tozlu sayfaları arasında bir gezintiye çıkıp, bu esrarengiz konuyu aydınlatmaya yarayacak, hayret ve şaşkınlıkla karşılayacağınıza emin olduğum malzemeler toplamaya çalışalım.

Siyonist lider Theodor Herzl, "vaat edilmiş toprak Filistin'in" Yahudi yerleşimine açılması ve özerk bir "Yahudi Millî Yurdu'nun" oluşturulması düşüncesiyle, Haziran 1896-Temmuz 1902 arasında İstanbul'a 5 defa gelmiş ve farklı arabulucular kanalıyla Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıkıp, kendi tabiriyle "ayağına yüz sürmüştü".[131]

Az öncede değindiğimiz gibi, Devlet-i Ali'nin borç batağına saplanıp ağır iktisadî buhranlar içerisinde sürüklendiği, Osmanlı'nın IMF'si Düyun-ı Umumiye'nin malî sistemine el koyduğu bir ortamda; Herzl, başta devletin Avrupa'ya olan 20 milyon liralık borcunu ödemek olmak üzere Osmanlı'yı düze çıkartacak birçok cazip teklifte bulunmuş (hatta Ermenilerin Abdülhamid aleyhinde Avrupa'da başlattıkları karalama kampanyasını susturup, Batı kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmeye varana dek); fakat sultandan şiddeti her defasında biraz daha artan ret cevabı almıştı.

Siyonistlerin, Filistin ve kutsal topraklar üzerindeki emellerini sezen Abdülhamid Han, Herzl'e tarihe geçen şu haysiyetli karşılığı vermişti: "Ben bir karış bile olsa toprak satamam. Milletim bu imparatorluğu savaşta kanlarını dökerek kazanmış. Türk İmparatorluğu bana ait değil, Türk Milleti'ne aittir. Bırakalım Yahudiler milyonlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'e karşılıksız sahip olabilirler."[132]

Theodor Herzl, **The Complete Diaries of Theodor Herzl,** Edited by Raphael Patai, Volume:2, The Herzl Press Thomas Yoseloff, New York-London, 1960, s. 711; hak. Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar,** s. 84-85.

[132] Herzl a.g.e., Volume: I, s. 334-335, 342, 365, 371-378; nak. Kocabaş, "Siyonistlerle Neden Savaştık?", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63, s. 17; Öke, Saraydaki Casus, s. 213-217.

"Medenî Avrupalıların istemedikleri ve memleketlerinden tart ettiklerini (kovduklarını) biz niçin kabul edelim?"[133]

(Aslında Abdülhamid, Yahudileri Filistin dışındaki herhangi bir Osmanlı toprağına -daha öncekiler gibi- yerleştirmeyi teklif etmiş, ancak kabul görmemişti.)

Siyonistlerin, Filistin'e sinsice nüfuz edip yayılma çabalarına büyük bir basiretle engel olmaya çalışan Abdülhamid'e, Herzl'in son çare olarak 5 milyon altın rüşvet teklif etmesi bardağı taşıran son damla olmuş ve sultan, Yahudi lideri derhal huzurundan kovmuştu.[134]

Bunu yaparken Başkâtibi Tahsin Paşaya şunları söylemekten de kendini alamamıştı: "Göreceksin, beni bu adam devirecek. Eğer o deviremezse kimse beni deviremez."[135] Selanik'te sürgündeyken muhafızlarından Yüzbaşı Debreli Zinnun'a da şunları söyleyecekti: "Şimdi burada çektiklerim, Yahudilere yurt göstermeyişimin cezasıdır."[136]

Abdülhamid, Herzl'i terslemekle de kalmayıp, Yahudilerin Filistin'e ve mukaddes beldelere girmesini ve burada arazi veya taşınmaz mal almalarını 1882'den itibaren yasaklama yoluna gitmiş; Siyonistlerin Filistin'e yerleşmesini önlemek amacıyla "Kırmızı Pasaport" uygulaması başlatarak ve 1892'de içerdeki ve dışarıdaki Yahudilerin Kudüs ve çevresinde toprak satın almasını engelleyerek, (aynen ceddi Yavuz Sultan'ın Kudüs'ü 1517'de fethettiğinde ve Kanuni'nin de 1520'de çıkardığı fermanlarla yaptıkları gibi) iktidarı boyunca Yahudilere göz açtırmamıştı.[137]

İşte bu noktada Siyonistler öncelikle, Filistin'deki emellerinin önüne âdeta heykel gibi dikilen Sultan Abdülhamid'i devirmeyi, eğer bu yetmezse sonra da Osmanlı Devleti'ni yıkmayı planlamaya ve bunun hazırlıklarına hummalı bir şekilde girişmeye koyulacaklardı.

Herzl, Abdülhamid'in ret cevabı karşısında hüsrana uğramış bir ruh haleti içerisinde, söz konusu düşünceyi ilk kez 1902'de

[133] Cevat Rifat Atilhan, **31 Mart Faciası,** Istanbul, 1972, s. 42.

[134] Mustafa Turan, **31 Mart Faciası,** s. 27-29; nak. Ömer Faruk Yılmaz, "Türkiye'de Yahudi Oyunları", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63, s. 21.

[135] N. Nazif Tepedelenlioğlu, **İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid,** İstanbul, 1960, s. 58; Necefzade, **a.g.e.,** s. 42.

[136] Ertürk, **a.g.e.,** s. 45.

[137] BOA, **İrade Dahiliye,** 30 Ca. 1311, nr: 40; Kocabaş, **Türkiye ve İngiltere,** s. 206; Öke, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar,** İstanbul, 1990, s. 83-98.

şöyle açıklamıştı "Halen bir tek plan aklıma geliyor. Sultana karşı kampanya açmalı, bunun için de sürgün edilmiş prensler ve Jön Türklerle temas kurmalı. Türkiye'ye malî ambargo uygulamalı ve Türkiye'nin dağılmasını beklemeliyiz."[138]

İsteklerini kabul ettiremeyince, Abdülhamid'i tahttan indirme İstikametinde hareket etmeyeyeltenen Siyonistler, İttihatçıların başlattığı muhalif cereyanı bütün güçleriyle sonuna kadar desteklemiş ve bilhassa da Osmanlı ülkesindeki mason örgütler aracılığıyla onlarla açık bir işbirliğine girişmişlerdi. Bir taraftan da Avrupa'da, kendilerini destekleyen basın ve etkili siyasiler eliyle Abdülhamid aleyhinde fevkaladeyoğun bir propaganda çalışması yürütüyorlardı.[139]

Sonunda, meydana gelen baskı ve iç karışıklıklara daha fazla dayanamayan Sultan Abdülhamid, 1908'de Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştı. Buna en fazla sevinenlerin başında da Siyonistler gelmişti. Zira 1904'te ölen Herzl'in sağ kolu Max Nordau, buna şöyle tercüman olmuştu: "Eğer Herzl olsaydı, hürriyetin ilanı için 'bu benim beraatım' derdi!"[140]

Söz konusu tezi Yahudi kaynakları da doğrulamaktadır: "Türkiye'deki Meşrutiyet inkılâbını en çok alkışlayan ve destekleyen Siyonistler olmuştu."[141] "Filistin'deki Siyonistler, Yafa şehrinde mavi ve beyaz bayraklarla yürüyüş yaparak Jön Türk ihtilâlini kutlamışlardı."[142]

Kısa bir süre sonra, bir komplo ürünü olan "31 Mart vakası" ile Abdülhamid'in hal' edilmesi (zorla tahttan indirilmesi) ise, Siyonistlerin sanki bayramı olacaktı. Siyonistler, 31 Mart ihtilâlinde de büyük rol oynamışlardı.[143] (Bunu sonraki bölümde inceleyeceğiz.)

Yahudiler, İttihatçıları iktidara getirmek amacıyla sarf ettikleri desteğin semerelerini şimdi tabiî olarak devşirmek arzusundaydılar. Bu maksatla Siyonistler, İttihatçılardan kendi hesaplarına fay-

[138] Herzl, **a.g.e.,** Vol. III, s. 1080.

[139] Avram Galanti, **Türklerle Yahudiler,** İstanbul, 1947, s. 91-93. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu bölümdeki Abdülhamid ve Masonlar kısmına.

[140] Öke, **Siyonistlerin İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri,** C.1, İstanbul, 1982, s. 122.

[141] Israel Kohen, **The Zionism Movement,** London, 1945, s. 38; nak. Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar,** s. 111.

[142] Nathan Weıstonıck, **Zionism False Messıah,** Ink Lınks, Paris, 1969, s. 82; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 111.

[143] Atilhan, **Türk İşte Düşmanın,** İstanbul, 1959, s. 156.

(dalanmayı ciddi bir şekilde umacak ve masonlar kanalıyla ittihat çılanı hükmedip iktidarda söz sahibi olmak isteyeceklerdi."

Nitekim Dünya Siyonist Teşkilatı başkam David Wolfsohn, İstanbul'a gelerek İttihatçılar nezdinde, Abdülhamid'in koyduğu, Filistin'e göç yasağının kaldırılması yönünde girişimlerde bulunmuş ve neticede Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan, Mayıs 1909'da göç serbestisini koparmayı başarmıştı.[145]

1908 seçimlerinden sonra mebus seçilen ünlü mason-siyonist İttihatçılar Emanuel Karasso, Nesim Ruso, Nesim Malıyah'ın da bu konuda büyük gayretleri olmuştu. Dahası, İttihatçıların başını çeken Ahmed Rıza, Enver Paşa, Talat ve Nazım Beyler de Filistin'e Yahudi göçünün Osmanlı'ya yarar sağlayacağı gibi garip kanaatler taşıyorlardı.[146]

Ancak, az bir zaman sonra İttihatçı-siyonist işbirliği nihayete erecek ve İttihatçılar, Siyonistlerin gerçek emellerini fark etmeleri ve devletin geleceği ve Osmanlı'nın Ortadoğu'daki varlığı adına ne denli tehlikeli bir unsur olduklarını anlamalarıyla birlikte bütün ipler kopacak ve Abdülhamid'in gayet yerinde olan göç yasağını Ağustos 1909'da yeniden tatbikata koyacaklardı.[147]

Kendilerine cephe alan İttihatçılardan aradıklarını bulamayan Siyonistler, Osmanlı'ya dayanarak bir millî vatan kurma fikrinin iyice suya düşmesiyle, yeni planlar geliştirmek mecburiyetinde kalacaklardı. Eski Bahriye Vekili Topçu İhsan, Siyonistlerin Osmanlı'yı çökertme düşüncesi hakkında şu çarpıcı tespiti yapmıştı: "Bugün Siyonistler nazarında Osmanlı Devleti'nin çökmesi, hiç değilse Kudüs'ün ve Filistin'in bizden kopması istenmektedir. Masonlar da onlarla beraberdir."[148]

Bütün bu bilgiler gösteriyor ki Sultan Abdülhamid'in şahsında Osmanlı, yıkılma pahasına Filistin'e sahip çıkıp, siyonizmin baskısını bertaraf etmeye çalışmış; bunu millî ve dinî bir dava ciddiyetinde benimseyerek tavizden şiddetle kaçınmıştır.

[144] C. Tevfik Karasapan, Filistin ve Şark-ül Ürdün, C.2, İstanbul, 1942, s. 42; Theodor Werner, **Türkler İngilizlerin Yumruğu Altında,** s. 21; nak. Yılmaz, **a.g.m.,** s. 21.

[145] George Antonius, **Arap Ewakening,** Hamis Hamilton, London 1938, s. 258; nak. Kocabaş, **a.g.m.,** s. 18.

[146] Öke, **a.g.e.,** s. 104-105.

[147] Antonius, **a.g.e.,** s. 259; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 116; **Türkiye ve İngiltere,** s. 206; **a.g.m.,** s. 18.

[148] Eski Bahriye Vekili Topçu ihsan, "İttihad ve Terakki ve Farmasonluk", Resimli Tarih Mecmuası, Haziran 1951, Sayı: 18, s. 780-782.

Hâsılı kelam, tarih, Avrupa'da zulme ve tazyike maruz kalıp kaçacak ve sığınacak bir yer ararken, kapılarını ardına kadar açıp kol kanat gerdiği Musevilere, ülkesini bir selamet cenneti olarak sunan Osmanlı'yı çökertmede, Siyonistlerin iğrenç ihanetini zaman durdukça unutmayacak/unutturmayacak ve bunun hesabı elbet bir gün sorulacaktır.

7
İTTİHATÇILAR VE 1908 DARBESİ

Jön Türklükten İttihatçılığa Dönüşümün Serüveni

Yeni Osmanlı hareketi; yazar, memur ve subaylardan oluşan, çok farklı düşünce yapıları içerisine dağılan; ancak tek bir meseleye, devletin nasıl kurtulacağı meselesine çare arayan bir hareketti. Yeni Osmanlıların; anayasal bir rejim, özgürlüklerin korunması ve iktidarı kullananların denetlenmesi gibi görüşleri modern düşünceden etkilendiklerinin göstergesidir; fakat onlar bu kavramları İslam dini çerçevesinde yeni bir yorum olarak ortaya koymuşlardı.

Bu yüzden Fransız Devrimi'nin doğurduğu insan hak ve özgürlüklerini, İslam dininin ilkeleriyle sentezleme çabası içerisine girmişlerdi. Çözümü, meşrutiyet yönetimi ile şeriatın bağdaştırılmasında görmüş ve çok ırklı, çok dinli bir imparatorluğu, anayasacılık yoluyla parçalanmaktan korumayı amaçlamışlardı. Yeni Osmanlılar, o dönemin şartlarını iyi tahlil edememenin sonucu başarısızlığa uğrasalar da bayrağı kendilerinden sonra, batılılaşma hareketinin ikinci dalgası olan Jön Türklere (İttihatçılara) devrederek dönemlerini tamamlamışlardır.

Yeni Osmanlılar'ın farklı yönlere dağıldıkları 1877-1889 yılları arasında, hareketin devamı sayılabilecek önemli bir olay gerçekleşmiştir. Hareketin önemli isimlerinden Ali Suavi, V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla Rumeli göçmenleriyle birlikte 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayı'nı basmış ve bu sırada öldürülmüştür. Bu olay haricinde, Jön Türk hareketi ortaya çıkıncaya kadar Sultan Abdülhamid rejimine karşı yapılan tek hareket,

Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi hareketidir. Aynen Ali Suavi'nin olayındaki gibi bu hareket de açığa çıkmış; hareketin liderleri kaçmış, diğer üyeler ise yakalanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.[149]

93 Harbi dolayısıyla Meclis-i Mebusan'ın Abdülhamid tarafından kapatılması, sonraki yıllarda padişaha karşı açık veya gizli bir aydın muhalefetinin başlamasına neden olmuştur. Bu muhalefet, hem yurt dışında hem de yurt içinde aydınlarca yürütülmüştür. Abdülhamid yönetimine karşı örgütlü muhalefet, kendisine özellikle yüksek okul öğrencileri ve askeri birlikler içerisinden taraftar bulmuştur.

1889 yılı Mayıs ayında, daha önce Askeri Tıbbiye'den mezun olan İbrahim Temo, fikirleri konusunda bilgi sahibi olduğu İshak Sükuti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'e gizli bir örgüt kurma teklifi götürmüştür. Kısa süre içerisinde çalışmalarına başlayan örgütün çekirdeğini de bu öğrenciler oluşturmuştur.

Bir süre sonra bu dörtlüye Şerafettin Magmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım gibi isimler de katılmıştır. Temo'nun öncülüğünde çalışmalarına başlayan örgüt, gizlilik ve hücre usulüyle genişleyen bir yapıdaydı. Temo, daha önceleri İtalya'ya yaptığı ziyarette mason localarını ziyaret etmiş; 19. yüzyıl başında İtalya'da ortaya çıkan, İspanya ve Fransa'da faaliyet göstermiş olan Carbonari hareketinden de esinlenmişti.

Hareket bir yandan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye içerisinde hızla yayılırken, bir yandan da İstanbul'da bulunan Mülkiye, Harbiye, Baytariye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane Mekteplerine de sıçramıştı. Aslında Mülkiye'de ortaya çıkan entelektüel akımlar, Askeri Tıbbiye'ye göre çok daha ileri düzeyde olmasına karşın, harekete geçme konusunda askerler daha kararlı ve cesur davranmışlardı. Bir süre sonra cemiyet, okul dışına da çıkmış, fikirler dışarıda da yayılmaya başlamıştı.

1896 yılından iki üç yıl önce birçok önemli ve etkili kimse cemiyete katılmış ve kontrolü ele almışlardır. Bunların başında Se-

Sina Akşin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)," Türkiye Tarihi 3: **Osmanlı Devleti 1600-1908,** İstanbul, 1997, Cem Yayınevi, **s.** 352; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908),** İstanbul, 2004, İletişim Yayınları, s. 32; Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2.

raskerat dairesi hesap işleri bürosunda devlet memuru olarak çalışan Hacı Ahmet Efendi ve bir derviş olan Şeyh Naili Efendi gelmiştir. Bu şahıslar aktif ve sosyal kişiliklerdi ve onların liderliğinde cemiyet, İstanbul'daki aydınlar arasında önemli sayıda taraftar kazanmıştır. Bu kimselerin büyük çoğunluğu Yeni Osmanlılardan arta kalanlardı.[150]

Bu süreçte eski öğrencilerden bazıları 1894-95 yıllarında başla Paris olmak üzere Avrupa şehirlerine kaçmışlardır. Amaç bir yandan Abdülhamid'den kurtulmak diğer yandan ise çalışmalarını ilerletebilmekti. Paris'e kaçanlar orada ilk olarak, Mebusan Meclisi'ne Suriye delegesi olarak katılıp daha sonra Paris'e kaçan Suriyeli bir Hıristiyan olan Halil Ganem ile karşılaşmışlardı. Ganem orada *La Jeune Turquie* adlı bir gazete çıkarıyordu.

Halil Ganem, Osmanlı'dan kaçıp bir süreden beri Paris'te bulunan ve burada bir gazete çıkarmakta olan Lübnanlı Emir Arslan ile güçlerini birleştirerek "Türkiye-Suriye Komitesi"'ni oluşturmuşlardı. Komite, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ile yalnız Suriye ahalisi değil, bunun yanı sıra Osmanlı Devleti sakinlerine de ırk ve inanç ayrımı yapılmaksızın hürriyet verilmesi zorunluluğundan söz ediyordu.

1889'da, daha sonraları Jön Türklerin liderliğini ele alacak olan, Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza da, Fransız Devrimi'nin 100. yılı şerefine Paris'te açılan uluslararası sergiyi ziyaret amacıyla bu şehre gelmiş ve orada kalmaya karar **vermişti.** Ahmet Rıza orada bulunduğu süre içerisinde **pozitivizm** görüşünü benimsemiş ve bu akımın kurucusu Auguste Comte'un öğrencisi Pierre Lafitte'nin derslerine devam etmişti.

Ahmet Rıza yine bu dönemde, Abdiilhamid'e ıslahat konusunda bazı lahiyalar göndermişti. Ahmet Rıza, İngiliz Ali Bey'in oğluydu ve annesi de Avusturyalı idi. Anne ve babasının etkisiyle genç yaşta Batı kültürü ile tanışmıştı. Ahmet Rıza, 1895 yılı sonunda Halil Ganem ve diğer bazı sürgünlerle ayda iki kez Türkçe yayımlanacak olan *Meşveret* adlı gazeteyi çıkarmaya başlayacaktı.[151]

Kaynakların ittifakına göre Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

[150] İbrahim Temo, **İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım,** Medjidia, Rumania, 1939, s. 18; Ernest E. Ramsaur, **Jöntürkler (1908 İhtilalinin Doğuşu),** İstanbul 1970. Pınar Yayınları, s. 34-36, 39-40; Mardin, **a.g.e.,** s. 60; Demirtaş, **a.g.m.**

[151] Mardin, **a.g.e.,** s. 42-44, 174-175; Aksin, **a.g.e.,** s. 356; Ramsaur, **a.g.e.,** s. 41-42.

kuruluş tarihi Mayıs 1889'dur. 3 Aralık 1895 tarihli *Meşveret* gazetesinde, cemiyetin amaç ve hedefleri açıklanmıştır. "Programımız" başlıklı makalede, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı halkı için özgürlük talep edilmiş, yabancı güçlerin Osmanlı Hükümeti'ne doğrudan müdahalesine karşı çıkılmış, ancak Batının bilimsel açılımının ürünleriyle birlikte doğrudan özümsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sultan Abdülhamid'i çirkin bir surette gösteren Batı mahreçli bir karikatür

Meşveret'teki yazıda "Bizim düsturumuz 'Nizam ve İlerleme' olacaktır ve yine biz zorbalıkla elde edilecek her türlü imtiyazdan istikrah etmekteyiz (tiksinmekteyiz)." denirken, ne garip ki aynı günlerde cemiyet, İstanbul'da darbe planları yapmakla meşgul oluyordu.

Paris'te bu gelişmeler yaşanırken hareketin İstanbul'da yayılması hızlanmış, cemiyetle ilgili olan şahıslardan bazıları zaman zaman hükümet tarafından tutuklanmıştır. 1895 yılı sonlarında, aralarında Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Şerafettin Magmumi ve Kerim Sebati'nin de bulunduğu cemiyet üyelerinden bazıları tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Bunlar, bu karar

üzerine hemen bir plan hazırlayarak Paris'e kaçmayı başarmışlardır. İbrahim Temo ise tutuklanmadan önce Romanya'ya giderek orada cemiyetin örgütlenmesine yardım edecek ve bir de gazete çıkaracaktır.

Meşveret gazetesinin, yabancı posta servisleri aracılığıyla imparatorluk içerisinde dağıtılması, ihtilalci bir cemiyetin varlığı konusunda devletin bilgi sahibi olmasını sağlamıştı. Cemiyetin üye sayısının hızla artması da, sarayı oldukça rahatsız etmişti.

Nihayetinde Mülkiye'de tarih öğretmenliği yapan, aynı zamanda Sultan Abdülhamid'in müşavirliğine kadar yükselen "Mizancı" Murat Bey'in, imparatorlukta uygulanmasını gerekli gördüğü reformları içeren çalışmasını herhangi bir talep olmaksızın saraya sunması büyük tepki uyandırmış ve Murat Bey'in tüm arkadaşlarının tutuklanmasına yol açmıştı. Murat Bey ise cemiyetin faaliyetlerinin giderek arttığı güvenilir bir yer olan Mısır'a kaçmıştı. Murat Bey, İstanbul'da çıkardığı *Mizan* adlı haftalık gazeteyi burada da çıkarmaya devam edecekti.

Bu sırada İttihatçı hareket, biri Mısır, diğeri ise Paris'ten imparatorluğa sızan iki yayın organı "Mizan" ve "Meşveret" vasıtasıyla hızla yayılıyordu. Ahmet Rıza'nın uzlaşmaz tavırları ve ısrarcı po-zitivist eğilimleri, cemiyet içerisinde rahatsızlık nedeni olmuştu. Kendisi ayrıca, "İttihat ve Terakki" kavramından ziyade "İntizam ve Terakki" kavramı üzerinde ısrar ediyordu. Bu durum, pozitivist faaliyetler ile birleşince komitanın "ateist" suçlamasıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştu. Durumun sakınca doğurduğunu gören Ahmet Rıza, bir süreliğine Meşveret'teki pozitivist yaklaşımlarına ara vermiştir. Cemiyet içerisinde de bazı üyelerin Ahmet Rızaya karşı sesleri yükselmeye başlamıştı.

Sürgündeki üyeler arasında bu benzeri çatışmalar yaşanırken, İstanbul'da Sultan Abdülhamid'e karşı darbe planları da hız kazanmıştı; ama bu durumdan yurtdışındaki Jön Türklerin haberi yoktu. 1896 yılında önemli bir örgüt haline gelmiş olan İttihat ve Terakki, ağustos ayında bahsedilen darbe girişimi için harekete geçecekken başarısız olmuş ve tutuklanan üyeler sürgün edilmiştir. Bu olay, İstanbul'da ciddi bir sıkıntıya neden olmakla birlikte, yine de komitanın faaliyetlerini kesintiye uğratmaya ve Meşveretin etki alanını daraltmaya yetmemiştir.[152]

[152] Mardin, **a.g.e.,** s. 73-74; Ramsaur, **a.g.e.,** s. 42-48, 53-55; Aksin, **a.g.e., s.** 363; Demirtaş, **a.g.m..**

1897 Mayıs'ında komitanın merkez teşkilatı İstanbul'dan Cenevre'ye taşınmış, cemiyet içerisindeki iki hizip arasındaki anlaşmazlık da zirveye çıkmıştı. Bu anlaşmazlık, Mizan ve Meşveret'in sütunlarında genişçe yer almıştı. Cemiyet içerisinde Ahmet Rıza'nın aksine daha olumlu bir imaja sahip olan Mizancı Murat, bir süre sonra cemiyetin Cenevre şubesine başkan seçilecekti.

Bu dönemde çıkan *Hürriyet'e* göre bu değişiklikle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri unsuru kontrolü ele geçirmişti. Murat Bey'i bu noktaya taşıyan Sukuti, Magmumi, Miralay Şefik ve Çürüksulu Ahmet gibi askerler, kontrolü 7-8 ay kadar ellerinde tutmuş, çeşitli direktifler hazırlayıp ona vermişlerdir. Tüm bunlar olurken Ahmet Rıza da bir süreliğine cemiyetten çıkarılmıştır. Murat Bey, 1897 yılında yayınladığı broşürde, imparatorluktaki tüm kötülüklerin kaynağı olarak Sultan Abdülhamid ve büyük devletleri göstermiştir.[153]

Avrupa'daki Jön Türkler arasında bu çekişmeler yaşanırken, imparatorluk içerisinde başta askeri okul öğrencileri olmak üzere Abdülhamid'e karşı mücadele sürüyordu. Bir süre sonra askeri öğrencilerden bir grup tutuklanarak Taşkışla'ya hapsedilmiş, aynı günlerde Harbiye'den iki sınıf tümüyle okuldan ihraç edilmişti.

Cemiyet varlığını sürdürmekteyken bomba etkisi meydana getiren bir gelişme her şeyi altüst edecekti. Padişah Abdülhamid Han, Ahmet Celalettin Paşa'yı Paris'e göndermiş ve kendisine karşı şiddeti gittikçe artan muhalefetin en zayıf halkası olarak gördüğü Murat Bey'i ikna etmeye çalışmıştı. Eğer Murat yenilgiyi kabul ederse taraftarları da onu izleyecekti.

Ahmet Celalettin Paşa, bir bildiri yayınlayarak, padişaha karşı yürüttükleri faaliyetlerden vazgeçmeleri karşılığında siyasi mahkûmlar ve sürgünde bulunanlar için genel af sözü vermiş; ayrıca kendilerine sultan tarafından bazı imtiyazlar sağlanacağını da vaat emişti. Paşa'nın çabaları sonucunda ikna olan Mizancı Murat'ın 1897'de İstanbul'a dönmesiyle birlikte de Jön Türk/İttihatçı hareket ağır bir yara alacaktı. Uzlaşmayı kabul etmeyen Ahmet Rıza, Dr. Nazım, Halil Ganem gibi birkaç kişi mücadeleye devam edeceklerdi.[154]

ı899 yılına kadar **dağılmış bir** halde etkisini **tamamen** yitiren hareket, o

[153] Ramsaur, **a.g.e.,** s. 53-55, 59-60; Mardin, **a.g.e.,** s. 103. [154]

Ramsaur, **a.g.e.,** s 64 70; Demirtaş, **a.g**.m.

yıl gelişen bir olayla yeniden canlanma fırsatı **bulmuş tu.** 1899 yılı Aralık ayında Sultan Abdülhamid'in eniştesi Damat Mahmud Paşa, oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak ülkeyi terk etmiş ve Fransa'ya sığınmıştı. Buraya gelir gelmez de, Ahmet Rıza'ya övgü dolu bir mektup yazarak davasını desteklediğini belirtmişti.

Ahmet Rıza ise mektuba cevap vermekte gecikmemiş, hanedan sülalesinden birinin harekete katılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bundan sonra Mahmud Paşa bir de Abdülhamid Han'a mektup yazarak eleştirilerini sıralamıştı. Yaşanan bu durum neticesinde Jön Türk hareketi kaybettiği itibarını yeniden kazanmaya başlamıştı.

İttihatçı lider Talat Paşa bir merasimde

Bu dönemde Osmanlı içerisindeki azınlıklar da seslerini yükseltmeye koyulmuşlardı. Her bir azınlığın Avrupa'da bir hamisi vardı. Ahmet Rıza bu durumu fark etmiş ve Türklerin de diğer milletler gibi bir destekçi bulması gerektiğini düşünmüştü.

Dağınık halde bulunan muhalefeti bir araya getirmek gerekiyordu. Bu amaçla Prens Sabahattin'in öncülüğünde 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te Türkleri, Arapları, Yunanlıları, Kürtleri, Çerkezleri, Ermenileri, Yahudileri ve Arnavutları temsilen 47 delegenin katılımıyla 1. Jön Türk Kongresi toplanacaktı. Kongreye katılanların tek ortak noktası, Abdülhamid yönetiminden duydukları rahatsızlıktı.

Kongrede iki önemli tez ortaya atılmıştı. İsmail Kemal'in öne sürdüğü bir görüşe göre, o güne değin süregelmiş yayın ve propaganda faaliyetleri ile bir yere varmak mümkün değildi ve askeri kuvvetlerin de devrime katılması gerekmekteydi. Ermeniler tarafından ortaya atılan ikinci teze göre ise devrimin başarıya ulaşabilmesi için Avrupalı devletlerin müdahalesi şarttı. Prens Sabahattin her iki görüşü de benimsemiş; ancak dış müdahalenin İngiltere ve Fransa gibi "demokrat devletler"(!) tarafından yapılmasını şart koşmuştu.

Bu görüşlere Ahmet Rıza ve arkadaşları Dr. Nazım, Yusuf Akçura gibi isimler karşı çıkmıştı. Böylece Jön Türk hareketi önemli bir yol ayrımına girecekti. Kongrede ortaya çıkan tek bir sonuç vardı: Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasındaki fikir ayrılıklarının artması ve Jön Türklerin kabuklarına çekilmesi.[155]

[155] Ramsaur, **a.g.e.,** s. 84-97, 136-137; **Aksin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** Ankara, 1996, İmaj Yayıncılık, s. 40-41; ilyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve

Adım Adım 1908 Darbesinden İttihat ve Terakki Diktasına

Yukarıda belirttiğimiz gibi Jön Türklerin imparatorluk sınırları içerisindeki faaliyetleri 1897 yılında çökertilmişti. Bundan sonraki süreçte tutuklananların mahkemeleri ve yeni tutuklamalar sebebiyle, 1897-1908 yılları arasında payitaht İstanbul'da herhangi bir örgütlenme için Jön Türklerin pek fazla fırsatı olmamıştır.

Bu yüzden, darbeyi gerçekleştirecek askeri komitaların oluşturulmasına yönelik ilk girişimler İstanbul dışında, özellikle Selanik ve çevresinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın o dönem en gelişmiş şehirlerinden olan Selanik, kozmopolit nüfus yapısıyla bir Osmanlı şehrinden ziyade bir Avrupa şehri görünümündeydi.

Başta Selanik olmak üzere devrimci fikirler Makedonya'nın dört bir yanına daha fazla yayılmıştı. Sultan Abdülhamid'e karşı en güçlü muhalefet, Rumeli vilayetinde ve bu vilayetin başkenti sayılan Selanik'teki askeri birlikler arasında kendini daha çok belli etmişti. Bu birlikler, 1903'ten beri Makedonya İsyanı'nı bastırma mücadelesi içinde yer almış, Bulgar ve Makedon komitacılarının örgütlenme ve mücadele biçimlerinden etkilenmişlerdi.

1906 senesi İttihatçıların meşrutiyet hareketinin yeniden canlanmaya başladığı yıl olmuştu. Bunun nedenlerinin başında, bu dönemde Makedonya meselesinin ortaya çıkması geliyordu. Nüfusun çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen Makedonya, Osmanlı Devleti'nden kopmak üzereydi. İkinci sebep de Bulgarların ve diğer etnik grupların komitacılık faaliyetleriydi. Üçüncü sebep ise Rus-Japon Savaşı ve bunun Osmanlı'da doğurduğu etkiydi.

Japonya'nın Rusya'yı yenmesi Avrupa'nın yenilmezliği efsanesine darbe vurmuş; ayrıca Rus Çarı'nın mutlakıyet yönetimini sarsmıştı. 1905 yılında da Sovyet Devrimi patlak vermiş ve komünistlerle baş edebilmek için Çar, demokratları yanma alarak Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştı. Bu sırada İran ve Çin'de de meşrutiyetçi hareketler baş göstermişti. Yanı başında gelişen bu meşrutiyetçi hareketlere karşı Osmanlı'nın ve İttihatçıların duyarsız kalması elbette beklenemezdi.

Eylül 1906'da Selanik'te, kurucuları arasında Mithat Şükrü, İsmail Canpolat gibi isimlerin olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti tesis edilecekti. Hücre biçiminde örgütlenen cemiyet, mektepli

Arayışlar," http://www.dicle.edu.tr/dictur/surayin/khuka/cmk.htm

subaylar arasında hızla yayılacaktı. Mart 1907'de üyelerden Ömer Naci ve Hüsrev Sami, tutuklanacaklarını anlayınca Avrupa'ya kaçmışlardı.

Paris'e ulaştıklarında Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in programlarını inceleme fırsatı bulmuşlar, Ahmet Rıza'nın görüşlerinin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin fikri yapısına daha uygun olduğu kanaatine vararak onunla ilişkiye geçmişlerdi. Bir süre devam eden müzakerelerin ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme kararı alınmıştı. Birleşmeden önce en önemli mesele, mevcut iktidarın alaşağı edilmesinde şiddet unsurunun kullanılıp kullanılmayacağı hususuydu.

Resneli Niyazi Bey

Ahmet Rıza, kaba kuvvet kullanılmasına karşıydı, ancak birleşmenin menfaatleri uğruna prensiplerinden vazgeçmiş ve ittifak ancak böylelikle gerçekleşmişti. "İttihat ve Terakki" isminin daha yaygın olarak bilinmesi nedeniyle birleşme, bu isim altında 27 Eylül 1907 tarihinde gerçekleşmişti.

Böylece Selanik ve Makedonya çevresinde ortaya çıkan çeşitli örgütler, 1907'de yurt dışındaki İttihatçılarla (Ahmet Rıza ile) irtibat kurarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla ittifak etmişlerdi.[156]

[156] Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", s. 176-177; Ramsaur, a.g.e., s. 137-138, 163-165; Demirtaş, a.g.m.

Manastır'ı ele geçiren İttihatçılar, binlerce Müslüman ve Hıristiyan'la birlikte toplanarak büyük bir gösteri yapmışlardır. Göstericiler şöyle bağırıyorlardı:

"Türkler ve Hıristiyanlar; herkes için özgürlük. Şimdi hepimiz kardeşiz. Müslümanlar, Hıristiyanlar, Museviler, Türkler, Arnavutlar, Araplar, Rumlar ve Bulgarlar anavatan Osmanlı'nın özgür vatandaşlarıyız."

Yine bu arada bazı yabancıların Firzovik'te düzenlemek istedikleri toplantı, yöre halkı tarafından Avusturya işgali için bir hazırlık olarak

değerlendirilince ayaklanma çıkmış; bunu bastırmak üzere görevlendirilen İttihat ve Terakki üyesi Miralay Galip ise halka asıl problemin meşrutiyetin yokluğundan kaynaklandığını telkin etmiştir. 20 Temmuz'da Firzovik'te toplanan büyük Arnavut Kurultayı, meşrutiyet derhal ilan edilmezse isyan ederek İstanbul'a yürüme kararı almıştır.

22 Temmuz'da Sultan II. Abdülhamid, Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'yı azlederek yerine daha liberal bir isim olan Sait Paşa'yı getirmiştir. 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır hükümet konaklarını ele geçiren isyancılar, Rumeli'nin önemli merkezlerinde Meşrutiyeti ilan ederek, meşrutiyönetimin yeniden ilan edilmesi yönündeki talepleriyle İstanbul'u telgraf bombardımanına tutmuşlardır.

İşlerin bu noktaya gelmesi ve bütün Balkanları etkisi altına alan isyanlardan sonra artık yapabileceği pek bir şeyin kalmaması üzerine Sultan Abdülhamid, 24 Temmuz'da Kanun-i Esasiyi yeniden yürürlüğe sokan kararnameyi ilan edecekti.

Böylece Meşrutiyet, ikinci kez ilan edilmiş ve darbe, İttihat ve Terakki'nin tahmininden çok daha kolay ve kansız bir şekilde gerçekleşmişti.[157]

"Hürriyetin ilanı" olarak da adlandırılan bu olay, başta payitaht İstanbul olmak üzere bütün yurtta olağanüstü sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.

Ahmet Niyazi, **Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları,** İstanbul, 2003, s. 200; Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım,** İstanbul, 1957, s. 33-34; Aykut Kansu, **1908 Devrimi,** 4. Baskı, İstanbul, 2006, İletişim Yay., s. 132-151; A. L. Macfıe, **Osmanlının Son Yılları,** İstanbul, 2003, Kitap Yay., s. 45-47; Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", s. 178, 182-183; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,** s. 42-44; Ramsaur, **a.g.e.,** s. 172-173; M Şükrü Hanioğlu, Preparatlon for a Revolution, **the Young Turks 1902-1908 (Bir Devrime Hazırlık, Jön Türkler (1902-1908),** 2001, Oxford s. 288; Demlrtaş, **a.g.m..**

Öyle ki, 23 Temmuz günü, 1909 yılından itibaren "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmaya başlanmış ve bu durum 1935'e kadar sürmüştür.

İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Bahattin Şakir 1909'da gururla şöyle yazmıştı: "İttihat ve Terakki, ülke çapında bulunan 360 şubesi ve 850 bin üyesiyle, Meclis'teki çoğunluk ve hükümetle birlikte Osmanlı kamuoyunu oluşturmaktadır."

İttihatçılar, 1908 darbesi, ardından da 31 Mart vakası ile Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeleri sonrasında, devlet üzerindeki siyasi güç ve etkilerini daha da artırma yoluna gideceklerdir.

23 Ocak 1913'te sözde "hürriyet kahramanı" Enver Paşa önderliğinde bir grup İttihat ve Terakki fedaisi, Babıali'de bulunan bakanlar kurulunu toplantı halindeyken basmıştır.

Tarihe "Babıali Baskını" adıyla geçen bu olayda Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş, Sadrazam Kâmil Paşa da tehditle istifa ettirilmiştir.

Ardından da Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Mahmud Şevket Paşa sadrazam ilan edilmiştir. Babıali Baskını'nın kamuoyuna sunulan gerekçesi, Bulgar kuşatması altında bulunan Edirne'nin kurtarılması idi. Buna rağmen 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Antlaşması ile Edirne Bulgaristan'a bırakılmıştı.

Bundan bir müddet sonra 11 Haziran 1913'te, bu sefer Sadrazam Mahmud Şevket Paşa makam arabasında uğradığı bir suikast sonucunda hayatını kaybedecekti. Bu olayın etkisiyle alman baskı tedbirleriyle birlikte İttihat ve Terakki yönetimi, tek parti diktatörlüğüne dönüşmüştür.

Şevket Paşa cinayetiyle ilişkilendirilen 15 muhalif idam edilmiş, muhalif basın susturulmuş, çok sayıda yazar ve aydın Sinop Kalesine sürgün edilmiştir. Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığındaki ülke, Talat, Enver ve Cemal Paşalardan oluşan "Üç Paşa" tarafından yönetilmeye başlanmıştır.[158]

Selanik'ten Diyarbakır'a

[158] Kansu, **a.g.e.,** s. 132-151; Macfie, **a.g.e.,** s. 45-47; Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 288; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,** İstanbul, 1996, AFA Yay., s. 37; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme, Çev:** F. Berktay, İstanbul, 1996, Kaynak Yay. s. 8; Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara, 1992, Cedit Neşriyat; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye** Karşı **Çıkanlar,** İstanbul, 1990. Dergâh Yay., Nükhet Turgut, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı" Türk Siyasal Haya-

II. Meşrutiyet Coşkusu

23 Temmuz sabahı Manastır'da Meşrutiyet ilan edildiğinde, Kolağası Niyazi Bey, vali ve tüm mülki erkâna, devlet memurlarına, garnizondaki tüm askerlerle birlikte ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den Manastır'a sevk edilen taburlara ve on binlerce Hıristiyan ve Müslüman'dan oluşan

kalabalığa yeni bir anayasal düzen içinde özgürlük ve kardeşliğin hayata geçirileceğini bildirmişti.

Bu esnada, Müslüman din adamları dua etmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileri ile şehrin Rum Metropoliti konuşmalar yapmış ve tören top atışlarıyla sona ermişti. Öğleden sonra da hapishanelerin kapısı açılmış ve siyasi-adi, Hıristiyan-Müslüman ayrımı yapılmaksızın, tüm mahkûmlar serbest bırakılmıştı.

Selanik'te ise Avrupalı gözlemcileri şaşkınlığa uğratan kutlama törenleri yapılmıştı. Abraam Benaroya, Selanik'teki sevinci şöyle ifade etmişti: "Selanik sokakları bir kez daha Jön Türklerin zaferini kutlayan gösterilerle doldu taştı. Bir kez daha sloganlar, marşlar, tartışmalar ve zafer nutukları dinledik."

Manastır'da ve Selanik'te anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini kutlamak amacıyla düzenlenen festivaller üç gün sürmüş-

Batının Gelişimi, Editörler, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım Yay., İstanbul, 1986, s. 420-421.

tü. Ağustosun ilk haftasına gelindiğinde Makedonya'daki Rum, Bulgar, Sırp çeteleri silahlarını bırakmış bulunuyordu. Bunların arasında yaklaşık 26 Rum çetesi (217 kişi), 55 Bulgar çetesi (707) kişi ve 340 dolayında Arnavut asi vardı.

24, 25 ve 26 Temmuz günleri dağlardan Selanik'e inen ve mutlakiyet yönetimi tarafından kelleleri için ödüller konmuş olan Bulgar, Rum ve Ulah çeteleri Arnavut haydut ve eşkıyalar, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetimi altında birleşmiş gibi hareket ediyor, birbirlerine sarılarak Türklerle dost olmak istediklerini bildiriyorlardı. Bulgar çetelerinin başı Sandansky özgürlük, kardeşlik ve adalet üzerine nutuklar veriyor ve halk tarafından heyecanla karşılanıyordu.

Selanik'te II. Meşrutiyetin ilanıyla ilgili bir sevinç gösterisi

Meşrutiyetin ilanı ve törenler, Makedonya'da ve Arnavutluk'daki Siroz, Drama, Resne, Debre gibi pek çok şehirde, Manastır'daki ilanla aynı saatte yapılmış, özellikle nüfusun karma olarak yaşadığı şehirlerde büyük bir coşkuyla kutlanmıştı.

Meşrutiyetin ilanı sadece Selanik ve Manastır çevresinde değil, başta İstanbul, Edirne, Bursa, Kayseri, Mersin, Adana, Samsun, Harput, İzmir, Erzurum ve Diyarbakır olmak üzere hemen hemen tüm yurt genelinde sevinç ve coşkuyla karşılanmıştı.[159]

[159] ***Kansu,*** *a.g.e.,* s. 231-234; Selma Güngör, "İkinci Meşrutiyetin Demokrasi Açısından Tarihi", http://www.kurtulushareketi.org/index.cgi?show_article=dergi/7/gun-gor_meşrutiyet; Cem Uzun, "1909 Darbesi", http://www.ozguruniversite.org/gun-cel_cemuzun_31_mart.php.

1908 Darbesi Ne Getirdi Ne Götürdü?

Türk/Osmanlı modernleşmesini, III. Selim'le ya da 1839'da Abdülmecid'in tahta geçmesi ve Tanzimat Fermanı'nı ilân etmesiyle başlatanlar olduğu gibi, 1876'da 1. Meşrutiyetin ilam ile hatta 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile başlatanlar da olmuştur.

1908 Devrimi, siyasi Türkçülük hareketinin zirveye çıktığı olaylardan birini teşkil etmiştir. Darbenin öncülüğünü Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye'de

eğitim gören, Balkanlarda çetecilik tecrübesi geçiren asker-sivil aydınlar yürütmüştür.

II. Meşrutiyetin ilanıyla ülke, mutlakıyet yönetiminden kurtulmuş, ama bu defa da kendini "millet-i hâkime" adına diğer ırklardan üstün gören, göstermelik bir meclis ve ordudan aldığı destekle ülkeyi istediği gibi yöneten İttihat ve Terakki Fırkası sultası altına girmiştir. Daha işin başında "müsavat" (eşitlik) anlayışından sapılmış ve bu sözde partide tüm ipler Enver, Talat, Cemal Paşalar, Halil (Menteşe) Bey, Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve Cavid Bey'den oluşan kliğin eline geçmiştir.

İttihatçı hareketin "hürriyet" düsturu da çok uzun ömürlü olmamıştır. Çünkü 16 Ağustos 1909'da, muhalif komitelerin özgürlüklerinin nerede bittiğini gösteren cemiyetler kanunu; 17 Haziran 1909'da toplantı ve gösterileri sınırlayan kanun; 23 Temmuz 1909'da basın özgürlüğünü kısıtlayan matbuat kanunu; sık sık başvurulan sıkıyönetimler; Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey gibi muhalif gazetecilerin "faili meçhul" cinayetlere kurban gitmesi özgür düşünceyi ve hürriyeti haczetmiştir.

Sonuç itibarıyla İttihat ve Terakki'nin damgasını vurduğu 1908 darbesinin günümüze bıraktığı miras, halka güvenmeyen aydınlar, siyasete müdahale etmeyi bir hak olarak gören askerler, darbecilik, faili meçhuller ve "derin devlet" geleneği olmuştur.

İttihatçıların günümüze bıraktığı bir diğer miras ise "iç düşman" kavramıydı. Ahmed Bedevi Kuran'a göre "İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi(si) nazarında Bulgarlar, Sırplar, Rumlar ve Ermeniler memleket düşmanı; Arap, Arnavut ve Kürtler vatan haini idiler. Muhalefet eden Türkler ise para ile satılmış birer metadan başka bir şey değildi." Bu durum, Osmanlı'nın çok kültürlü millet sisteminden radikal bir kopuşunun işaretiydi ve artık "uhuvvet" (kardeşlik) söz konusu değildi.

Daha sonra Ziya Gökalp'in "Düşmanın ülkesi viran olacak/Türkiye büyüyüp Turan olacak" sözlerinden alman ilhamla, "Dünyaya dehşet veren Osmanlılarız/Yaşasın ordu yaşasın harp/Filibe'ye hücum! Sofya'ya hücum!" nidalarıyla girilen Balkan Savaşı, bırakın ganimet elde etmeyi, büyük insan ve toprak kayıpları ile bitince, çoğu Rumeli kökenli olan İttihatçı önderler şoka girmişlerdi.

Velhasıl, bunlar venicesi, Aykut Kansu'nun belirttiği gibi siyasi kültürümüze damgasını vuran 1908 darbesinin karanlık yüzünü oluşturmuştur.

Aykut Kansu'nun da temas ettiği üzere "II. Meşrutiyet" tanımı, 1908'de yaşanan siyasi dönüşümün ve rejim değişikliğinin çapını yansıtmaktan uzaktır. Hükümet, artık yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu hale gelmiştir. Mutlakiyetçi monarşi ve ona hizmet eden bürokrasi ilk kez siyasi süreçten dışlanmaya çalışılmıştır.

1908 darbesi sadece siyasi değil, toplumsal ve ekonomik yapıda da köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Aykut Kansu, bu yönleriyle 1908 darbesinin Türkiye tarihinde 1923 devriminden (Cumhuriyetin ilanı) daha önemli, "gerçek" dönüm noktası olduğunu ileri sürmektedir.

1908 darbesiyle, Fransa'dakine benzer bir şekilde mutlakıyet düzeni ciddi anlamda sorgulanmış ve tüm anayasal düzeni temelinden değiştirmek hedeflenmiştir. 1908'de, mutlakiyetçi bürokratik düzenin meclis üstünlüğünün temsili hükümet modeline dayanan anayasal düzenle değiştirilmesi; imparatorluğu kurtarmak için bürokrasinin gerçekleştirdiği bir reform hareketi değil, eski düzenin tüm yapılarıyla birlikte dönüştürülmesinin hedeflendiği bir devrim gerçekleştirilmek istenmiştir.

Yapılan genel seçimlerden sonra 1908 yılı Aralık ayında meclis açılır açılmaz başlayan tartışmalarla, 1909 yılı ve daha sonrasında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri Türkiye'deki düzeni tam anlamıyla meclis üstünlüğü prensibine dayanan bir meşruti monarşi haline getirmiştir. Artık ne bürokrasi ne de bürokratik düzenin arkasına sığındığı mutlakiyetçi devlet ülkey önetiminde söz sahibiydi. Kişi hak ve özgürlükleri ön plana geçmiş ve devletin dokunulmazlığı sarsılmıştır.

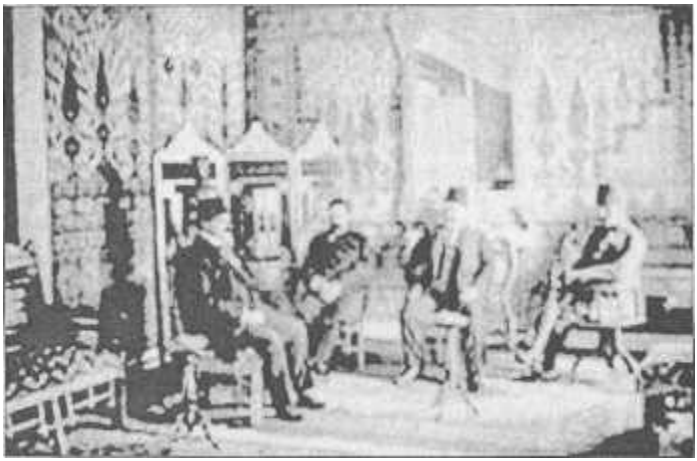
Meşrutiyetin yeniden ilânı ile ülkede katılımcı, çoğulcu bir demokratik hayatın başlayacağı umudu doğmuştur. Ancak kısa sürede bu umutlar sönmüştür. Çünkü 1913 Babıali Baskını'ndan sonra çok partili hayat sona ermiş, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara gelmesiyle tek partili siyasi hayatın temeli atılmıştır.

İttihatçılar siyasal iktidarlarını kaybetmemek için, demokratik ilkelerle bağdaşmayan, seçimlerde devlet gücünün kullanılması geleneğinin tohumlarını ekmişlerdir. Mecliste çoğunluğu sağlamanın siyasi iktidarı elde tutmak için yeterli olmadığı adeta bu dönemde tescillenmiştir.

1908'de II. Meşrutiyetin ilânı ile Osmanlı mebusları temsil haklarını iyi kullanmışlardır. 1876 Anayasası'nın kısıtlayıcı hükümleri 1909'da kaldırılarak köklü değişiklikler yapılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın gücü bu dönemde artmış, padişahın yetkileri daraltılmıştır. Hükümetin oluşumu

sadrazama bırakılarak kendi içinde uyumlu bir hükümetin kurulması geleneği başlatılmıştır.

Mebusan üyelerine başkanları seçme, yasa önerme, hükümeti denetleme gibi haklar verilmiştir. Temel hak ve özgürlükleri yok eden 113. madde kaldırılarak anayasa gerçek niteliğine kavuşturulmuştur.

ittihatçıların üç paşası Enver, Talat ve Cemal Paşalar

Ülke yönetiminde hükümetin uygulamaları denetim altına alınmış ve Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alamayacak bir hükümetin iktidarda kalamayacağı kabul edilmiştir. Hükümetlerin iktidarda kaldıkları süre boyunca izleyecekleri politikayı belirleyen hükümet programı hazırlamaları ve bunu Meclis-i Mebusan'a sunmaları geleneği de başlatılmıştır.

1908 darbesi sonrasında Türkiye'de birçok parti kurulmuş, seçimler yapılmış, yüzlerce dergi ve gazete yayınlanmış, grevler gerçekleştirilmiş ve canlı bir demokratik tartışma ortamı yaşanmıştır.

Toplumsal muhalefetin baskısıyla hürriyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihi, darbe sonrasındaki geri adımlara, savaşlara, toplumlar arası çatışmalara rağmen Türkiye'nin siyasi tarihinin önemli bir dönüm noktası, siyasi-demokratik kültürümüzün önemli bir kazanımıdır.

1908 darbesi ile yalnızca anayasal değişiklikler gündeme gelmemiş, hukuk devletinin oluşturulması ve meclis üstünlüğünün sağlanmasının

yanında ekonomik hayattaki darboğazları aşmaya yönelik düzenlemeler de hızla gerçekleştirilmiştir. Yatırım özgürlüğü önündeki engeller birer birer kalkmış ve devlet iznine bağlı yatırımlar yerine yasalar önünde eşit haklara sahip bireylerin özgür iradeleri doğrultusundaki yatırımların önü açılmıştır.

Ayrıca, ister devlet ister özel sermaye elinde olsun tüm tekeller kaldırılmaya çalışılmış ve 1913 yılında 15 yıllığına çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli girişimcilerin yabancı girişimciler karşısındaki konumu güçlendirilmiştir. Ticari ve yatırım kredileri sağlayacak yerel bankacılık önündeki yasal engeller kaldırılmıştır. Makineli ve büyük ölçekli modern tarımsal üretimin ve bunu gerçekleştirecek şirketlerin teşvik edilmesi yine 1908 devrimi sonrasına tesadüf etmiştir.[160]

1908 Darbesinin ve İttihatçı Maceranın Sonu

İttihat ve Terakkicilere göre, "meşrutiyet" adı verilen rejim, en gerçek ıslahatın ilk şartı; hatta bizzat kendisiydi. Meşrutiyet denilen tılsımlı anahtar bütün meseleleri mucizevî bir şekilde halledecekti.[161]

Bu görüşten hareketle, İttihat ve Terakkici kadro, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalım anaforundan kurtulabilmesinin tek çıkar yolunu, neye mal olursa olsun Meşrutiyetin bir kez daha ilan edilmesinde ve hemen ardından da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde görüyordu.

Tarık Zafer Tunaya, "Meşrutiyetçiler, Kanunî Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ve parlamentonun yeniden toplanmasıyla, Osmanlı Devleti'nin derhal kurtulacağına; siyasî ıslahatın sosyal ıslahatı gerçekleştireceğine

Kansu, **Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913 (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları),** 2000, Leiden s. 79-99, 112, 121-124; Kansu, **1908 Devrimi,** aynı yerler; Vladan Georgevitch, **Türk Devrimi ve İstikbali,** İstanbul, 2005, İletişim Yay.; **T.** Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938),** C.1, İstanbul, 2003, Bilgi Üniversitesi Yay., s. 121-126; Karal, **a.g.e.,** C.8; **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet,** C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 671-672; Ayşe Hür, "1908 Devrimi'nin Karanlık Yüzü", 31/07/2005, Radikal Gazetesi; Cem Uzun, "1909 Darbesi", http://www.ozguruniversite.org/guncel_cemuzun_31mart.php

[161] Tunaya, **Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul, **1980, s. 46.**

inanmışlardı"[162] değerlendirmesiyle bunu teyit etmektedir.

Bu noktada, İttihatçıların devleti düze çıkartma tasarısını Feroz Ahmad "kumara" benzetmektedir. Ahmad'ın, İttihatçıların devleti kurtarma adına nasıl korkunç bir maceraya kalkıştıklarına dair ileri sürdüğü şu tespitler meseleye önemli bir boyut katmaktadır:

"Devleti kurtarma sorununa verdikleri cevap, imparatorluğun bütün yapısını tepeden tırnağa çağdaşlaştırmaktı. Ayrıca, istedikleri, devletin hâlihazırdaki durumunu korumak da değildi; Abdülhamid bunu en iyi şekilde başarmıştı. İttihatçılar devleti yeniden canlandırmak, dünya devletleri arasında söz sahibi olacağı bir yere getirmek istiyorlardı. Bu anlamda kumar oynuyorlardı; istedikleri ya hep ya hiçti!"[163]

İttihatçılara göre, batılılaşma gayretinin en önemli engellerinden biri de, Avrupalıların tarihe dayanan düşmanlığından kurtulmak ve klasik haçlı zihniyetini bertaraf ederek haçlı seferleri devrine son vermekti. Batılılaşma çabasının Avrupa'nın tazyiki altında; ona rağmen yürütülmesi gerektiğini düşünüyorlardı.[164]

İttihatçılar, planladıkları ıslahat hareketlerinin hayatiyet kazanabilmesi açısından; kendilerinin iktidara gelmesinde mühim rol oynayan Batılı devletlerden gelecek yardımlara büyük güven beslemiş ve ciddî bir beklenti içerisine girmişlerdi. İdari mekanizmanın ıslah edilip çağdaşlaştırılabilmesi için yabancılardan sağlanacak yardımı zorunlu buluyorlardı.[165]

Ancak, hedeflerini gerçekleştirmeyi, Avrupa'dan geleceğini zannettikleri desteğe ipotek etmekle İttihat ve Terakkiciler bir büyük handikaba daha düşmüşlerdi. Bel bağladıkları Avrupa'nın gerçek yüzünden habersiz, siyasî realitelerle örtüşmeyen dirayet yoksunluğuna Niyazi Berkes'in şu analizi gayet isabetle temas etmektedir:

"Bunlara göre ancak Avrupa'dan medet umulabilirdi. Devrim yüzünden

[162] Tunaya, **a.g.e.,** s. 47. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında kapsamlı bilgi için bkz, Tunaya, **Türkiyede Siyasal Partiler,** C.3, İstanbul, 1989; Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** İstanbul, 1985; Aksin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1987.

[163] Ahmad, **İttihat ve Terakki,** Çev: N. Yavuz, İstanbul, 1986, s. 257. [164] Mümtaz Turhan, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?,** İstanbul, 1972, s. 99. [165] Ahmad a.g.e., s. 114; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İstanbul, 1998, **s.** 154.

sakın Avrupalıları kuşkulandırmamalıydı. Batının düşman olduğu şey istibdattı (baskıcı idare); şimdi hürriyet gelince Batı elini uzatacaktı. Avrupa'nın istediği liberal açık rejimin geldiğini onlara ispat ederek dış yardıma başvurmak gerekti."[166]

Ne var ki İttihatçılar, Batılı devletlerden umdukları yardımı bulamamış ve büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Batılılar, pek tabiî olarak Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınması ile ilgilenemezlerdi. Hatta bu yönde bir kalkınma belirtisini sezdiklerinde "hürriyet namına" endişelenirlerdi. Bundan dolayıdır ki Meşrutiyet'in daha başında bütün reform imkânı ortadan kalkmış; devletin yaşaması için çarçabuk bir dış yardımın şart olduğu fikri daha bilinçli olarak yerleşmişti.[167]

Jön Türklerden Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) hatıralarında geçen şu acı itiraflar, meşrutiyet ve diğer yenilikler konusunda, hem Jön Türklerin hem de İttihatçıların Batılı devletler tarafından "aldatıldığım" hazin bir biçimde ortaya koymaktadır:

"Meşrutiyet'in ilanına kadar Abdülhamid idaresine karşı yüreklerimizde beslediğimiz kin, sarayın sevmediği her şeyi bize sevdirecek kadar hepimizde acayip bir yanlış görüş yapmıştır. Bu yanlış görüş, hemen hepimizde sadece İngilizler hakkında değil, bütün Avrupa siyaseti hakkında vardı.

Biz o zaman sanıyorduk ki, Avrupa devletlerinin bize gösterdikleri düşmanlık, bizim Ortaçağ tarzında yaşadığımızdan çıkar; idaremizin bozukluğundan ve saray ile Babıali'nin (Başbakanlık) köhne düşüncesinden doğar.

Son asırda Avrupa'nın emperyalist devletleri, başta İngiltere bulunmak şartıyla Türklük aleyhine durmadan dinlenmeden yayınlarda bulunuyorlardı. Meşhur Gladstone, İngiliz Parlamentosundan eline Kur'an-ı Kerim'i alıp, "Türkiye bu kitapla medeniyete zararlıdır!" demişti. Bu sözle güya adliyemizin ve sosyal hayatımızın medeniyetle uyuşmayacağını anlatmıştı. Ve biz gençler, yanlış görüş ve yanlış inançla ona hak vermiştik. Hâlbuki Gladstone, emperyalist siyasetine Müslümanların mukaddes kitabını bir alet yapmıştı. "Türkiye'de Hıristiyanlar öldürülüyor!" diye gürültüler de bu çeşittendi. İnsaniyet ve medeniyet hamiliği (koruyuculuğu) yapar görünüp, Osmanlı Devleti'ni parçalamaktan başka düşündükleri şey yoktu...

[166] Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul, 1975, s. 50. [167] A.g.e., s. 58-59.

İşte acıklı nokta burada idi. Yani bizler, **1908** İnkılabı'na bu hakikatleri görmeden ve anlamadan girmiştik. Mademki Meşrutiyeti ilan etmiştik, cezri (köklü) ve asri (modern) ıslahata başlıyoruz. Artık Avrupa düşmanlığı keser ve bizde rahat rahat kalkınır ve ilerleriz sanmıştık. Ne ham hayalmiş!"[168]

İttihatçılar, ilk batılılaşma denemesinin başarısız olmasıyla, böylesi köklü değişim reformlarını gerçekleştirmede ne kadar yanlış bir yol izlediklerini ve bunun için gerekli birikim mevzuunda ne ölçüde yetersiz kaldıklarını yaptıkları durum değerlendirmesiyle anlayacaklardı.

Ancak acil müdahale gerektiren ve kritik bir dönemeçten geçen imparatorluğun sonunu getirmek gibi ağır bir faturayı telafi etme fırsatını bir daha bulamayacaklardı.

Erol Güngör'ün de önemle vurguladığı gibi, devleti idare etme kabiliyet ve mesuliyetinin ve içine saplandığı bataklıktan kurtararak tabii mecrasına yeniden kanalize edebilmenin komitacılık yıllarında dağ başlarında tatlı hayaller kurmaya benzemediğini geç de olsa acı bir şekilde idrak edeceklerdi.[169]

Sonuç itibarıyla, İttihatçıların sözde tedbirleri, toplumun gittikçe artan çözülüşünü durdurmakta pek fazla işe yaramamıştı. İktidara komitacılık kanalından büyük bir gürültüyle gelen İttihatçılar, tabir yerindeyse rüzgâr ekip fırtına biçtikten sonra kendileriyle birlikte devletin de feci sonunu hazırlamışlardı.

Devleti kurtarma adına giriştikleri Donkişot'ça serüvenlerle milletin geleceğini karartmışlar; her şeyini kaybeden kumarbaz misali koskoca cihan devletinden geride kalan son bakiyeyi de bonkörce harcamışlardı.

Böylelikle, Sultan Abdülhamid zamanında batmaktan büyük ölçüde kurtarılan devletin çöküşünün birinci derecede suçlusu ve mesulü olarak, tarihteki yerlerini almış olacaklardı. Cenab Şehâbettin'in de dediği gibi, "Kanlar dökerek hükümran oldular. Zekâsız kuvvet olarak yıktılar; fakat yapamadılar. Koca bir teşkilatı ve varlığı altüst ettiler."

Devrin şahitlerinden birisi sıfatıyla Yakub Kenan Necefzâde'nin tahlilleri,

[168] Ahmet Ihsan (Tokgöz), **Matbuat Hatıralarım,** C.2, Istanbul, 1930, A. Ihsan Mat., s. 55-57.

[169] **Erol** Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik,** İstanbul, 1987, s. 91.

en az Cenab Şehâbettin'inki kadar isabetli ve orijinaldir:

"İttihat ve Terakki, istibdatla saltanat sürüyordu... Keyfi idare ve hafiyelik, Sultan Abdülhamid devrine binlerce rahmet okutacak derecede şiddetli idi... Hem de ne suretle; halkı sindirmek, matbuatı susturmak, tam on yıl örfi idare (sıkıyönetim), darağaçları ve suikastlarla hüküm sürmek suretiyle.

İstibdat, sansür ve sıkıyönetimle memleketi idare ettiler de hâkimiyetlerini devam ettirebildiler mi? Tabiatıyla hayır... Sultan Abdülhamid'in onlara teslim ettiği ecdat yadigârı ve üç cihanın mültekasındaki (kavşağındaki) imparatorluğu çökertip memleketi hatırdılar ve baştan aşağı düşmanlara işgal ettirdiler...

Son yarım asırda bu yurdun ve bu milletin başına gelen musibetler, gördüğü mihnetler (sıkıntılar) hep İttihat ve Terakki'nin seyyielerinin (kötülüklerinin) neticesidir. Daha doğrusu ve kısacası bütün bu felaketlerin, huzursuzluğun ve çekilenlerin mebdei (kaynağı), menşei (kökeni) ve esası ancak ve ancak İttihat ve Terakki ruhudur."[170]

1908 Darbesi'nin Devamı 31 Martın Perde Arkası ve Abdülhamid'in Düşürülüşü

[170] **Necefzâde, a.g.e., s. 23, 25, 31, 45.**

1908 darbesinin devamı niteliğinde 13 Nisan 1909'da (31 Mart 1325) ortaya çıkan "31 Mart vakası", yakın tarihimizin en fazla çarpıtılan hadiselerinin başında gelir. İç ve dış odakların karıştığı bu karmaşık ayaklanmayla ilgili zihinleri kurcalayan temel açmaz şudur: Olay gerçekten gerici bir isyan mı; yoksa Abdülhamid'i devirmeye yönelik bir komplo ya da ihtilâl mi?

Sultan Abdülhamid'in, İttihatçıların baskısına ve Meşrutiyete son verip "istibdadı" geri getirmek gibi gerçekte bir maksadı bulunsaydı; isyanı fişekleyen avcı taburlarını kışkırtması şöyle dursun, bunları ve bunlara katılan diğer askerî birlikleri yatıştırıp kışlalarına dönmeye davet etmezdi. Üstelik böyle bir emeli olsaydı, derme çatma Avcı Taburlarını değil, emrindeki 30 bin kişilik tam donanımlı Yıldız Muhafız Birliğini kullanırdı ki; kendisini düşürmeye gelen Hareket Ordusu'na karşı bile (saray görevlilerinin yalvarmasına rağmen) bu birliği kullanmamış ve şöyle demişti: "Kardeşkanı akmasını istemiyorum... Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar!"

İsyanı öğrenince tepkisini sıcağı sıcağına farklı vesilelerle şöyle ortaya koymuştur: "Yorgan savaşı başladı. Hâkimiyet çocukların eline geçti; neler yapabileceklerini bekleyip görmek lazım. Korkarını ki, bir gün ellerine bir imkân geçirirlerse ilk önce imparatorluğu batıracaklardır."[171] Rumeli'den Saray'a tehdit telefonları yağmaya başladığında sergilediği tepkiyi ise başkâtibi Ali Cevat şöyle nakletmiştir: "Bu telgrafnâmeler Zat-ı Şahaneleri'ni bilhassa dilhûn (yaraladı) ve son derece me'yûs eyledi (karamsarlaştırdı). "Rumeli'den (Meşrutiyet'in muhafızlığı adına) kendilerinin getirdikleri askerler, kendi aleyhlerine kıyam etmişler (ayaklanmışlar). Herifleri namazdan, niyazdan mahrum eylediler. Tazyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var; biz ne yapalım." Buyurdular."[172]

Hareket Ordusu komutanı Mahmud Şevket Paşa

Sultanahmet Meydanı'nda toplanan isyancı askerleri sükûnete kavuşturup dağıtabilmek için de, önce Ali Cevat sonra da Harbiye Nazırı Ethem Paşa vasıtasıyla şu tebligatı okutmuştu: "Evlatlarım! Siz ne istiyorsunuz; Şeriat mı? Bu nasıl lakırdı? Şeriat-ı Muhammediye hamd olsun bakidir ve daimidir. Padişahımız, halife-i Resulullah'tır ve devletimiz de

[171] Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. **142;** Henry F. Woods, Türkiye Anıları, Çev: F. Çöker, İstanbul, **1976,** s. **139;** s. Nafiz Tansu, **Madalyonun Tersi,** İstanbul, **1970,** s. **15; Kocabaş, Çarpıtılan Tarihimiz,** s. **74.**

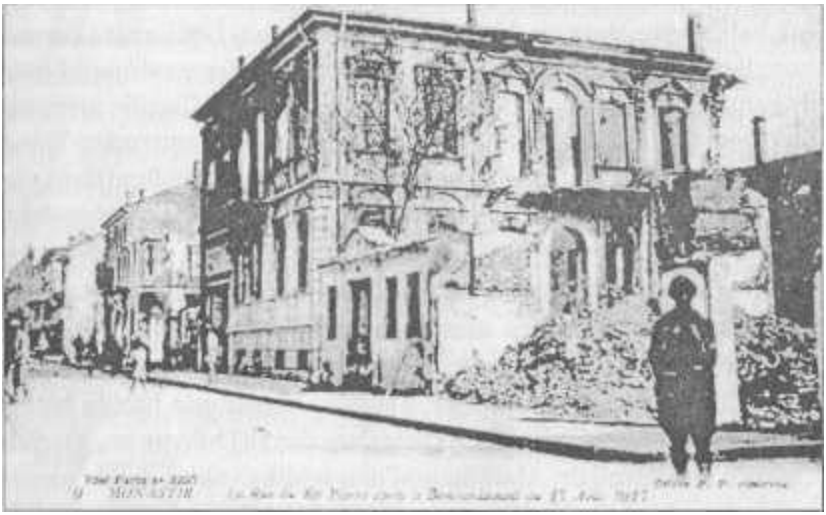
[172] **Ali Cevat, Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi, Haz: F. R. Unat, Ankara, 1960, s. 62; Danişmend, 31 Mart Vakası, İstanbul, 1974, s. 41-53.**

devlet-i İslâmiye'dir. Şeriata ne oldu ki, Şeriat isteriz diyorsunuz? Şeriat'a kimse dokunmadı, dokunamaz. Bir de kimden Şeriat istiyorsunuz? Bize bu Şeriat'ı ihsan

eden Allah'tır. Bunun bekçisi Allah'tır. Birtakım cahilane sözlerin aslı yoktur. Bunlara kulak vermeyin. Padişahımız, halife-i Resulullah Efendimiz Hazretleri bilmeyerek vâki hatalarınızı affeyledi. Artık haydi kışlalarınıza gidin oğullarım!"[173]

Hâdisenin içerisine sultam çekme planının bir safhası olarak, tertipçiler tarafından bir grup asker güya destek vaadi alabilmek. düşüncesiyle Yıldız Sarayı'na gönderildiklerinde ve "Padişahım çok yaşa! Şeriat İsteriz!" diye bağırıp görüşme talebinde bulunduklarında ise, Abdülhamid onlara yüz vermeyip ret etmiştir. Çünkü "Kıyam-ı Vak'anın (ayaklanmanın) aleyhine bulunduğunun bilinmesini" kamuoyuna yansıtmak istemiştir.[174]

İsyanda, Abdülhamid'in sözüm ona rolü bahsinde dile getirilen çarpık iddialardan biri de, *Volkan* gazetesi yazarı ve İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti ile avcı taburunun baş tahrikçisi Hamdi Çavuş'a destek ve maddî yardımda bulunduğudur. Sultan, Derviş Vahdeti için açıkça "serseri" nitelemesini sarf etmiştir. Kendisiyle herhangi bir surette görüşüp para ve sair yardımı yapmadığının en büyük şahidi Ali Cevat'ın an-

Ittihatçı hareketin önemli merkezlerinden olan Manastır'dan bir kesit

[173] Mevlanzâde Rifat, **İnkılab-ı Osmaniden Bir Yaprak Yahut 31 Mart 1325 Kıyamı,** Kahire, 1329, s. 47-48; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 76.

[174] Mehmet Murat, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler,** İstanbul, 1320, s. 46; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 77.

[175] Vedat Örfi, Hatırat-ı **Sultan Abdülhamid'i Sânî,** İstanbul. 1331. s. 39-40; Kocabaş, **a.g.e, s.** 72,

lattıklarıdır.[175]

Diğer taraftan, General Cevat Rifat Atilhan ve Sina Aksin, Vahdeti'nin "İngiliz İstihbarat Servisinden para aldığını"; Avcı Taburlarında "Mızıkacı" olan görgü şahidi Mustafa Turan da "yazıyazacak kabiliyette olmayıp, Volkan'daki yazılarının İngiliz ajanlarınca hazırlandığını ve bunların asıllarının Sait Paşa'nın evinde bulunduğunu"; Ahmet Emin Yalman ve Celal Bayar ise "İngiliz ajanı olduğunu" iddia etmişlerdir. Karşı görüş olarak Araştırmacı-Yazar Ertuğrul Düzdağ da, bütün bu tezleri Vahdeti'nin Volkan'daki yazılarına dayanarak kökten ret etmiş ve "iftira, delilsiz, mesnetsiz, dedikodu" şeklinde vasıflandırmıştır.[176]

31 Mart provokasyonunda Abdülhamid'in parmağı bulunmadığını ve onun tamamen masum olduğunu önde gelen bazı İttihatçılar da itiraf etmişlerdir. Rıza Nur: "İttihatçılar bu vak'ayı Abdülhamid tertip etti' dediler. Yalandır. Zavallının bunda hiçbir dahli yoktur. Hatta mevsûken (belgelere dayalı) biliyorum. Hamdi Çavuş'u reddetmiştir. Abdülhamid'den tehlike yoktu. Şeriat meselesi sadece bir laftı."[177] Süleyman Nazif: "31 Mart vakasını Abdülhamid ihdas etmemiştir (ortaya çıkarmamıştır). Hatta ayağına

[176] Atilhan, **Türk İşte Düşmanın,** s. 126; **Aksin, 100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1987, s. 139; Mustafa Turan, **31 Mart Faciası,** İstanbul, 1966, s. 62-63; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim,** C.1, İstanbul, **I970,** s. 95; Celal Bayar, **Ben De Yazdım,** C.1, İstanbul, 1967, s. 185; Ertuğrul Düzdağ, **Yakın Tarih Yazıları,** İstanbul, 1994, s. 177-181,196.

[177] **Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul,** 1968, C.2, **s.** 296, C.1, **s. 300.**

gelmiş olan bu fırsattan istifade etmeye kalkışmadı."[178] Hüseyin Kazım Kadri: "31 Mart faciasını, Meşrutiyetin taraftarı olmayan kimselerin hazırlamış olduklarını söylemek tekmil-i hakikatin (hakikatin tam) ifadesi değildir... Sultan Hamid'in bu işte bir mesuliyeti olmadığı muhakkaktır... Hâdisenin, padişaha isnadı (dayandırılması) büyük bir haksızlıktır, iftiradır."[179]

31 Mart'ı karşı ihtilâle dönüştüren İtilafçılardan bir kısım ünlü simaların kanaatleri de yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir: Mevlanzâde Rifat: "31 Mart 1321 kıyamı (isyanı), bir irtica hâdisesi değildir. Tahtından indirilmiş Abdülhamid kesinlikle vak'anın tahrikçisi değildir. Belki engel olunmasına en çok çalışanlardan birisidir."[180] Şerif Paşa: "31 Mart hâdisesi sebebiyle irtica edebiyatını ortaya attılar. Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Tanin, Rumeli* gazeteleri ve Avrupa gazeteleri idi. 31 Mart irtica değildir. İrtica olması için tertipçilerin mutlakıyet istemesi lazımdı. Askerler Meclis-i Mebusan'a karşı değildi. Avcı Taburlarını kışkırtanlar siyasî subaylardı."[181]

Önemli birkaç görgü şahidinin izlenimleri ise şöyledir: Saray görevlisi Ali Fuat Türkgeldi: "Talat Paşa, Abdülhamid'in 31 Mart vak'asında medhali (müdahalesi) olmadığını bana birkaç defa söylemişti."[182] Avlonyalı Cemalettin Paşa: "Olayda Sultan Abdülhamid'in parmağı yoktur. İsteseydi hassa askeri, Hareket Ordusu'nu dağıtırdı... Saray erkânının, bazı kumandanların, devlet adamlarının padişahı teşvik ve ikna etme çabalarına rağmen padişah katî surette bağırmıştı: Hayır! Ben İslâm'ın Halifesi olarak Müslüman'ı Müslüman'a harp için sevk etmem, kan dökmem. Bırakınız Hareket Ordusu şehre girsin ve ne tedbir alacaksa alsın görelim..."[183] Sultan Abdülhamid'in kızları da hatıralarında, babalarının ağzından şunları

[178] Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessese, İstanbul,** 1927, s. 8-9; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 98.

[179] H. Kazım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım,** Haz: İ. Kara, İstanbul, 1994, s. 245-246.

[180] M. Rifat, **a.g.e.,** s. 18.

[181] Şerif Paşa, **Meşrutiyete Doğru Ben ve Hayatım,** İstanbul, 1911, s. 23-27; Ko**cabaş, a.g.e., s.** 101.

[182] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1984, s. 43.

[183] **Tansu,** a.**g.**e., s. **48.**

nakletmişlerdir: Ayşe Sultan:

Elmalılı Hamdi Efendi, Sultan Abdülhamid'in hal fetvasında istemeden rol almıştı

"Milletimin başında tecrübeli bir baba gibi bulunmak, böylelikle vatanımın selameti uğruna çalışmak azmi ve kararında idim. Düşmanlarım buna fırsat vermediler. Türlü zorluklar ve iftiralar icat ettiler. Nihayet 31 Mart vak'ası meydana çıkarıldı. Ben, meşrutî bir hükümdarın yapacağını yaptım ve bir hattı aşmadım. Ne ileri ne geri gittim. Lâkin beni başka türlü başlarından defedemezlerdi. Ben takdire inanırım. Bu bize Allah'tandır. Eğer 31 Mart vakasını ben ihdas etmiş (ortaya çıkarmış) olsaydım, bu şekilde yüzüme gözüme bulaştırmazdım. Nasıl yapacağımı pekâlâ bilirdim. Tarih bu hakikati bir gün meydana çıkaracaktır. Bundan dolayı kalbim müsterihtir.

Şahsım için iki Türk'ün, asker evlatlarımın birbirini kırmasını, kan dökmesini Allah hakkı için istemedim. Bana bu iftirayı yükleyenleri Allah'a havale ediyorum."[184]

Şadiye Sultan: "Babamın hâdiseden hiçbir haberi yoktu. Duyduğu vakit çok müteessir olmuştu. Mesele, bir garazkâr (kindar) grubun tarikiyle ve Meşrutiyet muhafızı kıtaları 'Şeriat isteriz' diye Meclis aleyhine isyan ettirmek, babamın padişahlıktan hal' edilmesi için icat edilmiş çok feci bir tertip idi."[185]

[184] Osmarıoğlu, a.g.e., s. 173.

[185] [illegible] Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri İstanbul [illegible]

Son tahlilde, uzman bir Osmanlı tarihçisi olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın konu hakkındaki objektif-ilmî tespiti şöyledir: "Filhakika, en son yapılan tetkikler, Abdülhamid'in 31 Mart vakasında medhali (müdahalesi) olmadığını ve şeyhülislâm vasıtasıyla Meşrutiyet aleyhine hareket etmeyeceğine dair ettiği yemine sadık kaldığını göstermektedir."[186]

Şu halde, bu olayın içyüzii, gerçek tertipçileri ve hedefleri nedir? İttihatçılar için Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi tek başına bir anlam ifade etmiyordu; en büyük hedefleri olan Abdülhamid'in de mutlaka devrilmesi gerekiyordu. Buna Mevlanzâde şu şekilde temas etmiştir:

"Abdülhamid'i tahttan indirmek, İttihatçıların bunca yıldır gerçekleştirmeye uğraştıkları amaçtı. Bütün hizip ve grupların birleştikleri tek ortak hedefti ve sürekli olarak ölüm döşeğindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun problemlerini çözecek, her derde deva (ilaç) olarak öne sürülmüştü."[187]

Pekiyi bunun üstesinden nasıl geleceklerdi? İttihatçıların Abdülhamid'i tahtından etmek için önceden tasarladıkları tertip şöyleydi:

Din istismar edilerek avcı taburları sokağa dökülecek ve isyana, "Meşrutiyeti yıkmaya yönelik irticaî bir olay" süsü verilerek, bundan Abdülhamid mesul tutulacak ve bir ihtilâle dönüştürülerek padişah gayrimeşru bir tarzda hal' edilecekti. Bu tezgâhın, adım adım ne denli muazzam bir maharetle hayata geçirildiğini -ismini daha evvel zikrettiğimiz- şahitlerden Mustafa Turan izah etmiştir.

Mustafa Turan, olay günü tabur ların içine sabah erkenden "paşa kılıklı bir grubun" girdiğini, askerin içtimasından (toplanmasından) sonra "bir paşanın" elindeki Abdülhamid adına uydurulmuş sahte bir "şapka giyme fermanı" okuduğundan söz etmektedir. Sultan Abdülhamid bunu, 10 ,Nisan'daki son cuma selamlığında "ferman benim fermanım değildir, bazı düşmanlar tarafından tertip edilmiş maksatlı bir siyasî olay olduğunu tahkik (tespit) ettirdim." Beyanıyla reddetmiştir.[188]

"Din elden gidiyor!", "Şeriat isteriz!", "Padişahım çok yaşa!" türündeki

[186] Uzunçnrşılı, "II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", s. 716. Ayrıntı için bak. Danişmend, **a.g.e.,** s. 21-27.
[187] M. Rifat **Hakk-ı Vatan Yahut Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez,** İstanbul 1328 s. 5; Kocabaş **a.g.e..** s 61
[188] M. Turan, a.g.e., s. **49**-51,55.

sloganlarla galeyana getirilen askerler, Sultanahmet Meydanı'na doğru sevk edilmişlerdi. Avcı taburlarındaki İttihatçı subayların bir kısmı "er, çavuş kıyafeti" giyerek askerleri meydana getirdikten sonra, Hareket Ordusu'na komuta etmek gayesiyle miting alanını terk edip Selanik'e hareket etmişlerdi. Asker başsız kalınca dizginleri İtilafçılar ele alacak ve bu defa onların istekleri doğrultusunda taleplerde bulunmaya başlayacaklardı.[189] Bütün bunları şahit sıfatını taşıyan İttihatçılardan Mehmet Selahattin, Süleyman Tevfik ve Yusuf Kemal (Tengirşek) hatıra kitaplarında itiraf ve tasdik etmişlerdir.[190]

Tertibin gereği ve bir parçası olarak halk, ulema ve hocaların da zorla isyana karıştırılmaya; daha doğrusu âlet edilmeye çalışıldığını kaynaklar doğrulamaktadır. Tanıklardan Süleyman Tevfik ve Yunus Nadi, askerlerin içerisine sızan ve tahrik eden Türk ve Müslüman olmayan "hoca kılıklı" ajanların mevcudiyetinden etraflıca bahsetmiştir.[191] Hâlbuki hocalar ve medreselileri içinde toplayan Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye, yayınladığı iki bildiri ile

[189] M. Rifat, **İnkılab-ı Osmaniden...,** s. 45.

[190] M. Murat, **a.g.e.,** s. 162-164,184; Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde,** İstanbul, 1967, s. 113; Mehmet Selahattin, **a.g.e.,** s. 20; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 67.

[191] Bkz. Kutay, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamid,** İstanbul, 1977, s. 125-126; Yunus Nadi. **İhtilal-i** ve **İnkılab-ı Osmani,** İstanbul, 1325, s. 41; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 68; M. Rifat, a.g.a., **s. 33.**

"meşrutiyetin İslâmiyet'e uygun olduğunu vurgulayarak askerleri sükûnete" davet etmişti. Halk da, şahitlerin görüşüne göre ayaklanmanın tamamen dışında kalmış ve hiçbir surette iştirak etmemiştir.[192]

Ayaklanma belli bir kıvama geldikten sonra iğrenç tertibin son perdesi olarak, Selanik'te hazırlanan Hareket Ordusu güya Meşrutiyet'i kurtarmak ve isyanı bastırmak gayesiyle, sivil gönüllerle birlikte 15 bin kişiyi bulan (çoğu Dönmeler, Yahudiler ve Bulgar Komitecilerinden oluşan, başıbozuk eşkıya cümlesinden) bir kuvvet 7 Nisanda İstanbul'a doğru yürüyüşe geçecekti. Abraam Benaroya, Selanik'teki durumu şöyle anlatmıştı: "Selanik'teki ordu, Makedonya ve Mahmud Şevket Paşa liderliğindeki Arnavut gönüllüleri tarafından güçlendirildi. Komitenin kahramanları Enver ve Niyazi, başkente hareket ettiler. Gönüllüler arasında çok sayıda Rum ve Bulgar, bir miktar da Musevi bulunuyordu."[193]

Hareket Ordusu subayları toplu halde - Selanik

[192] Ahmed Saib, **Tarih-i Medeniyet ve Şark Meselesi Hazırası** İstanbul 1329, s. 96; Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** C.1, İstanbul, 1972, s. 150; Ali Cevat, a.g.e., s. 73; Kocabaş, a.g.e., s. 70.

[193] Rahmi Apak, Yetmişlik bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988, s. 35-36; Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi, Ankara, 1977, s. 369; Cem Uzun, "1909 Darbesi",

Ancak bu esnada, Hareket Ordusu'nun varlığını gerektirecek herhangi bir hâl kalmamış; Harbiye Nazırı Gazi Ethem Paşa afilan ederek isyancıları dağıtmış ve sükûnet sağlanmıştı.[194] Çok daha garibi, Hareket Ordusu neferleri arasında "Abdülhamid'i devirmeye yönelik bir hava yoktu." Üstelik "asker, sultanın hal'ini öğrenirse İstanbul'a girmez geri döner" kanaati hâkimdi. Dolayısıyla, askerler İstanbul'a "hükümdarı asilerin elinden kurtarmak" hedefi gösterilerek getirilebilmişti.[195] Zaten Abdülhamid, Hareket Ordusu komutanı Mahmud Şevket Paşa'ya "Kanunî Esasi'ye sadık olduğunu" bildiren bir haber göndermişti.[196]

Şevket Paşa ise, Meşrutiyet'e bağlı kaldıkça hal' edilmeyeceğine ve ortalıktaki "Hareket Ordusu'nun padişahı hal' edeceği" yaygaralarını bertaraf etmeye dair bir telgraf çekecekti. Şevket Paşa, bir taraftan Yıldız'a bu mesajı gönderirken diğer taraftan da Meclis Başkanı Ahmed Rıza'yı ordu karargâhına davet edip, Abdülhamid'in İstanbul'a hâkim olduktan sonra hal' edileceğini sinsice sözlerle duyurmaktan geri durmayacaktı.[197]

Resneli Niyazi Bey'in, hatıratında "Hayvan gibi heriflerdi!" dediği Hareket Ordusu, 10 Nisan Cuma günü İstanbul'a girmişti. Ordu, darağaçları kuruyor, gayrimüslimlerin keyfi için Müslümanları asıyordu. Enver Paşa, bundan duyduğu sevinci etrafa bağırarak şu şekilde dile getiriyordu: "Artık ne Bulgar var, ne Yunan, ne Rum var, ne Yahudi, ne Müslüman! Aynı mavi gök altında hepimiz eşitiz!"[198]

31 Mart'ın esrarını deşifre etmeye yönelik diğer tarihi kıymet taşıyan tespit ve izlenimlerse şöyledir: Süleyman Nazif:

"İsyanı Kâmilpaşazâde Sait Paşa çıkarmıştır. Başlıca yardımcısı Avlonyalı İsmail Kemal ile diğer birkaç şahıstır. Bunlar birkaç Arnavut piyade askeri (Hamdi Çavuş gibi) izlâl ederek (alçalarak) o badireyi (karmaşayı) kopardılar. Bu maksat uğrunda sarf olunan 300 lira kadar parayı da Galata bankerlerinden gayrimüslim

[194] Danişmend, **a.g.e.,** s. 110; M. Selahattin, **a.g.e.,** s. 31.

[195] Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi, C**.12, İstanbul, 1968, s. 198.

[196] Ertürk, **a.g.e.,** s. 33.

[197] Ali Cevat, **a.g.e.,** s. 69; Danişmend, **a.g.e.,** s. 127-128; **Ahmet Rıza'nın Hatıraları,** Yay. Haz: Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 68-69.

[198] Necefzade, **a.g.e.,** s. 45; Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 36; George Young, **Constantinople,** Paris, 1948, **s.** 294; Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi,** s, 223.

bir nâ-hoşnut vermişti."[199] Mevlanzâde Rifat: "Kıyamı düzenleyenler ve bundan emellere düşenler ve dolayısıyla başlıca tertipçileri Sabahattin Bey, Kâmil Paşa ve oğlu Sait Paşa, Cemalettin Efendi oğlu Muhtar Bey (Ahmet Muhtar), Stockholm eski büyükelçisi Şeni Paşa, İsmail Kemal Bey, Ali Kemal Bey, Fazlı Bey, Dr. Nihat Reşat Bey, Abdullah Cevdet Bey, Rıza Nur Bey, Vahdetî Efendi, Kasidecizâde Ziya Menlal ve Ben idim."[200] Şeyhülislâm Cemalettin Efendi: "31 Mart hâdisesini İttihatçılar, iktidarlarını kuvvetlendirmek için yaptılar."[201] Hâdisedeki Siyonist parmağına gelince;

31 Mart'ta sarayı işgal eden Hareket Ordusu askerleri

[199] s. Nazif, **a.g.e.,** s. 8-9.

[200] M. Rifat, **a.g.e.,** s. 18.

[201] Şeyhülislâm Cemalettin Efendi, **Siyasi Hatıratım,** Haz: E.Düzdağ, İstanbul, 1978, s. 49-50. 31 Mart Vakası ve dolayısıyla Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde ingilizlerin, Hürriyet ve itilafçıların ve Almanların rolü hakkında etraflı bilgi için bkz. Matthew Smith Anderson, **The Eastern Ouestion,** Macmillan Co., New York, 1966, s. 257; Kocabaş, **Türkiye ve İngiltere,** s. 159; **Çarpıtılan Tarihimiz,** s. 64; Rathmann, **a.g.e.,** s. 13; Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,** Türkçesi: B. Kazmacı, C.2, İstanbul, 1987, s. 421-422; Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme,** s. 174-213; Akşin, **31 Mart Olayı,** İstanbul,1972, s. 31; **Jön Türkler ve İttihat Terakki,** s. 126; 100 Soruda..., s. 362; Ahmad, **a.g.e.,** s. 178; **A. Rızanın Hatıraları,** s. 35; M. Selahattin, **a.g.e.,** s. 16; **Şark Feylesofu, İttihat Cemiyeti Ne Yaptı?,** İstanbul, 1328, s. 28; Mete Tuncay, Cemil Koçak vd., **Türkiye Tarihi,** C.4, İstanbul, 1989, s. 31; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.2, İstanbul, 1991, s. 73-75: Ş. Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. 104-105; Tarih Gazetesi, 31 **Mart İsyanı,** İstanbul, 1969, s. 36; Doğan Avcıoğlu, **31 Martta** Yabancı Parmağı, Ankara, 1968; s. 57; *Karal*, a.g.e., s.173.

bunu bir sonraki bölümde ele alacağız.

Abdülhamid'in Hal' Edilmesindeki Gariplikler

Abdülhamid'in hakkında, baskı ve zorla hazırlanan hal' fetvası Mebusan Meclisine sunulduğu esnada, Talat Paşa ayağa kalkmayanlara sertçe baktıkça birçok mebus korkudan doğrulmak zorunda kalmıştı. Ayan Meclisi Reisi Küçük Sait Paşa, ayağa kalkmayan bir gruba işaret ederek Talat Paşa'ya: "Beyefendi biraz da bu tarafa baksanız!" diyerek, herkesi ayağa kaldırtmıştı.

Hal' fetvasının çıkmasında büyük rol oynayan Elmalılı Hamdi Yazır'ın oğlu Muhtar Yazır, babasının, zoraki hazırlatılan fetvadan ötürü Cumhuriyet devrinde evinden dışarı çıkmadığını, mahzun ve münzevî bir hayat yaşadığını ve kendisine bağlanan emekli maaşından da beş kuruş almadığını söylemiştir.

Bunun ve Abdülhamid'in hal' fetvasının sebebi ile ilgili babasıyla aralarında şöyle ilginç bir konuşmanın geçtiğini nakletmiştir: "Biz, Sultan Hamid'in hal' edilmesine karar verdik. Bu para bana haramdır! Hal' edilmeseydi, katledilecekti!"[202]

[202] Nak. Ahmet Cemil, "Kırkambar", Tarih ve Düşünce dergisi, Mayıs 2001, Sayı: 18, s. 71.

Hal' kararını sultana tebliğ etmek üzere meclisten şu kişiler seçilmişti:

Padişahın eski yaverlerinden Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Katolik cemaatinden Avram Efendi, Arnavut Esat Toptanı Paşa ve Yahudi Emanuel Karasso. Teşkil edilen bu heyetle ilgili Sultan V. Mehmed Reşad'ın başkâtiplerinden Lütfi (Simavi) Bey hatıralarında şu satırlara yer vermiştir:

"33 sene makam-ı hilafette bulunmuş bir hükümdara nasıl gönderilebildiği ve affolunmaz hata ve silinmez lekenin kimlerin rey ve tensibiyle (onayıyla) irtikâp edildiğini (işlendiğini) ta'mik etmiyorum (derinleştirmiyorum). Bu cihetin tasrihini (açıklamasını) ve müsebbiplerini (sorumlularını) ilân ve teşhirini (açıklanmasını) mufassal (ayrıntılı) tarih yazanlara bırakıyorum."[203]

Sultan Abdülhamid, heyette bulunan şahıslar hakkında daha sonra kızı Ayşe Osmanoğlu'na şu değerlendirmeleri yapmıştır:

"Baştaki, çok iyiliğimi görmüş Esad Toptanî'dir. İkincisi Arif Hikmet'tir ki, bizim Kızlarağası Abdülgani'nin yetiştirdiği ve o yüzden himayeme aldığım, ferikliğime yükselttiğim bir nankördür. Öbür ikisi de Yahudi Karasso ve Ermeni Avram'dır. Milletim namına otuz üç senelik hizmetimin mükâfatı memlekete ve milletime düşman olduklarına şüphe etmediğim bu adamlar tarafından hal'imin tebliği oldu. Zararı yok. Milletim masumdur. Bunları tertip edenler şahsî düşmanlarımdır. Fakat Allah âdildir. Birgün elbet hakikat tecelli eder. Her ne ise takdir bu imiş."[204]

Yılmaz Öztuna, hal' için saraya gelen kişilerin sabıkalarını şöyle deşifre etmiştir:

"Karasso, İtalya'dan para alan bir casus olup, Libya'nın İtalya tarafından yutulmasında meşum (kirli) bir rol oynamış, sonradan İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir. Jandarma paşası olan Esad Toptanî, birkaç yıl sonra devlete isyan ederek Arnavut istiklâli için silah çekmiş ve sayısız Türk'ün kanına girmiş bir adamdır. Aram Efendi'nin, Ermeni ihtilâl komitaları ile yakın ilgisi malum olup, Sultan Hamid'den Ermenilerin intikamını almak için heyete sokuşturulmuştur. Arif Hikmet Paşa, sonraki yıllarda karanlık siyasî hayatı olan bir denizcidir."[205]

Netice itibarıyla Abdülhamid, 12 gün süren 31 Mart vak'asında parmağı

[203] Lütfi Bey (Simavi), **Osmanlı Sarayının Son Günleri,** İstanbul, **1977,** s. **26;** Mahmul Kemal İnal, **Son Sadrazamlar, C.3,** İstanbul, **1982,** s. **1297-1298.**

[204] Osmanoğlu, **a.g.e.,** s. **136-137.**

[205] Öztuna, **a.g.e., C.7,** İstanbul, **1978,** s. **233.**

olduğu bahane edilerek, zorla hazırlatılan fetvaya dayanılarak 14 Nisan'da gayrimeşru bir şekilde tahttan indirilecek ve Selanik'teki Alatini Köşkü'ne apar topar sürgün edilecektir.

8

MASONLAR

Abdülhamid'in Masonlara Yaklaşımı

Sultan Abdülhamid'in, masonluğa bakışını ve saltanatı boyunca masonlara karşı sergilediği tavrı genel anlamda şu şekilde özetlemek mümkündür:

Orhan Koloğlu'nun da belirttiği üzere, temelde amaçlarına karşı olmakla beraber Abdülhamid'i esas ilgilendiren, masonların bizzat kendileri ya da masonluğun içeriği değil; zatına ve devlete karşı herhangi bir zararlı ve yıkıcı bir hareket içerisine girip girmedikleridir. Siyasete karışmadıkları, faaliyetleri politik alana kaymadığı müddetçe Abdülhamid'in masonlarla hiçbir surette bir alıp veremediği olmamıştır.

33 yıllık saltanatı sırasında onu en çok ilgilendiren ve endişelendiren, yakın takibe aldığı "gizli siyasi ve ihtilâlci cemiyetler'di. İçerden ve dışarıdan yoğun bir muhalefete maruz kalan ve bunlara karşı kıyasıya bir mücadeleye girişen padişah için esas mühim olan nokta, masonların herhangi bir gizli ihtilâl cemiyetiyle veya muhalefet grubuyla müşterek hareket etmemesiydi. Bir eğlence ve hayır cemiyeti olarak kaldıkça ve faaliyetlerini yalnızca bu alanda yoğunlaştırdıkları sürece masonların varlığının onu rahatsız edici bir tarafı olamazdı.

Nitekim darbelere bulaşmamış olmaları kaydıyla etrafındaki masonlara dokunmamış, aksine sadrazam, nazır, vali gibi sıfatlarla hizmetinde tutmakta bir mahzur görmemiştir.

Netice itibarıyla Abdülhamid, 12 gün süren 31 Mart vak'asında parmağı olduğu bahane edilerek, zorla hazırlatılan fetvaya dayanılarak 14 Nisan'da gayrimeşru bir şekilde tahttan indirilecek ve Selanik'teki Alatini Köşkü'ne apar topar sürgün edilecektir.

8

MASONLAR

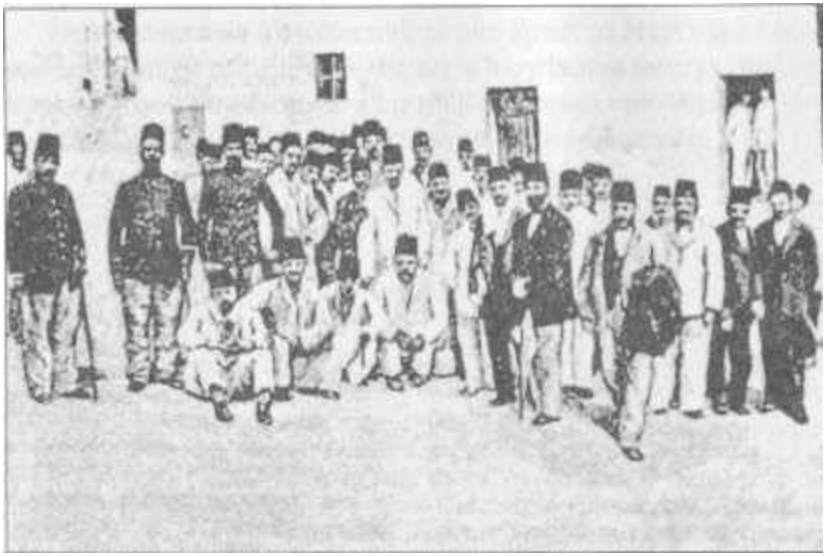
Abdülhamid'in Masonlara Yaklaşımı

Sultan Abdülhamid'in, masonluğa bakışını ve saltanatı boyunca masonlara karşı sergilediği tavrı genel anlamda şu şekilde özetlemek mümkündür:

Orhan Koloğlu'nun da belirttiği üzere, temelde amaçlarına karşı olmakla beraber Abdülhamid'i esas ilgilendiren, masonların bizzat kendileri ya da masonluğun içeriği değil; zatına ve devlete karşı herhangi bir zararlı ve yıkıcı bir hareket içerisine girip girmedikleridir. Siyasete karışmadıkları, faaliyetleri politik alana kaymadığı müddetçe Abdülhamid'in masonlarla hiçbir surette bir alıp veremediği olmamıştır.

33 yıllık saltanatı sırasında onu en çok ilgilendiren ve endişelendiren, yakın takibe aldığı "gizli siyasi ve ihtilâlci cemiyetler"di. İçerden ve dışarıdan yoğun bir muhalefete maruz kalan ve bunlara karşı kıyasıya bir mücadeleye girişen padişah için esas mühim olan nokta, masonların herhangi bir gizli ihtilâl cemiyetiyle veya muhalefet grubuyla müşterek hareket etmemesiydi. Bir eğlence ve hayır cemiyeti olarak kaldıkça ve faaliyetlerini yalnızca bu alanda yoğunlaştırdıkları sürece masonların varlığının onu rahatsız edici bir tarafı olamazdı.

Nitekim darbelere bulaşmamış olmaları kaydıyla etrafındaki masonlara dokunmamış, aksine sadrazam, nazır, vali gibi sıfatlarla hizmetinde tutmakla bir mahzur görmemiştir.

İttihat ve Terakkiciler

Bu anlamda, mason olan Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan aldığında yerine atadığı kişi, yine bir mason olan ve onun tam güvenini kazanan Ethem Paşa olmuştu.

Dolayısıyla, masonları ve faaliyetlerini yakından izlemiş ve emrindeki hafiye ve jurnalci ordusuyla birçok locayı sıkı markaja alıp, içlerine adamlarını sızdırmış olmakla birlikte, buraya değin sözünü ettiğimiz esaslar çerçevesinde hareket eden gruplara müdahale etmekten ve yasaklayıcı bir tutum içerisine girmekten sakınmıştır. İstanbul'da, tamamen siyasete karışan ve tehlikeli eylemlerde bulunan birkaç loca dışında, başka hiçbir locayı kapat-tır(a)mamıştır.

Zaten istese de kapattırması ve faaliyetlerine son vermesi pek de kolay görünmüyordu. Çünkü masonların çoğunu, ülkede yaşayan yabancıların kaymaktabakası teşkil ediyordu ve bunlar kapitülasyonların ve tabii ki Batılı devletlerin koruması ve güvencesi altında bulunuyorlardı.

Üstelik padişahın ilişki içerisinde olduğu Avrupalı hükümdarların büyük bir kısmı ülkelerindeki çeşitli mason örgütlerinin, ya üyesiydi ya da başkanıydı. Haliyle, onların normal faaliyetlerine karışmak veya engel olmak, Avrupa'da sultan aleyhindeki zaten yoğun olan olumsuz propagandayı büsbütün artırabilirdi.[206]

[206] **Philip P. Graves, Briton and Turk, Hutchinson and co. Ltd., London and Melboure, 1911, s. 137-138; Koloğlu, Abdülhamid ve Masonlar, İstanbul, 1901, (Gür**

Buna Sultan Abdülhamid hatıratında şöyle parmak basmıştır: "Bana diyecekler ki, "Bütün bunları biliyordun da niçin engel olmadın, niçin devletin yıkılmasına gözyumdun?" Hâşâ! Gözyummak şöyle dursun, her an tetikte yaşadım. Fakat önleyemezdim, önleyemedim de... Çünkü yalnızdım. Onların arkasında bütün düşman dünyası vardı. Mizacım ve şartlarım başka türlü olmama elverişli değildi. Dostlarım beni, yumuşak başlı olmakla, düşmanlarım, zalim gaddar olmakla suçlarlar... İki taraf da yanılır... Ben ne bir Yavuz Sultan Selim Han idim, ne de Yavuz Sultan Selim Han'ın ülkesi benim buyruğumdaydı."[207]

Tarihçi Şükrü Hanioğlu'nun tespitine göre, siyasî masonluğun Sultan Abdülhamid aleyhindeki faaliyetlerini (özellikle yayıncılık sahasında) bilhassa 1891'den itibaren artırdığını ve hızlandırdığını görmekteyiz. Masonlar, daha çok da Avrupa'da, -kendisi de bir mason olan- devrik Sultan V. Murad ile ilgili (onu tekrar tahta çıkarma yönündeki) birtakım eylemlere girişmişlerdir.[208]

Yay, s. 134, 145, 204-205, 212; Atilhan, **Farmasonlar İslamiyeti ve Türklüğü Yıkmak İçin Nasıl Çalıştılar,** İstanbul, 1963, Aykurt Neşr., s. 270; Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar,** s. 99.

[207] Bozdağ, a**.g**.e., s. 64-65.

Bu dönemde, Abdülhamid'in sıkı takibinden ve yer yer yasaklamalarından (bundan dolayı faaliyetlerini gizli olarak ve yeraltından yürütüyorlardı) iyice bunalmaya başlayan ve payitahtta tutunamayan masonlar, çareyi İstanbul'dan Selanik'e taşınmakta ve bundan sonrasında daha yoğun olarak burada yuvalanmakta bulmuşlardı.

Yahudiler bu amaçla Selanik'te, Emanuel Karasso'nun kurduğu İtalya Maşrıklığı'na (Büyük Mason Locası) bağlı Macedonia Rizorta Locası'ndan başka, İspanya Maşrıklığı'na bağlı "Constitution Locası" (Buranın üstad-ı azamı da İttihatçıların meşhur maliye nazırı Cavit Bey'di.) adını taşıyan bir loca daha kurmuşlardı.

Burada, İtalya Maşrıklığına bağlı Labour Lux, Elen ve Filit Locaları da vardı.

Ayrıca, Fransa'ya bağlı Verites locası da mevcuttu.

Başta İngilizler olmak üzere çeşitli devletler ve onların çıkarları adına çalışan bütün bu locaların birleştikleri tek ortak nokta ve maksat, Abdülhamid'e muhalif olan Jön Türk/İttihatçı hareketi desteklemeleri ve kol kanat germeleri olmuştur.[209]

İşte tam da bu noktada, Abdülhamid'in nazarında siyasî masonlar ile masonluk, İngilizlerle ve "İngiliz emperyalizmi" ile özdeşleşmiştir ve onlar artık İngiliz çıkarlarına çalışan hayalci ve düşman kanat haline gelmiştir.

Abdülhamid'in yakınlarından Vehbi Bey'in anılarında kaydettiği üzere, onun masonlar hakkındaki nihaî hükmü şöyledir:

"...Masonlar; Ermeniler ve Rumlar ile birlikte hareket ederler ve bilhassa İngiltere ile, imparatorluğu yıkmak ve kendisini devirmek hususunda mutabıktırlar."[210]

Bu çerçevede, Paris'te çıkan (Abdülhamid'in desteklediği) *L'Orient* dergisinin, Mart 1890 tarihli sayısında, İngilizlerin, masonluk kanalıyla Osmanlı Devleti ve İslâm dünyası üzerindeki yayılmacı ve yıkıcı emelleriyle alakalı şu değerlendirme yer almıştır:

[209] İ. Nuri Gün, Yalçık Çeliker, **Masonluk ve Masonlar,** İstanbul, 1968, Menteş Mat., s. 21; Jules Boucher, Paul Naudon, **Masonluk Bu Meçhul,** Çev: M. Sakar, İstanbul, 1966, Okat Yay., s. 21; M. Philips Price, **Türkiye Tarihi,** Çev: s. Atalay, İstanbul, 1979, Ararat Yay., s. 110; Haydar Rifat, **Farmasonluk,** İstanbul, 1934, Tefeyyüz Kit, s. 226; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 102-103, 106, 108.

II, Wİlhelm

"Bilindiği gibi, İslâm Ülkelerinde parlamenter rejim fikrinin yayılması, İngiliz farmasonluğunun bir merakıdır... Geçmişte onların yardımıyla Abdülaziz tahttan indirildi. Zayıf Murat'ın adına hüküm sürüyorlardı, onu tekrar tahta çıkarmak istemeleri de çok doğaldır.

İngiliz Hükümeti, asla onları resmen desteklemez. Kendi sorumlulukları ve riskleri altında eyleme bırakır. Ama ihtilâli gerçekleştirir ve İngiliz Farmasonluğunun, ateşin üzerinden topladığı kestaneleri yemek için gelirler. Doğaldır ki, onlar da (Farmasonlar), bu hesaplaşmada çıkarlarını bulurlar."[211]

İttihatçı-Mason İşbirliği ve 1908 Darbesinde Mason Parmağı

İttihat ve Terakki'nin teşkilat yapısının oluşumunda ve cemiyet faaliyetlerinin yürütülmesinde masonluğun gizli örgüt yapısı ve

[211] L'Orient, 5 Mart 1890; nak. Koloğlu, a.g.e., s. 194.

usullerinden faydalanılmış ve en başından itibaren İttihatçılar ile masonlar yakın ilişki içerisinde olmuşlardır.

İttihat ve Terakki hareketinin, yeraltında örgütlenen gizli bir ihtilâl hareketi olması, bu hareketin mensuplarını ister istemez masonluğa yaklaştırmıştır. Cemiyet de zaten, Emanuel Karasso'nun üstad-ı azamı olduğu "Macedonia Rizorta" (Dirilen Makedonya) locasında kurulmuştur. Başta Talat Bey (Paşa), Cemal Bey (Paşa) ve Mithat Şükrü (Bleda) olmak üzere kurucu kadronun neredeyse tamamı bu locanın üyesiydi.

İttihat ve Terakki'nin genel sekreteri olan Mithat Şükrü, hatıralarında buna şöyle temas etmiştir:

"Her toplantıda başbaşa verip memleketin gidişinden bahsediyorduk. Bir akşam yine Tony ö'de içerken Talat kadehini yudumladıktan sonra bir nefes aldı ve şöyle dedi: Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada, kimimiz orada dağınık bir haldeyiz. Oysa aynı maksadı görüyoruz, aynı davaya hizmet ediyoruz. Fakat bir türlü bir araya gelemiyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip aramızda bir cemiyet kurmaktır."[212]

Zamanla, İttihatçı-mason yakınlaşması öyle bir hal almıştır ki, "İttihat ve Terakki demek mason locası demek olmuştur." İttihatçılar, locaları, güçlenmek ve örgütlenebilmek için, çıkarlarının en önemli "aracı" haline getirmişlerdir. Bu duruma, Araştırmacı Orhan Koloğlu şöyle işaret etmiştir:

"Osmanlı sınırları içinde herhangi bir yerde, havadan sudan başka bir konudan söz etmek için yeraltında toplanmaktan başka çare kalmamıştı. Locaların gizliliği bunu sağlıyordu. İkincisi, Jön Türk belgelerini saklamak için de en uygun yer idiler. Yabancılara ait binalarda olduklarından polis istediği zaman baskın yapamazdı, konsoloslukların izni şarttı. Daha açıkçasını söylemek gerekirse, masonlar devrim için onları çağırmış değil, İttihatçılar locaları kendi amaçları için kullanmışlardır. Sonuçta, masonların da yararlar sağlamadıklarını söylemek olanaksızdır. Kuşkusuz bal tutan parmağını yalar, ancak tekrarlamak zorundayız ki localar, eylemin gizliliğini

[212] H. Rifat, **a.g.e.,** s. 226-227; Gün, Çeliker, **a.g.e.,** s. 23; Mehmet Murat, **a.g.e.,** s. 83, Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği,** s. 170; Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü,** İstanbul, 1979, Remzi Kit.. s. 21-22; Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım,** s 16; Armstrong, Bozkurt, İstanbul, 1955, s. 25; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 100-102.
[213] Rıza Nur, **a.g.e.,** s. 260; Koloğlu, **a.g.e.,** s 170; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 100.

sağlamaktan öteye bir rol oynamamışlardır."[213]

Masonluğun, İttihatçılar üzerinde nasıl yayıldığı, ne ölçüde etkide bulunduğu ve masonların, İttihat ve Terakki hareketi ile ilişkisi hakkında, 1914'e kadar kırk yıl İstanbul'da yaşayan İngiliz mason E. Pears'ün, anılarında zikrettiği şu görüşler biraz olsun fikir vermektedir:

"Ben kendim de mason olarak, devrimden önce partinin (İttihat ve Terakki) pek azının mason olduğunu söyleyebilirim. Mason deyimine, devrimci diye dinamizm katan, Selanik'teki İtalyan locasının, komitanın bazı üyelerini kabul etmiş olması ve genel olarak bunların locayı, devrimci eylemlerini dış dünyadan saklamakta kullanmalarından ileri gelmiştir.

Abdülhamid'e karşı olanların mason oldukları çığırtkanlığı, birçok Türk'te mason olma ihtiyacını doğurmuştur ve masonluğa, evvelce hiç rastlanmamış bir rağbet getirmiştir. Devrim, eğer destekleyenleri sadece Yahudi, dinsiz ve masonlara inhisar etseydi, daha fazla gelişme gösteremezdi."[214]

İttihat ve Terakki hareketini masonluğa bağlayan, hareketin önde gelenlerini masonluğa üye yapan ve İttihatçılar ile masonlar arasında köprü görevi gören kişi, -az önce sözünü ettiğimiz- Selanikli bir Yahudi olan ve buradaki Rizorta Mason Locası'nın üstadı azamı mevkiindeki meşhur Emanuel Karasso olmuştur.[215]

Abdülhamid Han, hatıratında İttihatçılar ile masonlar arasındaki gizli ve karanlık ilişkilerin içyüzü ve bu hareketin önde gelen kişilerinin kirli çamaşırları ile ilgili şu çarpıcı bilgilere yer vermiştir:

"Ahmet Celalettin Paşa'nın Mısır'da Ali Kemal Bey'den aldığı bir mektubu görmüştüm. Bu mektup herhalde Yıldız evrakı arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu.

Bu mektupta, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardımıyla yaşadıklarını, hatta memleketteki ailelerine dahi bu localar eliyle para gönderdiklerini yazıyor ve bunların vesikalarını gönderiyordu. (...) Mason Locaları, bütün takiplerimize rağmen, "İttihat ve Terakki"ye bağlı subayları harekete geçirince, bu avare insanlar birer bayrak haline geldiler. İşte Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Ce-

[214] Koloğlu, a.g.e., s. 170-171.

[215] Bernard Lewis, The Jews of Islam, Princeton, 1984, S 179; nak. Kocabaş, a.g.e., s. **99.** Karasso hakkında teferruat için bkz. 3. Bölüm, Abdülhamid ve Emanuel Karasso kısmına.

miyeti'nin hikâyesi de budur..."[216]

"Bunlarla birleşmeyi kabul edenler, memleket haricinde uzun zaman kaldıkları için köklerinden kopan ve cilâ gibi sathî (yüzeysel) bir Avrupa tahsili görmüş olan bir avuç insandan ibarettir. (...) Kudretimizi zayıflatabilmek için, imparatorluğumuzun dâhilinde sözde hürriyet fikirlerini yaymak isteyen İngiltere'nin hesabına çalıştıklarının farkında bile değildirler. İfsat edilen (bozulan) bu Türklerin, "müstebit"i yani beni devirebilmek gayesiyle, Yunanlılarla ve Bulgarlarla işbirliği yaptıklarını görmek, bana pek elim gelmektedir."[217]

31 Mart'ta Siyonist - Mason Parmağı

Siyonistlerin, Sultan Abdülhamid'i devirmeye neden karar verdikleri ve bu konuda İttihatçıları, ülkedeki mason örgütler kanalıyla nasıl kullandıkları bağlamında 6. bölümde aktardığımız bazı bilgileri, yeri geldiği için öneminden dolayı burada bir kez daha zikretmekte fayda görüyoruz.

Abdülhamid, Siyonistlerin Filistin'deki heveslerinin gerçekleşmesine müsaade etmeyince, Theodor Herzl liderliğinde Abdülhamid'i tahttan indirme kararma çoktan varmışlar ve bu vesileyle 31 Mart ayaklanmasında en aktif görev alan unsurlardan birisi olmuşlardı.

Theodor Herzl, 1902'de şöyle demişti: "sultana karşı kampanya açmalı, bunun için de sürgün edilmiş prenslerve Jön Türklerle temas kurmalı." Herzl'in bu sözleri istikametinde hareket eden Siyonistler, Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırabilmek için İttihatçıların muhalif cereyanını bütün güçleriyle desteklemiş; bilhassa ülkedeki mason örgütler aracılığıyla açık bir işbirliğine girişmişlerdi.[218]

Haliyle, 1908 Meşrutiyeti'ne ve İttihatçıların iktidara gelmesine en fazla sevinenlerin başında Siyonistler gelecekti. 1904'te ölen

[216] **Bozdağ, a.g.e.,** s. 64-65.

[217] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 97-98.

[218] Galanti, **a.g.e.,** s. 91-93. İttihatçılarla Yahudi cemaati arasındaki ilişkiler için bkz. Ahmad, **a.g.e.,** s. 164-173.

Herzl'in sağ kolu Max Nordau bunu şöyle açıklamıştı: "Eğer Herzl olsaydı, hürriyetin ilanı için 'bu benim beraatım' derdi!"[219]

Yahudi kaynakları da aynı şeye işaret etmektedir: "Türkiye'deki meşrutiyet inkılâbını en çok alkışlayan ve destekleyen Siyonistler olmuştu."[220] "Filistin'deki Siyonistler, Yafa şehrinde mavi ve beyaz bayraklarla yürüyüş yaparak Jön Türk İhtilâli'ni kutlamışlardı."[221]

Bu itibarla, 1908 darbesi, büyük ölçüde Filistin emperyalizmi peşinde koşan siyonizmin mahsulüydü; çünkü mason locaları aracılığıyla, İttihatçılar üzerinde büyük bir nüfuza ve kontrole sahip olmuşlardı.

Bu yüzden Abdülhamid'in nazarında siyasî masonluk, İngiliz emperyalizmi ile özdeş olduğu gibi, siyonizm ile de aynı anlama geliyordu.

Cevat Rıfat Atilhan, Siyonistlerin 31 Mart'taki rolü hususunda şu mühim malumatı aktarmaktadır: "New York'taki Bene Brit Servisi (siyonist kuruluş), asıl ismi Grunzenburg olan Mikael Brodin ile 45 siyonisti, 22 Şubat'ta İstanbul'a gitmek üzere yola çıkarmıştı ki, hoca kıyafetine girerek ihtilâlde en faal grup bu olmuştur."[222]

31 Mart'ın sahneye konmasında Siyonistlerin etkisi noktasında en fazla çaba, İttihatçıların "akıl hocası ve hamisi" olan, II. Meşrutiyetin ilanından sonra mebus da seçilen Selanikli üstad-ı azam Emanuel Karasso'ya düşmüştü.

Karasso'nun 31 Mart'taki misyonu ile ilgili Mustafa Turan, şu müthiş bilgileri vermektedir:

"Emanuel Karasso, İtalyan bankasından aldığı 400 bin liralık altınları dört teneke içerisinde Metroviçeli (Necip Draga) isminde zengin bir adama vermiş o da İttihat ve Terakki'den Eyüp Sabri Bey'e iletmişti. Bu para 31 Mart'ın tertibinde sarf edildi. Emanuel Karasso, bu hâdiseyi müteaddit (sayısız) defalar iftihar makamında, "Sultan Hamide 5 milyon altına yaptıramadığımız işi biz İttihatçılara 400 bin liraya yaptırdık" diye övünmüştür."[223]

[219] Öke, Siyonistlerin ittihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri, s. 122.

[220] Nak.Kocabaş, a.g.e., s. 111.

[221] Nak.Kocabaş, a.g.e., s. 111.

[222] Atilhan Türk İşte Düşmanın, s. 131.

[223] M. Turan, **a.g.e.,** s. 14; Kocabaş, **Çarpıtılan Tarihimiz,** s. 95-96.

Filistin'den yurt talebiyle Abdülhamid'in huzuruna çıkıp 5 milyon lira rüşvet teklif eden heyette Karasso da vardı ve padişah tarafından kovulmuştu. Kaderin garip cilvesi, sultanın hal'ini (tahttan indirilmesini) tebliğ komitesinde deyine o vardı ve bir anlamda intikamını almıştı.

31 Mart vak'ası ile Abdülhamid'in hal' edilmesi, Siyonistlerin sanki bayramı olmuştu.[224] Abdülhamid, daha önce Herzl'i kovması münasebetiyle, Başkâtibi Tahsin Paşaya şunu söylemişti: "Göreceksin, beni bu adam devirecek. Eğer o deviremezse kimse beni deviremez."[225]

Selanik'teyken muhafızlarından Yüzbaşı Debreli Zinnun'a da şunu ifade edecekti: "Şimdi burada çektiklerim, Yahudilere yurt göstermeyişimin cezasıdır."[226]

[224] Alilhan, **a.g.e.,** s. 156. [225] Tepedenlioğlu, **a.g.e..** s 58: Necefzade; **a.g.e..** s. 42 Ertürk, **a.g.e.,** s. 45.

9

İSTİBDAT VE MODERNLEŞME

Abdülhamid "Kızıl Sultan" mıydı?

Alternatif bir değişim tasarısı olarak Batılılaşma hareketini benimseyen İttihatçıların büyük bir kısmı, Sultan Abdülhamid'in sağladığı imkânlarla, Batılı bir eğitim almaları ve mevcut rejime karşı giriştikleri muhalefet hareketinin merkezüssünü Avrupa'ya kurmaları sebebiyle, Batı'nın açık tesiri altında bulunuyor ve Osmanlı'ya Batılı bir gözle bakıyorlardı.[227]

Abdülhamid Han, İttihatçılardaki bu kendi değerlerine yabancılaşma ve topluma aşağılayıcı bir nazarla yaklaşmalarıyla ilgili hatıratında şu ifadelere yer vermiştir:

"Maalesef Almanya'ya (Avrupa'ya) giden gençlerimizin çoğu, Osmanlılara has olan itidal (ılımlılık) ve sadelik faziletlerini kaybediyorlar. Orada öğrendikleri ise içki içmek, ahlâka uygunsuzluk ve buna mümasil (paralel) şeyler oluyor.

Kendini beğenmiş, iddialı, şişinerek döndüklerinde, arkadaşlarına ve ihtiyar fakat tecrübeli paşalara yukarıdan bakıyorlar. Örflerimizi, âdetlerimizi tenkit ediyorlar. (...) Bu insanlar memleketlerine döndüklerinde, halkın kendilerinden ne beklediğini bilemezler. Türkiye'yi "medenî bir memleket haline getirebilmek için garp (batı) fikirlerini yaymaya" çalışırlar. Bu ne feci basiretsizliktir!

Milleti aydınlatmak, terakki ettirmek (geliştirmek) gibi riyakârane

Tunaya, a.g.e., s. 46, 47; Berkes, **a.g.e.,** s. 50.

(göstermelik) bahaneler bularak mevcut düzeni yıkıp, atalarının asırlardır yaptıklarını mahvederek sözde yenilik getirmek istiyorlar. Hakikatte

istedikleri hükümetimin tecrübeli idarecilerini devirerek yerlerine geçmek ve iktidara sahip çıkmaktır.

Bunlar dinlerini, vatanlarını inkâr eden riyakâr (ikiyüzlü), sefil bir çetedir. Öyle olmasa, can düşmanımız olan Hıristiyan kuvvetleriyle anlaşarak vatandaşlarının, dindaşlarının mahvına çalışmazlardı."[228]

İttihatçılar, siyasî çıkarlarını zedelediği ve tehdit ettiğinden dolayı, II. Abdülhamid'e cephe alan ve akıl almaz karalama kampanyalarına girişen Avrupalı devletlerle ortak hareket etmek ve iktidarı ele geçirmede onların desteğini temin etmek için her şeyi göze almakta bir mahzur görmemişlerdi.[229]

Beş parasız yurt dışına kaçan İttihatçılar, Sultan Abdülhamid'e karşı Avrupa'nın (hatta ABD'nin) 29 büyük şehrinde toplam 160 gazete yayınlamışlardı. Osmanlı Devleti sınırları içinde de 125 gazete çıkardıkları hesaba katıldığında; Batılı emperyalist güçlerin Osmanlı'yı ve Abdülhamid'i sarsmak ve devirmek için İttihatçılara ne denli muazzam bir destek verdikleri ve bu uğurda hangi çapta bir kaynak sarf ettikleri -bütün dehşetiyle- daha iyi anlaşılacaktır.

[228] Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 82-83, 90, 97. [229] Oka, Saraydaki Casus, s. 120, 153, 161, 167, 168, 171; Sultan Abdülhamid, a.g.e,, s. 98-122; Bozdağ, a.g.e., s. 61, 62,65.

Öyle ki, 1908'den 1918'e kadar İttihatçılar basın üzerinde sıkı bir baskı ve sansür kurmuş ve Abdülhamid hakkında, değil onu müdafaa eden bir makale ve eser; tarafsız bir yazı veya fıkranın bile neşrine izin vermemişlerdi. Yalnızca 9 ay matbuatı serbest bıraktılar; o da Abdülhamid'in rahatlıkla ve yeterince kötülenebilmesi içindi. Bu dönemde, onun aleyhinde yazılan en mühim kitap, Osman Nuri tarafından kaleme alınan 3 ciltlik *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı* idi.[230]

Diğer taraftan, İttihatçılar, "İttihâd-ı Anasır" (Milletler Birliği-Osmanlıcılık) hülyasının efsununa kapılarak devletin geleceğiyle oynadıkları "kumar" gereğince, başta Ermeniler olmak üzere, diğer etnik gruplarla "ittihat ve muavenet" (birlik ve dayanışma) içerisine girmekten de geri kalmamışlardı.[231]

Abdülhamid Han, Jön Türklerin/İttihatçıların Ermenilerle iş ve ağız birliği yapmaları karşısındaki şaşkınlığını gizleyememiştir:

"Ben Ermenilerin istiklâl sevdasına kapılmalarına şaşmıyorum; hele büyük devletler tarafından durmadan tahrik edildiklerini bildikten sonra... Fakat Avrupa'da kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türklerin Ermeni komitacılarıyla işbirliği yapmalarına, hatta onlardan para almalarına hâlâ şaşıyorum.

Hem Osmanlı ülkesini parçalamaktan kurtarmak istediklerini söylüyorlar, hem parçalayanlarla işbirliği, ahit birliği yapıyorlar! Anadolu'nun göbeğinde bir Ermeni devleti kurmak, vatanperverliklerinin bir ispatı mı olacaktı?"[232]

Hatta bu uğurda, Avrupa'da, Batılılar ve Ermenilerce tertiplenen; Sultan Abdülhamid'in şahsında -bir bakıma O, tüm hasım cephede kökleşen Osmanlı düşmanlığının adeta "sembolü" olmuştu- Osmanlı'ya yönelik hakaret kampanyalarında telaffuz edilen hezeyanları dillerine dolamaktan ve yüksek sesle ifade etmekten bile çekinmemişlerdi.

Abdülhamid'e, siyasî emellerine yol vermediği için acımasızca saldıran, kin ve nefret nöbetleri geçiren Ermenilerce, Avrupa'da propaganda edilen "kızıl sultan" (le sultan rouge)[233] iftirasını; bi-

[230] Necefzade, **a.g.e.,** s. 13.

[231] Ahmad, **a.g.e.,** s. 257; Öke, **a.g.e.,** s. 120; Bozdağ, **a.g.e.,** s. 59.

[232] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 59.

[233] Macolm Mac Coll, **Le Sultan et les Grandes Puissances,** Paris, 1899; **Gilles** Roy, **Le Sultan Rouge,** Paris, 1936; nak. Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği**

zim İttihatçılar, onlara şirin gözükme ve yaranma adına "öykünmeyi" meziyet sanmışlardı.[234]

Mahmut Kemal İnal'ın şu tespiti, tam da yukarıdaki trajik duruma işaret etmektedir:

"Onun 'kızıl' yahut 'kırmızı sultanlığına, yani hunharlığına dair duyumlar ve yayınlarda bulunan İslâm ve Türk düşmanı yabancıların ve onlarla ağız birliği eden yerli garazkârların savundukları lafların iftira olduğunu söylemek, tarafsızlığa ve haklılığa ait olan bir vazifedir."[235]

Gılles Roy'un Abdülhamid'e ağır hakaretlerle dolu meşhur kitabı

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi de aynı hususa "...Bu büyük hüküm dara, bir Türk'ün 'gerici' veya 'kızıl sultan' demesi, şaşkınlıktan öte bir gaflet ve

yaseti, s. 34; Edward Driault, **Şark Meselesi,** Çev: Nafiz, İstanbul, 1328, Muhtar Halit Küt., s. 337; Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** C.4, s. 168.

[234] Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi,** s. 33, 218; Uçar, "Avrupa Sahneleri Osmanlı'nın Denetiminde", Tarih ve Medeniyet dergisi, Kasım 1998, Sayı: 56, s. 22-26; İngilizler Hile Peşinde", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63, s. 10-

[235] **İnal, a.g.e.,** s. **1290.** [236] Ahmet Hilmi, islam Tarihi, İstanbul, 1974, Ötüken Yay., s. 768.

dalalettir." demiştir.[236]

İ. Hami Danişmend'in ortaya koyduğu görüş ise, yukarıdakiler kadar çarpıcı, ama daha kapsamlıdır:

"Tarihte tahrif edilmiş (bozulmuş) birçok şahsiyetler vardır. Bazılarının kahramanlaştırılmasına mukabil, bazıları da 'ejderleştirilmiştir'. II. Abdülhamid işte bu ikinci zümredendir. Saltanat devrinde muhalifleri tarafından yabancı memleketlerde vehal'inden sonra da düşmanları tarafından Türkiye'de yazılan eserlerde bin türlü mübalağalarla (abartmalarla) yalnız kusurlarından bahsedilmiş ve gene bin türlü iftiralar atılarak kanlı ve korkunç bir tip haline getirilmiştir."[237]

Şu iğrenç "kızıl sultan" iftirasının Batı'da doğuşunun ve yaygınlık kazanmasının hikâyesi şöyle olmuştu:

Doğuda patlak veren Ermeni olayları ile Ermeni militanların zulüm ve katliamlarının şiddetlenmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid, Kürtlerle işbirliğine girip, onlardan teşkil ettirdiği Hamidiye Alayları aracılığıyla bölgede asayişi sağlayıp emperyalist emellere meydan vermeyince, Avrupa basını ve Ermeniler padişah aleyhinde yıpratma kampanyası başlatmışlardı.

Bu çerçevede, Fransız Akademisi üyesi tarihçi Kont Albert Vandal, Abdülhamid'e ilk defa "le sultan rouge" lakabını takacak ve bu çirkin söz, uydurulan diğer yaftaları hep gölgede bırakarak, en fazla dikkat çekip revaç bulanlardan olacaktı. Vandal dışında, yabancı yazarlardan Anatole Frans "evhamlı despot, kanlı hayvan" lakaplarını seçerken, William Stears Davis ise "melun Allah'ın belası Hamid" lakabını tercih etmişti.[238]

İttihatçılar bu tabiri, "kızıl sultan" diye tercüme ederek, Ermenilerle birlikte, "Ermeni katili" dedikleri Abdülhamid'i kötüleme yarışma soyunmakta pek de geç kalmamışlardı. Mesela, Prens Sabahattin, onun için şu ağır ifadeleri sarf etmişti: "kızıl canavar, elleri kanlı ve kan dökücü sultan."[239]

Hiçbir insanın altından kalkamayacağı bu ağır suçlamalar karşısında Abdülhamid Han'ın, "Hiçbir namuslu Ermeni, padişahına kasd eden eli bombalı ırkdaşına "şanlı avcı" (Tevfik Fikret'in sözü)

[237] Danişmend, **a.g.e.,** s. 286.

[238] İnal, **a.g.e.,** C.3, s. 1289; W. Sloars Davis, A **Short History of the Near,** The Macmillan Co., New York, 1922, s. 357; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 38.

[239] Prens Sabahattin, **İttihat ve Terakki'ye Son Mektuplar,** İstanbul, 1327, Mahmut Bey Mat., s. 29; Tahsin Üzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,** Ankara, 1979, TTK Yay,, s, 248; Kocabaş, **Çarpıtılan Tarihimiz,** s, 30.

diyecek kadar hayâsız olmamıştır!"[240] serzenişi oldukça manidardır. Sultanın şu son dileği de fevkalade düşündürücüdür: "Bana 'katil padişah, zalim padişah, kızıl sultan' dediler. Bakalım tarih onlar için ne diyecek? Cenab-ı Hakk'tan dileğim, onların sonunu bana göstermesidir."[241]

Hâlbuki Fransa'nın dışişleri bakanı M. Manataux, *Revue de Paris'in* ı Aralık 1895 tarihli sayısında, Abdülhamid'e "Ermeni katili" demenin büyük haksızlık olacağını, bilakis onun tüm vatandaşlarına son derece âdil ve hakkaniyetli bir biçimde davrandığını itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştı:

"Abdülhamid, esmer, soluk yüzlü, endişeli bakışlı ve güzel elleri olan bir adamdır. O bu nazik eliyle, Afrika ve Asya ortalarından Balkanlara kadar olan İslâm dünyasının bütün fertlerini birbirine bağlarken, aynı nazik eliyle Kudüs ve Çanakkale Boğazı'nın anahtarını da tutmaktadır. Küçük ve nazik, fakat gerçekte çok meşgul olan bir el."[242]

Osmanlı'nın rakipleri tarafından şırınga edilen malum zehir zemberek söz, İttihatçıların marifeti sonucu, maalesef kısa sürede bir kısım Osmanlı aydını, devlet adamı ve düşünce çevrelerinde kullanılmaya, daha bayağı bir tabirle ağızlarda gevelenmeye başlanacaktı, "kızıl sultan" iftirası ne yazık ki sonraki devrin ders kitaplarına kadar yansıyacaktı.

Yine, koyu bir Osmanlı ve İslâm düşmanı İngiliz Başbakanı Glodstone'un, Sultan Abdülhamid için uydurduğu "the great crimminal" (büyükcani) ve "şeytanın yönetimi" yakıştırması[243], Jön Türkler tarafından pek beğenilmiş ve devrim tarihi terminolojisinde yer almıştı.

Cumhuriyet devrinde, ders kitaplarına kadar yansıyan bahis konusu olumsuz uygulamanın sebepleriyle ilgili dönemin Maarif Vekillerinden (Milli Eğitim Bakam) Hamdullah Suphi Tanrıöver şu ilginç açıklamayı yapmıştır:

"Bir inkılâp yapılmış; saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmişti.

[240] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 87.

[241] Ertürk, **a.g.e.,** s. 22.

[242] Macolm Mac Coll, **a.g.e.,** s. 14; nak. Sırma, **İslâm Birliği Siyaseti,** s. 36.

[243] Dr. Fridtjof, **Armenia and the Near East,** George Ailen and Unwing Ltd., London, 1928, s. 390; Valentine Chirol, **The Turkish Empire,** London, 1932, s. 341; Alma Wittlin, Abdülhamid, **The Shadow of God,** John Lane the Badley Hiad, London, 1911, s. 178; nak. Kocabaş, **a.g.e.,** s. 37-38. Oysa, kendi devletinin amirallerinden olan ve Abdülhamid'in Osmanlı donanmasını ıslah etmesi için görevlendirdiği Henry F. Woods, Glodstone ile aynı kanaatte değildir: "Abdülhamid, 'Büyük Katil' sıfatını hak edecek kadar kötü bir insan değildir." Bkz. Woods, **a.g.e.,** s 127.

Politika gereği saltanat ve sultanları kötülemek lazımdı. Biz de öyle yaptık!"[244]

Abdülhamid Han, hatıratında kendisine yamanmaya çalışılan iğrenç sıfatların çokluğu ile adeta şöyle alay eder:

"Piyer Kiyar'ı ismen bilirim. Yirmi üç yıl önce İstanbul'a gelmişti. Ermeni mekteplerinde fesat (kışkırtma) muallimi (öğretmeni) idi. Üç dört sene kaldıktan sonra da def olup gitti. Bana, "kızıl hayvan" (bete rouge) lakabını takan Piyer Kiyar'mış. (...) Taşıdığını yabancı ülke nişanları kadar, yine o yabancı ülkeler tarafından bana yakıştırılmış böyle birçok unvanlarım vardır!"[245]

Oysa Abdülhamid saltanatı boyunca, iddiaların aksine, Çırağan baskını gibi fiili durumlar hariç, muhaliflerine asla idam cezası (Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi) vermemiş ve **31** Mart olayında **1.** orduya, Rumeli'den gelen Hareket Ordusu'nu durdurmak için -kardeş kam akar endişesiyle- talimat dahi vermekten kaçınmıştı.[246]

Şu "kızıl sultan"ın işine bakın ki **33** senelik hükümdarlığı müddetince onayladığı ölüm fermanının toplam, sayısı **11** olup,

Nak. Hocaoğlu, Abdülhamid Han'ın Muhtıraları, İstanbul, 1989, s. 9. Bozdağ, a.g.e., s. 53. Ahmet Akgündüz, Sait Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı. İstanbul, 1909. s. 269-270.

buna mukabil müebbet (ömür boyu) hapse çevirdiği veya affettiği -özellikle siyasi suçlar- toplam idam cezası ise yüzlerceydi.[247]

Bu gerçeği, muhaliflerinden birisi olmasına ve hakkında ağır hicivler kaleme almasına rağmen Namık Kemal dahi tasdik etmekten kendini vicdanen alıkoyamamıştır:

"Sultan Hamid, hun-riz (kan döken) değildi. Bunu ısrarla tekrar ederim...

Sultan Hamid, adam öldürmekten nefret eden, hatta fitraten merhametli birisi idi."[248]

O kadar ki, Adliye Nazırı (Adalet Bakanı) Abdurrahman Paşa, padişahın bu yufka yürekliliğine daha fazla dayanamamış ve bir defasında saraya gelip padişaha çıkışarak şu gerekçeyle istifasını sunmak istemişti:

"Bizim adaletimize güvenmiyor musunuz da getirdiğimiz idam dosyalarını müebbet hapse çeviriyorsunuz?"[249]

Meşhur tarihçilerimizden Kemal Karpat Abdülhamid'i, şaşırtıcı derecede çok yönlü ve zıt uçları birleştiren ender liderlerden birisi olarak değerlendirir.

O'nu insanlık tarihinde toplumların kaderinde bu denli kritik bir rol oynadıkları -hatta geleceğin Türkiye'sinin varlığını yakından tayin ettiği- halde, hem içeriden hem dışarıdan inanılmaz ölçüde kötüleyici ve küçümseyici tavırlara maruz kalan birkaç devlet adamından biri pozisyonunda görür ve şaşkınlığını gizleyemez.[250]

Sultan Abdülhamid aleyhindeki, buraya kadar sözünü ettiğimiz "karalama fırtınası" Türkiye'de ancak 1950'lerden itibaren basın üzerindeki sıkı kontrolün gevşetilmesiyle birlikte durulmaya başlamış ve müspet ya da en azından objektif yayınların yapılması hız kazanmıştır.

Bu anlamda mesela, 1950'lere doğru Semih Mümtaz S.'nin kaleme aldığı *Evvel Zaman İçinde* ve *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler* ilklerden olmuştur.[251]

[247] Oky ar, **a.g.e.,** s. 80.

[248] Ali Ekrem Bolayır, **Hatıralar,** Haz: M. Kayahan Özgül, İstanbul, 1991, Kültür Bak. Yay., s. 403, 414.

[249] Lermioğlu, **a.g.e.,** s. 49-50; nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 34.

[250] Kemal Karpat, **The Politicization of İslam,** Oxford University Press, 201, **S,** 189; nak. Armağan, **a.g.e.,** s. 47, 48, 50.

[251] Armağan, **a.g.e.,** s. 48.

Devletin Devası (!) İttihatçılar ve Abdülhamid'in Müstebitliği (!)

İttihatçılar öylesine ham hayaller beslemişlerdir ki; Osmanlı'yı batmaktan kurtarmak şöyle dursun, eski sınırlarına tekrar kavuşmasını, milletlerarası alanda kudretli zamanlarındaki azamet ve mevkiini yeniden kazanmasını bile düşlemişlerdi. Rıza Tevfik'in enfes deyimiyle, bir çürük ipliğe hülya dizmişlerdi.[252]

İttihatçılar fevkalade iddialı ve büyüleyici sloganlarla idareyi devralmışlar; ancak bunların içini dolduracak köklü hiçbir teşebbüste bulunmamışlardı. Yapıp ettikleri hep satıhta kalmış; âdeta görüntüyü kurtarmaya yönelik olmuştu. Başa geçmeden önce, devletin bu kritik dönemi atlatmasına yarayacak hiçbir hazırlık ve tasarıları olmadığı gibi; saltanatlarında da kuru kuruya bir batılılaşma sevdasından başka ciddi hiçbir varlık ve dirayet gösterememişlerdi.

Fethi Okyar buna anılarında şöyle işaret etmiştir: "İttihat ve Terakki iktidara sahip çıkamamıştı. Çünkü ne hükümet etme felsefesi ne kadrosu ne de hazırlığı vardı."[253]

Onlar, Meşrutiyet ilan edilince bütün meselelerin mucizevî bir şekilde hallolacağına; Batılı devletlere duydukları sonsuz itimatla

[252] Necefzâde, a.g.e., s. 79. [253] Okyar, a.g.e., s. 32.

her şeyin üstesinden geleceklerine inanacak kadar safdil idiler.[25]" Toplumun bünyesi, temel dinamikleri, problemleri ve ihtiyaçlarıyla ilgili ciddi bir etüde dayalı ne bir teşhisleri, dolayısıyla ne de bir hâl çareleri vardı. Fransız jakobenizminin (dayatmacılık) tesiriyle, topluma tepeden, batılı bir nazarla bakmışlar, tam bir "halka rağmen halk için" anlayışı sergileyerek tek kurtuluş iksirinin kendilerinde olduğunu zannetmişlerdi.

Toplumu, durağan bir düzen olarak görmüşler; sadece kaldıracı dayayacak dış bir destek bularak onu eski yapısı ile bulunduğu yerden daha yukarı kaldıracaklarını sanmışlardı. Bir mekanizmadan ibaret olan bu yapının aksak tarafları yedekleriyle değiştirilirse yeniden çalışır bir vaziyete geçeceğini düşünmüşlerdi.[255]

"Devlet kurtarma" aldatmacasının anaforuna kendileriyle beraber devleti de sokan İttihatçıların bu açması halleriyle alakalı, Sultan Abdülhamid hatıralarında esef yüklü şu manidar cümleleri zikretmiştir:

"Genç Osmanlıları da Jön Türkleri de Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!

Bunların dediği yapılırsa Osmanlı İmparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa batacaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve işte battık! Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı? İnşallah!

Evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdat kanıyla sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleri ile hatırdılar!

Memleketim, Jön Türklere gösterdiğim şefkatin değil, Jön Türklerin bağışlanmaz gafletlerinin kurbanı oldu; işte o kadar! Üç kıtaya yayılmış koskoca bir cihangirlik, on yılda bir avuç toprak haline geldi..."[256]

Bu noktada, şu can alıcı suale tatminkâr bir cevap aramamız gerekiyor: "Terakki" ilkesini esas alan İttihat ve Terakkiciler mi daha yenilikçi, aydınlanmacı ve gelişimci idi; yoksa "müstebit/istibdatçı" (baskıcı, gerici ve yeniliğe kapalı) dedikleri Sultan Abdülhamid mi daha reformist, hamleci ve kalkınmacı idi?

[254] Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** s. 46-47; Güngör, **a.g.e.,** s. .91.

[255] Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu,** s. 50, 92; Tahsin Banguoğlu, **Kendimize Geleceğiz, İ**stanbul, 1984, s. 56.

[256] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 60-61, 65.

Abdülhamid, "Avrupa milletlerinin laboratuarlarına imreneceğine, kılık-kıyafetlerine imrenen Frenk (Batı) delisi şaşkınlar" diye tarif ettiği İttihatçıların, kendisinin her alanda yaptığı büyük yeniliklere, imar-iskân faaliyetlerine ve kalkınma hamlelerine dâhi erişemeyerek, hareketlerinin temelindeki "terakki" ilkesinin sözde kaldığını şöyle ortaya koymuştu:

"Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere... Avrupa'nın ne kadar büyük filozofu, âlimi, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur.

Benim korunmak istediğim Avrupa'nın bilgisi değil, Avrupa'nın düşmanlığı idi. Binlerce talebeyi Avrupa'ya göndererek okumalarını ben sağladım. Bunların içinden üç-beş çürük adam çıktı ama pek çokları devlete hayırlı hizmetlerde bulundular.

Tahta çıkar çıkmaz, o günlerde bazı Avrupa memleketlerine bile girmemiş telgrafı bütün ülkeye yaydım. Otuz bin kilometrelik telgraf hattı benim sürekli takibimle döşenmiş, köylere kadar götürülmüş...

O günlerde dünyada, denizin altından giden bir gemiden İngiltere'nin bile haberi yoktu! (Abdülhamid'in, bilimsel ve teknolojik alandaki şaşırtıcı yeniliklerine ilerleyen kısımlarda temas edeceğiz. İ.Ç.)

Hayır, tekrar ediyorum ve kırık kalbimle temin ediyorum ki ben iyi, güzel, faydalı hiçbir şeyin düşmanı olmadım; bunlara düşman olanlardan başka."[257]

Abdülhamid'in yukarıda da işaret ettiği gibi, hakikaten de onun döneminde rekor düzeyinde kitap basılmıştı. Yalnızca 1876-1890 arasında toplam 4 bin eser neşredilmişti. Bunların sadece 200 kadarı dinle ilgili olup, 1000 dolayında kitap popüler bilimle alakalı iken, bundan biraz fazlasını da edebi eserler teşkil ediyordu. Geriye kalanlarsa, kanun, tüzük, yönetmelik gibi resmi yayınlar veya dilbilgisi, sözlük ve okuma kitapları idi.[258]

Alanında uluslararası ün kazanmış Sosyolog Şerif Mardin de Sultan Abdülhamid'den yanadır:

[257] Bozdağ, a.g.e., s. 85. [258] Armağan,a.g.e., s. 56.

"Sultan Abdülhamid devrini genellikle bir gerilik, istibdat devri olarak niteleriz. Böyle bir görüşün gerçeği ancak sınırlı bir şekilde aksettirdiğine artık şüphe kalmamıştır. Enver Ziya Karal'ın ilk defa olarak ortaya koyduğu; Abdülhamid devrinin bazı bakımlardan bir ilerleme devri olduğu görüşü, kendinden önce az çok dağınık bir şekilde işlenmişti. Bugün ise, yapılan her araştırma, Abdülhamid devrinin, bir açıdan önemli bir "modernleşme" devresi olduğunu daha açık bir şekilde göstermektedir."[259]

Abdülhamid'e bir destek de, Hollandalı tarihçi Erik Jan Zürcher'den gelmektedir:

"Döneminde, eğitim, idare, adalet ve iletişim gibi birçok alanda ıslahat yapıldı ya da yapılan ıslahatlar genişletildi. Eğitim ve iletişim alanlarındaki ıslahatlar özellikle kayda değerdir. Batı tarzı okulların gerek sayısı, gerek verdikleri mezun sayısı arttı ve 1900'-de Darülfünun açıldı. Alt tabakalardan gelen öğrenciler artmış ve batı etkisi ilk defa yönetici elitin dışındaki kitleye ulaşmıştır. Abdülhamid döneminde, kitapların, dergilerin ve gazetelerin tirajı çok büyük ölçüde artmıştır. Bu yayınlar, modern bilim ve teknoloji ile imparatorluk dışındaki dünya hakkında halkın aydınlanmasını sağlamıştır."[260]

Diğer taraftan İttihatçılar, "hürriyet, meşrutiyet!" çığlıklarıyla devleti ele geçirmelerine rağmen, müstebit diye itham ettikleri Abdülhamid dönemine (Süleyman Nazif e "Padişahım hasret olduk eski istibdada" dedirtecek kadar) rahmet okutacak tarzda; ondan daha çok istibdatçı kesilerek ülkede tam bir "meşrutî diktatorya" tesis etmekten geri kalmamışlardı.

"Hürriyet, hürriyet diye devlete oturdular, fakat gelir gelmez hürriyeti yalnız kendileri için istediklerini ortaya koydular"[261] görüşüyle İttihatçıları tenkit eden Abdülhamid'in bu yaklaşımını Necefzâde, daha çarpıcı bir bakış açısı getirerek şöyle açmaktadır:

"İttihatçılar, hürriyeti kendileri aldılar, fakat halka vermediler. Daha doğrusu Hareket Ordusu efradının (fertlerinin) beyaz keçe külahları üzerinde kırmızı yazıyla yazılan "ya hürriyet ya ölüm!" de ölüm oldu; fakat hürriyet olmadı... İttihatçılar milleti şarkı ve türkülerle "Yaşasın Hürriyet, Adalet, Müsavat (Eşitlik), Uhuvvet

Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset,** Haz: M. Türköne, T. Önder, İstanbul, 1991, s. 215.
[260] Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık,** İstanbul, 1987, s. 28-29. [261] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 102.

(Kardeşlik)!" avâzeleriyle efsunladılar, büyülediler, avuttular ve uyuttular."[262]

Abdülhamid, hatıratında, İttihatçıların bu konudaki gaflet ve handikapları hakkında şu oldukça düşündürücü değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Meşrutiyet ilân edildi de ne oldu? Devletin borcu mu azaldı? Memleketin yolları, limanları, okulları mı çoğaldı? Kanunlar şimdi daha akıllıca, daha mantıklı mı düzenleniyor? Şahsiyet hakları, evvelkinden daha çok mu

sağlandı? Ahali, daha mı dört başı mamur? Dünya efkâr-ı umûmiyesi (kamuoyu) daha mı bizden yana?

İşte bir sürü soru ki, ne kadar çoğaltılsa, hiçbirine müspet (olumlu) karşılık verilemez! Meşrutiyetle yönetilmeye karşı olduğum ve hele böyle bir fikir ve kanaatim olduğu sanılmasın! Doktor olmayan veya kullanmasını bilmeyen adamların elinde şifalı ilaç bile öldüren zehir olur. Üzülerek söylüyorum ki, hâdisat pek az zaman içinde beni doğruladılar...

Bizim Jön Türkler hayalperesttirler, çünkü bizde Kanun-i Esasi'yi ve meşrutî hükümeti ilân etmek, umumî bir karışıklığı davet etmek, herkesi birbirine düşürmek demektir. Bu bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsar... Osmanlı ülkesi birçok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir.

Böyle bir ülkede, meşrutiyet, ülkenin unsur-u aslîsi için ölümdür. İngiliz Parlamentosu'nda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı, Fransız Parlamentosu'nda bir Cezayirli mebus (milletvekili) var mıydı ki, Osmanlı Parlamentosu'nda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeye kalkıyorlar!

Bugün inkılâp fikirleriyle mest olan bu adamlar, yarın tavsiye ettikleri bu yeniliklerin, felakete götüren yollar olduğunu anlayacaklardır." [263]

Hakikaten de, II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Osmanlı Meclisi'nde 127 adet Türk kökenli milletvekiline karşılık, 139 adet diğer etnik kökenlere mensup (Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Arnavut vs.) milletvekili bulunuyordu. Sadrazam Kamil Paşa, Sultan Abdülhamid'e sunduğu layihada meclisteki azınlık kökenli mebusların (milletvekili) "tehlikeli ayrılık hareketlerine" işaret ederek, hakanın dikkatini çekmişti.[264]

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yetkileri elinden alman Sultan Abdülhamid

[262] Necefzâde, **a.g.e.,** s. 20-21. [263] Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 122-124; Bozdağ, **a.g.e.,** s. 61, 113. [264] Necefzâde, a**.g.e.,** s 40

Han, Meclis-i Mebusan'ın bu tehlikeli durumunu görüp, devletin sürüklendiği uçurumu fark etmiş ve İttihatçıların önde gelen liderlerinden Talat Paşa kanalıyla yapılan yanlışa dikkat çekerek düzeltilmesi istikametinde şu uyarıyı yapmıştı:

"...Görüyorsunuz, mecliste Türk mebuslarının sayısı, meclisin yarısı kadar bile değildir. Bu Türk mebusları arasında da elbette muhalifler bulunacaktır. Türk olmayanlar, sayılarını artırmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Böylelikle ekseriyet onların eline geçince, Harbiye Nazırı

Artin, Bahriye Nazırı Dimitri olabilir. Ermeni bir başkumandan ile Rum bir amiralle bu devleti nasıl idare edebilirsiniz? Hiç olmazsa, bu iki hayati makamı, devletimizin mahvolmasını isteyen bu insanlara, benim emrim olarak bırakmayınız..."

Hatırlanacağı üzere Sultan Abdülhamid daha önce, her şeyi göze alarak duruma bizzat müdahale etmiş ve anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak, 1877-1878'de baş gösteren 93 Harbi'ni bahane ederek meclisi kapatmaya karar vermişti.

Avusturya-Macaristan Kralı Prens Meternich gibi Alman birliğinin kurucusu büyük devlet adamı Prens Otto Von Bismark da, (1815-1898), Abdülhamid'in Osmanlı Meclisini kapattığını öğrendiğinde, kendisine padişah adına nişan getiren Ali Nizami Paşa'ya, bu kararı destekleyici manada şöyle demişti:

"İyi ettiniz de meclisi feshelediniz (kapattınız). Bir devlet, millet-i vahideden (tek bir milletten) teşekkül etmedikçe (oluşmadıkça), parlamento o devlete ve millete yararlardan çok zarar getirir..."[265]

Devrindeki Büyük Eğitim Seferberliği

Abdülhamid, bir taraftan Tanzimat'la başlayan modernleşme çalışmalarını, dinî-millî değerlere göre yeniden yapılandırıp devam ettirirken,[266] bir taraftan da reformları halka benimsetmenin çareleri üzerinde düşünmüş ve mesaisini buna teksif etmişti. Yatırımlarını, devleti modern bir imparatorluk haline getirmenin temel anahtarı olarak gördüğü; altyapıyı geliştirme ve halkın eğitim ve bilgi seviyesini artırma hedefi istikametinde yoğunlaştırmıştı.

[265] ilhan Bardakçı, **İmparatorluğa Veda,** Hülbe Yay., İstanbul, 1985, s. 135; Refik, **a.g.e.,** s. 123.

[266] Koloğlu, **a.g.e.,** s. 7-8

Fransız bilgin François Georgeon'un da isabetle temas ettiği gibi, Sultan Abdülhamid, imparatorluk topraklarını; siyasî, diplomatik, kültürel, haberleşme ve ulaşım kulvarından yeniden fethe girişmiş ve Osmanlı-İslâm geleneğini yeni bir yorumla çağa uyarlayarak, muazzam bir "siyasî ve kültürel

ihtilâl'in mimarı (Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'in tabiriyle "aktif modernleşme-ci"si) olmuştu.[267]

Abdülhamid'e göre, devletin belini büküp onu çökerten/köhneleştiren, modernleşmesi ve kalkınmasının önündeki en büyük engel "alt yapı zaafları" idi. Bu temel problemi halledebilmek uğrunda, memleket topraklarını demir ve kara yolları, telgraf hatları gibi modern araçlarla örmeye (1865'te birkaç yüz kilometre olan demiryolunu 5700'e, 13.750 kilometre olan karayolunu 20-25 bine, 28.115 kilometre olan telgraf hattını da 50 bine çıkarmıştı.) ve açtığı her kademeden okullarla donatmaya çalışarak; Osmanlı'yı devletler arası platformda yeniden söz sahibi yapmak ve bunu sağlayacak yeni nesiller yetiştirmek için vakit kazanma çabası içerisinde bulunmuştu.[268]

Ulu hakan, Fatih Sultan Mehmed'den sonra eğitim ve kültüre en fazla ehemmiyet veren padişah unvanına sahipti. Varlığından yeni haberdar olunan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki bir albümden öğrendiğimize göre, Abdülhamid Han İstanbul'da büyük bir kültür projesi gerçekleştirmek istemişti.

Buna göre Abdülhamid Han, Sultanahmet Meydanı'na muhteşem bir kültür sitesi kurmayı düşünüp, bunun mimari projesini hazırlatmak üzere Fransa'dan şehircilik uzmanları getirtmiş ve Sultanahmet Camii'nin karşısına Osmanlı Ulum (İlimler) Akademisi, sol tarafına Milli Kütüphane ve Ayasofya'ya yakın noktaya da yepyeni bir darülfünun (üniversite) binası düşünmüştü.[269]

Öte yandan, Abdülhamid kendi devrinde, öğretmen yetiştirmeye büyük ehemmiyet vermiş ve eğitimde yeni bir dönem başlatmıştı. Ülkenin içinde sürüklendiği bunalımlardan kurtuluşunun çıkar yollarından birinin de "nitelikli bir eğitim ordusu" teşkil etmek gerektiği anlayışındaydı.

Askerî, siyasî, ekonomik, bilimsel ve kültürel sahalarda ne kadar parlak

[267] Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yay., s. 266-274; Armağan, a.g.e., s. 44-47.
[268] Koloğlu, a.g.e., s. 428-429; Armağan, a.g.e., s. 227, 353. [269] II. Abdülhamid ve Dönemi (Sempozyum Bildirileri), s. 81.

zaferler kazandırsa kazanılsın, bunları kalıcı hale getirip taçlandırmak için sağlam "irfan orduları"nın kurulmasının şart olduğu kanaatindeydi. Bu anlamda öğretmenlere, toplumu kurtarma ve aydınlatma, maneviyatı ve

moral değerleri yükseltme ve daha da mühimi "toplum mühendisliği" görevini yüklemişti. Nitelikli öğretmenler yetiştirmek ve onlar eliyle eğitimin seviyesini yükseltmek için de, ülkedeki öğretmen okullarının (Darü'l-Muallimin) sayısını artırıp yaygınlaştırdı ve hemen her vilayete birer tane açtırdı.[270]

Eğitim alanındaki en mühim icraatlarından biri de, cami yaptırdığı her köye bir de mekteb-i iptidai (ilkokul) yaptırması ve ilkokulları köylere kadar yaygınlaştırması olmuştur. Abdülhamid devrinde, her yıl ortalama 400 ilkokul açılarak, 1877'de 200 civarında olan okul sayısı 1905-1906 öğretim yılında 9.347'e çıkartılarak bir rekora imza atılmıştır. Aynı şekilde, tahta oturduğu 1876'da 250 küsur olan Rüşdiye (ortaokul) sayısı, tahttan indirildiği yıl 900'ü bulmuştu.

İdadilerin (lise) sayısını ise, 1909'da 109'a ulaştırarak, başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu'da bu okulları yaygınlaştırmaya ve eğitim düzeyini artırmaya çalışmıştı. Bu cümleden olarak, 100 yılı aşkın bir geçmişe sahip olan İstanbul Lisesi, Osmanlı Devleti'nin "ilk özel okulu" olarak 1882'de "Şems'ül-Maarif' adıyla Sultan Abdülhamid zamanında eğitim öğretime başlamıştı.[271]

[270] Muallim dergisi, 15 Nisan 1334 (1918), Sayı: 21, İç Kapak; Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi,** Ankara, 1991, s. 159; Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1994, Kültür Koleji Yay., s. 256, 273-277; Çolak, **Mahşerin irfan Ordusu Okuldan Çanakkale'ye,** Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2008, Nesil Yay.

Ayrıca 1894'te, Abdülhamid'in emriyle Haydarpaşa'daki Tıbbiye Binası inşa edilmeye başlanmış; 1909'da da, Askeri Tıbbiye ve Sivil Tıbbiye mektepleri birleştirilerek ismi Darülfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi'ne çevrilmişti. Böylece, Osmanlı'nın ilk Tıp Fakültesi, Haydarpaşa'da kurulmuş oldu. Osmanlı'nın ilk üniversitesi olan "Darü'l-fünun", tahta çıkışının 25. Yıldönümüne rastlayan 1901'de yine Abdülhamid Han zamanında açılmıştı.[272]

Buraya kadar kaydettiklerimiz dışında, Abdülhamid döneminde açılan diğer gözde okullardan bazılarının isimleri şunlardı:

Harp okullarının temelini oluşturan Mekteb-i Harbiyeler, Siyasal Bilgiler Fakültesinin çekirdeğini teşkil eden Mekteb-i Mülkiye, Hukuk Fakültesinin temelini atan Mekteb-i Hukuk, Ziraat Fakültesinin alt yapısını oluşturan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi, Mühendislik Fakültesinin temeli olan Hendese-i Mülkiye Mektebi, Güzel Sanatlar Fakültesinin başlangıcı olan

Sanayi-i Nefise Mektebi, ipekböcekçiliğine zemin hazırlayan Harir Darütta'li-mi ve Harir Darüt-tahsili mektepleri, Bağcılık ve Aşıcılık Okulu, Orman ve Madencilik Okulu, Polis Okulu, hatta Ankara Numune Çiftliği içerisinde açılan Çoban Mektebi...[273]

Abdülhamid'in, açtırdığı ilk mekteplerden liselere, Darü'l-fünun'dan çeşitli branşlardaki fakültelere ve mesleki mekteplere kadar, başlattığı "eğitim hamlesi" hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

"Ben tahta çıktığımdan beri, ilk mekteplerin sayısı on misline çıkmıştır (20 bin mektep)... Liselerimizin seviyesi gayet yüksektir. Mükemmel oldukları herkes tarafından kabul edilir. (...) Memleketin toprakları çok bereketlidir. Ziraatımızı icap eden seviyede tutabilmek için, ziraatçılarımızın modern ziraat ilmini tahsil etmeleri lüzumludur... Halkalı'daki ziraat

[271] Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** Ankara, 1988, TTK Yay., s. 66-154; Akyüz, **a.g.e.,** s. 251-257; Özbek, **a.g.e.,** s. 166; Armağan, **a.g.e.,** s. 234, 239-242; Hayat Tarih Mecmuası, Ekim 1968, Sayı: 45, s. 37, Ocak 1970, Sayı: 60, s. 53; Lale Uçan, "İstanbul Erkek Lisesi", Popüler Tarih dergisi, Şubat 2005, Sayı: 54, s. 54-57.

[272] Fatma Özlen, "Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler", http://www.gallipoli1915.org/tibbi-ye.sehit.htm; Akyüz, **a.g.e.,** s. 262-264; Kodaman, **a.g.e.,** s. XIII.

[273] Kodaman, **a.g.e.,** s. 114-154; Akyüz, **a.g.e.,** s. 262-264; **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm** Tarihi **Ansiklopedisi,** C.12, İstanbul, 1993, Çağ Yay., s. 455-490; Armağan, a.g.e., s. 242-244.

mektebini açtırıncaya kadar epey ısrar etmem icap etti."[274]

Cumhuriyet'imizin Altyapısını O Hazırladı!

Değil yalnız Mutlakiyet, Meşrutiyet, hatta Cumhuriyet devrinde bile yetişen ve yüksek makamlara ulaşan bilginler, eğitimciler, kumandanlar, siyasiler, mühendis, doktor, profesör ve hukukçular hep onun kurduğu modern okullardan yetişmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran komutan ve bürokratlar onun açtığı okullarda eğitimlerini almışlardı.[275]

Bu manada, "Cumhuriyetin" varlığını, hem yönetim şeklinin alt yapısının oluşması, hem siyasî-bürokratik kadronun yetişmesi, hem de kullanılan müesseseler itibarıyla II. Abdülhamid'e borçlu olduğunu savunanların başında, dünyaca ünlü tarihçimiz Kemal Karpat gelmektedir:

"Bugünkü Türkiye'yi kuracak temeller, Sultan Abdülhamid'in iktidar döneminde atılmıştır."[276]

Gerçekten de, Abdülhamid, eğer İttihatçılar gibi devletin varlığı ve geleceği ile kumar oynayıp devlet gemisini batırmış olsaydı; Osmanlı, 20. yüzyılı bile göremeden muhtemelen daha 1880'li yıllarda, ani ve sert bir çöküşle tamamen tarih sahnesinden silinebilir; dolayısıyla "Türkiye Cumhuriyeti" adıyla onun yerini alacak yeni bir siyasî oluşumu meydana getirecek ne bir şans, ne bir imkân, ne de bir toprak kalmayabilirdi.

Teknolojik Sahadaki Akıl Almaz Yenilikler

Sultan Abdülhamid'in yönetim, sağlık, adalet, eğitim, kültür, ulaşım ve iletişim alanlarında yaptığı büyük reformlar kadar bilimsel ve teknolojik sahada gerçekleştirdiği inanılmaz yenilikler de en az onlar kadar önemlidir.

Devletinin kıt kanaat imkânlarına ve devrinin yumak yumak olmuş amansız şartlarına rağmen Abdülhamid bu konuda, devir itibarıyla hem kendisinden hem de devletinden beklenmedik, hatta mucize sayılabilecek ölçüde devasa icraat ve projelere imza atmış ve akıl almaz icat, keşif ve yenilikleri hayata geçirmeye muvaffak olmuştu. Mesela, "Osmanlı'ya ilk

[274] **Sultan Abdülhamid,** a.g.e., s. **189-191.** [275] **Necefzade,** a.g.**e.,** s. **39.**

[276] **Bkz. "Prof. Kemal Karpat İle Tarih, Osmanlı ve II. Abdülhamid Üzerine...", İlim ve Sanat dergisi, Sayı: 44-45,1997, s. 38; nak. Armağan, a.g.e., s. 40-41.**

bisikleti, otomobili ve telefonu -Avrupa'da icadından 5 yıl sonra 1881'de İstanbul'a- getiren Sultan Abdülhamid olmuştur."[277]

Bundan başka aşağıda zikredeceğimiz şu 5 çarpıcı misal, Abdülhamid ile ilgili zihinleri istila eden yanlış kanaat ve yargıları yıkıp, boşa çıkartacak ve onun hakkında daha sağlıklı ve gerçekçi bir yaklaşım içerisine girmemiz anlamında, ufuk açıcı niteliktedir:

1. Pasteur'ü O Himaye Etti

Pasteur'ün kuduz aşısını keşfedip, 1885'te ilk defa uygulamaya koyduğunda Osmanlı tahtında Sultan II. Abdülhamid bulunuyordu ve gelişmeleri yakından takip ediyordu.

Kuduz aşısını bulduktan sonra devlet başkanlarına mektup yazan Pasteur, kuracağı enstitü için yardım talep etmişti. Mesela Rus Çarı, sadece 2

metre boyundaki portresiyle birlikte kuru bir tebrik mektubu yollamakla yetinmişti.

Sultan Abdülhamid ise, bakteriyoloji alanındaki yeniliklerin yurda getirilmesi ve Pasteur Enstitüsü'nün kurulması amacıyla, aşının bulunuşunun hemen ertesi yıl bir heyet oluşturup Fransa'ya göndermişti.

İlk mikrobiyologlarımızdan Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey, Zoiros Paşa ve Veteriner Hüseyin Hulki Bey'den oluşan heyet, Paris'e giderek bir müddet Pasteur Enstitüsü'nde çalışmış ve tabir yerindeyse staj yapmıştı.

Abdülhamid bununla da kalmamış, heyet aracılığıyla adı geçen Pasteur Enstitüsü'ne 10 bin altın ve birinci dereceden Mecidiye Nişanı ve bir madalya hediye etmişti. Sultan Abdülhamid ile Pasteur arasındaki ilk temas da böylece sağlanmış olacaktı.

Heyet, İstanbul'a döndükten sonra, Abdülhamid'in, daha Pasteur'ün aşıyı bulduğu yıl harekete geçtiği ve iki yıl içerisinde tamamladığı "Dârü'l-Kelb Tedavihanesi"nde (Kuduz Hastanesi) görev yapmaya başlayacak ve Pasteur Enstitüsü'nde gördüklerini Osmanlı Devleti'nde tatbik edeceklerdi.

Hatta Pasteur güvendiği yardımcılarından Dr. M. Nicolle'ü İstanbul'a göndermiş ve yıllarca maaşlı olarak Osmanlı hastanelerindi- hizmet etmesini temin etmiştir.

[277] **Aydın Talay, Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1991, Ri-Yay., S.** 268, **410; Koloğlu, a.g.e., s. 67.**

Minareleri ve Kuzeybatı Afrika tarzı kuleleriyle "dünyanın gözünde büyük hükümdarın politik ve dinî kuvvetini artıracak, yanı sıra Osmanlı'nın büyüklüğünü ve şöhretini temsil edecek olan" söz konusu köprü projesi bilinmeyen bir sebeple hayata geçirilememiştir.

Ayrıca Abdülhamid Han, bu köprüyle bağlantılı olarak oldukça ileri görüşlü bir bakış açısıyla çevre yolları projesini de çizdirecek-
ti.

Bir başka hayret verici gelişme ise, yine Sultan Abdülhamid devrinde 1891'de, Osmanlı'nın "denizaltından tüp geçit projesinin[283] hazırlanmış olmasıdır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan tek sayfalık belgede geçen ve "Denizaltında boru-köprünün (tüp geçit) ön pro-

[283] Tüp geçit projesinin ilki 1860 yılında Sultan Abdülmecid zamanında "Tünel-i Bahri" ismiyle Fransız mühendis Jaggues Perraut'a yaptırılmıştır. Fakat padişahın 1861'de vefat etmesi ve devletin içinde bulunduğu ağır siyasi, askeri ve iktisadi şartlar sebebiyle gerçekleştirilememiştir.
jesi" kaydıyla plânlanmış olan projenin kime ait olduğu bilinmemektedir.

İstanbul Boğazı'nın denizaltından bir tüp geçitle bağlanmasını öngören bu proje de meçhul bir sebepten ötürü gerçekleşmemiştir. Ancak, dünyada bu anlamdaki ilk tüp geçit olan "Manş Tüneli"nin yapımından, çok değil 5 sene sonra, Osmanlı'da da hem de o "gerici" denilen Abdülhamid döneminde böyle bir "tüp geçit projesinin" tasarlanması bile başlı başına mühim bir hadisedir.[284]

Görüldüğü gibi, Abdülhamid'in, Batı'ya karşı olan sert tavrı, Osmanlı ve İslâm âlemi üzerindeki yayılmacı ve emperyalist emellerine yönelikti; yoksa Batı'nın gelişmişliği, ilmî ve teknolojik seviyesi, modern idare tarzına karşı değildi.

Az evvel de temas elliğimiz üzere, devrinin tüm olumsuzluklarına, devletin imkânsızlıklarına rağmen Batı'daki yenilik ve gelişmeleri yakından takip edip, ayak uydurmaya ve bunların bazılarını ülkesinin şartlarını ve düzeyini dikkate alarak, aktarmaya ve uyarmaya azami gayret göstermişti.

O kadar ki bazı icat ve keşifleri tatbik etme ve ilim adamlarını desteklemede, Batı'dan bile önde gitmiş ve devletinin içinde sürüklendiği menfi şartlara nazaran beklenmedik olağanüstü adımlar atmıştı.

5. Anadolu ve Rumeli'ye Telgraf Ağını O Ördü

Bilindiği gibi, telgrafı icat eden Amerikalı Samuel Mors, yaptığı aletin kıymetini önceleri anavatanı ve Avrupa'da anlatmayınca çaresiz kalmış ve Osmanlı'nın ilme verdiği değeri bildiğinden şansını bir de İstanbul'da denemek istemişti. Nihayet aradığı desteği bulan Mors, cihazın eksik parçalarını tamamladıktan sonra, Sultan Abdülmecid döneminde (1823-1861), 1847'de Osmanlı sarayına ilk telgraf hattını çekmeye muvaffak olacaktı.

Sultan Abdülhamid, babasının izinden giderek, yurdu demir ağlarla (demiryolu) örüp, Osmanlı taşrasını ve İslâm coğrafyasını İstanbul'a bağlamanın yanında, en az bunun kadar önemli mühim bir projeye daha imza atmıştı: Anadolu ve Rumeli'nin belli başlı vilayetlerine telgraf hatları döşeterek, taşranın payitahtla olan iletişimini güçlendirmişti.

[284] Hayat Tarih Mecmuası, Aralık, 1971, Sayı: 11, s. 35; Talay, a.g.e., s. 309; Hayri Mutluçağ, "Boğaziçi Köprüsünün Yapılması Yolunda ilk Çabalar", Belgelerle Türk Tarihi dergisi, Ocak 1968, Sayı: 4, s. 32-33; Halide Tayyar, "105 Yıllık Boğaz Projesi", Zaman Gazetesi, 24 Haziran 1995, s. 18.

Abdülhamid, bunun hikâyesini hatıratında ayrıntılı bir biçimde şöyle anlatır:

"Memleket içindeki yollar yeterli değildi. Haberleşme at sırtında yapılıyordu. Ordu bir kere serhate gönderildikten sonra, ondan haber almak günler, bazen haftalar meselesiydi.

Bazı Avrupa memleketlerinde "Telgraf adıyla bir haberleşme vasıtasının kullanılmaya başlandığını duymuştum. Tahta çıkar çıkmaz, o günlerde bazı Avrupa memleketlerine bile girmemiş telgrafi bütün ülkeye yaydım.

Hemen harekete geçtim ve Belçika'dan bir uzman getirttim. Adı Jan Dikru idi. İşinin erbabı adamdı. Zamanın en kuvvetli bataryaları ile donanmış bir telgrafhane merkezini sarayda kurdurdum.

Her vilayet, kendi sahasındaki telgraf direklerini dikti, teller bağlandı ve hatlar işledi. Otuz bin kilometrelik telgraf hattı benim sürekli takibimle döşenmiş, köylere kadar götürülmüştür.

Telgrafhaneyi bu Jan Dikru idare ediyordu. Kendisini çağırdım ve bizim adamlarımıza 6 ay içinde bütün işleri tek başlarına yürütecek şekilde öğretecek olursa, kendisine bir Osmanlı nişanı ile 2 bin altın vereceğimi söyledim.

Hemen sarayda bir okul açtı ve üç gruba böldüğü talebelerine gece gündüz ders vermeye başladı. İki buçuk ay sonra gerek Anadolu gerekse Rumeli'nin belli başlı vilayetlerini merkeze bağlayan şebekeyi kendi başlarına idare edecek kabiliyette telgrafçılar yetiştirdi. Hiç değilse böylece haberleşme sağlanmıştı."[285]

[285] Talay, a.g.e., s. 410; Bozdağ, a.g.e., s. 85, 94-95.

10

İSTİHBARAT VE SANSÜR

İstihbarata Neden Önem Verdi?

Sultan Abdülhamid, başta Jön Türkler ve İttihatçılar olmak üzere, içeride kendisine muhalif çevrelerin -padişaha suikast düzenlemeye ve onu tahttan indirmeye varana dek- entrikalarına vakıf olabilmek ve tedbir alabilmek için, dini ve içtimai bir kısım mahzurlarına rağmen sağlam bir haberalma (Hafiye) teşkilatı kurmak mecburiyetinde kalmıştı.

Ayrıca, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletlerin, kendisini ve Osmanlı'yı parçalamaya ve yıkmaya yönelik (ona, "Yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyordum." dedirtecek kadar) karanlık emellerini engellemek ve içerde çıkarlarına alet ettikleri kimi devlet adamlarını ve muhalif kesimleri etkisiz hale getirebilmek için de büyük bir istihbarat birimine ve güvenilir haber kaynaklarına şiddetle ihtiyaç duymuştu.

Çok eleştirilen "hafiyecilik ve jurnalcilik"in ortaya çıkması ve kök salmasında Abdülhamid'e göre yukarıdaki sebeplerden hâsıl olan bir zaruret vardı. Bunun gerekçelerini, faydalı ve zararlı yanlarını ve kendisine yöneltilen acımasız tenkitleri hatıralarında çok tafsilatlı bir şekilde şöyle açıklamıştır:

"Birçok insanın sinirli halimden faydalanmaya çalıştıklarını, hafiyelerin, jurnalcilerin alçak namussuz insanlar olduklarını, dinimizin de müzevirleri (laf taşımayı) telin ettiğini (lanetlediğini) gayet iyi biliyorum.

Fakat geniş bir haber alma teşkilatı kurmamış olsaydım, etrafımı saran tehlikelere karşı kendimi korumam kabil (mümkün) olamazdı. Diğer hükümdarlar da, mesela Çarlar da aynı şekilde hareket etmiyorlar mı?

Her şeyden önce, istihbarat teşkilatının bizim için çok ehemmiyetli olduğunu kabul etmek lazımdır. Ancak bunda da mübalağaya (abartıya) kaçmamak icap eder. Bu sahada biraz fazla gayretkeşlik gösteriliyorsa bu, Tahsin'in (Başkâtibi) kabahatidir...

Her ne kadar perde arkasında oynananları öğrenmem, döndürülen entrikalara vâkıf olabilmem için, icap edenin yapılmasını istiyor isem de, gene bizdeki hafiyelik teşkilatının pek feci olduğu söylenemez."[286]

"Jurnalciliğin ayıp bir şey olduğunu, gazetelerdeki "jurnal raporları"nın da kötü şeyler olduğunu biliyorum. Fakat bundan vazgeçmeye de imkân yoktur.

Dünyanın hiçbir yerinde entrikanın, bizde olduğu kadar feci olabileceğini zannetmiyorum. Fakat kendine ehemmiyet payı çıkarmak isteyen gayretkeşlerin yazdığı mübalağalı raporları, diğerlerinden ayırmasını biliyorum.

Benden kurtulmak için şimdiye kadar iki defa suikast tertiplendi. Her ikisinde de bazı sadık bendelerimin (adamlarımın) uyanıklığı sayesinde son dakikada kurtulabildim."[287]

"Yabancı devletler, kendi emellerine hizmet edecek kimseleri (Mithat Paşa gibi. İ.Ç.) vezir ve sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, devlet güven içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağlı bir istihbarat teşkilatı kurmaya bu düşünce ile karar verdim. İşte, düşmanlarımın jurnalcilik dediği teşkilat budur!

Bu jurnallerin hakikî olanlarının yanında iftira mahiyetinde olanlarının da bulunduğunu elbette biliyorum. Ama ben hiçbir jurnale, titiz bir tahkikten (inceleme) geçirmeden inanmadım ve onun icabına el sürmedim.

Cedd-i azizim Selim Han (III.) "Yabancıların elleri ciğerlerimin üstünde geziniyor, aman biz de yabancı devletlere elçi gönderelim

[286] Sultan Ahdulhamid a.g.e, **S** 97, 102 103 [287]
A.g.e., 8. **212-213.**

ve onların ne yapmakta olduklarını bir an önce öğrenmeye çalışalım." diye feryat etmişti.

Ben, bu yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyordum. Sadrazamlarımı, vezirlerimi satın alıyorlar ve mülküme karşı kullanıyorlardı! Ben, nasıl olur da devlet hazinesinden beslediğim bu insanların ne yaptıklarını, neye hazırlandıklarını öğrenmeyebilirdim!

Evet, jurnal sistemini ben kurdum, ben idare ettim. Fakat vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları, Osmanlı nimeti ile gırtlaklarına kadar dolu oldukları halde, devletime ihanet edenleri tanımak, takip etmek için!

Kendi devletini yıkmak, kendi padişahının canına kast etmek karşılığı, yabancı devletlerden para alan sadrazamları gördükten sonra!"[288]

Abdülhamid'in, uzun yıllar başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa da, jurnallerin çok abartıldığını ve Abdülhamid'le ilgili bu noktada ortaya atılanların büyük bir kısmının dedikodu kabilinden uydurma şeyler olduğunu şu şekilde vurgulamıştır:

"Jurnallerin, Hünkâr tarafından açılıp okunduğu ve Sultan Hamid'in her gün binlerce jurnal alıp irade verdiği hakkındaki haberler uydurmadır. Sultan Hamid'in, bilhassa jurnallere el sürmediği hal'inden (tahttan inmesinden) sonra kendi dairesinde sandıklarla kapalı jurnal bulunmasıyla sabittir.

Hünkâr'ın ehemmiyet verdiği jurnaller, bunları takdim eden adamların şahıslarına ve mevkilerine bağlıdır... Hünkâr, bunları ekseriya bizzat açar, bazılarının altındaki imzayı makasla keserek muamele mevkiine koyar, yani iradesini vererek Kâtipler Dairesine gönderir."[289]

Tarihçi Osman Turan ise, kurduğu hafiye teşkilatından dolayı Abdülhamid Han'ın son derece haklı ve makul gerekçelere sahip olduğunu şöyle savunmuştur:

"Sultan Hamid ve imparatorluk aleyhinde girişilen âçık-gizli faaliyetler, suikast teşebbüsleri o kadar çok ve çeşitli idi ki, sağlam bir emniyet teşkilatı olmasa idi devletin ve kendisinin yaşaması mümkün değildi. İşte o, bu maksatla kurduğu istihbarat (hafiye) teşkilatı sayesinde her türlü düşman faaliyetini, günü gününe ta-

Bozdağ, **a.g.e.,** s. 82-83, **Tahsin Paşa, a.g.e.,** s. 32.

kip ediyor ve gereken tedbirleri alarak koca imparatorluğu ayakta tutuyordu.

Bu siyasî zarurete ve hiçbir devletin bundan geri kakmamasına rağmen, düşmanları bu hafiye teşkilatını da, aptalca onun aleyhinde bir delil olarak göstermekten sıkılmamışlardır. Sultan Aziz'in basit bir komployа kurban gitmesi de böyle bir teşkilata sahip olmaması ile alakalı idi. Sultan Hamid, amcasının başına gelenlerden çok ders alıyor ve aklî dengesini kaybeden ağabeyi Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarma gayretlerinin kendisinden ziyade Türkiye'yi yıkmaya yönelik olduğunu biliyordu."[290]

Abdülhamid'in, dış tehlike ve saldırılara karşı devleti korumak için hafiye teşkilatını nasıl ustaca bir biçimde kullandığını ve güçlü haber kaynaklarına ulaşmak için ne kadar yoğun bir çaba gösterdiğini şu iki hadise çok çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır:

1. Ermeni Terörünü Nasıl Önledi?

Sultan Abdülhamid'in, hükümdarlığı müddetince içeride ve dışarıda en fazla mücadele ettiği meselelerden biri de Ermeni Meselesi ve Ermeni propagandası idi. Ermeni militanlarını ve eylemlerini takipte ne kadar ileri gittiğini göstermede şu olay mükemmel bir misaldir.

Batılı emperyalistlerin, Ermenileri kışkırtarak Anadolu'da karışıklıklar çıkardığı günlerde, İngiliz büyükelçisi, Sultan Abdülhamid'e gelip, "Daha ne kadar Ermeni öldüreceksiniz?" diyerek küstahlığını gösterince, ulu hakan elçiye şu müthiş karşılığı vermişti:

"Filan gün, filan saatte Karadeniz'in filan noktasına yaklaşıp, karaya Ermenileri Türklere karşı silahlandırmak için şu kadar sandık malzeme çıkaran ve komitacılara teslim eden İngiliz gemisinde, Türk başına kaç silah bulunuyorsa tam o kadar Ermeni öldüreceğiz. "[291]

2. Arkeolojik Kazılardan Petrol Kokusunu Nasıl Aldı?

Abdülhamid, İngilizlerin Osmanlı sınırı içindeki Ortadoğu topraklarında petrol aramak maksadıyla yaptıkları kazı çalışmalarını, kullandıkları yerli ameleler kanalıyla sıkı sıkıya takip etmişti. Yo-

[290]Nak. Necefzade, sge, s. 166-167. [291] Kısakürek, a.g.e., s. 244. Ayrıntı için bkz. Bu bölümdeki Abdülhamid ve Ermeniler konusuna.

ğun takipten sonra, ilmî ve arkeolojik çalışmalar kılıfıyla yapılan kazıların altından keskin bir petrol kokusu almasını bilmişti. Hatıratında, bunu şu ilginç ifadelerle dile getirmişti: "Bu kazılar hakkında bilgi vermek için İngiliz elçisi sık sık huzura alınmasını istiyordu. Konuşuyorduk... Bu arada yine anlamadığım bir şey oldu. İngiliz elçisi bir gün heyecanla huzura geldi. Bana Musul çevresindeki kazılardan birinde çıkmış murassa (mücevherlerle süslü) bir kılıç getirdi. Kılıç kırıktı, fakat sapı çok kıymetli taşlarla işlenmişti...

Sultan Abdülhamid bir merasimde

Fakat bizim istihbaratımızca böyle bir kılıcın bulunduğu bilinmiyordu.

Ya haber alma teşkilatımız iyi işlemiyor ya da bana bilmediğim bir oyun oynanıyordu.

Çarşı esnafından işten anlayan kişilere kılıcı gösterdim. Bunlar bu kılıcın eski bir kılıç değil, eskitilmiş bir kılıç olduğunu söylediler.

Merakım büsbütün arttı, fakat kimseye bir şey sezdirmedim. Yalnız gelen haberlerden, Musul'daki ve Bağdat'taki heyetlerin satıh (yüzey) çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıklarını öğrendim. O zaman maksatları ortaya çıktı."[292]

[292] Bozdağ, a.g.e., s. 76-78

Sansür Gerekli miydi?

Sultan Abdülhamid'in, bilhassa 93 Harbi'nden sonra dozu giderek artan bir şekilde, basın-yayın ve haberleşme araçlarını sıkı bir denetime, hatta "sansüre" tabi tuttuğu doğrudur. Sansür müessesesi, daha çok siyasî yazılara, ihtilâl haberlerine ve gizli siyasî faaliyetlere yönelik olarak işletiliyordu.

Bunun dışında kalan son derece geniş bir alanda hiçbir baskı ve sansüre maruz kalınmıyordu, bu alanlarda yazı yazmak ve yayın yapmak tamamen serbestti. Hatta sansürün en yoğun olduğu günlerde dahi, İstanbul postanesinden, 20 bin Bulgar'ın sözde katledildiği yolundaki haberlerin Londra gazetelerine gönderilmesine mani olunamamıştı. Zira kapitülasyonlar yüzünden yabancı postaneler denetim altına alınamıyor ve ecnebi yayınların ülkeye girişine yasak konulamıyordu.

Esasen sansür durumu tamamen yukarıda açıkladığımız, devletin dış baskılar karşısında iyiden iyiye bunaldığı ve yıkılma tehlikesi geçirdiği olağanüstü kritik bir dönemin, olağanüstü şartlarından kaynaklanmıştır. Elbette ki o dönemde sansüre başvuran sadece Osmanlı ve Abdülhamid değildi.

Rusya, Fransa, İngiltere başta olmak üzere hemen hemen tüm Avrupa devletleri sansüre müracaat ediyor, hatta daha sert ve yoğun bir biçimde uyguluyorlardı. Bu manada mesela İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sandison, 8 Ekim 1881'de yazdığı raporda "Sultan Abdülhamid'i sansür konusunda suçlamanın anlamsız olduğunu ve bunun diğer devletlerde de görüldüğünü" belirmiştir.[293]

Abdülhamid, sansürün gerekliliğini, neden yapıldığını veya bu konuda zatına yöneltilen tenkitlere karşı savunmasını hatıralarında şöyle ortaya koymuştur:

"Bizde sansür elzemdir (çok lüzumludur), mevcudiyetini tenkit edenler yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri garptakiler gibi mütalaa etmeye (değerlendirmeye) imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, matbuatın tenkitleri tabii karşılanabilir. Fakat bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır.

Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz... Ebeveyn (anne-baba) ve mürebbi (terbiyeci) nasıl gençliğin eline zararlı neşri-

[293] **Koloğlu, Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid, İstanbul, 2005, İletişim Yay., s. 86-87; Armağan, a.g.e., s. 124-126.**

yatın geçmemesine dikkat ederse; bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi halktan uzak tutmaya çalışmalıdır.

Fransızcadan tercüme edilen birçok romanın hareme girmesi; kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatı ithal edenlerin Türkler değil de Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir.

Şu Ermeniler ve Rumlar ne müfsit (fitneci) insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanlar, eğer sansürden geçmeden gazetelerde neşredilseydi halkta fena tesirler uyandırır, bu da ecnebilerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz kâfi derecede her türlü iftiraya maruzdur.

Bütün bu söylediğimiz sebepler, sansürün devam etmesini icap ettirici sebeplerdir."[294]

[294] **Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 119-120.**

11

PETROL

Osmanlı Petrollerine İngiliz Kıskacı

Batı Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Sanayi İnkılâbı'ndan sonra, endüstriyel alanda meydana gelen makineleşme hamleleri, varlığını sürdürebilmek için büyük miktarda hammadde ve özellikle de petrole ihtiyaç duyuyordu. Zira bu kirli madde olmazsa, hantal demir yığınları hiçbir mânâ ifade etmeyecekti.

Dolayısıyla, bu muazzam endüstrinin ve teknolojik atılımların gelişimini devam ettirmesinde direkt etkisi olan sihirli güç "kara altın"ın mutlaka ele geçirilmesi gerekiyordu. Avrupa'da zuhur eden bu durum, topraklarında kara metanın varlığına dair bilgiler bulunan Ortadoğu'yu, kısa zamanda Batılı sömürgecilerin rekabet alanına dönüştürecekti.

Petrolün, bir enerji kaynağı olarak ehemmiyet kazanmasından sonra, buna en fazla ihtiyaç hisseden ülkelerde, petrol endüstrisi ve ticaretine özel bir ilgi uyanmaya başlamıştı. Bilhassa Amerika'da, ilk petrolün 1859'da Pensilvanya'da bulunmasının ardından, 1879'da Standard Oil şirketini kurarak petrol endüstrisini bir düzene sokan Rockefeller'in çalışmalarına paralel olarak, fueloil ve asfalt gittikçe önem kazanmıştı. Ford'un, içten yanmalı motorları icadıyla, petrolü ele geçirme hırsı doruk noktaya ulaşacaktı.

Bundan sonra dünyanın en büyük iki petrol krallığı olan (Amerikan) Standart Oil ile (İngiliz-Hollanda) Royal-Dutch, Shell, Ortadoğu'da, âdeta kıran kırana bir mücadeleye tutuşacaklardı. Bu yönüyle Ortadoğu petrolleri, yalnızca bölge sınırları içinde değil; dünyanın bütünü üzerinde yatırımlara yol açacaktı. Ama hiçbir madde, belki de dünyanın hiçbir yerinde, bu bölgedeki petroller kadar milletlerarası alakaya mevzu olmayacaktı.[295]

Petrolün ehemmiyetini idrak edip, onu en caydırıcı bir şantaj unsuru olarak ilk kullananlar ise İngilizler olmuştu. İngiliz petrol kaynaklarını, endüstri ve sanayisini inceleyenler, İngiltere'nin haşmet ve kudretini petrole borçlu olduğunu açık bir biçimde müşahede ederler. Onun içindir ki, İngiltere her şeyini ortaya koyarak, bu yağlı maddenin hâkimi olmak istemiştir.

Daha önce yapılan araştırmalar neticesinde, 1871'de Fırat ve Dicle vadilerinde zengin petrol yataklarının bulunduğundan haberdar olan İngiltere; hem bu yeni petrol kaynaklarını ele geçirmek hem de bölgede sınırları çok evvelden tespit edilen petrol hattındaki varlığı bilinen rezervleri bulabilmek arzusuyla hemen harekete geçmişti. En mahir ajanlarını; jeolog, sosyolog, iktisatçı, ilim ve devlet adamlarını "arkeoloji uzmanı" adı altında bu işle vazifelendirip, petrol membalarının potansiyeli hakkında bilgi toplamaya girişecekti.

Dünya üzerinde, bir İngiliz petrol imparatorluğu tesis etmek peşinde koşan Royal Dutch-Shell'in sahibi Sir Henry Deterding ise, Britanya'nın bütün siyasilerini, askerlerini ve iktisadî kuvvetlerini seferber ederek, Musul ve etrafındaki zengin petrol yataklarını hegemonyasına almak için, ya buraları Osmanlı Devleti'nin elinden koparmak ya da bir punduna getirip en azından işletme imtiyazını elde etmek amacını güdüyordu.[296]

Kızışan Petrol Savaşı ve Abdülhamid'in Mücadelesi

Sultan Abdülhamid, hatıratında, İngiliz elçisinin Anadolu, Suriye ve Hicaz topraklarında -güya dünya medeniyetine ve tarihine katkıda bulunmak adına- yeraltı kazıları yapmak maksadıyla izin alma teşebbüsünde bulunduğunu; hatta isterlerse yapılacak kazı

Şükrü S. Gürel, **Orta-Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri,** Ankara, 1979, s. 28; Daniel Durand, **Uluslararası Petrol Sorunları,** İstanbul, 1974, s. 5-7; Haysal, a.g.e.; Ekrem Göksu, Türkiye'de Petrol, İstanbul, 1967, s. 73-74,75-77.

[296] Öke. **Musul Meselesi Kronolojisi,** s, 12; Kadir Mısıroğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkmenleri,** İstanbul, 1985, s 59; Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası,** İstanbul, **1088,** t. 38, 271; Baysal, a.g.e., s. 228.

çalışmalarının bütün masraflarını ödeyeceklerini söylediğinden bahsetmektedir.

İngiliz elçisi, bulunan tarihî eserleri, hiçbir bedel talep etmeden devlete bırakabileceklerini dâhi bildirmişti. Abdülhamid, sırf İngiltere ile yakın ilişki kurmak düşüncesiyle arzulanan müsaadeyi vermişti. Resmî iznin hemen ardından, İngiltere'den gönderilen ilim adamları ve arkeoloji uzmanları, Kayseri, Musul ve Bağdat yakınlarında kazı çalışmalarına hiç vakit kaybetmeden koyulacaklardı.

Batı basınında çıkan değişik bir Abdülhamid portresi

Abdülhamid, ustaca bir taktikle, İngilizlerin kazılarda kullandıkları yerli ameleler kanalıyla yürütülen bütün çalışmaları sıkı sıkıya takip ediyordu. Yoğun takip çalışmalarından sonra Abdülhamid, ilmî ve arkeolojik çalışmalar

kılıfı altında yapılan kazılardan, "hummalı bir petrol kokusu faaliyeti sezdiğini" belirttiği hatıratında, konuyla ilgili şu hayret verici açıklamaları yapmıştır:

"Bu kazılar hakkında bilgi vermek için İngiliz elçisi sık sık huzura alınmasını istiyordu. Konuşuyorduk... Bu arada yine anlamadığım bir şey oldu. İngiliz elçisi bir gün heyecanla huzura geldi. Bana Musul çevresindeki kazılardan birinde çıkmış murassa (mücevherlerle süslü) bir kılıç getirdi. Kılıç kırıktı, fakat sapı çok kıymetli taşlarla işlenmişti...

Fakat bizim istihbaratımızca böyle bir kılıcın bulunduğu bilinmiyordu. Ya haber alma teşkilatımız iyi işlemiyor, ya da bana bilmediğim bir oyun oynanıyordu. Çarşı esnafından işten anlayan kişilere kılıcı gösterdim. Bunlar bu kılıcın eski bir kılıç değil, eskitilmiş bir kılıç olduğunu söylediler.

Merakım büsbütün arttı, fakat kimseye bir şey sezdirmedim. Yalnız gelen haberlerden, Musul'daki ve Bağdat'taki heyetlerin satıh (yüzey) çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıklarını öğrendim. O zaman maksatları ortaya çıktı.

Beni dürüstlüklerine inandırmak istiyorlardı. Böylece daha rahat çalışma imkânını elde etmek istiyorlardı. Kıymetli taşlarla donanmış ve eski diye bana sunulmuş kılıç da bu güveni ben de artırmak içindi. Aradıkları kırık küpler, küçük heykelcikler değil; petroldü.

Nitekim bir süre sonra, İngiliz elçisi, ayrı bir haber vermek vesilesiyle huzura girdiği zaman Suriye ve Hicaz topraklarının büyük bir kısmının çöl olduğunu, buralarda susuzluk çekildiğini, bu yüzden muvafık (uygun) bulursam İngiltere Hükümeti'nin buralarda insaniyet namına kuyular açtırmaya hazır olduğunu anlattı.

Yalnız şartları vardı: Eğer buralarda su bulunur ve vahalar teşekkül ederse suyun kullanılmasını halka bırakacaklardı; fakat suyun sahibi olacaklardı."[297]

İngilizleri Almanlarla Dize Getiren Abdülhamid

Abdülhamid Han, İngiltere'nin bu ikiyüzlü politikası üzerine, onları şartlarını kendisinin ayarladığı bir uzlaşma zeminine çekme ve elindeki bütün kozları Osmanlı menfaatleri için kullanma taktiğini uygulamak istemişti. Bunu gerçekleştiremeyeceğini anlayınca da İngiltere'yi anlaşmaya zorlamak gayesiyle, hem Musul ve Bağdat'ta açtıkları kuyuları kapattıracak

hem de kötü emellerine karşı set çekme vazifesi yüklenebilecek olan Almanlara yaklaşacaktı.

Her yandan tehlikeli komşularla çevrilen ve "denize düşen" Osmanlı Devleti'nin, kendisine dayanak olarak doğuda -diğerleri kadar toprak çıkarları bulunmayan ehveh-i şer (kötünün iyisi) bir

[297] Bozdağ, a.g.e., s, 76-78

devleti aramasından başka tabiî bir şey olamazdı. Bahsi edilen taktikle, Alman ordularına Hindistan yolunu açabileceği gözdağını vererek İngilizleri dize getirmeyi hedefliyordu.

Abdülhamid, Almanlara gösterdiği yakınlıkla, hissî bir tarafgirliğe değil; bilakis ülkenin yüksek menfaatlerini temin edecek tarafsızlık ilkesine ve "denge politikasına" uymuştu. Bu hususta ki fikirlerini hatıratında şöyle belirtmiştir:

Abdülhamid'e ait bir tapu senedi

"Medenî adam, dostunu, düşmanını tefrik (ayırt) etmeli; her ikisine de aynı muameleyi yapmalı. Zira düşmanlarına açıkça husumet göstermek akıl kârı değildir.

Dostlara da fazla güvenmek ahmaklıktan ileri gitmez. Biz daima İngiltere'nin dostu gözükeceğiz; fakat onun hislerini, fikirlerini siyasetini de bileceğiz."[298]

Bozdağ, **a.g.e.,** s, 76-79; Tansu, **a.g.e.,** s. 9-11; Ertürk, **a.g.e., s.** 38; **Rithmann, a.g.e.,** a. 151.

Abdülhamid, bahis konusu denge siyasetini, İngiltere ve Almanya arasındaki imtiyaz kavgasında kullanmış ve İngilizlere yönelik tavrını yeri geldiğinde Almanlar için de çekinmeden tatbik etmişti. Sultan, Almanların

Osmanlı'yla yakınlaşmayı kötüye kullanıp, petrol çıkarma ve üretme imtiyazı koparma yolundaki gayretlerine de şu şekilde temas etmiştir:

"Alman imparatoru ile birlikte memleketimize bazı bilginler de gelmişti. Bu bilginlerin içinde tıpkı İngilizler gibi, kazılara meraklı olanları vardı. Onlar da Musul çevresinde eski eserler aramak istiyorlardı. Kendilerine müsaade ettim.

Fakat İngiliz heyetlerinin petrol kokusu aldıklarını bildiğim için, yaverlerimden (danışmanlarımdan) birini, bir başka nam ile Musul'a gönderdim ve kazıları yerinde izlemesini tembih ettim... Selahaddin Efendi'den bir rapor aldım. Alman heyeti de tıpkı İngilizler gibi, kuyular açıyorlar ve sondajlar yapıyorlardı.

Bu samimiyetsizliğe üzüldüğümü ifade ederim. Çünkü Alman imparatoru, petrol aramak teklifi ile de gelseydi, ben ona bazı şartlarla bu arama ruhsatını verecektim. Çünkü böyle bir araştırma, benim ülkem için de önemliydi. Ama casus göndermek, eski eser aramak bahanesiyle petrol aramak, Almanların Osmanlı'ya nasıl baktığını açıkça gösteriyordu.

Tahsin Paşa bunu imparatora duyurmak teklifinde bulundu. Red ettim. Bırakalım arasınlar dedim. Bulurlarsa petrolü ceplerinde götürmeyecekler ya... Buldukları kırık çanakları kendilerine veririz, petrol müsaadesi almamış oldukları için petrolü de biz kullanırız!"[299]

Abdülhamid'in Petrolü Osmanlı'da Tutma Çabası

Musul petrolleri etrafında cereyan eden bahsini ettiğimiz karmaşık ve karanlık hâdiseler üzerine, Sultan Abdülhamid, petrol alanlarının siyasî ve iktisadî bakımdan gelecek açısından ne denli stratejik ehemmiyete sahip olduğunu idrak etmekte fazla gecikmemişti.

Abdülhamid, Musul ve çevresindeki madenler için geniş çaplı bil araştırma yaptırmış ve sonuçlarını 1888 tarihinde hazırlanan

bir rapor ve haritada toplatmıştı. Burada, petrol yataklarının miktarından, damıtma usulüne ve verimi artırma önlemlerine kadar etraflı bilgiler verilmekteydi.

Ancak bölgedeki bu yataklardan ham petrolün çıkartılma ve damıtılma işlemleri ilkel metotlarla yapıldığından ve kuyuları işleten mültezimlerin (taşeron-komisyoncu) damıtma usulünü bilmediklerinden dolayı kalite düşmekteydi.

Modern tesisler kurulup işletilmesi halinde bölgedeki petrolün dünya petrol piyasası ile rekabet edebilecek bir kalite ve zenginliğe sahip olabileceği ise raporda bilhassa vurgulanmaktaydı.

Osmanlı Devleti tarafından daha sonra görevlendirilen, gerek Türk mühendisler gerekse yabancı uzmanlar vasıtasıyla da bölgede önemli araştırmalar yapılmaya devam edilmiş ve bunlar sultana ayrıntılı raporlar ve petrol haritaları halinde sunulmuştu. (Özellikle Jakraz ve Graskoffp'un raporları)

İncelemelerde ortaya çıkan ortak sonuç şuydu: Avrupa usullerine göre petrol çıkarma ve damıtma tesisleri kurulması ve dışarıdan maden mühendislerinin getirtilip verimin artırılması; bunlar yapıldığı takdirde Amerika, Avrupa ve Bakü petrolleriyle rekabet edilebilir bir seviyeye ulaşılabilir.

Yalnız bütün bu hususların icrası için 14 bin Osmanlı altınına ihtiyaç vardı; fakat devletin o zaman buna sarf edeceği ne yeterli kaynağı ne de gücü mevcuttu. Dolayısıyla işletmeciliğin, özellikle bölge halkından sermayedarların oluşturacağı bir şirket tarafından ve padişahın kârdan pay almasının daha uygun olacağı fikri benimsenmişti.

Bu maksatla Abdülhamid Han, emperyalistlerin petrol platformları üzerindeki emellerini sonuçsuz bırakıp, devletin başına yeni sıkıntılar açmaması ve petrol imtiyazının onların tekeline geçmemesi için birtakım katı tedbirler alma yoluna gidecekti.

Bu doğrultuda; birisi 1888'de, diğeri de 1898'de olmak üzere iki özel fermanla, Musul ve Bağdat Vilayetlerindeki petrolleri "Emlâk-ı Şahane" (padişah mülkü) ilan ederek "hazine-i hassa'ya (özel-padişah hazinesi) bağlamıştı.

Yukarıdaki karar, İngiltere ve Almanya'yı büyük bir hayal kırıklığına uğratmış; Musul'daki petrol sahasından imtiyaz koparabilmek için yaptıkları onca yatırımın da, şimdilik boşa gitmesine sebep olmuştu.

Bundan sonra, hiçbir batılı güç padişahın söz konusu irade-i seniyesi dışında hareket edemeyecek ve izinsiz petrol sondajlama soluna gidemeyecekti. Çünkü işletme hakkı tamamen Osmanlı Devleti'nin hukukî ipoteği altına alınmıştı. Daha sonraları, anlaşmadaki şartlara uyulmadığı gerekçesiyle yeri geldiğinde ayrıcalıkları feshetmesini de bilecekti.[300]

İttihatçıların Abdülhamid'in Politikasından Taviz Vermeleri

Sultan Abdülhamid'in, petrol sahalarının yabancıların eline geçmesini önlemek ve sömürgeci politikalarına mâni olmak için çıkardığı bu iki ferman, İttihatçıların iktidara gelmesiyle, maalesef geçerliliğini kaybetmişti. Zira Musul ve Kerkük üzerindeki padişahın özel mal varlığı, 1908'de Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne (Tarım Bakanlığı) devredilecekti.

İttihatçıların bu kararını, büyük bir fırsat olarak gören Alman ve İngiliz petrol şirketleri hemen harekete geçerek, Osmanlı Devleti üzerindeki tazyiklerini artırma yoluna gitmişlerdi. Bu şiddetli baskı, Irak petrolleriyle alakalı son derece cazip yeni birtakım pet-

[300] Öke, a.g.e., s. 12 Mısıroğlu a.g.e., s. 60: Göksu, a.g.e., s. 94; Arzu Terzi. "Osmanlı Her Şeyin Farkındaydı Amma...", Tarih ve Düşünce dergisi, Nisan 2(10:1, Sa-
yı:38, s. 28-27.

rol imtiyazları ele geçirmeleriyle ilk semerelerini gösterecek ve buraları artık istedikleri gibi yağmalama imkânına kavuşacaklardı. Petrol bölgelerinin, kendilerine kolayca intikalini sağlayan bu inanılmaz tavizlerin ardından, Alman ve İngiliz petrol şirketleri arasındaki kıyasıya rekabet, Musul ve Kerkük hattında yeniden alevlenmişti.

Böylelikle Osmanlı Devleti, tasarrufundaki petrol işletme hakkına kendi iradesiyle son vermiş oluyordu. İttihatçılar, gafletleri ve tutarsız politikaları sayesinde bu bölgelerin elimizden çıkmasına adeta göz yumup önünü açmışlardı. Son tahlilde, İngilizler ve müttefikleri, petrol menfaatleri uğruna, İttihatçıları da âlet ederek Abdülhamid'i tahttan indirtmekten ve Osmanlı'nın sonunu hazırlamaktan çekinmeyeceklerdi.[301]

Abdülhamid'in Tapularıyla Geri Alınabilir miydi?

Kadir Mısıroğlu gibi bazı tarihçiler ve uzmanlar bütün olumsuzluklara rağmen; Musul ve Kerkük'ü siyasi bakımdan kaybetmemize rağmen, Abdülhamid'in çıkardığı 1888 ve 1898'deki İrâde-i Seniyye'den doğan Osmanlı Hanedanının şahsi mülkiyet hakkına dayanarak, milletlerarası alanda verilecek diplomatik ve hukukî mücadele sonucunda Türkiye'nin en azından petrollerinden istifadesinin imkân dâhilinde olduğunu savunmuşlardır.

Ne yazık ki, hilafetin kaldırılmasını müteakip Osmanlı hanedanının vatandaşlıktan ihraçları ve vatandan sürgün edilmesi sonucunda bu haktan istifade imkânının ortadan kalktığı ve Türkiye için hayatî ehemmiyete sahip Musul petrollerine yönelik son fırsatın kaçırıldığı gerçeği de ilaveten bu iddianın sahiplerince dile getirilmiştir. Çünkü 3 Mart 1924'te çıkan 431 sayılı kanunun 8 ve devamındaki maddeler, sultanlar adına kayıtlı gayrimenkulleri hazineye devretmişti. Buna göre yalnızca ülke içindekiler değil, dışarıdaki gayrimenkuller de elden çıkmıştı.

Konuyu, Osmanoğulları daha önce Lozan'da gündeme getirmişlerdi. Ancak İngiltere'nin petrollere sahip olmak için uydurduğu "sahte ferman" engeliyle karşılaşmışlardı. İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği tercümanı Sir Andrew Raine tarafından hazırlanan fermanda, Abdülhamid'in tahtını devrederken şahsî tapusunu "fakir kalmasın" diye Osmanlı Devleti'ne hibe ettiği öne sürülmüştür. Bunu delil olarak öne süren İngilizler (Osmanoğullarının haklarını gasp etmişlerdi. (1. Körfez Savaşı esnasında konuyu Özal'ın emriyle araştıran Mim Kemal Öke, böyle bir sahte fermanın hazırlandığını doğrulamıştır.)

Fakat 1930 yılında, II. Abdülhamid adına ellerinde 300 milyon altın değerinde 50 bin tapu senedi bulunduran vârisler, İsviçre Federal Mahkemesinde açtıkları davayı kazanacak ve sultanın Türkiye dışındaki emlâkine mirasçı kılınacaklardı. Lâkin aynı yıl, Fransız-Türk, İtalyan-Türk ve İngiliz-Türk Karma Hakem Mahkemeleri üç ayrı kararla takipsizlik kararı verecekti.

Bu arada Kanadalı bir zengin davayı üzerine almış ve İngiliz hakanlardan Sir Stafford Crips, Haydarabad Nizamı hukuk müşaviri Sir Valter Monckton ve Lahey Adalet Divanı Başkanı Achille Mestre gibi dünyaca ünlü hukukçular kanalıyla mücadeleyi devam ettirmişti.

[301] **Karadag, a.g.e., s. 86-96; Mısıroğlu, a.g.e., s. 23-24.**

Hukukçular, Osmanlı padişahlarıyla aynı kaderi paylaşan, ancak emlâkini almayı başaran Hollanda'da sürgündeki Alman İmparatoru II. Wilhelm'i emsal göstermişlerdi. Ama söz konusu Osmanlı sultanları ve hele de II. Abdülhamid olunca hukuk değişiyordu ve başta Irak ve Yunanistan olmak üzere birçok Avrupa Devleti, Abdülhamid emlâki üzerine ülkelerinde dava açılmasını yasaklama yoluna gideceklerdi. Bahis konusu uluslararası davalar 1940'ların ortalarına dek sürmüş, fakat bir sonuç alınamamıştır.

Osmanlı Hanedanı'na mensup vârisler, 1974 yılından beridir dedelerinden kalma "kaybolmuş" hak ve miraslarını tescil ettirmek için Türkiye içinde ve dışında yoğun bir hukukî mücadele sergilemektedirler. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve Saddam rejiminin yıkılması sonucunda gayrimenkullerini geri almak için Irak geçici hükümetine başvuran 15 bin Türkmen'in arasında II. Abdülhamid'in torunları da yer almıştır.

Gerekli belgeleri toplayan Osmanoğulları, Musul ve Kerkük'teki petrol ve toprak haklarını elde etmek için ABD'nin ofislerine avukatları aracılığıyla başvurmuştur. Hukukçular, Osmaoğul-
larının haklarına kavuşabilecekleri yönünde birleşmektedir, 1985'te Osmanlı mirasının bulunduğu birçok ülke ile birlikte Irak'la da emlak antlaşması imzalandığını vurgulayan Hukukçu
Habib Hürmüzlü, uygulanmasa da antlaşmanın geçerliliğini koruduğu görüşünü öne sürmektedir.[302]

[302] Karadağ, a.g.e., s. 108; Mısıroğlu, a.g.e., s. 209, 24; Çolak, **Bitmeyen Hesaplaşma Hilal ile Haçın Bin Yıllık Mücadelesi**, İstanbul , 2008, s. 285-288; Zaman Gazetesi, 18 Şubat 2004, s, 2; Haşim Söylemez, "**Hanedan'ın Emlak Zaferi**", Aksiyon dergisi, 19 Ocak 2004, Sayı: 476

12

DEMİRYOLU

Kürt, Petrol ve Pan-İslâmizm Politikalarında Hicaz-Bağdat Demiryolunun Etkisi

Sultan Abdülhamid, Doğu Anadolu'da uygulamaya koyduğu "Kürt politikasının" bir parçası olarak, bu bölgelerle devlet merkezi arasındaki ulaşımı daha işlek hale getirebilmek için demiryolu hattı projesine büyük önem vermişti. Bilhassa da, bölgedeki isyanları kolaylıkla bastırmak ve asker sevkiyatını daha çabuk ve rahat yapmak amacıyla demiryolu yapımına ciddiyetle eğilmişti.

Kürtlerin yaşadığı toprakları boydan boya geçecek olan "Bağdat-Hicaz demiryolu" tasarısı; Mezopotamya'nın verimli toprakları ve yeraltı kaynaklarında gözü olan, başta İngiltere ve Almanya olmak üzere diğer Batılı Devletlerin yapım hakkını elde etmek için aralarında büyük bir rekabetin kızışmasına sebebiyet verecekti.

Güzergâh olarak dünyanın en önemli ve en verimli bölgelerinden geçen demiryolu, Orta Asya, İran, Hindistan ile Mısır'ın kavşak noktasındaydı. Demiryolunun, Basra Körfezi ve Hindistan Bölgesine karayoluyla kolay ulaşım imkânı sunmasıyla Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Akdeniz'deki sömürge idaresinin merkezi durumundaki Mısır'a ulaşarak, yalnızca Süveyş Kanalı'ndaki hâkimiyetini ve Hindistan ve Uzak Doğu ile olan bağlantısını kes**mekle** kalmayacak; Ortadoğu ve Afrika'daki sömürgelerini kaybet**mekle de** karşı karşıya bırakacaktı.

Abdülhamid, yukarıda genişçe yer verdiğimiz Ortadoğu petrolleriyle ilgili geliştirdiği politikasını, Avrupa Devletleriyle ilişkilerinin yanı sıra; demiryolu tasarılarının da en mühim sacayağı haline getirmişti.

Sultan Abdülhamid, Adana-Mersin demiryolu hattının yapım ve işletme imtiyazını daha önce İngilizlere vermesine karşılık; onların Jön Türklere yardım ederek, Osmanlı aleyhinde birtakım siyasî oyunlara girişip haince emeller beslemeleri ve nihayet demiryolu tasarısına ilişkin sinsice teşebbüslerde bulunmaları sultanı huzursuz etmiş ve Bağdat demiryolu hattının inşa ve işletme hakkını 1890'da, İngilizlere değil Almanlara, Alman Deutsche Orient Bank-Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na vermeyi tercih etmişti.

Bundaki maksatlardan biri de, İngiliz-Alman rekabetini körükleyerek, İngiltere'yi, Osmanlı aleyhindeki politikalarında geri adım atmaya zorlamaktı.[303]

Bu suretle, Almanların Osmanlı'ya olan siyasî ilgisiyle devletinin menfaatlerini mükemmel bir şekilde birleştirecek ve Mısır-Suriye-Irak-Hindistan hattındaki İngiliz emellerinin karşısına onları dikmeyi deneyecekti.

[303] **Murat Özyüksel, Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolu, İstanbul, 1988, s, 145; Kemal Mazhar Ahmet, Birinci Dünya Savatı Yıllarında Kürdistan, Çev: M. Düzgün, Ankara, 1992, s. 19,**

Demiryolu hattının yapımını hızlandırmak ve kısa sürede hizmete açabilmek düşüncesiyle Abdülhamid, Alman şirketine devlet güvencesi dâhil ekstradan pek çok imtiyaz tanımıştı. Her 1 kilometre demiryolunun yapımına, belirli bir miktar kilometre garantisi vererek devletin malî imkânlarını sonuna değin seferber etmişti.

Demiryolunun yapımı için finansman temin etmek gibi hakların yanında; Deutsche Bank adına hareket eden Anadolu Demiryolu Şirketi ile 1904'te yapılan anlaşma gereğince; demiryolunun geçtiği hat boyunca arkeolojik kazılar yapabilme imkânı ile iki yanında 30 kilometre genişliğe kadar varan şerit içerisinde petrol ve yeraltı zenginliklerini arama, çıkarma ve işletme hakkı da bedelsiz bir şekilde verilmişti.

Devlet bu imtiyazları veriyordu; çünkü geri kalmış bir bölgede demiryolunun ilk amacı içinden geçtiği topraklan kalkındırmak olmalıydı. Bu süre zarfında, gelirlerin işletme masraflarını karşı

layabilmesine imkân yoktu. Dolayısıyla, özel sermaye tek başına böyle bir riskin altına girmeye yanaşmazdı.

Ayrıca, Bağdat demiryolunun geçeceği iller, ülkenin nüfus bakımından en az, iktisadi açıdan en geri kalmış bölgeleriydi. Böyle bir demiryolunun yapımının kârlı olabileceğini garanti eden, bir trafik de mevcut değildi.

Diğer yandan, Alman Teknik Komisyonu 1899 yılında, işletme gelirlerinin trenlerin masraflarını yıllar boyu karşılayamayacağını da belirtmişti. Bu yüzden devlet garantisi tanımak kaçınılmazdı.

Berlin-Bağdat demiryolu güzergahı

Bununla birlikte, Sultan Abdülhamid petrol bölgelerini "hazine-i hassa'ya bağlamak yöntemiyle bir tür hukukî ipotek altına zaten almıştı. Daha sonraları, anlaşmadaki şartlara uyulmadığı gerekçesiyle yeri geldiğinde ayrıcalıkları feshetmesini de bilecekti.[304]

Mesela, bu münasebetle huzura gelen Alman Elçisi, tehditkâr bir üslup takınarak sultana şu küstah sözleri sarfetmekten geri çekinmemişti: "Almanya İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ile akdettiği bütün anlaşmaları harfiyen tatbik etmek için ileri sürdüğü

[304] Earle, a.g.e., S. 14-15, 18, 28, 90-94; Rathmann, a.g.e., s. 151, 155-156; Önyüksel, a.g.e,, s. 253; Mosley, a.g.e., s. 48; Çavdar, a.g.e., s, 119-120,130-131.

talepleri vardır. Bu taleplerden birisi Musul petrol sahası içinde imtiyaz almaktır."

Sultan Abdülhamid ise Alman elçisine cevaben, yalnızca 1888 ve 1898 tarihli İrade-i Seniyye'yi hatırlatmakla yetinmişti.[305]

Yine bu demiryolu hattı vasıtasıyla, Pan-İslâmizm (İslâm Birliği) politikasını da tatbik sahasına koyma fırsatını yakalayan Sultan Abdülhamid,

bununla Hindistan'daki 60 milyon Müslüman'ı etkilemekle kalmayacak; Afganistan ve İran'ı da, Hilâfet Müessesesi'nin tesiri altında tutabilecekti. Dolayısıyla, bu bölgelerin hâkimi olan İngiltere'nin güvenliği direkt bir biçimde tehdit edilmiş olacaktı.[306]

Abdülhamid Han, Hz. Peygamber ve kutsal beldesine olan engin hürmet ve muhabbetinin bir ifadesi olarak Hicaz bölgesiyle münasebetleri kuvvetlendirmek ve mukaddes topraklarla aradaki mesafeyi kaldırmak niyetiyle, bu projenin gerçekleşmesi için sadece kendi cebinden 50 bin lira harcamıştı.[307]

Demiryolunun yapımı, Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. Yıldönümünde 1 Eylül 1900'da başlamış, 8 yıl aradan sonra 1908'de, yine tahta çıkışının 33. Yıldönümünde, Medine istasyonunun açılmasıyla, toplam 4 milyon liralık bir harcama karşılığında 1.464 km. olarak tamamlanmıştır. Abdülhamid, rayların üzerine şu ibareyi yazdırmıştı: "Bu, insanlara hizmetimdir."[308]

Netice itibarıyla, Bağdat demiryolu hattı, Osmanlı-Alman ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin sınırlarını aşarak, milletler arası bir mesele olarak karşımıza çıkmıştı. O kadar ki, "hasta adam" Osmanlı'dan beklenmeyecek kadar dev bir projeydi bu ve Avrupa'da "Hasta adam diriliyor mu?" endişelerinin canlanmasına yol açmıştı.

Bu demiryolu hattı, Osmanlı Devleti ile İslâm âlemi arasındaki siyasî-dinî bağları güçlendirip "İslâm Birliği" idealinin en önemli araçlarından birisi konumuna yükselerek olumlu bir işlev görürken; I. Dünya Harbi'nin patlak vermesine zemin hazırlayan en etkili faktörlerden birisi olarak tarih sayfalarında olumsuz bir yer de edinecekti.

[305] M. Tanju Akad, **Emperyalizmin Petrol Politikası ve Türkiye,** Ankara, 1975, s. 42; Karadağ, **a.g.e.,** s. 68; Sami Öngör, **Ortadoğu,** Ankara, 1965, s. 102.
[306] Earle, **a.g.e.,** s. 14-28, 90-94; Rathmann, **a.g.e.,** s. 151-156.
[307] Uğur, "Osmanlılarda Kâ'be Sevgisi", s. 42-43; Uğur, "Milletimizin Ehl-i Beyt Sevgisi", s. 62-63.
[308] Kolonlu, Abdülhamid Gerçeği, s 220 221; Kolonlu, a.g.m., s 30 36

III. Bölüm:

Hayatındaki Mühim Simalar

1

MİTHAT PAŞA

Mithat Paşa İle Meşrutiyet Pazarlığı Yaptı mı?

Mithat Paşa[309], Sultan Abdülhamid'in saltanat hayatında en fazla yer edinen ve iz bırakan siyasî şahsiyetlerden biridir. Jön Türk hareketinin başını çekenlerdendir ve İngiliz yanlısı bir mason olarak bilinir. Diğer Jön Türklerle birlikte Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve katledilmesinde, Sultan V. Murad'ın tahta çıkarılmasında büyük rol oynamıştır.

Abdülhamid tahta çıkmadan evvel Mithat Paşa devlet üzerinde oldukça güçlü ve etkin bir konuma sahipti. Abdülhamid başa geçmeden önce, arkadaşlarıyla beraber padişahla bir ön görüşme yapmışlar, direk olmasa da dolaylı biçimde, Meşrutiyet'i ilan edip etmeyeceğini öğrenmek istemişler veya ilan edilmesi yönündeki isteklerini ima yoluyla bildirmişlerdi.

Sultan Abdülhamid hatıratında, Meşrutiyet'in ilan edilmesi yönünde

[309] Asıl adı Ahmet Şefik olan Mithat Paşa, 1822 İstanbul doğumludur. Babası Rusçuk'lu Kadı Hacı Eşref Efendidir. Mithat Paşa, 10 yaşında hafız olmuş ve medreseye devam ederek bazı hocalardan Arapça, Farsça ve dini dersler almıştır. 1872 yılında Sultan Abdülaziz Döneminde sadrazamlığa gelmeden önce Niş, Tuna, Bağdat, Edirne, Selanik ve Suriye vilayetlerinde valilik yapmış ve yöneticiliği ve bayındırlık hizmetleriyle başarılı bir grafik çizmiştir. Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığının temellerini atmıştır. "Camiden evvel mektep" parolasıyla hareket ederek eğitime önem vermiş ve özellikle sanayi mektepleri açtırmıştır. Abdülhamid, hatıratında, hakkında "Çalışkan, namuslu bir valiydi; değerini inkâr edemem. Fakat politikadan anlamazdı, büyük noksanları vardı." demiştir. Bkz. Bozdağ, **a.g.e.,** s. 21. Bir ara altı ay kadar Adliye Nazırlığı (Bakanlığı) da yapmıştır. Onu ikinci kez sadrazamlığa 20 Aralık 1876'da getiren Sultan Abdülhamid olmuştur. Mithat Paşa'nın, Taif zindanlarında esrarengiz bir biçimde ölümüyle sonuçlanan serüven dolu hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, **Mithat Paşa'nın Sonu,** Ankara, 1970, Ayyıldız Mat., s. 9-72; Uzunçarşılı, **Midhat Paşa** ve **Taif Mahkumları,** Ankara, 1985, Türk Tarih Kur. Yay., s. 7-114.

kendisine Jön Türklerin baskıda bulunduklarını ya da tahta çıkmasını desteklemelerine karşılık bunu şart koştuklarını reddetmiştir. Zira kendisinin Meşrutiyet'e taraftar olduğunu (hatta onlardan daha fazla) ve tahta çıkmasıyla birlikte zaten ilan edeceğini; Jön Türklerden ayrıldıkları temel noktanın, bunun ilan vakti, uygulaması ve nitelikleri hakkında olduğunu zikretmiştir:

"Mithat Paşa, biraderimin (V. Murad) Kanun-i Esasiye mütemayil (eğilimli) bulunduğunu, bu yolda bazı hazırlıkların olduğunu söyleyerek, benim bu konudaki fikirlerimi öğrenmeye teşebbüs etmiştir. Ben de, Kanun-i Esasi'nin ilânından yana olduğumu kendilerine söyledim. Gerçekten o yıllarda böyle düşünmekteydim. (...) Gerisi yalandır. Ben, nasıl bir padişah olmalıyım ki, vezirime senet imzalayayım? Vezirim, nasıl bir mecnun olmalı ki, padişahına şart koşabilsin! Bunlar, düşüncesi kıt kimselerin sonradan yakıştırdıkları şeylerdir. Mithat Paşa, haris (hırslı) ve atılgan bir vezirdi ama deli değildi."[310]

"Ben daima meşrutiyet taraftan idim. Hatta padişahlığımın ilk

[310] Bozdağ, a.g.e., s. 51.

zamanlarında o zamanki vükelaya (vekillere) bunu kabul ettirmek için ısrar etmiştim. Sonradan bunu kaldırmamız milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi. Maazallah (Allah korusun) devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı. Beni meşrutiyet taraftarı olmamakla itham edenler emin olsunlar ki yanıldıklarını anlayacaklardır. II. Meşrutiyeti kendi arzumla verdim. Eğer mâni olmak isteseydim, yapacak şeyi de pek âlâ bilirdim. Esasen Meşrutiyet'in ilânından önce bütün devletlerin kanun-i esasilerini tercüme ettiriyor, bize en uygun olanını intihap etmek (seçmek), bu suretle devleti dağılmaktan kurtaracak bir kanun-i esasiye malik olmak (sahip olmak), Meşrutiyet'i bu suretle ilân etmek istiyordum.[311]

Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet'e o kadar gönülden taraftardı ki, -en azılı muhaliflerinden olan Hüseyin Cahit'in naklettiğine

[311] Osmanoğlu. **a.g.e,** s 173.

göre- Meşrutiyet'in ilân edilmesi üzerine Meclis'te kopan coşkun alkış tufanı karşısında gözyaşlarını tutamamış ve elleriyle gözünden akan yaşları silmişti. Hatta İttihatçıların önde gelenlerinden Ahmet Rıza Bey'e hissiyatını şu sözlerle aktarmıştı: "Ömrümde bu kadar mesut olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum."[312]

Daha da ilginci, Mithat Paşa dahi, sürgündeyken 19 Ağustos 1877'de *Journal des Debats* gazetesine gönderdiği mektupta şunu itiraf etmekten kendini alamamıştı: "Halkına hürriyeti veren padişah!"[313]

Mithat Paşa 93 Harbi'ni Neden İstedi?

Mithat Paşa'nın gücünün farkında olan Abdülhamid Han, devlette dizginleri eline geçireceği ana kadar onun suyunda gitmeyi yeğlemiş ve kontrolü altında tutabilmek maksadıyla kerhen (gönülsüzce) 20 Aralık 1876'da sadrazam ilân etmek -ilki, 1872 yılında Sultan Abdülaziz döneminde- durumunda kalmıştı. Hatıralarında bu konuya şöyle parmak basmıştır:

"Tahta çıktığım zaman, kamuoyunun kendisine eğilimi ve güveni olması, durumunda olağanüstü tehlike ve nezaket taşıması nedeniyle hemen kendisini sadrazamlığa getirdim... İlk günden başlayarak bana âmir, bir vasi (gözetici) kesildi.

Üstelik tutumu da meşrutiyetten çok despotluğa yakındı. Mithat Paşa'yı iyi tanıyanlar, reyinde ve tutumunda ne kadar müstebit olduğunu saklamazlar... Bir gerçektir ki, Mithat Paşa'dan her zaman çekindim...

"Mithat" adının ebced hesabıyla **"deva-i** devlet" olduğunu keşif ve ilan etmiş olan hasta bir halka, yine **onun** hazırladığı devayı vermek zorunluydu. Başka türlü **susturamazdım."**[314]

Kanun-i Esasi'nin (Osmanlı'da batı tarzında hazırlanan ilk anayasa) ilân edilmesinde de en büyük rol yine Mithat Paşa'ya düşmüştür. Ancak, hiçbir devletin anayasasını ciddi manada incelemeden ve köklü bir bilgi ve birikime sahip olmadan; özellikle Osmanlı devlet adamlarından ziyade "İngilizlerle istişare ederek" anayasayı hazırlamıştı.[315]

Mithat Paşa'nın anayasayı hazırlarken kimlerden etkilendiğine ve kimler tarafından yönlendirildiğine Abdülhamid şöyle dikkat çekmiştir:

"Mithat Paşa, Kanun-i Esasi'nin mutlaka ilan edilmesini teklif ettiği zaman, hiçbir devletin Kanun-i Esasi'ni incelememiş ve bu konuda temelli bir

bilgi edinmemişti. Akıl hocası, Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde önemli bir hukukçu değildi. Hele memleketi, hiç tanımazdı."[316]

Osmanlı için büyük felaketlere kapı aralayan ve yıkılış sürecini hızlandıran 93 Harbi'ne (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) devleti dahil eden de Mithat Paşa -yanı sıra Redif ve Mahmud Celalettin Paşalar- idi. Abdülhamid, bu harbe girmeyi kesinlikle istememiştir; zaten genel anlamda savaş aleyhtarıydı ve kendi isteğiyle sadece 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı'na girmiş ve onu da kazanmıştı.

Abdülhamid Han, Osmanlı Devleti'nin o zaman içinde bulunduğu ağır şartlar noktasında, büyük bir savaşa tahammül edemeyeceği, toparlanıp kendine gelebilmesi için daha ziyade barışa ihtiyacı olduğunu daima düşünmüş ve savunmuştu.

Hatıratında bunu şöyle açıklar ve harbe girilmesinde parmağı olmadığını kesin bir dille reddeder:

"Rusya muharebesini Mithat Paşa hazırlamış... Ben harbin millet için bir âfet olduğunu, tahta çıktığım günden indiğim güne kadar, dikkatimden hiçbir zaman uzak tutmadım... Zaferle sona erenleri bile milleti bitirir, yorar."[317]

"93 (1877-1878) Muharebesi, içimde kırkyıl durmadan kanamış bir yaradır. Önlemek için çok uğraştım, muvaffak olamadım. Sonra kazanmak için didindim, gece uykularımdan, gündüz huzurumdan oldum, kazanamadım... Bu savaşın içine zorla itilmiş bir padişahın nasıl çırpındığını, tarih şaşırmadan yazacaktır. Bu sebeple müsterihim (rahatım)...

Mithat Paşa ve taraftarları -çok yanlış olarak- İngilizlere güvenip o kadar ileri gitmişler, öyle bir savaş tohumu serpmişlerdi ki, buna karşı durmak, neredeyse vatan hainliği haline gelmişti. Sa-

[316] Bozdağ, a.g.e., s. 24. [317]
A.g.e., s. 25-26.

vaşı önleyemeyeceğimi anladıktan sonra, savaşa hazırlanmaya başladım."[318]

Ki savaş patlak verdiğinde İngiltere Başbakanı Gladstone'un, Avam Kamarası'nda yaptığı şu konuşma, Abdülhamid'i endişelerinde tamamen haklı çıkarmıştı:

"Bu harp, Balkanlarda Türkiye'nin ölüm habercisi, Hıristiyanların kurtuluşu için bir nimet olacaktır."[319]

Pekiyi Mithat Paşa, devleti körü körüne neden harbe sürükledi, amacı neydi?

Savaşı kazanacağına kesin gözüyle bakan Mithat Paşa, itibar ve nüfuzunu artırarak bu sayede, Abdülhamid'in güç ve yetkilerini mümkün olduğunca kendi üzerine alıp, devlette tek adam olmayı düşlüyordu.

Önce hanedanın varisliğini ele geçireceği, sonra da cumhuriyeti ilan

Abdülhamid'in kurdurduğu Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları

Sultan Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 93-94. Burada, Cevdet Paşa'nın şu değerlendirmesi oldukça enteresandır: "Mithat Paşa tüfeği doldurdu. Mahmud Celâlettin Paşa üst tetiğe çıkardı. Redif Paşa ateş etti. Bu üç kişi devletin başını bu felakete uğrattı." Bkz. Hocaoğlu, **a.g.e.,** s. 23.

Lord Eversley, **The Turkish Empire ıts Growth and Decay, T.** Fisher, Unwin Ltd., London, 1918, s. 326; nak. Kocabaş, **Çarpıtılan Tarihimiz,** s. 33.

[320] Koloğlu, **a.g.e.,** s. 127.

edip, cumhur reisi olarak yönetime el koyacağı bile söyleniyordu.[320]

Mithat Paşa'nın Tehlikeli Heves ve İhtirasları

Mithat Paşa'nın hangi ihtiras ve emeller peşinde koştuğu hakkında Fransa'nın İstanbul elçisi Paris'e çektiği 6 Şubat 1877 tarihli telgrafta şöyle deşifre etmişti:

"...Elde ettiğim bilgilere dayanarak söyleyebilirim ki sultan, Mithat Paşa'nın siyasi iktidarını eline geçirip, kendisini pasif bir halife halinde, siyasi işlere karışmayıp, sadece dinî meselelerle meşgul bir hale getirmek ve devletin tek hâkimi bir diktatör olmak için bazı entrikalar çevirmek üzere olduğunu, gizli polisi vasıtasıyla öğrenince, onu sadrazamlıktan azledip yurt dışına sürdü."[321]

Yukarıdaki haberi teyiden Abdülhamid, Mithat Paşa'nın tehlikeli niyet ve heveslerinin farkına nasıl vardığıyla alakalı şu hayret uyandırıcı bilgileri aktarmaktadır:

"Mithat Paşa'nın konağında hemen her akşam Kemal Bey (Namık Kemal), Ziya Bey (Ziya Paşa) ve Rüştü Paşa'larla diğer arkadaşlarının toplanıp içtiklerini ve ileri geri konuşmalar yaptıklarını öğreniyordum.

Bir seferinde Mithat Paşa'nın "Hanedan-ı Osmani'den artık hayır gelmez! Cumhuriyete gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi sizin gibi birkaç kişi anlar. Âlemde bugüne kadar 'Âl-i Osman' denilmiş, bundan sonra da 'Âl-i Mithat' denilse ne olur? Siz ne dersiniz?" dediğini de yine mecliste hazır bulunan bir kimseden (Namık Kemal) öğrendim."[322]

Mithat Paşayı kendisine suikast düzenlemekle itham eden ve "Gizlice benim aleyhimde çalışmaktaydı ve gayesi beni adamlarına öldürtmekti."[323] diyen Sultan Abdülhamid, Mithat Paşayı istifa etmesi için sıkıştırmaya başlayacaktı. Ancak, Mithat Paşa istifaya yanaşmayınca, sultanın şüpheleri iyice kabaracaktı.

Abdülhamid de tedbir olarak şimdilik, Ziya Paşa'yı Suriye valiliğine, Namık Kemal'i de Midilli valiliğine tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırma yoluna gitmişti. Bu olaylardan sonra bütün meşrutiyetçiler sıkı bir şekilde takip edilmeye başlanacak ve sağlam bir hafiye (istihbarat) teşkilatı kurulacaktı.

Ne yazık ki, Mithat Paşa'nın arzusuyla girdiğimiz 93 Harbi, Abdülhamid'in bütün çabalarına rağmen Osmanlı Devleti açısından büyük

[321] Fransız Hariciye Arşivi, N. s. Turquie, 1877, no: 408, s. 277; nak. Sırma, a.g.e., s. 12.

[322] Bozdağ, a.g.e., s. 42.

[323] Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 96.

bir felaketle sonuçlanmıştı. Abdülhamid'e göre, "Emrindeki askerin miktarını bile bilmeyen bir sadrazamla zafere değil, ancak yenilgiye gidilebilirdi." Öyle ki, Ruslar İstanbul Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdi.

Sürgün Yılları ve Abdülhamid'le Ayrılan Yollar

Olan bitenin tek sorumlusu, ortaya çıkan ağır bilançonun yegâne mesulü Mithat Paşa'dan başkası değildi. Bu yüzden, Abdülhamid Han, onu **5** Şubat **1877**'de, anayasanın 113. Maddesinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak sadrazamlıktan azletmekten ve Avrupa'ya sürmekten çekinmeyecekti.

Fransa'nın yarı resmi gazetelerinden *La Turquie* bile, Mithat Paşayı görevinden uzaklaştırmada Sultan Abdülhamid'i son derece haklı bulmuştu:

"Sultana gereken saygıyı göstermedi, onun görev ve gücünü sınırlamak istedi; Mithat'ın değişmesi gecikseydi halk için felaket olurdu, varlığı ülkenin çıkarlarına zarar getirirdi."[324]

Abdülhamid, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan neden ve nasıl azlettiğini ve onun işlediği suçları, hatıratında şöyle sıralamıştır:

"Mithat Paşa, bir yandan saray buhranı meydana getirmek, bir yandan ülkeyi savaşa sürüklemek felaketi içinde bulunması yetmiyormuş gibi, bir yandan da Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu vilayetlere azınlıktan valiler tayin etmek, ordunun temeli olan harbiye mektebine Rum talebe almak gibi akıl almaz işlere koyulmuştu. Bunlar o gibi işlerdi ki, maazallah devleti temelinden yıkabilirdi. Ben bu kararnameleri imzalamadım...

Bütün işlerimi bıraksam da Mithat Paşa'nın yanlışlarını düzeltmeye çalışsam, bunu başaramayacağımı iyice anladım. Osmanlı mülkü temelinden sallanıyordu. Bütün bunların üstüne de sadrazamın, ister masonluğundan gelsin, ister daha hususî sebeplerden gelsin, körü körüne İngilizlere bel bağladığını görüyordum.

Artık duramazdım; Kanun-i Esasi'nin bana verdiği hakka dayanarak kendisini sadrazamlıktan uzaklaştırdım ve sınır dışı ettirdim. Brendiziye gitti. Gitti ama saraydan ayrılırken: "Bu millete Allah rahmet eylesin!" demek hodkâmlığını (bencilliğini) da gösterdikten sonra...

Mithat Paşa, sadaretinde (başbakanlığında) milletin kendisini sevdiğine o kadar inanmıştı ki, azlettiğim anda büyük bir ihtilâl çıkarak benim hâl've belki de idam edileceğimi bile saklamaya gerek görmedi. Hâlbuki ben onu Avrupa'ya uzaklaştırdığım zaman, hiç kimse ağzını açmadığı gibi, birçok vezirler ve devlet adamları beni kutlamışlar, şairler bana övgüler, ona yergiler yazarak, gazetelerde, kitaplarda bunları yayınlamışlardı."[325]

Koloğlu, a.g.e., s. 262,

Tarihçi Enver Ziya Karal'ın da dediği, Mithat Paşa gibi aklının dikine giden adamlarla çalışan bir padişahın çileden çıkmaması için çelik gibi bir iradeye sahip olması gerekiyordu:

"Hüseyin Avni, Mithat, Mehmet Rüştü, Şeyhülislâm Hayrullah akıllı adamlardı; fakat bu akıllı adamların herbiri kendi aklının istikametine o

kadar inanıyordu ki, bunlarla çalışacak padişahın zıvanadan çıkmaması için çelik gibi bir iradeye sahip olması lâzımdı."[326]

Yıldız'da Mahkûmiyet ve Taif'te Acı Son

Aradan geçen kısa bir zamandan sonra Abdülhamid tarafından affedilen Mithat Paşa, önce Suriye Valiliğine (1878-1880), daha sonrada İzmir Valiliğine (1881) atanmıştır. Fakat bu defa da, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve katledilmesiyle ilgili açılan soruşturmada suçlu bulunup hakkında tutuklama kararı çıkması üzerine 17 Mayıs 1881'de Fransa'nın İzmir Konsolosluğuna sığınmıştır.

Burada, bütün Avrupalı Devletlerden sığınma talebinde bulunmasıyla, kendi meselesine milletler arası bir mahiyet kazandırmıştır. Umduğu desteği bulamayınca, 18 Mayıs 1881'de Osmanlı makamlarına teslim olmuş ve 27-28 Haziran'da da Yıldız Mahkemesinde yargılanarak suçu sabit hale gelmiş ve mahkemece idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak cezası, Sultan Abdülhamid tarafından hafifletilerek müebbet hapse çevrilecek ve Taife sürgün edilecektir. Ve burada, 1884'te faili meçhul bir cinayete kurban giderek macera dolu hayatını noktalayacaktır.[327]

Abdülhamid, hatıralarında bu son durumla alakalı tafsilatı şöyle anlatmıştır:

[325] Bozdağ, **a.g.e.,** [illegible] [326] Kologlu, **a.g.e.,** s. 125. [327] Şimşir, **a.g.e.,** s. 15-72

"Mithat Paşa'da, Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor ve her halinden, İngilizlere güvendiği görülüyordu. Büyük bir güvensizliğe kapıldım.

Mithat Paşayı suçlayacak hiçbir delilim yoktu. Fakat amcam Abdülaziz Han'ın İngiliz parmağıyla devrildiği apaçık ortadaydı. Sadrazamım da, bu işi yapanların başında geliyordu...

Ben, hâlâ o inançtaydım ki, aziz amcam intihar etmiş değil, öldürülmüştür. Önce, doktor raporu o kadar lastiklidir ki, dünyanın her yerinde en büyük tıp bilginleri tarafından tartışılabilir. İntihara kalkışan bir kimse, iki kolunun damarlarını birden nasıl kesebilir? Bunu daha o zaman, doktorlar ortaya koymuş, yazarlar[328] kitaplarına geçirmişti...

Eğer amcamın ölümüne karışmış bir kişi olduğunu bilseydim, hiçbir zaman kendisini Avrupa'dan geri çağırmaz ve kendisine yeni vazifeler vermezdim...

İyi niyetle de olsa, devletimin düşmanına sırtını dayamış ve onların sözünden çıkmayan bir insana mülkü teslim etmek cinnet olurdu. Dikkatle hareketlerini takibe başladım.

Hayatımda, hiçbir şey beni bu derece sarsmamıştır. Bir milletin Serasker (Başkomutan) ve Sadrazamlık mevkiine yükselen bir kimsenin, yabancı bir devletten para almış olmasını havsalam kabul etmiyordu."[329]

[328] Mesela tarihçi Ahmed Cevdet Paşa. İ.Ç. [329] **Bozdağ, a.g.e.,** s. 27, 39,45.

NAMIK KEMAL

Namık Kemal'deki "Abdülhamid Çelişkisi"

Abdülhamid ile Namık Kemal'in ilişkisi hem çok ilginç hem de inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Jön Türk hareketinin önde gelenlerinden ve Mithat Paşa'nın yakın arkadaşlarından birisi olmasına rağmen, Abdülhamid ile münasebetlerinde diğerlerinden ayrılmış ve kimi olaylarda farklı bir tavır sergilemiştir.

Tabiatında ve davranışlarında bazı anlaşılmaz çelişkiler, tuhaflıklar barındırsa da Sultan Abdülhamid'in, Jön Türkler içinde yine de en güvendiği ve sempati duyduğu kişilerin başında Namık Kemal geliyordu.

Bunu hatıralarında şöyle belirtmiştir:

"Kemal Bey (Namık Kemal) benim mağdurlarım arasında sayılır. Belki biraz da öyledir. Fakat aslında o, kendi kendisinin mağduru idi! Kendilerine "Yeni Osmanlılar" dedirten birkaç kişi arasında en çok gözümün tuttuğu, Kemal Bey'dir. Fakat çok karışık ve çapraşık bir insandı... Herkesin aşağı yukarı ne yapabilip ne yapamayacağını kestirebilirdiniz de, Kemal Bey'in ne yapabilip ne yapamayacağını bir türlü kestiremezdiniz; çünkü bunu kendisi de bilmezdi!

Mizacında birbirine zıt iki ayrı insan yaşayan nadir kişilerden biri olduğunu söyleyebilirim. Onu yakından tanıyanlar, sarayla iyi geçindiği günlerde "Osmanlı tarihi" yazdığını, arası bozulduğunda "Köpektir zevk alan sayyad-ı bi insafa (insafsız avcıya) hizmetten" diye ejderha kesildiğini çok iyi bilirler.

Çabuk tesir altında kalan -belki de- çok samimi bir insandı. Birkaç saat içinde onu kendiniz gibi düşündürebilirdiniz de, kaç saat veya kaç gün bu düşünceyi taşıyacağını bilemezdiniz."[330]

Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz döneminde gözden düşmüş olan Namık Kemal'i, tahta gelmesiyle birlikte Şura-yı Devlet üyeliğiyle ödüllendirmiş ve onurlandırmıştır. Ayrıca, Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Anayasa Hazırlama Komisyonuna üye tayin etmiştir.

Namık Kemal ise, Sultan Abdülhamid'e ve tabii ki Osmanlı Devleti'ne en büyük iyiliği, Kanun-i Esasi'nin ilanı aşamasında yapmıştır. Anayasayı hazırlayana Mithat Paşa'nın, koyduğu maddelerle Abdülhamid'in elini kolunu nasıl bağlamaya çalıştığı, onu devirmek ve başa kendisinin geçmesini sağlamak için hangi sinsi amaçlar peşinde koştuğu konusunda padişahı

uyaran ve gerekli tedbirlerin böylelikle alınmasına ön ayak olan Namık Kemal olmuştur.

Hadisenin gelişimini isterseniz bizzat Abdülhamid'in ağzından takip edelim:

"Mithat Paşa, temelde Al-i Osman'a karşı, Kemal Bey Al-i Osman'dan yana idi. Hanedana büyük saygısı vardı. Bütün ıslahat düşüncelerini, bu hanedan iradesi içinde gerçekleştirmek istiyordu. Buna karşılık Mithat Paşa, bir fırsatını bulup hanedanı devirmek ve yerine kendisi geçmek fikrindeydi.

Tuhaftır, Mithat Paşa'nın bir akşam "Al-i Osman'ın yerine Al-i Mithat gelse ne lazım gelir?" dediğini, ertesi gün gelip bana haber veren Kemal Bey'dir!

Kanun-i Esasi'nin komisyonda görüşüldüğü günlerde idi; saraya gelmiş ve hemen huzura çıkmak istemiş... Kabul ettim. Pek perişan bir hali vardı. Yüzü sararmış, elleri titriyordu. Gerekli tazimden (saygıdan) sonra:

"Aman hazırlanan Kanun-i Esasiye müdahale ediniz. Yoksa maazallah Devlet-i Osmaniye'nin sonu gelecek. (...) Bu meclis, türlü anasırdan (milletlerden) meydana gelecek. Her şeyin iyisini düşünmek kadar, kötü gelirse tedbirini de ihmal etmemek gerekir. Osmanlı mülkü sizin şahsınızda birleşmektedir. Hakiki sahibi Allah ise, siz de yed-i eminisiniz (koruyucusu). Bir ihtiyaç vukuunda, meclisi toplamak nasıl yed-i şahsınızda (elinizde) ise, müzakereler sona erdiğinde tatil etmek de elbette yed-i şahanelerinde olmak hikmet-i devlettendir." dedi."[331]

İşte Namık Kemal'in bu ikazından sonradır ki, Abdülhamid Han, Mithat Paşa'nın hazırladığı anayasaya, gerektiğinde meclisi kapatma yetkisini padişaha tanıyan maddeyi koyduracak ve anayasanın azınlıklarca kötüye kullanılması ve Osmanlı Meclisi'nin bölücü bir fesat yuvası haline getirilmesini -93 Harbi esnasında-önleyecektir.

Ayrıca Namık Kemal, Abdülhamid'in aleyhindeki zaman zaman depreşen ve çok defa hakaret boyutlarına varan "kızıl sultan, kanlı katil" türündeki iftiralara; onun muhaliflerinden olup, hakkında ağır hicivler kaleme alsa da, yer yer dayanamıyor ve vicdanına yenik düşüyordu: "Sultan Hamid, hun-riz (kan döken) değildi. Bunu musırrâne (ısrarla) tekrar ederim... Sultan Hamid, adam öldürmekten müteneffir (nefret eden), hatta fıtraten merhamete mail (eğilimli) idi."[332]

Görüldüğü üzere, Namık Kemal'in hanedana bağlılığı ve Osmanlı'nın parçalanmadan devamına inancı tamdı ve bu noktada yakın dostu Mithat Paşa'dan kesin hatlarla ayrılıyordu. Fakat neticede Jön Türk hareketinin başını çekenlerden birisi olması ve mizacındaki çelişkiler sebebiyle de, genel anlamda Abdülhamid'in muhaliflerindendi.

Öyle ki, Abdülhamid Han'ı tahttan indirip yerine V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmayı amaçlayan, Ali Suavi'nin elebaşılığını yaptığı "Çırağan Vak'ası"na karışmaktan çekinmemişti. Yanı sıra 93 Harbi esnasında, savaşın kaybedilmesinin faturasını Abdülhamid'e kesen Namık Kemal, bütün gücüyle sultana yüklenmiş ve o günlerin ve kendisinin en ağır hicivlerinden birisini kaleme almıştı:

Rus aldı payitahtı, hâlâ o tahta âşık
Mülkü bitirdin gitti bir saltanat hevâsı (arzusu)
Mahvoldu mülk ü millet, kahroldu şan ü şevket
Hâlâ yerinde kaim (duruyor, oturuyor) o Allah'ın belâsı.

[3S1] A.g.e., s, 48-49.
[3S2] **Bolayır**, .A.G.E. , 403.414
[3S3] Nihad **Sami Banarlı, Resimli** Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1977, s. 890-891; Armağan a.g.e., s, 224-225,

fenalık var: Ahlâkımı bozacak... Meğer devlete hiçbir hizmet etmeden maaş almak ne tatlı bir şeymiş..."[336]

Sultan Abdülhamid'in, Namık Kemal'e olan en son iyiliği, ölümü ve cenazesi esnasında olmuştur. Abdülhamid, Namık Kemal vefat ettiğinde, cenaze masraflarının tamamını üstlenerek bizzat şahsi kesesinden karşılamış ve vatan ve hürriyet şairine yaraşır bir şekilde gayet sanatkârane bir mezar taşı yaptırmıştır.[337]

[336] Nak A.g.e., s. 209-210. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Bolayır, a.g.e., s. 3-432. [337] Nak. Gürlek, a.g.m., s. 43.

3

ENVER PAŞA

İlk Karşılaşma: 1908 İhtilali'nin Başmimarına Nasihatler

Devlet-i Ali Osman'ın, I. Dünya Harbi'nin korkunç alevleri arasında yanıp kül olmasının baş sorumlularından olan Başkumandan Vekili Enver Paşa, beylerbeyi Sarayı'nda ikamet etmekte olan devrik sultan Abdülhamid'i harp yıllarında birkaç defa ziyaret etmiştir.

Bu ziyaretlerinden birinde Enver Paşa, harbin nazik bir safhasında gidişat hakkında Abdülhamid'e danışmış ve tam olarak şu cevabı almıştır:

"Bir gemiyi kaptan yürütür. Fırtına ve tehlikenin ne taraftan geleceğini yine kaptan keşfeder. Gemisini de ona göre idare eder. Dışarıdakiler bunu nasıl anlayabilir?

Bu vaziyette benim ne yürütecek bir fikrim, ne de teklif edilecek bir tedbirim olabilir. Ben tecerrüt etmiş (her şeyden uzaklaşmış) bir adam olduğum için şimdiki hal karşısında bir şey söyleyemezsem de, denizlere hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ne yapabileceğini düşünmek kâfidir."

Abdülhamid, Enver Paşa gittikten sonra da şunları söylemiştir:

"Günün birinde umumî harbin çıkacağına hiç şüphe yoktu. Fakat bizim bu işe atılmamız büyük bir cehalet ve tedbirsizliktir. Selametimiz, tarafsız kalmaktaydı. Bu hale geldikten sonra çaresiz sonuna kadar gidilecektir."

Abdülhamid, son olarak fevkalade kederli ve karamsar bir ruh hali içinde "Allah, devleti bu hale getirenleri kahretsin!" bedduasında bulunmuştur.[338]

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun naklettiği bu bilgileri Sultan Abdülhamid hatıralarında daha ayrıntılı bir şekilde teyit etmiştir. Önce, Enver Paşa hakkındaki ilginç kişilik ve karakter analizlerine kulak verelim:

"…Edepli, saygılı bir askerdi. İçeri girerken kılıcını çıkarmış ve bir hükümdarın huzuruna çıkar gibi davranmıştı. Konuşurken önüne bakıyor ve hafifçe kızarıyordu. Yer gösterdim, edeple oturdu ve konuşma boyu bir defa bile başını kaldırmadı...

Beni büyük bir saygı içinde dinleyen Enver Paşa'yı tetkik ediyordum (inceliyordum). Bu genç Paşa, şimdi benim akrabamdı. Yeğenim Naciye Sultan'la evliydi.

Gençliği, melahat-ı vechiyyesi (yüzünün güzelliği) vakarına (ağır başlılığına) gölge düşürmüyordu. Bütün mahcubiyeti ve sükûnetine rağmen, hadid'ül mizaç (öfkeli) ve muhteris (ihtiraslı) bir insan olduğunu hemen fark ettim.

Tuhaftır, bana Hüseyin Avni Paşayı hatırlattı. Hem de hiçbir haricî müşabeheti (benzerliği) olmadığı halde... Yalnız, Hüseyin Avni Paşa'nın kabalığı, Enver Paşa'da nezakete, zekâsı kurnazlığa tahavvül etmişti (dönüşmüştü).

Bu çeşit insanlar bir yere bağlandılar mı, hele menfaatleri de besleniyorsa sadakatlerine hudut yoktur. Almanların niçin kendisini seçtiklerini ve tuttuklarını kavradım.

Askerlik işlerini anlatırken, söylediklerinden hiçbir şüpheye düşmüyor, büyük bir güven içinde konuşuyordu. Böyleleri belki iyi asker olurlar, fakat pek seyrek orta halli bir kumandan olabilirler...

Koskoca Osmanlı ülkesinin Harbiye Nazırlığının, bu vech-i melahat (güzel yüz) sahibi olmaktan ileri bir meziyeti olmayan askerin eline kalmış olması hazin bir hakikatti! Bence, iyi bir liva (sancak) kumandanı olabilirdi Enver Paşa! İyi bir harbiye nazırının elinde de cidden faydalı işler görebilirdi!"[339]

Osmanoğlu, a.g.e., s. 233.
Bozdağ, a.g.e., s. 160-161

'Bu Felaket Anadolu'ya Mal Olmasın?'

Abdülhamid'in, daha geniş anlamda, kendi devri ile İttihat ve Terakki döneminin bir muhasebesini yaparak, İttihatçıların işledikleri kusur ve kabahatleriyle ilgili Enver Paşa'ya şu nasihatlerde bulunduğu da rivayet edilmiştir:

"Enver Paşa! Sana oğlum diyorum. Evet, çünkü sen de bizim aileye karışmış bulunuyorsun. Hanedanımızın sevgili damadısın, kahraman bir asker, mert bir adamsın.

Oğlum Enver! Otuz üç sene saltanat sürdüm. Padişahlığım müddetince ferdin hürriyetine, şahsiyetine daima taraftar idim. Fakat keyfemâyeşâ bir hürriyeti, gelişi güzel bir serbestiyi de hiçbir zaman hoş görmedim. Müstehcen yazıların ve resimlerin matbuata hâkim olmasına asla müsaade etmedim. Millî ananelerimizin bozulmasına da taraftar olmadım.

Avrupalıların tekniğini daima takdir ederim, fakat Hıristiyanlığı hiçbir zaman Müslümanlığa tercih etmedim... Ve üstün tarafını da görmedim. Başkalarını gelişigüzel taklit etmekten hoşlanmadım. Marifet, bu medeniyeti kendi bünyemize uydurabilmektir.

Padişah olarak bu memleketin tarihinde ilk Meclis-i Mebusan'ı ben açtırdım. Fakat mebusların kâfi derecede olgunlaşmamış olduklarını görünce, aynı meclisi yine ben kapattırdım. Bilir misin ki, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının verdiği ilân-ı harp kararı bize neye mal oldu?

Bu Rus harbi (93 Harbi) ile tekmil (bütün) Balkanları, Rumeli'yi kaybettik. Bu kararı hiç beğenmedim. Fakat önleyemedim. Mithat Paşa bu hususta çok ısrar etmişti. Harbin korkunç netâyicini (sonuçlarını) çabuk gördük. Plevne'nin şanlı müdafaasına, Kars'ın kahramanca savaşına rağmen mağlup olduk. Rus orduları Ayestefanos'a kadar geldiler. Zabıtanı (subayları) İstanbul'a girdi ve bize şerefsiz bir muahede (antlaşma) imza ettirdiler. Bunu imzalarken Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Saffet Paşa'nın hüngür hüngür ağladığını işittiğim zaman son derece kederlendim.

Şimdi sizler de bir harbe girmiş bulunuyorsunuz. Bu da acele olmuş, hissiyata kapılarak memleket tehlikeye atılmıştır. İnşallah devletimiz ve milletimiz için hayırlı ve şerefli biter. Fakat -hafazanallah- felaketle biterse, ister misiniz ki bu da *bize bir Anadolu'ya mal olsun,* o zaman elimizde ne kalır damat!?

Hareket Ordusu'yla İstanbul üzerine yürüdünüz, muzaffer oldunuz, şehri zapt ettiniz, saraya kadar dayandınız, beni de hal' ettiniz, hepsi güzel. Unutmayınız ki, emrimdeki kuvvetlere asla ateş etmemelerini, kan dökmemelerini bildirmiştim. Eğer bir mukavemet (karşı koyma) görseydiniz bu size pek pahalıya mal olacaktı. Ancak bu sayede hiç kimsenin burnu kanamamıştır.

Fakat arkadaşlarınızın gözü hiçbir şeyi görmemişti. Tedbirlerimi beğenmediler. Beni kaldırıp bir paçavra gibi sokağa attılar. Üstelik bunlar asla saraya mensup kimseler değildi. Her devirde devletin düşmanları olacaktır. Bunları; tahkiksiz (incelemeden), mesnetsiz (dayanaksız) kuru iftiralarla herkese bulaştırmak vicdani bir hareket değildir.

Beni en çok üzen şey, huzurumdan kovduğum bir insanı, beni saltanattan uzaklaştıran kararı tebliğe memur bir heyete katmanız olmuştur. Bu, Emanuel Karasso'dur. Bu Yahudi'yi ne diye karşıma çıkardınız? Bununla hilafet ve saltanat makamını elin Yahudi'sine tahkir ettirdiniz (aşağılattınız). Selanik'te bir mason locasının üstad-ı azamı olan bu zat, Hz. Peygamberden beri el üstünde tutula gelen bir müessese, encam (en sonunda) bir Musevi'nin tebligatı ile Hanedan-ı Al-i Osmani'nin bir rüknünden (kuralından) alınmış oldu. İftihar edebilirsiniz!

Şimdi iktidardasınız; neşen yerinde ve huzur içindesin. İstikbalin parlak görünmektedir. Fakat bütün bunlara güvenme oğlum, sana bir baba nasihati vereyim. Bugün insanı alkışlayanlar yarın onu paralamasını da bilirler. Dikkat et. Allah yolunu açık etsin. Allah, millete, devlete zeval vermesin."

Abdülhamid'in söylediklerinden fevkalade heyecana kapılıp etkilenen Enver Paşa, daha sonra bu görüşmeyle alakalı Teşkilat-ı Mahsusa Dairesi Başkanı Ali Başhamba Bey'e şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ne dersin Ali Bey! Hakan-ı mahluun (tahtından indirilen padişahın) sözlerinde hakikatin hissesi büyük!"[340]

Son Çırpınışlar, Tavsiyeler ve Büyük Felaket

Dünya Savaşı'nın son demlerinde, doludizgin yıkılışa doğru koşan Osmanlı Devleti'nin durumu ve beklenen kötü akıbetten devletin nasıl kurtarılabileceği istikametinde, kendisinin görüş ve değerlendirmelerine başvuran Enver Paşa'nın son dakika çabaları hakkında ise Sultan Abdülhamid şunları zikretmiştir:

"Aradan bir zaman geçti; bu sefer şahsen benimle konuşmak istediğini bildirdiler. Cepheler sökülmüş, kötü haberler gelmeye başlamıştı...

Musahiplerimin (arkadaşlarımın), her gün yeni bir mağlubiyet veya yeni bir rezalet haberi taşır oldukları günlerdi... Benimle görüşme isteğini kabul ettim, geldi.

Yine son derece edepli ve hürmetkardı. Fakat bu defa ayrıca samimi görünüyordu. Muharebenin geçirdiği safahatı (aşamaları) kendi görüşüne göre hülasa ve izah etti...

Müttefikler arasında muharebenin kaybedilmekte olduğu noktasında beliren fikir ayrılıklarını, hemen hiçbir şey saklamadan söylediğini zannederim; çünkü anlattığından daha kötüsü olamazdı!

Ayrıca, karşımızda muharip (savaşan) devletlerin maddî ve manevî güçleri hakkında hükümetin elinde bulunan bilgileri de sayıp döktü.

O anlattıkça, ben devlet hesabına kan ağlıyordum. Hesaplar baştan sona yanlıştı. Devletin gücünü de düşmanların güçlerini de yanlış değerlendirmişler; böylece bugünkü feci neticeye yaklaşmışlardı.

Ve daha fenası, asıl fenası, devlet birkaç kişinin sözü haline gelmiş; bunların kendi aralarında ihtilafa düşmesi yetmiyormuş gibi, bir de topu birden Alman müttefiklerimizin avucuna düşmüşlerdi.

Tansu, **a.g.e.,** s. 161; Yeni Gazete, 5 Ekim 1977.

Şimdi, yeğenim Naciye Sultan'ın kocası Enver Paşa, akrabası sabık (devrik) padişah bana akıl soruyordu: Ne yapalım?

Her zaman ve her halde yapılacak bir şey vardır; fakat yapılacak şeyi yapabilecek biri de bulunmak gerektir. O gün de elbet yapılacak bir şeyler vardı. Fakat damadımız Enver Paşa ve onun arkadaşları, bunları yapabilecek ehliyet ve kiyasette (idrakte) insanlar değildiler.

Bu yüzden, kendisine hemen hiçbir şey söylemedim. Söyleyememin bir başka sebebi, yaptıkları değerlendirmelere güvenemiyordum. Sonra, eldeki istihbaratın doğruluğu da şüpheliydi.

Bunlar sağlam olmadığı müddetçe, doğru bir karar almak da ayrıca mümkün olamazdı. Kendisini kırmamaya çalışarak, uzun zamandan beri fiili politikadan uzak yaşadığımı, politikanın sürekli takip istediğini söyledim.

Fırtınaya tutulmuş bir geminin süvarisine, telsizle uzaktan akıl öğretmenin mümkün olmadığını anlatmak zorunda kaldım... Bununla beraber şu anlattıklarına göre, münferit (tek başına) sulh aramanın devletin hayrına olacağını ağzımdan kaçırdım.

Yarasına basılmış gibi irkildi. Talat Paşa ile bu hususta ihtilafı olduğunu o zaman fark ettim. Demek, o babayani Talat Paşa, bu cakalı damadımızdan daha akıllıymış! Hiç ummazdım doğrusu!

...Geldiği gibi hürmetkar, fakat yaralı yanımdan ayrıldığı zaman, ecdadımın elinde bugüne gelmiş devletimin -tıpkı benim gibi- son günlerini yaşadığını anlamanın ümitsizliği içinde yapabileceğim tek şeyi yaptım:

Secde-i Rahman'a kapandım ve gözlerimden kanlı yaşlar akıtarak sabaha kadar "Senden başka emanımız (yardımcımız) yok Rabbim!" diye yakardım. Ordularımız bütün serhatlarda (sınır boylarında) perişandı, ricat (geri çekilme) ve bozgun halindeydiler.

Bizi ancak Allah kurtarabilirdi artık... Eğer kurtulamayacaksak, Rabbim bana, bu ölümden bin beter günleri göstermesin!

Son niyazım budur!"[341] (En azından ikinci niyazı tuttu; harbin feci sonunu ve Osmanlı'nın yıkılışını görmeden öbür âleme göç etti.)

Enver Paşa: "Yazık Etmişiz!"

Yukarıda aktardığımız görüşmelerden birisinde şöyle ilginç bir anekdotun yaşandığı da kaynaklarda zikredilir:

Enver Paşa, saray muhafızlarının odasında kahve içerken, "Paşam, sabık (devrik) hakanı nasıl buldunuz?" sorusuna, sadece "Yazık etmişiz!" cevabını vermiştir.

Abdülhamid'e de, Enver Paşa hakkında aynı soru yöneltildiğinde, verdiği cevap en az Paşanınki kadar şaşırtıcı olmuştur: "Fena adam değil, kullanılır."[342]

Diğer taraftan, I. Dünya Savaşı sonunda yurttan kaçmak zorunda kalan Enver Paşa, gitmeden bir gün önce Mersinli Cemal Paşaya aynen şunları itiraf etmiştir:

"Paşam, bütün efâlimin (faaliyetlerimin) hesabını vermeye hazırım. Biz Turan yapmak istedik, viran olduk. Bizim asıl mesuliyetimiz, Sultan Hamid'i anlamamak ve siyonizme âlet olmamızdır. Acıdır, fakat hakikat bu!"[343]

İşte tam bu noktada, Sultan Reşad'ın Başkâtibi Lütfi Bey'in çarpıcı teşhis ve öngörüsü son derece dikkate değerdir:

"Meşrutiyet'i takip eden yıllarda millet, kötü yönleri iyi yönlerinden çok fazla olan bu padişahı aramıştır. Çünkü o tahtta bulunsaydı -belki İtalya'ya Trablusgarp'ta bazı iktisadî tavizler verir- fakat bu memleketi bütünüyle böyle bir anda onlara kaptırmazdı. Balkan Savaşı'nın ise -bir kâhinlik değildir- mutlaka önüne geçerdi ve hele devleti o uğursuz Cihan Harbi'ne -ne yapar eder- katılmaktan uzak tutardı..."[344]

[341] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 161-163.

[342] Ragıp Akyavaş, "Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar", Resimli Tarih Mecmuası, Ocak 1953, Sayı: 37, s. 2012; Armağan, **a.g.e.,** s. 288-289.

[343] Necefzade, a**.g.e.,** s. 81; Vakkasoğlu, "31 Mart Oyunu", Köprü dergisi, Nisan 1982, Sayı: 61, s. 25. [344] Lütfi Bey (Simavi), **a.g.e.,** s, 355.

4

TALAT PAŞA

Abdülhamid İle Talat Paşa'nın Karşılaşması

İttihatçıların "Üç Paşa'sı"ndan biri ve kendisinin tahttan indirilmesinin baş faillerinden olan Talat Paşa[345] ile Sultan Abdülhamid, ilk defa Çanakkale Savaşı sırasında karşılaşmış ve birbirleriyle tanışma imkânı bulmuşlardı.

Talat Paşa, Çanakkale Savaşı'nın alacağı muhtemel hale göre, başşehrin Konya'ya, kendisinin de Bursa'ya nakledilme mecburiyetinin doğabileceğini tebliğ etmek üzere Beylerbeyi Sarayı'na devrik sultanı ziyarete gelmişti.

Sultan ise, -Fethi Okyar'ın anlattıklarına göre- Trablusgarp ve Balkan Harplerine yol açtıklarını, Arnavutları ve Arapları darılttıklarını; kısacası İttihatçıların bütün hatalarını birer birer sayıp dökerek, Talat Paşayı baştan aşağıya iyice haşlamıştı. Buna karşılık Talat Paşa da, hiç sesini çıkarmadan Abdülhamid'i dinlemeyi ve hiçbir şey söylemeden saraydan ayrılmayı tercih etmişti.[346] Gerisini isterseniz bizzat Sultan Abdülhamid'den dinleyelim: "Zat-ı şahanenin (Sultan Reşad) iradesini tebliğ etmek üzere, Talat Paşa'nın beni ziyaret edeceğini bildirdiler. Geldi.

İlk defa görüyordum. Hürmette kusur etmedi. Tombulcaydı. Yüzünde,

[345] Talat Paşa -postane memurluğundan atılınca kendisini himaye eden ve avukatlık bürosunda işveren- Emanuel Karasso'nun aracılığıyla masonluğa girmiş ve Karasso'nun üstad-ı azamı olduğu Rizorta Mason Locasına mensup olmakla beraber "Bektaşi Tarikatı"nın en imanlı muhibbilerindendi (dostlarındandı). Bkz. Ziya Şakir (Soko), **Talat, Enver ve Cemal Paşalar,** İstanbul, 1944, Ahmet Said Mat., s. 13, 66; Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar,** s 08. Talat Paşa ile Karosso arasındaki ilişki hakkında bkz. Bu bölümdeki "Abdülhamid ve Emanuel Karasso" konusuna. [346] Okyar, a.g.e, s. 212-213.

kendisine güveni olan insanların rahat gülümsemesi vardı. Bu yumuşak görünüşünün altında çetin bir ruhun yattığını hemen fark ettim. Hep, o hürmetkar gülümsemesi ve yavaş sesiyle konuştu.

...Muharebe içinde olduğumuzu anlattı.

Çanakkale'de kanlı harplerin devam ettiğini söyledikten sonra, makûs (ters) bir netice çıktığı takdirde, payitahtın belki Konya'ya taşınabileceğini, bu sebeple de benim Bursa'da Hünkâr köşkünde ikamet etmek zorunda kalabileceğimi söyleyerek, buna göre hazırlıklarımın yapılmasını, Zat-ı Şahane'nin irade buyurduklarını tebliğ etti.

Hayatımın en büyük öfkesi içine düştüm.

Demek payitaht düşecek, biraderim hazretleri Konya'ya ve ben Bursa'ya gideceğiz! Sırf canımızı kurtarmak için! Sanki bu can bir daha bize gerekecekmiş gibi! Konstantin'in elde kılıç, bir nefer gibi burçlarda dövüşe dövüşe can verdiği İstanbul'dan, biz vapurla, trenle ayrılacağız! İşte karşımda hep gülümseyerek oturan Talat Paşa, bana bunları teklif ediyordu. "Hayır! Ben, Bizans İmparatoru Kontsantin'den daha az haysiyetli değilim! Biraderim hazretlerine bağlılıklarımı arz ediniz. İrade-i Şahanesi ile Selanik'ten çıktım; ama İstanbul'dan çıkmam!.. Kendisinin de çıkmamasını, ecdadımızın şerefi namına istirham (rica) ederim!" dedim.

Talat Paşa'nın yüzünde endişe alametleri vardı. Herhalde duyduğum kahhar heyecan yüzümü değiştirmişti ki, birden telaşlandı: "Nezd-i hümayununuza (kutlu tarafınıza) bir ihtimali arz ettim!" dedi ve sonra masada duran lavanta suyunu göstererek:

"Biraz serpebilir miyim, sarardınız!"

Kendimi toparladım. Lavantadan birkaç damla alarak ellerimi ovuşturduktan sonra:

"İşte ben de o ihtimali şahsım namına ret ediyorum! Ecdadımın huzuruna mahcup gidemem!" dedim.

Talat Paşa, beni teskin etmek (yatıştırmak) için böyle bir ihtiyacın, muhalin (imkânsızın) hesabı olduğunu, cepheden iyi haberler alındığını, biiznillahi teala (Allah'ın yardımıyla) düşmanın denize dökülüceğini uzun uzun anlattı.

> Müttefikimiz Almanya ve Avusturya'nın bütün cephelerde ilerlediğini, ordumuzun da Ruslara karşı muvaffakiyetle mukavemet ettiğini (karşı koyduğunu) söyleyerek nezdimden ayrıldı."[347]
>
> Hatta Paşa, Sultan Abdülhamid'in huzurundan ayrılırken gözyaşlarına boğulmuş ve görüşmeden fevkalade istifade ettiğini ve hatalarını anladıklarını ifade etmiştir.

Abdülhamid Han'ın cenazesinde pişmanlıkla ağlayan Sadrazam Talat Paşa

Abdülhamid'in Cenazesinde Ağlayan Talat Paşa

"O babayani Talat Paşa, bizim cakalı damadımız Enver Paşa'dan daha akıllıymış!"[348] diyerek iltifat ettiği Talat Paşa ile Abdülhamid Han arasındaki ilişkiyle alakalı enteresan bir enstantane de, sultanın cenaze merasimi münasebetiyle zuhur etmiştir.

Talat Paşa, son devir Osmanlı padişahları içinde en muhteşem cenaze merasimine sahne olan Sultan Abdülhamid'in, 10 Şubat 1918'deki cenaze merasimine katılmış, hatta duyduğu pişmanlığın hâsıl ettiği üzüntü sonucunda gözyaşlarını tutamamıştı.

Ayşe Osmanoğlu'nun dediği gibi:

[347] Bozdağ, **a.g.e.,** s. 156-158. [348] **Ag.e., s. 163.**

Ölmeden bilinmedi kadri, Babam Sultan Abdülhamid Han'ın; Hiç kimseye baki (kalıcı) değildir, İtibarı bu fani cihanın.

Ölmeden kıymetini bilemedikleri Sultan Abdülhamid'in büyüklüğü hakkında Talat Paşa, vefatı dolayısıyla geç de olsa şu acı itirafları yapma içtenliğini göstermişti:

"Ben Abdülhamid'in, herhalde dostu değilim; fakat şunu da itiraf etmeliyim ki o, Avrupa siyasetinde büyük bir tecrübe sahibiydi. Hatta bazı hükümdarlarla diplomatlar üzerinde mühim tesirleri vardı. Tam onun Avrupa hükümdarlarıyla alakasından ve hanedanlar üzerindeki nüfuzundan istifade edeceğimiz bir sırada öldü. Bir gün bizim işimize yarayabilirdi. Yazık!.."[349]

Ziya Şakir, **a.g.e.,** s, 168; Necefzade, a.g.e., s. 80; Armağan, a.g.e., s. 285.

5

ŞERİF HÜSEYİN

Ondaki İsyankâr Mizacı Sezmişti

I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle anlaşarak Osmanlı'ya karşı isyan edecek olan meşhur Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Arap kabileleri arasında hatırı sayılır bir nüfuz ve prestije sahip olmakla birlikte, çok fazla zeki, kabiliyetli ve dirayetli kabul edilebilecek bir aşiret reisi ya da emir değildi. Bu anlamda, kullanılmaya oldukça müsait bir tabiata sahipti.

Sultan Abdülhamid, büyük bir basiret ve akıllılıkla hareket ederek, Arabistan'da muhtemel bir isyan girişimini önlemek için Hicaz ileri gelenlerini Şura-yı Devlet üyesi olarak İstanbul'da tutma stratejini izlemeye, saltanatının daha erken dönemlerinde başlamıştı.

Bunlardan birisi de Şerif Hüseyin'di. Kaynakların ekseriyetinin "İngiliz ajanı" olarak nitelendirdiği Şerif Hüseyin'in İngiliz istihbarat servisleriyle irtibat halinde olduğunu haber alan Sultan Abdülhamid, ilerde zuhur edecek hadiseleri çok önceden sezmişti.

Abdülhamid Han, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle kurduğu bu ilişkiden doğabilecek muhtemel bir işbirliğini ortadan kaldırmak ve Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki konumunu sarsabilecek böylesine tehlikeli bir hareketin önüne geçmek düşüncesiyle Emiri, 1891'de ailesiyle birlikte İstanbul'a davet edecekti.

Bir anlamda onu, devamlı göz hapsinde ve kontrolü altında tutmuş ve tam 18 yıl, adeta zorunlu ikamete mecbur bırakıp, İstanbul'dan herhangi bir yere kıpırdamasına asla müsaade etmemişti. Onun, sık sık talepte bulunduğu Mekke'ye emir olma isteğini devamlı surette ret etmişti. Belli ki, onun isyana son derece yatkın mizacını ve tehlikeli emellerini daha o zamandan fark etmişti.

Ne var ki, İttihatçılar, başa gelince her konuda olduğu gibi bu konuda da büyük bir saflık ve tedbirsizlik örneği sergileyeceklerdi. Gaflet içinde yüzen

İttihatçılar, önce Şerif Hüseyin ve iki oğlunu serbest bırakıp, Osmanlı Meclisi'ne mebus tayin ettiler. Ardından da, Abdülhamid devrinden beridir çok arzu ettiği en büyük isteğini de yerine getirip, onu Hicaz'a emir tayin etme basiretsizliğinde bulundular.

Hicaz Emiri Şerif Hüseyin

Şerif Hüseyin'i çok yakından tanıyan Yemen Valisi Mahmud Nedim Paşa, hatıralarında bu olayı şöyle anlatıyor: "Meşrutiyet ilân edilince Şerif Hüseyin yeni bir ümitle yeni bir sevince kapıldı. Ve derhal göğsüne, yakasına allı-beyazlı kokartlar takarak İttihatçılara yanaştı. Cemiyetin belli başlı erkânı ile nüfuzlu idarecileri ile tanıştı ve dost oldu. Ancak bu kuvvetli dostluk sayesindedir ki, onu Hicaz emirliğine seçtikleri zaman Sultan Abdülhamid'in sadrazam Kâmil Paşa'ya "Bu adamı oraya göndermeyiniz. Siz onu tanımazsınız, fakat ben bilerek söylüyorum ki, bu Şerif, Mekke'de rahat durmayacak, muhakkak devletin başına işler açacaktır!" demesine ve bu hususta hayli ısrar etmesine rağmen İttihatçılar onu Mekke-i Mükerreme emirliğine göndermekten vazgeçmediler. Eğer Şerif Hüseyin bu şekilde Mekke'ye gitmeseydi, muhakkak kederinden ölürdü..."[350]

Böylelikle, İttihatçılar, Osmanlı'nın başına az sonra büyük işler açacak ve Ortadoğu'nun elimizden çıkmasına yol açacak olan, fevkalade tehlikeli bir

[350] Arabistan'da Bir Ömür, (Son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey'in Hatıraları) Derleyen Ali Birinci, Isı Yay., İstanbul, 2001, s. XI-XII.

adamı, İstanbul'dan kendi elleriyle bir güzel selametlemiş ve ona ilerde

gerçekleştirmeyi planladığı bölücü ve yıkıcı emellerini hayata geçirmeye istemeden de olsa imkân tanıyıp zemin hazırlamışlardı.

Zaten, Şerif Hüseyin de Hicaz'a gidişinin hemen ardından, Osmanlı'ya isyan bayrağını açmak için yavaş yavaş kolları sıvayacak ve kısa bir müddet sonra da 27 Haziran 1916'da resmen isyan ederek kendisini Hicaz kralı ilan edecekti.

Neticede Kral Hüseyin'in bu hareketi, Osmanlı'nın Ortadoğu'yu kaybetmesi, İslâm coğrafyasının parçalanması ve Batı boyunduruğuna girmesi ve nihayet bugüne uzanan çizgide Müslüman Arapların büyük acı ve ıstıraplar çekmesine yol açacak biz dizi olayın patlak vermesine sebebiyet verecekti.[351]

[351] Mehmed Selahaddin, **a.g.e.,** s. 93-97; Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi,** Ankara, 1982, s. 78-79; Evans, **a.g.e.,** s. 109; Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** C.2, İstanbul, 1983, s. 386; Bardakçı, **İmparatorluğa Veda,** s. 57. Arap isyanının İngilizlere maliyeti 11 milyon Sterlin iken, Fransızlara maliyeti ise, 1 milyon 250 bin Frank idi. Bkz. Rasheeduddin Khan, "The Arab revolt of 1916-1918", Islamic Culture, No: 4, October 1961, s. 256; **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu,** Çev: E. Akbaş, İstanbul, 2003, Gelenek Yay., s. 114; Armağan, **a.g.e.,** s. 155-156.

6

MEHMED AKİF

İslâm Şairi, Abdülhamid'e Neden Karşıydı?

İslâm şairi Mehmed Akif'in, Sultan Abdülhamid'e bakışı ve yaklaşımı, bir dizi talihsiz söz ve davranıştan ibarettir. Kendisi, Abdülhamid gibi İslâmî çizgide yer almasına rağmen, muhalefetinden ötürü elindi olmadan karşı ideolojiye sahip Tevfik Fikret gibi kimselerle aynı safta yer almıştır.

Mehmed Akif'in ilk dönemlerdeki bu hasmane tutumunda ve sert tenkiller yöneltmesinde, o devirdeki Abdülhamid aleyhtarı ortamın ve yoğun muhalefetin etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Akif'i tesir altında bırakan sebepleri belki şöyle izah etmek mümkündür:

Padişah, devrin ağır şartlan, devletin varlığına kasteden iç ve dış düşmanlarla, şiddetli muhalefetle devamlı mücadele etmesi, siyasi zeminin kaypaklığı ve etrafında güvenebileceği devlet adamlarının azlığı gibi sebeplerle dış dünyaya kapanıp kendi şahsi insiyatifini ön plâna çıkaran ve ilk bakışla hemen anlaşılamayan gizliya da kapalı bir politika ve strateji izlemek zorunda kalmıştı.

Devletin selameti ve düze çıkması için sıkı bir yönetim uygulamaya ve katı tedbirler almaya kendini mecbur hisseden hükümdarın bu tutumu ve duruşu isler islemez dışardan bakıldığında hemen anlaşılamıyor, baskıcı ve otoriter bir padişah intibaı bırakabiliyordu. Yanı sıra meşrutiyeti yönelime, insan hak ve özgürlüklerine, basın ve yayın hürriyetine geçici olarak belli kısıtlamalar getirme yoluna gitmesi (ki hakikatte bu tenkitleri kabul etmediğini ve bunlara herkesten daha fazla taraftar olup, zemin hazırlama yolunda icraatlar sergilediğini ilgili yerlerde ortaya koyduk), kaçınılmaz bir biçimde hakkında belli yanılgıların ve menfi yargıların zuhur etmesine sebebiyet vermiştir. Zaten Sultan Abdülhamid'in de saltanatı zamanında layıkıyla anlaşılamadığı ve takdir edilemediği bir vakıadır.

Dolayısıyla pek çok kimse gibi Akif de, muhalefetiyle, Abdülhamid'in hem şahsını hem de yönetimini hedef alan, belki mazur görülebilecek birtakım "talihsiz" tenkitler yöneltmekten kendisini alıkoyamamıştır. "Yıldız'daki Baykuş" olarak tasvir ettiği Abdülhamid'e karşı dile getirdiği ilginç tenkitlerin bazıları şöyledir:

"Zalim herif, hanımlar gibi kafesler ardında saklanmaktadır, 40-50 bin silahşör tarafından korunmaktadır, cuma selamlığına gittiğinde en az 60 bin adamı namazsız bırakmaktadır, israfın dahi hafif kaldığı masraflar içinde yaşamaktadır, halktan köşe bucak gizlenmektedir, güttüğü siyaset kadar şahsı da kirlidir..."[352]

Daha sonraları Mehmed Akif'in, Abdülhamid'e yönelik bu ağır tenkitlerinden pişmanlık duyduğu veya yavaş yavaş hakikati görerek vazgeçmeye başladığına dair bazı emareler vardır. İttihatçıların gelmesiyle Abdülhamid döneminin kıymetini -diğer aydın, yazar, bilgin ve devlet adamları gibi- daha iyi takdir etmeye başlayan Akif, bir şiirinde "beterin beteri varmış" diyecektir:

Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi? Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi. Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş: Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!

Başka bir mısrasında da:

Zulmü alkışlayamam, zalimi asla övemem Gelenin keyfi için geçmişe asla sövemem

Diyen Mehmed Akif in, burada kastettiği zulüm ve zalimlik İttihatçılara aittir. İttihatçıların keyfi için geçmişe, yani Sultan Abdülhamid dönemine asla sövemeyeceğini belirtmiştir.[353]

[352] **Safahat, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara, 1990, Kültür Bak. Yay., s, :345**-347. [353] A.g.e., s. 335. Ayrıca bkz. Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Akif, İstanbul, 1997, Timaş Yay., s. 260-262; Armağan, a.g.e., s. 296-299.

Onun Manevî Cephesini Akif'e Keşfettiren Hadise

Akifin, Abdülhamid'le ilgili düşüncelerinin değiştiğine ilişkin verilebilecek en güzel misallerden biri de, kendi ağzından aktarılan şu ibret dolu anekdottur:

İslâm şairi Mehmed Akifin, İstanbul'daki bir camide, Abdülhamid döneminde orduda önemli bir göreve sahip olan bir subayın ağzından dinlediği şu hatıra, Abdülhamid Han'ın "veli padişahlardan" olduğunu ispatlayan en çarpıcı misallerdendir:

Mehmed Akif, sabah namazlarını Sultanahmet Camii'nde kılmayı adet haline getirmişti. Bir zaman, her sabah camiye erkenden gelip, mihrabın bir köşesinde sürekli gözyaşı dökmekte ve inlemekte olan, saçı-sakalı bembeyaz olmuş ihtiyar bir zat dikkatini çeker. Durmadan ağlayan bu adamı uzun süre büyük bir hayret ve merakla takip eder.

Nihayet bir gün yanına yaklaşarak, derdinin ne olduğunu, neden kendisini bu kadar derbeder ettiğini sorar: "Muhterem, Allah'ın rahmetinden bu kadar ümitsizlik olur mu? Niye bu kadar ağlıyorsun?"

O zat, "Beni konuşturma, kalbim duracak." diyerek önce konuşmak istemez. Ancak, çok ısrar edince, bu halinin sebebinin ne olduğunu Akif e gözyaşları içerisinde şöyle izah eder:

"Ben, Abdülhamid devrinde binbaşı idim. Anam-babam vefat edince Sadarete (Sadrazamlığa) bir dilekçe gönderdim. Dedim ki: "Mallarımız, gayrimenkullerimiz var. Bunların bir nezarete (bakıcıya) ihtiyacı vardır. Kabul buyurulursa istifa etmek istiyorum."

Sadaret benim dilekçemi padişaha göndermiş. Bana doğrudan doğruya hünkârdan bir yazı geldi. "İstifa kabul edilmedi" deniyordu.

Ben bir daha gönderdim. Yine aynı cevap geldi. Bizzat huzura çıkıp şifahi (yüzyüze) görüşmek istedim. Ben o cehalet ile padişahın huzuruna çıktım:

- Sultanım, istifamın kabulünü istirham edeceğim. Durumumuz budur, dedim.

Derin derin düşündü. İstifa etmemi istemiyordu. Yüzünden belli idi. Israrıma da dayanamadı. Öfkeli bir edayla, elinin tersi ile,

- Haydi! İstifa ettirdik seni, dedi.

Ben dönüp işimin başına geldim. Gece mana âleminde orduların teftiş edildiğini gördüm. Rasulullah Efendimiz (a.s.m.) Yıldız Sarayı'nın önünde duruyordu.

Bütün Türk ordusunu teftiş ediyordu. Osmanlı padişahlarının ileri gelenleri de orada idi. Abdülhamid, edeple Fahri Kâinat Efendimiz'in arkasında duruyordu.

Derken, benim birliğim geldi. Başında kumandan olmadığı için darmadağınıktı.

Efendimiz: "Nerede bunun kumandam?" diye sordular.

Abdülhamid de: "Ya Rasulullah çok ısrar etti. İstifa ettirdik." dedi.

"Senin istifa ettirdiğini biz de istifa ettirdik!" Buyurdular.

İşte ben o gün bugündür bunun hicranı ve pişmanlığı ile gözyaşı döküyor, kederleniyorum. Ben ağlamayayım da söyle kim ağlasın?[354]

[354] M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin vaazlarında sıkça anlattığı bir hatıradır.

7

BEDİÜZZAMAN

Said Nursi'nin Medresetü'z-Zehra Projesi ve Yaşanan Talihsizlikler

Abdülhamid Han ile Bediüzzaman Said Nursi arasındaki ilişki, oldukça ilginç bir niteliğe ve gelişim seyrine sahiptir. Bediüzzaman'ın, Abdülhamid'e olan muhalefeti, diğer muhaliflerden keskin çizgilerle ayrılır. O tenkitlerini, yalnızca Abdülhamid'in şahsı etrafında odaklandırıp şahsileştirmez ve kişiliğini hedef alıp -başkalarının sıkça yapıp moda haline getirdiği gibi- çirkin hakaretler sınırına dayandırmaz.

Kur'an esasları çerçevesinde eleştirilerini yöneltir ve muhatabını nasihatle müspet bir zemine çekmeye çalışır; bir İslâm âlimine yaraşır bir tavır ve vakar içerisinde hareket eder.

Said Nursi, 1907'de Doğu'dan İstanbul'a büyük bir projenin hayaliyle gelmişti: Medresetü'z-Zehra. Doğuyu manen ve ilmen ayağa kaldıracak büyük bir İslâmî Darü'l-fünun (üniversite) kurma projesi.

Ona göre, medreseler halihazırdaki dejenere olmuş haliyle ihtiyacı karşılamıyordu ve acilen ıslah edilmesi gerekiyordu; ancak Batı tarzında açılan ve laik eğitim veren okullar da İslâmiyet hakkında olumsuz fikir ve tereddütler üretiyor; git gide geriliğin sebebini dine dayandırarak İslâmiyet'e karşı cephe alınmasına sebep olacak tehlikeli bir zemine doğru kayıyordu.

Dolayısıyla, iki yönlü bozukluğu da önleyecek, tüm derilere ve geriliğe panzehir olacak yeni bir eğitim modeline, yeni bir ilim anlayışına, nihayet din ile ilimi yeniden barıştıracak, numune teşkil edecek bir okula (Medresetü'z-Zehra'ya) gereksinim vardı.

Zihni, bu düşünce ve tasarı ile meşgul iken, Mayıs-Haziran 1908'de saraya gelmiş ve Sultan Abdülhamid ile bizzat görüşme talebinde bulunarak, eğitimin ıslahı ve Doğu'ya söz konusu üniversitenin inşa edilmesiyle ilgili bir

arzuhal (dilekçe) sunmuştu. Bediüzzaman eserlerinde, bu görüşme talebinin mahiyetine şöyle işaret etmiştir:

"Yıldız'ı darü'l-fünun et; ta Süreyya kadar âli olsun. Ve eski zebaniler yerine, melaike rahmeti yerleştir, ta Cennet gibi olsun. Ve Yıldız'daki milletin servetini, milletin baş hastalığı olan cehaleti tedavi için millete iade et! Ve milletin mürüvvet (insanlık) ve muhabbetine itimad et. Zira senin idarene millet kefildir. Bu ömürden sonra ahireti düşünmek lazım. Dünya seni terk etmeden, sen dünyayı terk et. Zekatü'l-ömrü (ömrünün zekâtını), ömr-ü sânî (ikinci ömür) yolunda sarfet.

Şimdi muvazene edelim (karşılaştıralım): Yıldız eğlenceyeri olmalı veya darü'l-fünun? İçinde seyyahin gezmeli veya ulema tedris etmeli? Ve mağsub (gasp edilmiş) olmalı veya mevhub

(bağlanmış) olmalı daha iyidir? Ashab-ı insaf (insaflı arkadaşlar) hükmetsin."[355]

II. Meşrutiyet'in ilanından az zaman önce, kendi tabiriyle "Eski Said" döneminde gerçekleşen bu görüşme isteği, Bediüzzaman'ın alışılmadık sert üslubu sebebiyle, saray görevlilerince maalesef engellenmiş ve sultan ile görüşmesine izin verilmemiştir. Hatta olay öylesine istenmedik bir boyuta taşınmıştır ki, Said Nursi'nin bir müddet hapishaneye (1 ay) konmasına yol açmıştır.

Aslında Nursi'nin tek talihsizliği, görüşme için seçtiği zamanın tersliği ve Sultan Abdülhamid'in saltanatının en bunalımlı olduğu bir döneme denk gelmesiydi. Gerçekten de sultan, tahtının -tabii ki Osmanlı'nın- sallandığı çok dağdağalı bir süreçten geçiyordu.

Öyle ki Abdülhamid Han, içerde bir taraftan Ermeni Meselesine (bomba hadisesi ve Ermeni isyanlarına) ve doğuyu parçalama gayretlerine karşı direniyor, diğer taraftan da İttihatçıların başlattığı muhalefet hareketini ve onun devlette meydana getirdiği dalgalanmayı dizginlemeye çalışıyordu. Dışarda ise, bir yandan İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki bölücü ve yıkıcı emellerine set çekmeye çabalarken, bir yandan da özellikle Balkanlardaki karmaşayı önleyip, bu bölgenin Osmanlı'dan kopmasını engellemeye gayret ediyordu.

Görüldüğü üzere, eğer Said Nursi daha uygun bir zaman ve zeminde bu projesini takdim etme girişiminde bulunmuş olsaydı, mutlaka padişah tarafından sıcak bir ilgiyle karşılanır ve dikkate alınırdı. Zira Doğu Anadolu'yu kurtarmak ve oradaki bir parçalanmayı önlemek maksadıyla, Ermeni isyanları ve katliamlarına karşı Müslüman Kürtlerden müteşekkil "Hamidiye Alayları" kurdurtan ve aşiret reislerinin çocuklarını İstanbul'a getirtip "Aşiret Mektepleri"nde eğiten bir padişah için, Bediüzzaman'ın sunduğu, Doğu Anadolu'yu kalkındıracak, birlik ve bütünlüğü kuvvetlendirecek ve daha da önemlisi kendisinin "Doğu Politikası"nı güçlendirecek bir projeye muvafakat (olur) vermemesi düşünülemezdi.

Hakikaten de, her şeye rağmen Bediüzzaman'ın görüş ve teklifleri kale alınmış ve kendisini ziyaret eden Zaptiye Nazırının (Emniyet Müdürü) beyanına göre, saraya sunduğu tavsiyeler değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Dahası nazır, teklifinin bakanlar kurulunda görüşüleceğini, kendisinin açılacak üniversiteye rektör tayin edileceğini ve bunun için maaş bağlanacağını bildirmiştir. Ancak, rektörlük ve maaş teklifini Bediüzzaman [355] Said Nursi, **İçtimai Reçeteler**, İstanbul, 1990, Tenvir Neşr., S, 53.
geri çevirmiş ve projeyi sunmasındaki maksadının maddi bir beklenti ve çıkar için olmadığını açıklamıştır.

Neticede, kısa bir süre sonra 31 Mart olayının patlak vermesi ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Bediüzzaman'ın İttihatçılarla ters düşmesi ve I. Dünya Savaşı'nın zuhur edip Osmanlı'nın yıkılmasıyla bu proje gerçekleşme imkânı bulamamıştır.[356]

Abdülhamid Müstebit miydi, Yoksa Veli mi?

Said Nursi'nin, Abdülhamid'e muhalefetinin en önemli sebeplerinden biri de, padişahın bütün güç ve yetkileri üzerinde toplayarak, koyu ve baskıcı bir yönetim -"istibdat"- icra etmesidir. Ancak, *Münazarat* isimli eserinde de temas ettiği gibi, bu "mecburi, cüz'i ve hafif bir istibdattı". Haliyle, padişah istemese ve farkında olmasa da, bu yönetim anlayışı İslâmiyet'in tasvip etmediği (onaylamadığı) "mutlak istibdada" her an dönüşebilme tehlikesini taşıyordu.

Bu cümleden olarak, Bediüzzaman, İslâmî esaslara daha uygun olduğu ve "meşveret (danışma) ilkesine" daha yakın durduğundan ötürü meşrutiyet taraftarıydı ve başlangıçta İttihatçıların meşrutiyet hareketini destekliyordu. Bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

"Asıl Şeriat'ın malik-i hakikisi (hakiki sahip olduğu), hakikat ve meşrutiyettir. Demek meşrutiyeti, delâil-i Şer'iyye (Şer'i delillerle) kabul ettim. Başka müzebzibler (şaşkınlar) gibi, taklidî ve hilâf-ı Şeriat (Şeriat'a ters) kabul etmedim. (...) İstibdad, zulüm ve tahakkümdür (despotluktur). Meşrutiyet, adalet ve Şeriat'tır. Padişah ne vakit Peygamberimizin (a.s.m.) emrine itaat etse ve yolunda gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa zulmedenler, padişah da olsa hayduttur."[357]

İttihatçılar iktidara geldikten sonra, Abdülhamid dönemini aratacak şekilde keyfi ve ağır bir istibdada soyunmaları, meşrutiyet ve hürriyeti lafta bırakıp, bizzat ihlal etmeleri sonucunda Bediüzzaman büyük bir hayal kırıklığı yaşayacak ve onların gerçek yüzünü görerek bu defa onlara karşı cephe almaya ve şiddetle tenkit etmeye başlayacaktı. Abdülhamid yönetiminin, "zayıf istibdat" olduğunu bir kere daha tekrar edecek ve İttihatçıları da "hürriyeti, lafızdan ibaret bulan, gaddar bir hükümet" olarak

[356] NAbdülkadir **Badıllı, Mufassal Tarihçe-i Hayat,** C.1, s. 184; Nursi, **Münazarat,** İstanbul, 1998, Yeni Asya Neşr., s. 150-151. [357] Nursi, **İçtimai Reçeteler,** s. 44.

tanımlayacaktı.[358]

Bediüzzaman, Abdülhamid'in saltanatı ile İttihatçıların sözde meşrutî yönetimini bir değerlendirmesinde şöyle kıyaslamıştır:

"Bu hükümet, zaman-ı istibdatta akla husumet ederdi. Şimdi de hayata adavet (düşmanlık) ediyor. Eğer hükümet böyle olursa; yaşasın cünun (delilik)! Yaşasın mevt (ölüm)! Zalimler için yaşasın Cehennem!"[359]

Nursi'nin talebeleri, *Münazarat* isimli eserde Bediüzzaman'ın konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadırlar :

"Üstadımızın, bütün hayatındaki birinci düsturu, Kur'an-ı Hâkim'in bir kanun-i esasisidir ki: "Bir adamın cinayetiyle başkası mesul olamaz" kaide-i Kur'aniyesi ile "O padişahın zamanındaki hükümetin hataları ona verilemez." diye daima hayatında ona hüsnü zan etmiş, onun bazı zaman mecburiyetle ettiği kusurları da, onun muarızlarına (muhaliflerine) karşı da tevile (açıklamaya) çalışmış...

Üstadımızdan hem işitmiş, hem halinden anlamışız ki, ecnebilerin (yabancıların) şiddetli desise (oyunu) ve kuvvetlerine karşı gösterdiği sebat ve kanaat, hususan âlem-i İslâm'ın kısm-ı azaminin halifesi olmak; hem biçare Vilayat-ı Şarkiye'nin bedevi aşairini (aşiretlerini) Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeriye ve medeniyeye... sevketmesi, Hamidiye Camii'nde her cuma günü bulunması, daima Yıldız dairesinde manevî üstadı kabul ettiği bir şeyh i var olduğu gibi, çok hasenatı (sevabı) için, bütün hayatında onun padişahlar içinde bir nevi veli hükmüne geçtiğine kanaat etmişti."[360]

Bediüzzaman'ın talebelerinden Mustafa Sungur, Tek Parti döneminde yaşanan sıkıntılar vesilesiyle Üstad'ın, Abdülhamid ile ilgili şu sözleri sarf ettiğini söylemiştir:

"Keçeli Said, sen şefkatli bir padişaha müstebit diye itiraz etmiştin. Onun cezası olarak, şu dehşetli istibdadın cezasını çek bakalım!.."[361]

Abdülhamid Han'ın, Said Nursi'nin nazarında "Veli" olduğunu,

[358] Nursi, **Divan-ı Örfi,** İstanbul, 1978, s. 12; Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi,** s. 211; Armağan, **a.g.e.,** s. 306.
[359] Nursi, **a.g.e.,** s. 10.
[360] Nursi, **Münazarat,** s. 150-151; Badıllı, **a.g.e.,** s. 184.
[161] Badıllı, **a.g.e.,** s. 184; İsmail Mutlu, **Sorularla Bediüzzaman Said Nursi,** C.2, İstanbul. 1995, Mutlu Yay , s 18

talebelerinden Muhsin Alev'in zikrettiği şu sözler de ispatlamaktadır:

"İstanbul'da, Sultan Abdülhamid hakkında kitap yazan bir adam, merhum padişaha çok hücum edip hakaret ediyormuş. Bunu Üstad duyunca üzüldü. Bize, "Sultan Abdülhamid 60 milyon Müslüman'ın halifesiydi. Ben, ona bir veli nazarıyla bakıyorum." diye buyurdu."[362]

Son olarak, talebelerinden yine Mustafa Sungur'un naklettiği şu sözler, Üstad'ın, Abdülhamid hakkındaki nihai hükmünü ortaya koymaktadır:

"Sultan Abdülhamid, velidir. Ben, onu hususî dualarımın içine almışım. Her sabah, 'Ya Rabbi, sen Sultan Abdülhamid Han ve Sultan Vahidüddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol' diye dualarımda yâd ederim."[363]

Necmettin Şahiner, **Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor,** C.1, İstanbul, 1994, Yeni Asya Yay., s. 307. [363] Vakkasoğlu, **Başkasının Günahına Ağlayan Adam,** s. 138,

8

EMANUEL KARASSO

İttihatçılarla Karanlık İlişkisi ve 1908 Darbesindeki Rolü

Selanikli bir avukat olan Emanuel Karasso, İspanya'dan göç etmiş bir Yahudi aileye mensuptu ve aynı zamanda İtalya vatandaşı idi. Selanik'teki İtalyan Maşrıklığına bağlı Macedonia Rizorta Mason Locası'nın başkanıydı. İttihat ve Terakki hareketinin doğuşu ve örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Selanik'teki İttihatçıları himayesi altına alarak, mason localarının şemsiyesi altında toplanmalarını ve giriştikleri hareketin, belli bir güç ve seviyeye geleceği ana kadar gizliliğini korumasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki hareketini masonluğa bağlayan, hareketin önde gelenlerini masonluğa üye yapan ve İttihatçılar ile masonlar arasında köprü görevi gören kişi yine Emanuel Karasso olmuştur.[364]

Yahudi asıllı Profesör Avram Galanti, Karasso'nun İttihatçı hareketin doğusundaki katkısına şöyle temas etmiştir: "Karasso, Genç Türkler'in hareketine en evvel iştirak edenlerden biri olmuştur... Cemiyete en ziyade hizmet edenlerden birisi olmuştur."[365]

[364] Lewis, **The Jews of İslam, Princeton,** s. 179; Isaiah Friedman, **Germany, Turkey and Zionism,** At the Clarendon Press, Oxford, 1977, s. 143; Ahmad, **İttihat ve Terakki,** s. 253; E. E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli,** Çev. N. Ülken, İstanbul, 1972, Sander Yay.; H. Rifat, **a.g.e.,** s. 226-227; Duru, **a.g.e.,** s. 14; Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar,** s 95-100, 103.

[365] Öztuna, a.g.e., C 12, s 153

İttihatçıların akıl hocası siyonist-mason Emmanuel Karosso

Emanuel Karasso, Selanik'teki locası vasıtasıyla, Türkiye içindeki Jön Türklerle Türkiye dışındaki Jön Türkler arasında haberleşmenin temin edilmesinde de büyük rol oynamıştır. Selanik'teki Jön Türklerin, Ahmet Rıza'nın başını çektiği Paris'teki Jön Türkler ile "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı altında birleşmesine de o aracı olmuştur.[366]

Zamanla İttihatçı hareket içinde Karasso öyle bir konuma gelecekti ki, cemiyete ve kurucularına sağladığı para ve diğer imkânlarla bir nevi baş danışman ve akıl hocası olacaktı. Özellikle Talat Paşa ile yakın ilişki kurmuş ve himayesi altına almıştı. Talat Paşa, Selanik'te posta memuru iken, meşrutiyet propagandası yaptığı yolundaki ihbar sonucunda ona destek verip, avukatlık bürosunda işveren Karasso olmuştu.[367]

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde ve buna sebep olan "31 Mart"ta en fazla çaba gösterenlerin başında da yine Emanuel Karasso gelmiştir. Onun 31 Mart'taki misyonuyla ilgili Mustafa Turan, şu müthiş bilgileri vermiştir:

"Emanuel Karasso, İtalyan bankasından aldığı 400 bin liralık altınları dört teneke içerisinde Metroviçeli (Necip Draga) isminde zengin bir adama vermiş o da İttihat ve Terakki'den Eyüp Sabri Bey'e iletmişti. Bu para 31 Mart'ın tertibinde sarf edildi. Emanuel

[366] Atilhan, 31 Mart, s. 99; Üzer, **a.g.e.,** s. 88.

[367] Hasan Cem, **Dünyada ve Türkiye'de Masonluk,** İstanbul, 1976, Yeni Çığır Bas., s. 85; A. Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul, 1946, Tan Bas., s. 267; Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** C.1, İstanbul, 1975, Remzi Kit., s. 160; Kocabaş, **a.g.e.,** s. **99,** 102.

Karasso, bu hâdiseyi müteaddit (sayısız) defalar iftihar makamında, "Sultan Hamid'e 5 milyon altına yaptıramadığımız işi biz İttihatçılara 400 bin liraya yaptırdık" diye övünmüştür."[368]

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Filistin'den yurt talebiyle Abdülhamid'in huzuruna çıkıp, 5 milyon lira rüşvet teklif eden Herzl liderliğindeki siyonist heyet içinde Karasso da vardı ve o da diğerleri gibi padişah tarafından kovulmuştu. Kaderin garip cilvesine bakın ki, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiğini tebliğ eden komitede Karasso da bulunacak ve bir anlamda intikamını almış olacaktı.

Abdülhamid, buna ne kadar çok içerlediğini, I. Dünya Savaşı'nda kendisini ziyarete gelen Enver Paşa'ya şöyle ifade etmişti:

"Beni en çok üzen şey, huzurumdan kovduğum bir insanı, beni saltanattan uzaklaştıran kararı tebliğe memur bir heyete katmanız olmuştur. Bu, Emanuel Karasso'dur. Bu Yahudi'yi ne diye karşıma çıkardınız? Bununla hilafet ve saltanat makamını elin Yahudi'sine tahkir ettirdiniz (aşağılattınız). Selanik'te bir mason locasının üstad-ı azamı olan bu zat, Hz. Peygamberden

beri el üstünde tutula gelen bir müessese, encam (en sonunda) bir Musevi'nin tebligatı ile Hanedan-ı Âl-i Osmani'nin bir rüknünden (kuralından) alınmış oldu. İftihar edebilirsiniz!"[369]

Emanuel Karasso, İttihat ve Terakki içerisindeki nüfuzunu, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların iktidara gelmesinden sonra daha da artıracak ve başlangıçtaki destek ve katkısının semerelerini toplamaya koyulacaktı. Önce, 1908-1912 arasında Selanik, ardında da 1914'te İstanbul mebusu seçilerek Osmanlı Meclisine girmiştir.

Talat Paşa ile geçmişe dayanan yakınlığını da kullanarak I. Dünya Savaşı'nda iaşe (erzak) müfettişi olmuş ve gayrimeşru yollardan büyük bir servet kazanmıştır. Yine aynı savaşta, Berlin'le haberleşmede aktif bir görev üstlenmiştir. Savaş sonunda tüm İttihatçı önderler gibi Karasso da yurdu terk ederek İtalya'ya kaçacaktır.[370]

[368] M. Turan, **a.g.e.,** s. 14; Kocabaş, **Çarpıtılan Tarihimiz,** s. 95-96.

[369] Tansu, **a.g.e.,** s. 161.

[370] M. Jacob Landau, **The "Young Turks" and Zionısm: Some Comments,** The Hebrew Uvivercity of Jerusalem, 1983, s. 202; Ahmad, **a.g.e.,** s. 253; Kocabaş, **a.g.e., s. 96-97,**

Huzura Siyonistlerle Beraber Gelmesi ve Kovulması

Siyonistler, Yahudi nüfusunun (173 binin 80 bini) kalabalık olması sebebiyle "İkinci Kudüs" denilen Selanik'te çok faaldiler. Selanik ve çevresinde doğan İttihat ve Terakki hareketini en başından beridir, mason locaları ve özellikle Emanuel Karasso vasıtasıyla yakın takibe almış ve desteklemişlerdir.[371]

Benoist Mechin, Selanik'teki siyonist masonların İttihatçılara verdiği destek hakkında şu önemli malumatı aktarmaktadır:

"Şehirde çok Yahudi vardı. Bunların çoğu İtalyan tebaası ve Frank Mason idiler. Masonluk gayretiyle bu gizli teşkilata para yardımında bulunuyorlar ve İtalyan tebaasında bulundukları için de ihtilâlcileri evlerinde saklıyorlardı... Böylece onları tutuklanmaktan kurtarıyorlardı... Bunlar, Yahudi evlerinde toplanıyorlar ve Yahudilerden, kaynaklarını bilmedikleri büyük para yardımı görüyorlardı."[372]

Abdülhamid'i devirmek ve Filistin üzerindeki Yahudi emellerinin Osmanlı'ya kabul ettirilmesi için Siyonistlerin en fazla kullan-

dığı şahıslardan biri de Karasso olmuştur.[373] 17 Eylül 1901'de Yıldız Sarayı'na Filistin'den toprak istemek üzere gelen siyonist lider Theodor Herzl başkanlığındaki heyetin sözcülüğünü Emanuel Karasso yapmıştır. Karasso, Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıkınca Siyonistlerin isteklerine şöyle tercüman olmuştur:

"Şevketmeab efendimiz hazretleri! Malum-ı şahaneleridir ki, Yahudi kavmi muhtelif memleketlerde müteferrik (dağınık) bir halde yaşamaktadır. İspanya'da Engizisyon mezalimine (zulmüne) tahammül edemeyenler Devlet-i Osmaniye'ye duhul etmiş (girmiş), hüsn-i (güzel) kabul görerek mesut olmuş, ticaret ve iktisatta hizmet eylemişlerdir...

Şevketmeab, Rusya'da birkaç milyon Yahudi'nin gördüğü mezalim tahammül edilir derecede değildir. Bunların tahliyesi ve bir mahalde (yerde) ikametleri Yahudi Cemiyeti'nin emelidir. Siyon Cemiyeti işbu istidanamesini (istek bildirme) huzur-i hümayunlarınıza takdime bu kulunuzu memur etmiştir."[374]

Mevlanzâde Rifat'ın rivayetine göre, Sultan Abdülhamid, Karasso ve Yahudi isteklerine öylesine şiddetli bir tepki göstermişti ki, Karasso'yu ve siyonistleri huzurundan derhal kovdurmuştur. Öyle ki, Karasso'nun sarayı terkederken Başkâtip Tahsin Paşaya söylediği şu sözlerden de bellidir:

"Çok yazık! Ben, Zat-ı Şahaneye bir zaman sonra yine geleceğim, fakat zannederim ki, bu seferki ziyaretimde artık istirhamımı (ricamı, yalvarmamı) is'âf edebilmek (birinin dileğini yerine getirmek) imkânına sahip olmayacaktır."[375]

Hakikaten de 31 Mart'tan sonra Karasso, -az önce belirttiğimiz gibi- Abdülhamid'in hal' heyetine katılarak, bu huzurdan kovulmanın acısını

[373] Nasuh, a.g.e., s. 210.

[374] Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, İstanbul, 1958, M. Sıralar Mat., s. 74; M. Rifat, a.g.e., s. 72-73; Kocabaş, a.g.e., s. 97.

[375] Kutay, "31 Mart Yaklaşırken", Yeni Asya Gazetesi, 23 Mart 1979; Kocabaş, a.g.e., s. 98.

çıkaracaktır.

9

ZAHAROFF

Basil Zaharoff un Denizaltı Oyunu

İngiliz silah fabrikası Nordenfeldt, 1885'te İngiliz mühendis G. W. Garrett ile el ele vererek Stockholm'de bir denizaltı inşası gerçekleştirmiş, ama ilk denemede denizin dibini boylamıştı. Büyük devletler bu garip makineye para yatırmaya pek hevesli görünmüyorlardı.

Avrupa'nın o dönemdeki en büyük silah tüccarı olan Rum asıllı Sir Basil Zaharoff, böyle olağan dışı durumlarda her zaman yaptığı gibi hemen sahnedeki yerini alarak duruma derhal el koymuş ve bu denizaltını küçük devletlere satmaya yönelmişti. Silahlanma için bütçesinden büyük paylar ayırdığını bildiği Yunanistan'a 9 bin sterline satarak, bu ülkeye denizaltına sahip ilk ülke vasfını kazandıracaktı.

Ancak Zaharoff un kurnaz ve çıkarcı zekâsı, dün Yunanistan'a sattığı denizaltını, bugün -vefa ve milliyet gözetmeksizin- Yunanlıların ezeli düşmanı olan Osmanlı Devleti'ne pazarlamakta da geri adım artırmamıştı.

Yunanistan'ın böyle bir teşebbüste bulunmasından tehdit algılayan devrin Osmanlı padişahı Abdülhamid de, tanesi 11 bin sterlinden bir değil iki

denizaltı (ve yanında 2 milyon liralık mühimmat) sipariş etmekten geri kalmamıştı. Bu denizaltılar, Osmanlı'nın da "ilk denizaltı gemileri" olacaktı.

"Abdülhamid'in tehdit algılamasına göre, Yunanistan'ın ilk denizaltıyı satın alması, Osmanlı savaş ve ticaret gemileri için potansiyel bir tehlike anlamına geliyordu. Osmanlı Başvekâlet Arşivi'ndeki 1302 tarihli irade i seniyyede sebep olarak, İngiltere'nin teşvikiyle kısa zaman içinde Yunanlıların, Osmanlı Devleti'ne karşı geleceğinin katî oluşu zikredilmektedir."

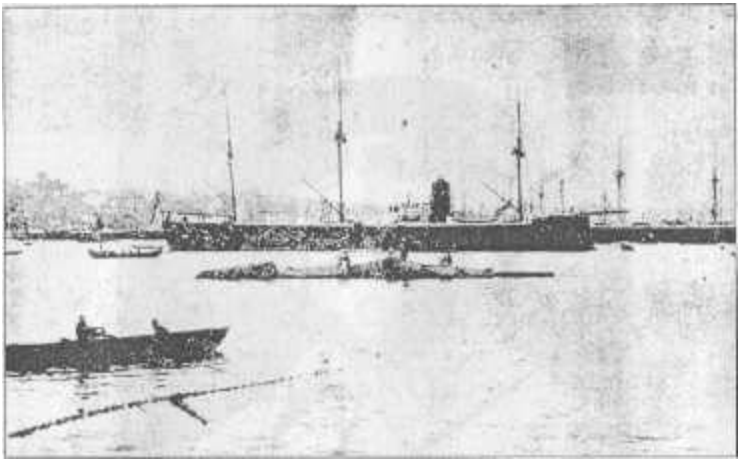
Abdülhamid ve Abdülmecid'in Akıbeti

Fransalı yazar Alain Decaux'un, Fransız *Historia Magazine'nin* 1977 yılı Haziran sayısındaki makalesinde, bununla alakalı zikrettiği malumat gayet enteresandır: "Bu denizaltılarından hiçbiri savaş görmedi. Osmanlı deniz kuvvetleri tarafından yapılan bir deneme sırasında, denizaltılarından biri torpil patlatma teşebbüsünde bulundu ve o kadar dengesi bozuldu ki battı."

Decaux'un aktardığı bilgiyi, yazar Mustafa Armağan daha tafsilatlı bir şekilde şöyle doğrulamaktadır:

"İlk Türk denizaltısı, Taşkızak Tersanesi'nde tamamlandığında tarihler 6 Eylül 1886'yı göstermektedir. 1887 Şubat'ında denize indirilen ilk denizaltımıza Abdülhamid' ismi verilmişti. İlk testler Haliç'te gerçekleştirildi. Yine de dünyadaki bu ikinci denizaltı botu, tam olarak isteneni verememişti. Padişah, o kadar para ödediği bu teknoloji âleminden beklediğini bulamamıştı.

Bunun üzerine Garrett, apar topar İstanbul'a çağrıldı ve kendisine, Abdülhamid'in Nordenfeldt adlı silah fabrikatörü tarafından aldatılmadığından emin olmak istediği hatırlatıldı.

Basil Zaharoff'un Abdülhamid'e sattığı denizaltılardan biri

Padişah, kendisinde dünyanın en mükemmel denizaltı torpidobotu ve filosu olsun arzu etmekteydi. (Gemilerin bedeli, devlet hazinesinden değil, hazine-i hassadan; yani II, Abdülhamid'in şahsi harcamalarıyla ilgili hazineden -bir anlamda kendi cebinden- karşılanmıştı.)

Ağustos 1887'de tamamlanan ve Ocak 1888'de denize indirilen "Abdülmecid" adlı ikinci denizaltımızla birlikte Abdülhamid denizaltısı yeniden teste tabi tutuldu. Dünyada ilk torpido atan denizaltı unvanı, iki numaralı denizaltı gemimiz Abdülmecid'e nasip olmuştu. Gerçi bu ilk denizaltılarımız, dünya denizaltıcılığının ilk örneklerindendi ve öncü denizaltılardı. Lakin ilk ve öncü olmanın bütün acemiliklerini de beraberlerinde taşımaktaydılar. İlk torpido fırlatma denemelerinde hasar görmüş ve bakıma alınmışlardı.

Böylece, kısa zamanda eskiyen ve Haliç'e çekilen Abdülhamid ve Abdülmecid denizaltıları; Çanakkale Savaşları sırasında Fransızlardan ele geçirdiğimiz Turkuaz denizaltısına kadar donanmamızın biricik denizaltı örnekleri olarak tarihe geçmişlerdir."[376]

[376] Richard Lewinsohn, **Esrarengiz Avrupalı Zaharoff,** Çev: C. Muhtarlı, İstanbul, 1991, s. 45-46; Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası,** Çev; H. Devrim, İstanbul, 1974, s. 281; Tarık Dursun K,, **Bir Damla Kan Bir Damla Petrol,** İstanbul, 1965, s. 93; Alain Decaux, "Basil Zaharoff", Magazine Historia, July 1977; Konstantin Zhukov, Aleksandr Vitol, "The Origins of the Ottoman Submarine Fleet" Oriente Moderno, XX(LXXXI), 1, 2001, s. 222 vd, 231; The Manchester Courier, 28 Ağustos 1887, s. 5; Raşit Metel, "Denizaltıcılık Tarihimiz-2", Belgelerle Türk Tarihi dergisi, Mart

1969, Sayı: 18, s. 62, 79-81; Nejat Gülen, Dünden Bugüne Bahriyemiz, İst. 1988, s. 62; Günvar Otmanbölük, "İlk Türk Denizaltıları", Hayat Tarih Mecmuası, Temmuz 1977, Sayı: 151, s. 28-33; Armağan, "Denizaltıcılığımızın Babası Da O Çıktı", Tarih ve Düşünce dergisi, Ekim 2004, Sayı: 53, **S.** 13-14, 16-17, 20; Çolak, Zaharoff, **S.** 36-37.

10

GÜLBENKYAN

Ortadoğu'daki Petrol Fırtınası

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra İttihatçıların Ortadoğu petrolleri hakkındaki uygulamayı değiştirmesi, en fazla Almanları etkilemiş ve daha evvelki haklarından büyük ölçüde mahrum kalmışlardı.

Bunun üzerine Alman sanayiciler, iş adamları, tüccarlar ve Deutsche Bank, Europaische Petroleum Union (Avrupa Petrol Birliği) örgütünü kurmak için birleşme yoluna gideceklerdi.

Bu petrol birliğini var gücüyle destekleyen Alman Hükümeti, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek gayesiyle %50'sine Türk hazinesinin ortak olacağı Turkisch Petroleum şirketini meydana getirmişti.[377]

Buna karşılık İngilizler de Royal-Dutch Shell grubunun bir alt kuruluşu olan Anglo-Sakson Oil Company ve D'arcy Grubu vasıtasıyla harekete geçmekte gecikmemişlerdi. Kayda değer bir başarı elde edememekle birlikte, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi müthiş bir fırsat olarak karşılarına çıkmıştı.

Bu amaçla, İttihat ve Terakki Hükümeti'ni baskı altında tutarak isteklerini dayatmaya çabalayacaklardı. İstanbul'da bir de banka açıp, Almanlara karşı üstünlüğü kaybetmek istemeyeceklerdi.

İngiliz hükümetinin onayıyla, Londralı bir grup işadamı, tanınmış

[377] Baysal, a.g.e., s. 66-67; Pierre Fontaine, Petrolün Sırları, Çev: E. Alkan, (Baskı yeri ve tarihi yok), s. 18; Münir Cerid, Petrol Emperyalizmi, Ankara, 1965, s. 17-18; Mosley, a.g.e., s. 49.

bankacı Ernest Cassel başkanlığında, İstanbul'da Ulusal Türk Bankası'nı kuracaklardı.

Petrol savaşında ilk defa boy gösteren Ermeni asıllı Kalust Gülbenkyan ise, Cassel'in yardımcılığına getirilmişti.[378]

Gülbenkyan'ın Entrikaları

Aslen, Erzurum doğumlu bir Ermeni olan ve hayatı boyunca sadece üç hedefe (petrol, para ve kadın) ulaşmak peşinde koşan Gülbenkyan, özel bir kabiliyete sahip olduğunu Royal-Dutch Grubu ile Shell Oil Company'nin aralarındaki karanlık pazarlıklarda bizzat göstermişti.

Gülbenkyan bu çabalarıyla, Royal-Dutch Shell Petrol Şirketi'nin kurulmasında büyük rol oynamıştı.

Daha sonra İngiliz vatandaşlığına geçen Gülbenkyan, kendisini İngiliz gizli servisinin faaliyetlerine adamaktan da geri kalmayacaktı.

Bağdat demiryolunun yapımı esnasında, Gülbenkyan ve İngiliz gizli servisi, düzenledikleri sabotajlar ve saldırılarla hattın inşasını engellemeye çalışmışlardı. Abdülhamid'in dikkatini üzerine çekmeye çalışan Gülbenkyan, İngilizler lehine imtiyazlar elde etmek için çırpınıp durmuşsa da tüm gayretleri hüsranla bitmişti.

Mosley, a.g.e., s. 49; Baysal, a.g.a., **s. 67,**

(Gülbenkyan'ın e de, kaynakların belirttiğine göre, "Sultan Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılmasında, komitacılara -İttihatçılara- yaptığı yardımla en büyük role sahip olanlardan birisi olmuştu.")

Gülbenkyan, kurulan bankanın aslında yapılacak işlerin en sonuncusu olduğunu ileri sürerek; esas hedefin Musul ve Kerkük'teki petrol haklarının ekseriyetini ele geçirmek olması gerektiğini İngilizlere kabul ettirmişti.

İngiliz ve Alman petrol emperyalizminin kızıştığı bir esnada, bunu fırsat bilen Amerikalı sermayedarların da ortaya çıkmaları, İngilizler açısından büyük bir tehlike meydana getirmişti. Gülbenkyan, İngilizlere, petrol menfaatlerine zarar gelmemesi için en isabetli yolun, açık bir çekişmeye girişmektense, Almanlarla uzlaşmaya çalışarak Amerikan faktörünü bertaraf etmeyi tavsiye edecekti.

İkna kabiliyeti öylesine yüksekti ki Cassel ve Londra'daki meslektaşları "African and Eastern Concessions" adlı bir şirket kurmayı hemen kabul etmişlerdi. Peşinden, Deutsche Bank adına Alman Hükümeti, D'arcy Grubu ile Royal-Dutch Shell adına da İngiliz Hükümeti zaman kaybetmeden temasa geçip bir dizi görüşme için bir araya gelme arzusunu ileteceklerdi.

Görüşme sonucunda, daha önce %50 pay ile Türk-Alman ortaklığında kurulan Turkisch Petroleum, hisseleri İngiliz ve Alman petrol şirketleri arasında tekrar taksim edilerek, Gülbenkyan'ın eşsiz hizmetleri sayesinde İngiliz-Alman Petrol Şirketi adıyla yeniden kurulacaktı.

Bu şirketin, 20 bin hissesi Deutsche Bank'a, diğer 20 bin hissesi de Sir Ernest Cassel ve Ulusal Türk Bankası'na ve geri kalan 32 bin hisselik en büyük parça ise, olağanüstü gayretlerinden dolayı Gülbenkyan'a verilmişti. Birkaç ay sonra, Gülbenkyan, 20 bin hissesini Royal-Dutch Shell grubundaki dostlarına satarken, şirketin %15'ini elinde tutmasını sağlayan 12 bin hisseye dokunmayacaktı.

Sonuç olarak Gülbenkyan, çevirdiği türlü dolaplar ve akla hayale sığmayacak entrikalarla, İttihat ve Terakki Kabinesine yaptığı ağır baskıların semerelerini devşirmeye; Osmanlılar ile Almanlar arasında zorlu çekişmelere sahne olan 1500 kilometrelik şeridin altında kalan madenleri ve petrol haklarını Turkisch Petroleum Company'ye sağlamaya muktedir olmuştu.[379]

[379] Anthony Sampson, **Petrol Oyunu,** Türkçesi: Aziz Üstel, İstanbul, 1971, s. 88; Mosley, **a.g.e.,** s. 49-53; Fontaine, **a.g.e.,** s. 19-20; Öke, **Musul Meselesi,** s. 13; Öngör, **a.g.e.,** s. 102; Akad, **a.g.e.,** s. 43.

11

VAMBERY

Vambery ve Abdülhamid

Macaristan'da ilk Türkoloji Enstütüsünün açılmasına ön ayak olan Yahudi asıllı Macar Türkolog Arminius Vambery, Sultan II. Abdülhamid nezdinde İngiltere hesabına ajanlık, İngiltere'de sultanın sözcülüğü ve iki devlet arasında diplomatik arabuluculuk ve Yahudi lider Theodor Herzl'in Filistin'de bir Yahudi yurdu elde etmek için Abdülhamid Han nezdindeki temaslarına aracı olması gibi fevkalade önemli misyonlar üstlenmiştir.

Abdülhamid Han, Vambery hakkında genellikle olumlu fikirler beslemiştir: "Profesör Vambery'yi çok alaka çekici buluyorum. "İslâmiyet'i, medeniyete düşman gibi göstermek; ancak çok cahillere, müsamahasızlara veya kalıplaşmış taassubu olan Hıristiyanlara vergidir." diyor. "İslâmiyet'i, medeniyet düşmanı olarak cevap vermeye bile değmez!" diye haklı olarak ilave ediyor."[380]

Buna karşılık sultanın dostluğunu kazanan Vambery de, objektif kanaat ve izlenimlerine dayanarak sultanla ilgili son derece iyimser ve takdir dolu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Padişah elindeki bütün imkânları seferber ederek, hayırseverliğini her fırsatta göstermekten kaçınmıyor. Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük miktarlar harcamakta, halkının selamet, refah ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalışmaktadır. Padişahtan korkabilir, hatta nefret edebilirsiniz; ama çalışkanlığını ve adaletini asla inkâr edemezsiniz."

Vambery, başka bir seferinde de şu orijinal tahlilleri yapmıştır: "Demir gibi

[380] Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 172.

bir irade, makul bir aklıselim, kibar ve nazik bir tavr-ı hareket, Türk ve İslâm terbiyesi mümessili (temsilcisi)! İşte Sultan Hamid budur. Onun, değil yalnız

Osmanlı İmparatorluğu hakkında, bütün dünya meseleleri hakkında derin bir vukufu vardır. Avrupa'yı istiladan kurtaran odur. O, mutaassıp (tutucu) bir Hıristiyan düşmanı değildir. Olmuş olsaydı, onları iş başına getirmezdi. Eğer bir mâni çıkmazsa o, Türkiye'yi ileriye götürecektir ve götürebilecek tek adamdır."[381]

Sultanın kişilik profili hakkındaki ilginç gözlemleri ise şöyleydi:

"Sultan, Doğu'da rastlanan en kibar, en şefkatli, nazik ve değerbilir prenslerden biridir. Aşırı derecede mütevazı ve gösterişsiz davranışı, yumuşak sesi, uysal ve hatta yumuşak bakışı bir elçiye; güçlü bir padişah, 30 milyon insanın hâkiminden çok, zavallı bir ikinci sınıf efendi intibaını verir."[382]

Öte yandan, Vambery'nin, "Ermeni Meselesi" ile alakalı İstanbul'dan İngiliz hariciyesine gönderdiği raporlardaki bir kısım tespitler de gayet ehemmiyetlidir.

[381] Nak. Necefzade, a.g.e., s. 82. [382] Öke, Saraydaki Casus, s. 53-54.

Ermeni Meselesi'nin, Osmanlı'nın varlık ve geleceğini tehdit ettiği bir esnada, hadiselerin şahidi hüviyetiyle Vambery'nin aktardığı müşahedeler; o günden bu zamana pek bir şeyin değişmediğini; hep aynı senaryonun dekor ve figüranlar yenilenmek suretiyle sahneye konulmaya çalışıldığını, bir kez daha ibret nazarlarımıza sunmaktadır.

Vambery'ye Göre Ermeniler

Anadolu'nun etnik dağılımı incelendiğinde, birkaç yüz Ermeni için binlerce Müslüman'ı feda edebileceğimiz gerçeği unutulmamalıdır. İnsancıl çabalarımız sonucu, çok büyük bir adaletsizlik ve zulüm ortaya çıkabilecektir. Üstelik Mezopotamya'ya inmek isteyen Rusya'ya, Kuzeydoğu Anadolu'nun kapılarını açarak, Büyük Britanya'nın sömürgeci çıkarlarını tehlikeye atmış olmaz mıyız?

Olaya, İngiltere açısından baktığımda, ben bir Ermeni devletinin kurulmasına yönelik her adımı İngiltere'nin hayatî çıkarlarına yönelmiş, günahkâr bir saldırı olarak nitelendiriyorum. Bu nedenle, ister muhafazakâr

olsun ister liberal, İngiltere'nin tüm vicdanlı devlet adamları Ermenilerin bu ham hayallerine dur demek zorundadırlar. Her zaman birleşik kitleler halinde yaşayan Rumen, Bulgar ve Sırpların durumu, serbest gruplar oluşturan Ermeniler için taklide cesaret edilecek bir örnek olamaz.[383]

Ermeniler, ne kadar Avrupa tarafından şımartılırsa, yerli Kürt halkından görecekleri tehlike de o oranda artacak ve Osmanlı otoriteleri, Hıristiyan grupların sağa sola serpiştirilmiş bir şekilde Müslümanların arasında yaşadığı bir bölgede, etkili bir savunma yapmaları mümkün olamayacağından, muhtemel katliamlar karşısında ancak seyirci kalacaklardır. Hıristiyan Batı, bu zavallı Hıristiyanlar adına İstanbul nezdinde cebrî (zorlayıcı) müdahalede bulunamayacağı için Ermenilere sağlanan her destek, onların katliam ve yağmasını teşvik demektir.[384]

Ben, hem ülkeyi hem de halkını yılların tecrübesine dayanarak bilen yegâne Avrupalı olarak bugünkü ayaklanmanın aslında, İngiltere'de örgütlenen ve İngiliz liberallerinin fazlasıyla değer verdiği Ermeni İhtilâl Komitesi'nin gizli tahrikleriyle gerçekleştirildiğini unutmamamız gerektiğine inanıyorum. Bir kez, etnik ve dinî nefret ateşi Asya'da yanmaya görsün; bu

[383] PRO, FO. 800/32, Belge No:13, (04 Haziran 1894). [384] PRO, FO. 800/32, Belge **No**:14, (15 Kasım 1894).

alev bütün bölgeyi kapsayacak ve patlak veren bu feci yangından, İngiltere sorumlu tutulacaktır.[385]

Ermenilerin zulme uğradığı konusuna gelince, bu söylentinin kesinlikle aslı yoktur.

Dürüst ve açık sözlü herkes, bu raporların düşmanca iftiralardan başka bir şey olmadığını görecektir. Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayrımı yapmaksızın tüm yoksulları koruyan; Hıristiyan baskı ve işkencesine uğramış Musevileri barındıran bir hükümet, bir-iki Ermeni ailesi' herhangi bir nedenle komşu bir ülkeye göç etti diye despotluk ve zulüm yapmakla suçlandırılamaz.[386]

Bu yüzden Sultan Hamid, Doğu Anadolu ıslahatı konusunda büyük bir duyarlılık göstermiş ve İstanbul'daki Alman büyükelçisine "Ölürüm de gene Berlin Konferansı'nın (ıslahatı öngören) 61. maddesini tatbik etmem."

demişti.[387] Daha sonra ise padişah, İngiltere'nin Ermeni Meselesi'ni artık Osmanlı Devleti'ne bazı politikaları dikte etmek için kullandığı bir koz değil de imparatorluğun parçalanması için yöntem olarak görmeye başladığını anlayacaktır.[388]

Osmanlılar, her şeyi son derece abartılmış buluyorlar ve Mr. Gladstone gibi yaşlı başlı bir devlet adamının, tüm Müslüman ve Hıristiyanların nüfusu üç-dört bin kişiyi aşmazken; nasıl Chester'de binlerce Hıristiyan'ın katledildiğini iddia edebilecek kadar körü körüne bir nefret ve yobazlıkla kendinden geçebileceğini merak ediyorlar.

Dospat'da, Bulgarların Müslümanlar üzerinde uyguladıkları işkenceler karşısında, Batı dünyasının neden Ermeni olaylarında olduğu gibi ileri çıkmadığını; "yoksa Müslüman kanının Hıristiyan kanından daha değersiz mi olduğunu" soruyorlar. Batı dünyasının, insanlık şampiyonluğu yapmasının, yapmacık bir gösteri olduğu sonucuna varıyorlar.[389]

Abdülhamid'in Görüşleri

[385] PRO, FO. 800/33, Belge No:16, (1 Kasım 1895). [386] PRO, FO. 800/32, Belge No:10, (18 Eylül 1893). [387] BBA.YEE, 9/2626/72.

[388] Öke, **a.g.e.,** s. 160. [389] PRO, FO, 800/33, Belge No:16, (1 Kasım 1895).

Ermeni Meselesi'nde, İngilizlerin gözleri hiçbir şeyi görmez olmuştur; emelleri "Bulgar mezalimi" yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan'ın imparatorluktan ayrılışında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Benden de sadece üçte biri Hıristiyan ve gerisi Müslüman olan bir bölgeyi elden çıkartmamı bekliyorlar! Söyleyiniz bana lütfen, onlar yaklaşmakta olan tehlikeyi artık fark edebiliyorlar mı, yoksa artık düşmanlarımızın amaçlarına hizmet ettiklerini göremeyecek kadar kısa görüşlü müdürler?[390]

Ermeniler, aslında Şark gelenekleriyle bütünleşmiş, beş yüz seneden beri bizimle barış içinde kaynaşmış, hiç de savaşçı ve saldırgan olmayan bir şark ırkıdır. Eğer arada bir üzücü hâdiselere rastlanabiliyorsa bunların müsebbibi, Ermeni milletinin karakterini bilmeyen yabancı politikacıların kışkırttığı ajanlardır.

Lütfen İngiliz dostlarıma ve kendisine büyük hürmetim olan Lord Salisbury'ye aynen şunu aktarınız: Ermenistan'daki kötü şartları düzeltmeye amadeyim, ama bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşuna müsaade edeceğime (burada, padişah çok heyecanlandı) şu kellemi keserim, daha iyi! Ermenistan'ın kurulması, yalnızca dindaşlarımın açısından çok büyük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zamanda iktidarımın ve Türkiye'nin varlığının sonu demek olur.[391]

Anadolu'da, Ermeni tebaam arasında çıkarmaya çalıştıkları patırtılardan çok korkmuyorum. Çünkü onlar aslında barışsever ve sakin insanlardır. Allah korusun, eğer bir ayaklanma vuku bulursa, oradaki Müslüman ahali öyle bir durumdadırlar ki tek bir darbeyle ihtilâli anında bastırabilirler. Biz burada, Avrupalıların Ermeni Meselesi'ne verdikleri öneme gülüp geçiyoruz. Bu meselede canımı sıkan tek nokta, iyiliğimi istediğini söyleyen sözüm ona dostumun evinin, Ermeni entrikacı ve ihtilâlcilerinin yuvası olmasıdır.

Bazı İngiliz politikacıların beni, tebaam arasında eşitliği sağlamayı başaramamakla suçlamaları kadar büyük bir adaletsizlik olur mu? Eşitlik diyorlar! Sözüm ona dostlarım tarafından, tebaam arasına nifak tohumları atıldığı, bir milletin diğer millete karşı kışkırtıldığı bir ortamda eşitlikten söz edilebilir mi? Unutmamalısınız ki ben bu ülkenin sadece hükümdarı değil,

[390] **PRO. FO. 800/32, Belge No:1, Ek no.2, (6 Temmuz 1889).** [391] **PRO, FO. 800/32, Belge No:2, (22 Ekim 1888).**

aynı zamanda bir Türk ve Müslüman olduğum için, ırkımın ve dinimin de resmî lideriyim. Bu nedenle milletime ve dindaşlarıma iftira edilmesini kabul edemem![392]

Çağdaş fikirlerin henüz nüfuz etmediği geri kalmış eyaletlerde bunu nasıl gerçekleştirebilirim? Ülkemin ve milletimin durumunu; değişik dinler, mezhepler ve ırklar arasındaki düşmanlıkları biliyorsunuz. Yüzyıllar önce bu ülkeyi fethetmiş olan milletimin, bağımlı kıldığı uluslara karşı taşıdığı duygulan inkâr edemezsiniz. Aynı farklılık, Avrupa'da bile mevcuttur. Her şeyden önce, tahtımın geleceğinin, sevgi ve sempatisine bağlı olan ırktaş ve dindaşlarımı düşünmek zorundayım.[393]

Bizden Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'yı almakla Avrupa, ellerimizi ve bacaklarımızı kesmiştir. Bütün bunlara karşı Osmanlı milleti sessiz

kalmıştır. Fakat bir Ermeni Meselesi icat etmekle, bağırsaklarımızı deşmek istiyorsunuz. İşte buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız.[394]

[392] PRO, FO. 800/32, Belge No:12, (7 Mayıs 1894).
[393] PRO, FO. 800/33, Belge No:18, (10 Ekim 1896).
[394] Aynı yer. Kaynak gösterilen belgeler ve iktibaslarda Öke, Saraydaki Casus'tan yararlanılmıştır.

IV. Bölüm:

Düşünceleri, Savunması ve Hakkındakiler

1

İLGİNÇ FİKİRLERİ

Sultan Abdülhamid, Selanik'te sürgündeyken Alatini Köşkü'nden başlayarak, Beylerbeyi Sarayı'nda Şubat 1918'de hayatını tamamlayacağı ana değin çeşitli kişiler kanalıyla hatıralarını kaleme aldırmıştır. Ali Vehbi Bey, özel doktoru Atıf Hüseyin Efendi, kızı Ayşe Osmanoğlu gibi şahıslar eliyle bugün elimize ulaşan farklı hatırat nüshaları mevcuttur.

Abdülhamid Han, bu hatıralarında hem kendi şahsına yönelik eleştiri ve iftiralara, hem de saltanatı zamanındaki icraat ve politikalarına karşı yapılan muhalefetlere cevap verir ve bir bakıma derin bir muhasebe ve kritik yapar.

Aynı zamanda, kendinden sonra meydana gelen olayları, saltanatı esnasındaki gelişmelerle karşılaştırmalı bir tarzda analiz ederek, bunların faili olan ve zatını tahttan indiren İttihatçıların perişanlıklarını, kurtarıcı olarak ele aldıkları devlet ve milleti felakete sürüklemek için hangi gaflet ve ihanetlerde bulunduklarına dair görüş ve tenkitlerine de yer verir.

İşte bu bölümde, hatıralarından derlediğimiz, ona ait birkaç ateşli savunma, ilginç görüş ve sert tenkit ile birlikte yerli ve yabancı devlet adamı, yazar, aydın ve düşünürün onun hakkında söyledikleri çarpıcı tahlil, tespit ve değerlendirmeleri bulacaksınız:

Vicdan Hürriyeti ve Hoşgörü

Vicdan hürriyeti meselesine, dünyanın her yerinde en çok Müslümanlar hürmet göstermişlerdir. Dünyanın hiçbir milleti bizim kadar misafirperver değildir. Memleketinden sürülen pek çok kişiye barınacak yer vermişizdir. Nitekim Rusya ile harp etmeyi bile göze alarak, Polonyalıları kabul etmedik mi?

Bizim bahtsızlığımız, imparatorluğumuzun mütecanis (uyumlu) bir kütleden teşekkül etmeyip, kendi aralarında da mezhep birliği olmayan Hıristiyan unsuru da havi olmasıdır (içermesidir). Bu tabiî olarak bir

dağılma meydana getirmektedir... Bir devlet içinde muhtelif dinlerin ve mezheplerin mevcudiyeti zararlıdır; **dahilî** mücadelelerin şiddetlenmesine sebep olur, bu da devlet idaresine tesir eder.

Bizi müsamahakâr (hoşgörülü) olmamakla itham edenler (suçlayanlar) ancak cehaletlerini ispat ederler. Nitekim geçen asırlarda daha az müsamaha göstermiş olsaydık; bugün imparatorluğumuz çok daha sağlam ve kudretli olurdu. Memleketimiz **dahilin**deki diğer din ve mezhepten olanları, Müslümanlığı kabul etmeğe mecbur etseydik; din farklarından doğan birlik eksikliği için bugün bu kadar teessüf etmek (üzülmek) mevkiinde kalmazdık. Halen dahi, diğer dinde olanlara fazla hak ve imtiyaz vermekte devam ediyoruz.[395]

Sultan Abdülhamid, a.g.e., s. 173-174.

II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünde hazırlanan bir kartpostal

Kadercilik ve Kısmetçilik

"Kısmet!" Ne zararlı bir kelimedir ve ne kadar çok felaketlere sebep olmuştur. Kur'an'ın hiçbir yerinde kısmet fikrine yer verilmez. Ancak son asırlarda tembellik ve akılsızlık sebebiyle "kısmet" kelimesi lisanımızda bugünkü ölçüsünü bulmuştur.

Zayıflık ve uyuşukluk özrünü kapatmak için "inşallah!" çok rahat kullanılan bir kelime olmuştur. Hz. Muhammed (a.s.m.), Müminlerine, Allah'a kul olmayı emreder; ama aptalca bir kadercilik şeklinde değil. Allah büyüktür, rahimdir; fakat her kulunun günlük işleriyle uğraşamaz.

Herkes düşünmeye ve çalışmaya mecburdur. "Ekmeyen biçemez, çalışmayan yiyecek ekmek bulamaz." Maalesef Türkler bunu henüz idrak etmiş değillerdir.[396]

Avrupa'nın Yobazlığı ve Büyük Din Aşkımız

Avrupalılar, bizi küçültmek veya kötülemek istedikleri vakit "Müslümanların korkunç taassubu (bağnazlığı)" klişesini kullanırlar ve bu sözle, diğer mezhepte olanlara, sözde tatbik ettiğimiz kanlı zulümleri kastederler. Fakat Hıristiyanların bizde olunca taassup dedikleri, kendilerine gelince vatan sevgisi diye adlandırdıkları aşk, aynı aşk değil midir?

Onların vatanları için duydukları hissi, biz dinimiz için duymaktayız. Düşmanlarımız buna taassup diyorlar. Müslümanlar dinleriyle hakikaten iftihar edebilirler. Müminlerin ateşli aşk ile bağlı oldukları Hazret-i Muhammed'in (a.s.m.) doktrini (öğretisi), insanlar arasındaki müsavata (eşitliğe) inanan, zayıfları koruyan, iyiliğe kıymet veren, kanunlara hürmeti emreden bir dindir. Dogmatik (değişmez) fikirleri, sembolleri, batıl (geçersiz) itikatları (inanışları) kabul etmez. Bizi yükselten, dinimize karşı duyduğumuz büyük aşktır.[397]

Milliyet Fikri, Vatan Sevgisi ve İslâmiyet

Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın birçok milletini sinesinde toplamış olan bir imparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar,

Yunanlılar, Zenciler ve diğer birçok unsurdan teşekkül etmiştir. Buna rağmen iman birliği bizi büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır.

Bu sebeple, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak, buna mukabil, hepimizin Müslüman olduğumuzu bilhassa belirtmekte fayda vardır. Her zaman her yerde Emir-ül Müslimin unvanı başta gelmeli, Osmanlı padişahı unvanı ise ikinci satırda belirtilmelidir. Çünkü devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.

Maalesef İngilizler, zararlı propagandalarıyla imparatorluğumuzun birçok yerinde "millet, ırk" fikrinin tohumunu ekmeye muvaffak olmuşlardır... Fakat imparatorluğumuzda vatan fikri ilk planda gelmemeli. İman ve halife aşkı başta, anavatan sevgisi ikinci derecede olmalıdır. Avrupalı Katolikler için de vaziyet aynı değil midir? Hıristiyanlar da başta Katolik kilisesini ve Papayı sayarlar, sonra vatanlarını düşünürler.

İngiltere benim iktidarımı sarsmak maksadıyla, İslâm memleketlerinde,

[397] **Ag.e.**, s. 175-176

vatan fikrini yaymaktadır. Mısır'da, şimdiden bu fikir epey ilerlemiştir. Mısırlı vatanperverler farkına varmadan, İngilizlerin oyununa gelmekte, İslâmiyet'in kudretini, halifeliğin itibarını sarsmaktadırlar.[398]

Hilâl, Haç'tan Üstündür!

Avrupalılar, Müslümanlara ve İslâmiyet'e karşı önceden kararlı olduklarını her vesileyle belli ederler. Terakkiden, medeniyetten, kültürden bahsederler; fakat asıl acayip telakkilere (anlayışlara) sahip olan kendileridir.

Tarih tetkik edilirse (incelenirse) Hıristiyanların mı, Müslümanların mı fikir seviyesinin daha yüksek olduğu anlaşılabilir. Tarafsız olan Avrupalıların, Ortaçağdan itibaren cengâverlerimizin erkekliğini, itidalini (denge), kaba ve hain olamayacak kadar şövalye ruhlu olmalarını açıkça methederler.

Avrupa halkını, aleyhimizde düşünmeye sevk eden sofu papazlardır. Haçlı seferleri zamanında, Hıristiyan güruhun memleketimizde yaptıkları mezalimi unutturmak, örtbas edebilmek için, yaptıklarını biz yapmışız gibi göstererek

[398] **Ag.e.**, s. 249-181

bizi itham etmektedirler. Halkı Müslümanlara karşı ayaklandırmak için, her türlü iftirayı mubah görmüşlerdir.[399]

Osmanlı'da Kölelik

Kanunlarımızın, âdetlerimizin Avrupa'da bu kadar tanınmamış olması şaşılacak şeydir. Şarktaki kölelikten bahsederlerken de hep Amerika'daki köleliğin hazin hali hatıra gelmektedir. Hâlbuki bizdeki efendi ile hizmetkâr arasındaki samimi münasebete, kölelik kelimesi nasıl kullanılabilir?

Kur'an-ı Kerim, hizmetkârlara iyi muamele edilmesini emretmiştir. Vakıa (gerçekte) hizmetkârlar, efendilerine tabidirler (bağlıdır); hürriyetleri hudutludur, fakat efendilerinin keyfî idarelerine karşı gayet sert olan kanunlarımızla korunurlar.

imparatorluğumuzun dâhilinde köleliğin mevcudiyetinden bahsetmek mevzu bahis olamaz. Bizdeki cariyenin, Avrupa'daki hizmetçiden daha mesut olduğuna şüphe yoktur. Hakları, örf ve adetlerimizle korunan bu kızlar bulundukları eve bağlanırlar.

Esir satıcılarını suçlarlar. Hâlbuki bu usulü dairesinde ve karşılıklı bir alış veriştir ve bu adamların yaptığı uzun süreli bir iş için hizmetkâr temin etmekten ibarettir. Ödenen paranın bir kısmı bu adama, bir kısmı da esirin kendisine veya ailesine verilir.

Sokakta sefaletten ölmeye mahkûm birçok çocuk, bu adamların aracılığı sayesinde iyi bir aile yanında, ailedenmiş gibi muamele görerek yetişme imkânı bulurlar. Büyüdükleri zaman erkek çocukların birçoğu efendilerinin maiyetinde çalışırlar, kızlar da umumiyetle evin efendisine hanım, yani meşru karısı olurlar.[400]

Yabancı Mektepler

Hususî (özel/yabancı) mektepler, devletimiz için büyük tehlike teşkil etmektedir. Şimdiye kadar affedilmez bir kayıtsızlıkla her devlete, her zaman ve mahalde (yerde) mektep açmak hakkını vermiş bulunuyoruz ve maalesef bunun acısını çekmekteyiz.

Ag.e., s. 183-184.

Ag.e., s. 184-185.

Bizim müsamahamıza karşılık, bu mekteplerde dinimize, devletimize karşı nefret öğretiliyor. Maarif (eğitim) Nazırının (bakanının) bu hususdaki alakasızlığı affedilemez. Belki de harekete geçmek için cesareti yoktur. Fakat her zaman her şeyi benim yalnız başıma yapmam da beklenemez.

Vakıa, bu mekteplerin hattı harekâtına müdahale etmenin her zaman pek kolay olmadığı da bir hakikattir. Pek çok defa bu mektepleri himaye etmek suretiyle, kendilerine ehemmiyet payı çıkaran konsolos, sefirlerin (elçilerin) arkasına sığınmaktadırlar.[401]

Okuma-Yazma ve Latin Harflerinin Gerekliliği

Halkımızı iyi tanıyanlar, tabiatı, ahlâkı, akl-ı selimi itibarıyla, hiçbir milletten daha geri olmadığını söyleyeceklerdir. Halkımızın büyük bir kısmının, okuma yazma bilmemesi çok şaşılacak bir şey değildir.

Yazma, okuma sanatını öğrenmek arzusu diğer milletlere nazaran daha az olmamakla beraber ya imkân azlığından veya güçlüklerden dolayı bu vazifeden kaçmaktadırlar. Zira yazımızı öğrenmek pek kolay değildir.

Bu işi halkımıza kolaylaştırmak için belki de Latin Alfabesini kabul etmek yerinde olur. Her ne kadar bu harflerle, lisanımızdaki bazı sesleri vermek güçlüğü mevcut ise de, bunu ayarlamak şüphesiz kabil (mümkün) olabilir.[402]

A.g.e., s. 189.
A.g.e., s. 192.

Avrupa'nın Dayattığı Yenilikler ve Gelişmenin Esasları

Islahat diye kabul ettirmek istedikleri yenilikler, muhakkak bizim mahvımıza sebep olacaktır. Neden bunlar bize, bizi mahvetmeye ahdetmiş düşmanlarımız tarafından tavsiye edilmektedir? Çünkü onlar, o ıslahatların mahvımıza sebep olacak hastalığı havi olduğunu (içerdiğini) bildiklerinden bilhassa tavsiye etmektedirler.

Bizim güya geri kalmış halimize herkes acımakta; Avrupa memleketleri, asıl kendilerinin birçok ıslahata ihtiyaçları olduğu halde, riyakârca bizim kalkınmamız için bir şeyler yapılmasını istemektedirler...

[398] **A.g.e.**, s. 251-181

İnkişaf (gelişme), haricî tesirlerle ve tazyik neticesinde olamaz; içimizden gelmeli, kendiliğinden, tabii olmalı ve kendi yolunu takip etmelidir... Eğer bizde ıslahatlar kabul edilecekse, memleketin hakikî şartları göz önünde tutularak yapılmalıdır. Yani teferrüt etmiş (aşırıya kaçmış) birkaç idarecinin fikir seviyesi değil, halkın medeniyet seviyesi nazarı itibara alınmalıdır.

Avrupa'dan gelen her şeyi şüpheyle karşılayan, pek çok defa fermanlarımızı aldığı anda yakan ulema sınıfının aksülamelini (tepkisini) de hesaba katmak lazımdır. Islahat tatbikinde her adımı atmadan evvel zemini yoklayarak, yavaş yavaş hareket etmekte haklı olduğuma kaniyim.

Avrupa medeniyetinin en iyi taraflarını alıp, şark kültürüyle meczetmek (birleştirmek) suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyeti, bizde ancak müstakbel (gelecek) nesiller görebilecektir.

Avrupa memleketleri, yegâne kurtuluşun, onların medeniyetini kabul etmekle mümkün olabileceğine dair garip bir kuruntu içindeler. Hâlbuki Müslüman Osmanlı kültürünün de, onlarınki kadar hükümran olmaya layık olduğunu pek çok ilim adamı kabul etmiştir.

İnkişaf tarzımızın, Avrupa devletlerindekine benzemediği aşikârdır. Tabii şartlar dâhilinde içimizden gelmek suretiyle inkişaf etmeliyiz ve ancak pek lüzumlu hallerde haricî tesirlerden istifade etmeliyiz.[403]

Avrupa Hastalığına Tutulan Gençler

Yüksek tabakadan olan gençleri uzun seneler için Avrupa'ya gönderip, birçok masraf etmektense, her tabakadan talebe göndermek ve kısa zaman hariçte bırakmak çok daha faydalı olur.

Almanya'ya yahut Fransa'ya gidecek olan bu gençler Avrupa medeniyetini görmüş olurlar, ancak lüzumlu şeyleri öğrenecek kadar vakit bulurlar; fikren ufukları genişler, lüzumlu bilgiyi elde eder ve yuvalarına getirirler. Kısa zamanda Avrupa medeniyetinin zehri daha az tesirli olur...

Avrupa'dan gelen yeni fikirler bizim için büyük bir felaket ve tehlike kaynağı teşkil etmektedir... Çünkü bu fikirler kalpleri ve zihinleri zehirliyorlar.

Avrupa hastalığına tutulan gençlerimize acımamaya imkân yok. Bu gençler, vatandaşlarını ve dindaşlarını bedbin (karamsar, rahatsız) ve şüpheci edecekler.

İslâmiyet, terakkiye (gelişmeye) karşı değildir; ama hakiki değeri olan şeyler, hariçten aşı yapmak suretiyle muvaffak olamaz, içten vetabii olmalıdır.[404]

Türk Kadını ve Kadın Hakları

Avrupalıların, Türk kadını hakkında ve bilhassa taaddüdü zevcada (çok kadınla evlilik) dair pek yanlış fikirleri vardır. Bu hususta, Avrupalıların olduğu gibi Amerikalıların da fikirleri muhteliftir. Sayısız boşanmalar ve birçok aşk davasının mevcudiyeti, orada da erkeklerin umumiyetle birden fazla kadınla yaşamanın lehinde olduklarını gösterir.

Ulu Peygamberimiz "Kadına hürmet ediniz, çünkü evlat vermiştir" ve gene "Kadına aşk ve şefkat göstermeyi Allah emretti" diye buyurmuştur. Bu sebeple bizde kadına eziyet etmek veya kadını aşağı görmek diye bir şey mevzu bahis olamaz..

Selamlıkta, Avrupalı kadınların kendini beğenmiş mütehakkim (otoriter) çehrelerini seyrederken, Türk kadınlarıyla mukayese ederim. Bu mukayesem Avrupalı kadınların lehinde olmaz.

Avrupalılar, neden kadınlarımızın aleyhinde konuşurlar? Avrupalı kadın ahlâk bakımından bizimkilerle mukayese edilebilirler mi? Şark kadını, Avrupalıya nazaran daha bağlı, daha sadık, daha güzel değil midir? Bizde kadın kendini tamamıyla evine vakfeder

[404] **A.g.e.,** s. 191, 197

(adar), bir erkeğe ait olur. Avrupalı kadın, tam kadın sayılabilmek için fazla serbesttir.[405]

Türklerde Avarelik, Çalışma ve Bedbinlik

Havaîlik (istikrarsızlık, oynaklık, uçarılık) vasfi, halkımızın bütün tabakalarına yerleşmiş, adeta bir parçası haline gelmiştir ve başımıza gelen bütün belaların sebebidir de denilebilir. Hiçbir şey yapmamayı saadet telakki edenler ve bu saadeti tatmak için kendini bırakanlar pek çoktur...

Memleketimizdeki ciddî insanlar, bilhassa hocalar ve din adamları, büyüme çağındaki nesillere tesir etmeli, gençleri tatlı, fakat zararlı avarelikten (başıboş, işsiz güçsüz) kurtarmak, onları memleketleri ve

dindaşları için çalışmaya teşvik etmelidirler. Tabiatımızdaki bu gevşekliği yenemezsek, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaramayız...

Sıkıntılarımızın kökü; Osmanlı erkeğinin, hakiki bir kıymet ifade etmek üzere çalışmamasından ileri gelmektedir. Efendi mevkiinde kalıp, başkasını kendi yerine kullanmaya alışmıştır. Onun için mühim olan yaşamak, hayatın zevkini çıkarmaktır...

Bilhassa idareci sınıf, memurlar, askerler şifasız bir bedbinlik (karamsarlık, ümitsizlik) hastalığına tutulmuşlardır. Yaptığımız iyi işleri fark etmezler; gözlüklerinin karanlık camlarının arkasından her şeyi simsiyah görürler.

Bütün sefaletimize, büyük devletlerin bütün düşmanca hareketlerine ve birçok manialara rağmen terakki etmekte olduğumuzu anlamak istemezler. Memleketimizdeki her şeyi küçümseyen, tenkit eden bu bedbin insanlar, terakkiye mani olan zayıflatıcı unsurlardır ve bunların mevcudiyeti en büyük bedbahtlığımızdır.

İmparatorluğumuzun içinde bulunduğu hali anlayabilseler, neticesiz tenkitlerden, zararlı olan ataletten (tembellikten) vazgeçip biraz daha nikbin (iyimser, umutlu) olurlar, müşterek vazife için çalışırlardı... Allah'a şükür halkımız bu bedbinlik hastalığına tutulmuş değildir. Çünkü iyi bir Müslüman her zaman nikbindir.[406]

"Pinti Hamid"

Bana "Pinti Hamid" dediklerini biliyorum, fakat bundan dolayı kızmıyorum; bilakis iltifat olarak kabul ediyorum. Hesabımı gayet iyi bilirim

[405] A.g.e., s. 198-199. [406] A.g.e., s. 201-203.

ve paramı pencereden dışarı atmaktan da hoşlanmam. Amcam Abdülaziz'in israflı hayatının ortasında yaşadığımdan, müsrifliğin ne feci bir kusur olduğunu çok yakından gördüm. Maliyemizi mahveden ve imparatorluğumuzu iflasın iki parmak ötesine kadar götüren israflı hayat değil miydi?

Pek çok hükümdarın olduğu gibi, benim hiçbir zaman pahalı zevklerini veya perişanlığa sürükleyici münasebetlerim olmadı. Servetimin iyi vaziyette oluşunu, dikkatli bir muhasebeye ve akıllıca bir tasarrufa borçluyum.

Yıldız Sarayındaki hayatın, pahalıya mal olduğu bir hakikattir, ama bir hayli **mübalağa** edilmektedir. Burada birçok ailenin de bizim hesabımıza geçinmekte olduğu nazarı dikkate alınırsa, diğer birçok hükümdara nazaran, daha az parayla geçindiğim kabul edilir.[407]

Orduyu Politikadan Çekebilseydik!

Bari orduyu politikadan çekebilseydik... Yeniçerilerin bize kadar kırılmasının üstünden kırk yıl bile geçmeden Hüseyin Avni Paşa'nın ordusu, amcam Abdülaziz Han'ı tahtından indirdi... Biraderini Murad'ı da beni de tahttan indiren aynı ordudur.

93 Harbi'ni niçin kaybettiysek, Balkan Harbi'ni de onun için kaybettik. Tarih değil, hatalar durmadan tekerrür (tekrar) ediyor. Bugün bir vatan kaybediyorsak, sebebi yine odur.

Osmanlı tarihini anlayanlar bilirler ki, bu ülke kuvvete dayanarak değil, adalete dayanarak kurulmuştur. Eğer, Osmanlı orduları gittikleri yere adalet yerine zulüm götürselerdi; bu imparatorluk kurulmadan çekirdek halinde parçalanırdı.

Adalet, meşruiyetin temelidir. Meşruiyet, hükmetmenin mesnedidir (dayanağıdır). Kuvvet, meşruiyetin müeyyidesidir (yaptırımıdır). Bu halde, kuvvet meşruiyete, hükmetme adalete dayanmak zorundadır. Her kim ki adaletsiz hükmetmeye, meşruiyetsiz kuvvet kullanmaya kalkarsa, yıkılır.

Ordu, gayesi içinde elindeki kuvveti kullanırsa meşru, gayesi dışına kayarsa gayrimeşrudur. Belki bazı şeyleri yakar, yıkar ama sonunda kendisi de yıkılır. Ve maalesef, bu enkazın altında, bazen bir devlet de çöker.[408]

[407] **A.g.e.**. s. 210-211. [408] Bozdağ. a.g.e., s. 99-100.

2

HAKKINDA SÖYLENENLER

1. Yerliler

Sultan Abdülhamid'in Başkâtibi Tahsin Paşa, onun saltanat devrine ait yazılanların çoğunun dedikodu ve dayanaksız yargılardan ibaret olduğunu, 15 yıl boyunca en yakınında bulunanlardan birisi olarak hatıralarında şöyle ortaya koymuştur:

"Sultan Hamid'in saltanat devrine ait neşriyat, ekseriyet itibarıyla o devrin hakikatlerini bilmeyen ve bütün malumatı kıymetsiz dedikodulara dayanan kimseler tarafından yazılmış eserlerdir. Bu eserler okunduğu zaman, insana öyle gelir ki, Abdülhamid devrinin bütün günahları padişaha aittir.

...Şurasını itiraf etmek lazımdır ki, Abdülmecid'in "kuruntulu oğlum" dediği Abdülhamid Efendi'den o tanıdığımız Sultan Hamid'i çıkaracak sebepler, yalnız onun vehmi, korkaklığı, hayat ve saltanat sevgisi değildir.

Memleketin en ücra köşesinden sarayın en kuytu noktalarına kadar her tarafa girmiş bir ahlâkî sefalet vardı ki, bu nihayet bir sel halini alarak padişahı da önüne katıp götürmüştü..."[409]

• Sultan Reşad'ın Başkâtibi Lütfi Bey'in, çarpıcı teşhis ve öngörüsü son derece dikkate değerdir:

"Meşrutiyet'i takip eden yıllarda millet, kötü yönleri iyi yönlerinden çok fazla olan bu padişahı aramıştır. Çünkü o tahtla bulunsaydı -belki İtalya'ya Trablusgarp'ta bazı iktisadî tavizler verir- fakat bu memleketi bütünüyle

[409] Tahsin Paşa a.g.e., s. 103

böyle bir anda onlara kaptırmazdı. Balkan Savaşı'nın ise -bir kâhinlik değildir- mutlaka önüne geçerdi ve hele devleti o uğursuz Cihan Harbi'ne -ne yapar eder- katılmaktan uzak tutardı..."[410]

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çeşitli bakanlıklar yapan Rıza Nur, Sultan Abdülhamid'in, tahttan inmesine sebep olan II. Meşrutiyet'in ilanı esnasındaki gafletlerini şöyle itiraf etmiştir:

"...Abdülhamid, meşrutiyeti ikinci kez ilan etmez diye korkuyordum. Zannediyordum ki İngilizler bize yardım eder, meşrutiyeti yaptırırlar. Gece mektepte, bu yolda bir nutuk hazırlamıştım; avcumdaydı, onu okudum. İngiltere'ye Türk'ün dostluğunu ve duasını söylüyordum.

Diyordum ki:

'Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun, sonra da İngiltere Türk'ün hürriyetine yardım etsin!' Otuz yaşımda ve profesördüm, ama ne saf çocuk muşum? Bir devlete böyle bir dua ile yardım ediverirler mi?

Düşünüyorum da şimdi korkuyorum! Ben galiba deliymişim. Bu bir ihtilâldi. Abdülhamid, cesaret edip üzerimize bir müfreze asker gönderse iş bitmişti. Bizim hiç birimizde silah yoktu; ölecektik!"

Abdülhamid'in hasımlarından olmasına ve hakkında ağır hicivler kaleme almasına rağmen Namık Kemal dahi yer yer gerçeği tasdik etmekten kendini alamamıştır:

"Sultan Hamid, hunriz (kan döken) değildi. Bunu ısrarla tekrar ederim... Sultan Hamid, adam öldürmekten nefret eden, hatta fıtraten merhametli birisi idi."[411]

31 Mart ihtilalinin ideologluğunu yapan Rıza Tevfik, Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesinden kısa bir müddet sonra, koca Devlet-i Aliye'nin, imamesi kopmuş tesbih taneleri gibi darmadağınık olduğunu görüp bin pişmanlık içinde "Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdat" başlıklı şu şiiri kaleme almıştır:

[410] **Lütfi** Bey (Simavi), a.g.e., s 355. [411] **Botayır,** a.g.e., **s, 403, 414.**

Nerdesin şevketli Sultan Hamid Han,
Feryadım varır mı bârigâhına?
Ölüm uykusundan bir lahza uyan,
Şu nankör .....bak günahına!

Tarihler ismini andığı zaman, Sana hak
verecek, hey koca sultan; Bizdik utanmadan
iftira atan Asrın en siyasi padişahına!

Divane sen değil, meğer bizmişiz! Bir çürük
ipliğe hülya dizmişiz! Sade deli değil,
edepsizmişiz! Tükürdük atalar kalbigâhına.

Sonra, cinsi bozuk, ahlâk-ı fena, Bir sürü
türesi, girdi meydana. Nerden çıktı bunca
veled-i zina? Yuh olsun bunların ham
ervahını! [412]

Önceki yaptıkları ve yazdıklarına pişman olup Abdülhamid'e methiyeler yağdıranlardan biri de şair Süleyman Nazif'tir:

Padişahım gelmemişken yâda biz İşte geldik
senden istimdada biz. Öldürürler başlasak
feryada biz, Hasret olduk eski istibdada biz.""

Abdülhamid'i, Osmanlı halkına Allah'ın gönderdiği bir lütuf, hayırlı bir insan ve rehber olarak öven Abdülhak Hamid ise, bir şiirinde şöyle der:

[412] Nak. Bozdağ, a.g.e., s. 204.
[413] Nak. Necefzade, a.g.e., **s.** 79.

Ya Rabb-i zü'l-celâl-i eyâ Hâlik-i beşer
Senden gelür bu âleme madem hayr-ü beşer (hayırlı insan)
Sultan Hamid-i âdile takdir-i hayr kıl
Sultan Hamid'e mâlik ü memluk olan bu halk
Hiçbir zamanda behyemez rehber-i diğer. [414]

Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin oğlu olan ve onu devirmek için her türlü ihtilâl hareketinin içinde yer alıp, bu uğurda yurt dışına kaçacak kadar

Abdülhamid'e düşman kesilen Ahmet Muhtar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş bulunan İstanbul'a gelince, asırlık payitahtın ve Osmanlı'nın içine düştüğü korkunç manzaraya dayanamayarak soluğu Abdülhamid'in mezarı başında almış ve gözyaşlarına boğularak adeta ondan özür dilercesine şu ibret dolu sözleri haykırmıştır:

"Sultan Abdülhamid Han merhumun sandukasının ayakucunda diz çöktüm ve hüngür hüngür ağlayarak:

"Sana karşı hata eyledim. Kabahatliyim, suçluyum. Seni senelerce rencide ve rahatsız ettim; sen bana nüvazişkâr (gönül alıcı) ve lütufkâr hareket ettikçe, ben seninle uğraşmayı artırdım. İdraksizmişim, izansızmışım, aldanmışım!"[415]

Sultan Abdülhamid'in, II. Meşrutiyetin ilanından on beş gün sonra Meclis-i Mebusan azalarına verdiği ziyafette bulunan İttihatçıların meşhur kalemşoru Hüseyin Cahit (Yalçın), *Meşrutiyet Hatıralarında* bu mühim hadiseyi ve Abdülhamid'in cazibesi karşısında büyülenmeden edemediğini şöyle itiraf etmiştir:

"Abdülhamid ile görüşen Avrupalılar onun pek çekici ve bağlayıcı bir nezaketi ve şahsiyeti olduğunu öteden beri yazarlardı. Bunu dalkavukluğa ve menfaatperestliğe hamlederek inanmazdık. Fakat bu gece Abdülhamid'deki büyük cazibeyi ben de yakından gördüm. Ziyafet sonunda hemen bütün mebusların kalbini kazanmıştı."[416]

Son devrin meşhur gazetecilerinden Nizamettin Nazif (Tepe-

[414] Nak. M Kaya Bilgegil, **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar,** Erzurum, 1980, s. 144.

[415] Ahmet Muhtar, **İntak-ı** Hak, İstanbul, 1930, s. 38 39.

[416] Nak. Müftüoğlu, Tarihi Gerçekler, s. 55

delenlioğlu), 1937 yılında Dolma bahçe Sarayı'na çağıran Atatürk, Abdülhamid hakkında, günümüz Türk aydını ve toplumu açısından örnek teşkil edecek şu ilginç ve objektif kanaatleri dile getirmiştir:

"Abdülhamid'i hiç sevmediğin belli. Sevme Abdülhamid'i. Gene de sevme! Fakat sakın hatırasına hakaret edeyim deme. Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı... Tecrübe göstermiştir ki, toprakları

üstünde yaşayan insanların çoğunun ahvali (durumu) meşkuk (belirsiz) ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette, Abdülhamid'in idare tarzı, azamî müsamahadır (hoşgörüdür). Hele bu idare, 19. yüzyılın son yıllarında tatbik edilmiş olursa..."[417]

Abdülhamid Selanik'te sürgünde iken, Alatini Köşkü'nde görevli bir subay olarak devrik padişahı yakından izleyen, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu içerisinde yer alan ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarından olan Fethi Okyar, onun hakkında şu gözlemde bulunmuştur:

"Çok haysiyetli, vakur, azametli, hiç şüphesiz şahsen merhametli idi."[418]

Mahmut Kemal İnal, Abdülhamid'e yöneltilen "kızıl sultan" benzeri

[417] **Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 39-40.**

yaftaların, ne ölçüde tarihi gerçeklerle bağdaşıp bağdaşmadığıyla alakalı şu noktaya işaret etmiştir:

"Onun 'kızıl' yahut 'kırmızı sultanlığına, yani hunharlığına dair duyumlar ve yayınlarda bulunan İslâm ve Türk düşmanı yabancıların ve onlarla ağız birliği eden yerli garazkârların savundukları lafların iftira olduğunu söylemek, tarafsızlığa ve haklılığa ait olan bir vazifedir."[419]

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi de aynı hususa şöyle parmak basmıştır:

"…Bu büyük hükümdara, bir Türk'ün 'gerici' veya 'kızıl sultan' demesi, şaşkınlıktan öte bir gaflet ve dalalettir."[420]

İ. Hami Danişmend'in ortaya koyduğu görüşlerse, çok daha çarpıcı ve kapsamlıdır:

"Tarihte tahrif edilmiş (bozulmuş) birçok şahsiyetler vardır. Bazılarının kahramanlaştırılmasına mukabil, bazıları da 'ejderleştirilmiştir'. II. Abdülhamid işte bu ikinci zümredendir.

Saltanat devrinde muhalifleri tarafından yabancı memleketlerde ve hal'inden sonra da düşmanları tarafından Türkiye'de yazılan eserlerde bin türlü mübalâğalarla (abartmalarla) yalnız kusurlarından bahsedilmiş ve gene bin türlü iftiralar atılarak kanlı ve korkunç bir tip haline getirilmiştir."[421]

Ünlü tarihçi İlber Ortaylı, *II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu* başlıklı makalesinde şu orijinal sözü sarf etmiştir: "Bütün dünyanın en son hükümdarı; tarihî, hukukî, müessese olarak son üniversal imparator II. Abdülhamid Han'dır."[422]

Sahasında, milletler arası üne sahip Sosyolog Şerif Mardin, Sultan Abdülhamid döneminin gerici ve baskıcı bir dönem mi, yoksa modern ve aydınlık bir dönem mi olduğu hakkında şu objektif ve analitik sorguyu yapmaktadır:

[418] Okyar, **a.g.e.,** s. 80.
[419] İnal, **a.g.e.,** s. 1290.
[420] Ahmet Hilmi, **a.g.e.,** s. 768.
[421] Danişmend, **a.g.e.,** s. 286.
[422] Osmanlı Geriledi mi?, Haz: M. Armağan, İstanbul, 2006, Etkileşim Yay, s 304

Sultan Abdülhamid'e ilk defa kızıl sultan iftirasını atan Albert Vandal

"Sultan Abdülhamid devrini genellikle bir gerilik, istibdat devri olarak niteleriz. Böyle bir görüşün gerçeği ancak sınırlı bir şekilde aksettirdiğine artık şüphe kalmamıştır. Enver Ziya Karal'ın ilk defa olarak ortaya koyduğu; Abdülhamid devrinin bazı bakımlardan bir ilerleme devri olduğu görüşü, kendinden önce az çok dağınık bir şekilde işlenmişti. Bugün ise, yapılan her

araştırma, Abdülhamid devrinin, bir açıdan önemli bir "modernleşme" devresi olduğunu daha açık bir şekilde göstermektedir."[423]

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, oradan da günümüze gelene değin Abdülhamid üzerinden ideoloji ve siyaset üretme veya onu ideolojik çatışmalara kurban/âlet etme zihniyetinden vazgeçilmediğine ve dolayısıyla böyle bir durumda onu savunmanın zorluğuna tarihçi İsmail Hami Danişmend, yıllar önce *Büyük Doğudaki* bir makalesinde şöyle işaret etmiştir:

"II.. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet devrine intikal etmiş tuhaf bir siyasî anane vardı: II. Abdülhamid'e körü körüne sövüp saymayı, tahta çıkışından itibaren aleyhine tertip edilen klasik iftiraları ikide bir tekerleyip durmayı inkılâpçılık, halkçılık ve bilhassa batıcılık gereği sayan hastalıklı bir zihniyet teşekkül etmiştir. Hele bizim şu (yeni cahiliye) devrimizde, onu müdafaa

[423] Mardin, a.g.o., s. 215.

etmek şöyle dursun, bahsi geçerken tarafsız davranmak bile vatan hainliği, gericilik, yobazlık vesaire sayılır.

Dünya tarihinin kaydettiği bütün hükümdarlar gibi Sultan Hamid'in de birtakım taksiratı (hataları) vardır. Fakat bunun böyle olması, onun bütün iyilikleriyle hizmetlerini inkâra nasıl vesile kabul edilebilir? 32 sene, 7 ay, 27 gün süren saltanat devrindeki icraatı tarafsız bir nazarla incelendiği zaman, sevaplarının kabahatlerinden pek çok olduğu derhal meydana çıkmaktadır... Eğer Fatih, Yavuz ve Kanuni, 15. ve 16. asırlarda gelmeyip de, Sultan Hamid zamanında gelmiş olsalardı ne yapabilirlerdi?

Bu memlekette, batı kültürü ile medeniyeti namına ne varsa, hemen hepsi Sultan Hamid'in eseridir. En büyük iyilikleri eğitim sahasındadır. Memleketin kültür seviyesini yükselten Sultan Hamid'dir. Sultan Hamid'i tahtından indirmiş olan komitacılar (İttihatçılar) bile onun kurduğu mekteplerden yetişmişlerdir."[424]

Danişmend'in görüşlerine genel hatlarıyla Sadi Borak da katılmaktadır:

"Sultan Abdülhamid hakkında sadece küfür kampanyasına girenler, onun olumlu taraflarını sükûtla geçiştirmişlerdir. Oysa II. Abdülhamid, İstanbul'da birçok kültür yuvalarının kurucusudur. Bu tesislerden bazılarının inşa masraflarına şahsî parasıyla katılmıştır. Abdülhamid, millet

eğitilmedikçe hürriyet verilmesinin zararlı olacağı kanısındaydı. Kültür müesseselerine de bu yüzden hız verdiğini daima savunmuştur."[425]

Cumhuriyet döneminin en meşhur tarihçilerinden Enver Ziya Karal'ın analizi de gayet objektiftir:

"Bütün menfi sonuçların sorumluluğunu yalnız II. Abdülhamid'e yüklemek mümkün müdür? II. Abdülhamid, Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman durumunda değildir. Hangi şartlar içinde padişah olduğu, ne gibi müşküllerle karşılaştığı ve kendileriyle çalışmak mecburiyetinde olduğu insanların yetişme tarzı ve ruh haletleri dikkate alınırsa, bu so-

[424] Büyük Doğu Mecmuası, 28 Nisan 1956 tarihli sayısından nak. Necefzade, a.g.e., s. 101-103.
[425] Son Havadis Gazetesi, 12 Şubat 1966 tarihli sayısından nak. Necefzade, a.g.e., s, 121.

rumluluktan ancak bir hisse sahibi olduğuna hükmetmek gerekir."[426]

Meşhur *Abdülhamid Düşerken* kitabının yazarı Nihad Sırrı Örik'in düşünceleri ise şu merkezdedir:

"Bu padişahın meziyetlerini, hizmetlerini çok sonraki senelerin ışığı içinde anlayıp takdir ettim... Sultan Abdülhamid hakkında kati bir hüküm vermek herhalde pek güç ve ancak büyük bir eserin izahatına bağlı olsa da biz sade şu kadarını söylemeliyiz:

Her sahadaki muvaffakiyetleri büyüktür ve bunların en büyüğü, sayısız ihtiras ortasında kocaman bir imparatorluğu otuz üç yılı aşkın bir müddet dağıtmadan, parçalanmadan tutabilmesi olmuştur...

Cinnete yaklaşan vehimlerine rağmen cesur; vehimleri yüzünden zulüm sözüyle tarifi mümkün bir hayli harekette bulunmuş olmasına rağmen şefkatli; hiddetleri esnasında çok öfkeli olmasına rağmen umumiyetle gayet nazik; asla bağnaz olmamakla beraber dindar; saltanatının şerefini korumak üzere sarayının debdebesine dikkat etmekle beraber, hemen cimri denecek derecede tasarrufa riayet eden bir hükümdardı.

II. Mahmud'dan sonra gelmiş bütün Osmanlı padişahlarının en değerlisi olduğu muhakkak bulunduğu gibi, dedesinden üstün sayılmasını icap ettiren vasıflara da sahiptir.

Kaldı ki, devlet için yine hayırlı ve bir hayli vasfa sahip bir hükümdar olduğunu kendisini tahttan atabilmek üzere tanzim edilen fetvayı yazanlar da inkâr edememişler, bazı kusurlarını abartmak zorunda kalmışlardır. Ölümü üzerine, tabutunu hükümdarlara mahsus merasimle kaldırtanların bir kısmının da, kendisini tahttan hakaretle atanlar olduğu bir hakikattir."[427]

Üstad Necip Fazıl Kısakürek'in, *Ulu Hakan* adlı eserinde vardığı hüküm cümlesi, gayet keskin ve vurucudur: "Abdülhamid'i anlamak her şeyi anlamaktır."[428]

Onu, "Osmanlı'nın son padişahı" olarak kabul eden Cemil Meric'in tespitleri de son derece orijinal ve muhteşemdir:

[426] Karal, a.g.e., C.8, s. 576.

[427] Nak. Necefzade, a.g.e., s. 136-137.

[428] Kısakürek, a.g.e., s. 660.

"Osmanlı, II. Mahmud'la ölmüştür. Abdülhamid bu ölüyü diriltmiş ve otuzüç sene ayakta tutmuş yegâne adamdır. II. Abdülhamid, son Osmanlı padişahıdır. Osmanlı, II. Abdülhamid'de biter."[429]

Araştırmacı Orhan Koloğlu da, şu anlamlı analiziyle Cemil Meriç'in tespitini pekiştirmektedir:

"Sultan Mahmud'a, Yeniçerilerin kökünü kazımaktaki ısrarı yüzünden "kana doyamadı" denmiştir. Abdülmecit'in "kadına", Abdülaziz'in de "paraya" doymadığı buna eklenir. Abdülhamid'deki hırs da herhalde "kurtarıcı olmak" hırsıydı. O da ona doyamadı. Doyamazdı da... Çünkü istese de istemese de konunun öznesi elinden alınacaktı."[430]

Tarihçi Osman Turan'ın teşhisi ise şu istikamettedir:

"Abdülhamid Han'ın nasıl buhranlı bir devirde teslim aldığı ve kendisinden sonra devletin dokuz yılda ne derece dağıldığı ve hatta anavatan Anadolu'nun bile istila edildiği göz önüne getirilirse tarih ilminin bu padişah hakkında vereceği şaşmaz hüküm onun lehinde olacak ve tenkitler teferruata inhisar edecektir (mahsus kalacaktır)."[431]

Cumhuriyet döneminde, Sultan Abdülhamid ile ilgili ilk olumlu teşhis ve yaklaşımlarda bulunup, müdafaa edenlerden (mesela Peyami Safa ve diğerlerine karşı) birisi olan, Türkçülüğün ideologlarından sayılan Nihal

Atsız, devleti ayakta tutmak için onca uğraş vermesine rağmen haketmediği türlü iftiralara maruz kalmasının ne büyük bir talihsizlik olduğunu şöyle savunmuştur:

"Cemiyetin en büyük haksızlığına uğramış tarihi şahsiyetlerden biri II. Abdülhamid'dir. Kendisinden önceki devirlerin ağır yükünü omuzlarında taşıyan, en güvenebileceği adamların ihanetine uğrayan ve dağılmak üzere olan, içi-dışı düşman dolu bir imparatorluğu otuz üç yıl zekâ ve hamiyetle ayakta tutan bu büyük padişah, katil, kanlı, müstebit, kızıl sultan, cahil ve korkak olarak tanıtılmış, daima aleyhinde işleyen bu propagandanın tesiriyle de böyle tanınmış talihsiz bir insandır."[432]

[429] Nak. Halil Açıkgöz, "Cemil Meriç'ten Tespitler", Zaman Gazetesi, 18-22 Ocak 1993, s. 11.
[430] Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği,** s. 436.
[431] Nak. Müftüoğlu, **Her Yönüyle Sultan İkinci Abdülhamid,** İstanbul, 1985, Çile Yay., s. 424.
[432] **Nak.** A**.g.e., s. 420.**

Geleceğin Türkiye'sini yeniden inşa etmede motor görevi üstlenecek olan yeni bir nesil yetiştirmeye büyük önem veren ve milletimizin, üzerine çöreklenen kötü talihi yenmesinin tek şansını bunda gören Abdülhamid'in, bu istikametteki olağanüstü çabaları mevzuunda Yazar Mustafa Armağan şu isabetli yaklaşımda bulunmaktadır:

"O, bu ülkenin makûs talihinin eğitimle düzeleceğine inanıyordu. En büyük açığımız, yetişmiş insan alanındaydı. İnsan kaynaklarını yeterince kullanamamak en büyük dertlerimizden biriydi. Ülkenin geleceğini kurtaracak bir nesil üzerinde titremiş ve onları, çıkacak bir kanlı savaşta kurban vermemek için kurtlarla nice mücadeleleri göze almıştı. Ve biz onun döneminde itinayla yetişmiş bu zengin insan kaynağıyla Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarını yapmış, üzerlerinde onun emeği bulunan yüz binlerce vatan evladını, 1911-1922 arasında toprağa gömmek zorunda kalmıştık.

...Onun benzersizliği, hem kendisinden önceki, en azından son bir asırlık sultanlar zinciri içindeki yerinden, hem de kendisinden hemen sonra, arkasından müthiş bir gürültüyle açılan büyük boşluktan ve hızlı yıkımın dehşetinden kaynaklanır.

...O, bir proje insanıydı; ama ütopyacı değildi. Tek kelimeyle, İslâmiyet'in ve Osmanlılığın modern çağa rengini verebileceği iddiasının ve bu iddiayı gerçekleştirme bilincinin son has temsilcilerindendi."[433]

2. Yabancılar

İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, siyasî hayatı boyunca rakibi olmasına rağmen Abdülhamid'in vefatını öğrendiği zaman onun büyüklüğünü takdirden kendini alı koyamamıştır:

"Ne büyük kayıp! Hasmımdı, ama onun ölümü ile diplomasi mesleği artık zevkini kaybetti! Tahttan indirilmeseydi, Balkan Savaşı'nı önler ve ilk Dünya Savaşı'nı çıkarttırmazdı!"[434]

Aynı konuda, 40 yıl müddetle Osmanlı donanmasında hizmet etmiş olan Amiral Sir Henry Woods da şu çarpıcı görüş ve iddiayı öne sürmüştür:

"Abdülhamid, şimdiye kadar gelmiş geçmiş Osmanlı padişahları arasında en müstesna yeri işgal edenlerden biridir... Abdülhamid tahttan indirilmemiş olsaydı, Avrupa devletlerinin halen yaralarını sarmaya çalıştığı o büyük afet (I. Dünya Savaşı) meydana gelmiş olmayacaktı. Aksini farzetsek bile Abdülhamid, büyük bir ihtimalle Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayarak, memleketine bir zafer hediye etmiş olacaktı."[435]

1877'de İstanbul'a gelen Avusturya-Macaristan büyükelçisi Viktor Graf Dubsky, önce Babıali'deki hükümet erkânı ile görüşüp ardından da Sultan II. Abdülhamid ile görüştükten sonra Ulu Han hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

"Hayret verici bir şey ama doğruydu. Devlet erkânı sadece kısa mesafede ileri görebiliyordu Geniş zaviyeli bir ihata kabiliyetleri yoktu.

Abdülhamid'in ise aksine fazla ihata niteliği vardı. Bu zıtlık telafi edilemezdi. Edilemeyince de devlet idaresinde başlayan aksaklıklar ileride daha vahim sonuçlar verecekti. Biz bunları iyi kullanmalıydık."[436]

İngiliz casusu olarak bilinen, Yahudi asıllı Türkolog Arminius Vambery,

433 Armağan, .a g.e., s 11, 31, 35.

434 Nak. Refik, Efsane Soluklar, s, 133.

435 **Woods,** a.g.e., **s. 117.**

436 BARDAKÇI, İMPARATORLUĞA VEDA, S. 89

İngiliz dışişlerine gönderdiği 7 Mayıs 1884 tarihli raporda Sultan II. Abdülhamid hakkında şunları söylemiştir:

"Padişah elindeki bütün imkânları seferber ederek, hayırseverliğini her fırsatta göstermekten kaçınmıyor. Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük miktarlar harcamakta, halkının selamet, refah ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalışmaktadır. Padişahtan korkabilir, hatta nefret edebilirsiniz; ama çalışkanlığını ve adaletini asla inkâr edemezsiniz."

Vambery, başka bir seferinde de şu orijinal tahlilde bulunmuştur:

"Demir gibi bir irade, makul bir aklıselim, kibar ve nazik bir tavrı hareket, Türk ve İslâm terbiyesi mümessili (temsilcisi)! İşte Sultan Hamid budur.

Onun, değil yalnız Osmanlı İmparatorluğu hakkında, bütün dünya meseleleri hakkında derin bir vukufu vardır. Avrupa'yı istiladan kurtaran odur. O, mutaassıp (tutucu) bir Hıristiyan düşmanı değildir. Olmuş olsaydı, onları iş başına getirmezdi. Eğer bir mâni çıkmazsa o, Türkiye'yi ileriye götürecektir ve götürebilecek tek adamdır."[437]

Vambery gibi Amerikan büyükelçisi S. S. Cox da Osmanlı'nın kalkınması ve yıkılmaktan kurtulması için Abdülhamid'in "tek şans" olduğu konusunda hemfikirdir:

"Türk ilerlemesini gerçekleştirebilecek yegâne şahıs Sultan Hamid'dir. Bütün vaktini de buna hasretmiştir. Müsamahalı bir hükümdardır. Bazı kibirli Avrupa Devletleri onu numune kabul etmelidirler."[438]

Elisabeth Wormeley Latimer, 19. *Asırda Rusya ve Türkiye* isimli eserinde, Abdülhamid Han'ın batmakta olan devleti olağanüstü bir gayretle nasıl kurtarmaya çalıştığıyla ilgili şu manidar tespitleri yapmıştır:

"II. Abdülhamid, Türk tarihinin en karanlık ve buhranlı zamanında, muazzam bir mesuliyeti üzerine alarak tahta oturdu... Sultan Hamid, vezirlerini fersah fersah geride bırakan bir enerjiyle çalışır. Çok çalışkandır. Okumadan hiçbir şeyi imza etmez. Avrupa gazetelerini tercüme ettirerek okur. Az bir zamanda yüksek bir diplomat olduğunu ispat etmiştir. Mahvolmakta olan koca Osmanlı İmparatorluğu'nu fevkalade iyi idare

[437] Nak. Necefzade, a.g.e., s. 82. [438] Nak. A.g.e., s. 83.

etmekle kalmamış, onu yükseltmeye çalışmıştır."[439]

1890'larda Abdülhamid ile sarayda tanışıp görüşen Amerikalı gazeteci Sidney Whitman, ondaki nezaket, vakar ve zarafete nasıl tutulduğunu su hayranlık yüklü sözlerle dile getirmiştir:

"Bu olağanüstü adamı küçültmek için o kadar çok şey yazılmıştır ki, üzerimde yarattığı nezaket ve içtenlik izlenimimi tekrarlamaktan kendimi alamayacağım,

Abdülhamid, bahse değecek herhangi bir fiziki avantajı olmadığı halde kendisiyle temasa gelenlerin sempatisini kazanmak için hesaplanmış ve gerçekten kazandıran nadir rastlanır bir nezaket, sade bir vakar ve davranış zarafetine sahipti. Bakışında, hatta kâtibine hitap ederken emretme alışkınlığını ifşa eden hoş tonlu sesinin monoton dengesinde, yaşam boyunca kesin, hatta kölece bir itaati zorla sağlayan bir şey vardı."[440]

Abdülhamid'in Osmanlı donanmasını ıslah etmesi için görevlendirdiği İngiliz Amiral Henry F. Woods, kendi devletinin Başbakanı Glodstone'un yakıştırdığı "Büyük Katil" iftirasına katılmadığını şöyle beyan etmiştir: "Abdülhamid, 'Büyük Katil' sıfatını hak edecek kadar kötü bir insan değildir."[441]

Almanya'nın siyasi birliğini sağlayan ünlü politikacı Bismark da, Abdülhamid'in hakkıyla anlaşılamadığı ve haksız hükümlere maruz kaldığını düşünmektedir:

"Sultan Abdülhamid, Avrupa'da bir hasta olarak ele alınmaktadır. Fakat bana göre **O,** Haliç kıyılarında bulunanların hepsinden daha **yüksek** bir diplomattır. Ona karşı âdilâne hüküm verilmediği kanaatindeyim."[447]

1905'te Sultan Abdülhamid'i çok merak edip görmeye muvaffak olan ve kendisine sürekli şekilde "vahşet canavarı" olarak tanıtılan padişah hakkındaki değişen kanaatlerini, İtalyan Filarmoni Akademisi Başkanı Enrico di San Martino şöyle ifade etmiştir:

"En büyük şaşkınlığa kendisiyle görüşünce uğradım. Bu adamın kanlı vahşeti hakkında gazetelerin anlattıklarının etkisi altındaydım ve bir tür kaba vahşi ile karşılaşacağımı sanıyordum. Aksine, sesinde ve ifadesinde ince bir

[439] Nak. **A.g**.e., s. 82, [440] **Koloğlu.** a**.g**.e., s 353-354 [441] **Woods, a.g.e., a. 127.** [442] **Nak, Müftüoğlu, a.g.e., s 420,**

nezaket ve en büyük etkileyici yumuşaklığa rastladım."[443]

Sultan Abdülhamid'i, imparatorluk topraklarını yeniden fethe girişen ve Osmanlı geleneğini yeni bir yorumla çağa uyarlayan "ilginç bir devlet adamı portresi" olarak tanımlayan Fransız bilgin François Georgeon, büyük bir iddia ile şu söylemi seslendirmiştir:

"Abdülhamid'i ve onun hükümdarlık dönemini anlamak, bir bakıma bugünkü Türkiye'yi anlamak demektir."[444]

İngiliz Yazar Joan Haslip'in iki önemli tespiti de şöyledir:

"İttihatçılar, yaptıkları hataları halktan gizlemek için, Sultan Hamid rejimi aleyhinde şiddetli bir kampanya açmışlardı. Sultan Hamid kadar hiç kimse, bir harpten memleketinin ne kadar az kazanacağını veya ne kadar çok şey kaybedeceğini bilemezdi."[445]

Abdülhamid devrinin büyük bir eğitim ve kültür şahlanışına sahne olduğu konusunda, meşhur Hollandalı tarihçi Erik Jan Zürcher'in mühim tespitleri ise şöyledir:

"Döneminde, eğitim, idare, adalet ve iletişim gibi birçok alanda ıslahat yapıldı ya da yapılan ıslahatlar genişletildi. Eğitim ve iletişim alanlarındaki ıslahatlar özellikle kayda değerdir. Batı tarzı okulların gerek sayısı, gerek verdikleri mezun sayısı arttı ve 1900'de Darülfünun açıldı.

Alt tabakalardan gelen öğrenciler artmış ve batı etkisi ilk defa yönetici elitin dışındaki kitleye ulaşmıştır. Abdülhamid döneminde, kitapların, dergilerin ve gazetelerin tirajı çok büyük ölçüde artmıştır. Bu yayınlar, modern bilim ve teknoloji ile imparatorluk dışındaki dünya hakkında halkın

[443] Koloğlu. **a**.g.**e.,** s. 354.

[444] Osmanlı Ansiklopedisi, s. 266-274.

[445] Nak. Koloğlu, **a**.g.**e.,** s. 173, 175.

[446] Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık,** s. **28-29.**

aydınlanmasını sağlamıştır."[446]

3

SAVUNMASI

Bilgi ve Akıl Düşmanı Değilim; Okumuş Adamdan Korkmadım!

Düşenin dostu olmaz" demişler... Ben zaten kimseden dostluk beklemiyorum. Ama fisebîlillah (karşılıksız) düşmanlığı bir türlü kavrayamıyorum. Diyelim ben padişahken benden korkuyorlardı, onun için yazıyorlardı aleyhimde... Pekiyi şimdi (Mart 1917 itibarıyla) benim neyimden korkuyorlar da durmadan kalemlerini işletiyorlar? İşte bir köşedeyim; kimse ile alışverişim yok. Benden istedikleri nedir? Acaba nankör tabiatları -gördükleri iyilikten- vicdan azabı mı çekiyor?

Ben akıllı insanların düşmanıymışım! Bunu utanmadan yazabiliyorlar. Eğer "akıllı" dedikleri, kendileri gibi ise, ben öyle akla hayatımın hiçbir gününde itibar etmedim. Yok, eğer gerçekten akıllı insanlara düşman olduğumu söylemek istiyorlarsa, bir tek örnek versinler hepsini kabul edeyim. Ben bütün hayatımda akıllı insan aradım...

Hiç akla ve bilgiye düşman olsaydım, Darü'l-Fünunlar (üniversite) açar, Mülkiye-i Şahane (Siyasal Bilgiler Fakültesi) gibi devlete ve millete bilgili

insan yetiştiren mektepler kurar mıydım? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, horozdan kaçan genç kızlarımızın okuması için Dar-ül Muallimat'lar (Kız Öğretmen Okulu) kurar mıydım? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, Galatasaray Sultanisi'ni Avrupa'nın üniversiteleri ayarına çıkarıp, orada talebelere Hukuk dersleri okutur muydum?

Ben, Mülkiye-i Şahane'ye felsefe dersini koydurduğum zaman, bütün talebe "Bizi gavur yapmak istiyorlar" diye ayaklanmıştı. Ama ben gavurluğun bilgide değil, cehalette olduğunu biliyordum... Yalnız mektepler açarak okumuş insan yetişmesine çalışmakla kalmadım; kendi kendilerini yetiştirmek yolunda olanları da teşvik ettim (A. Cevdet Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami Efendi ve tarihçi Murad Efendi... gibi).

Hayır, ben hiçbir zaman okumuş adamdan korkmadım. Fakat birkaç kitap okumakla kendini allâme sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa milletlerinin laboratuarlarına imreneceğine, kılık kıyafetlerine imrenen Frenk (Avrupa) delisi şaşkınlar, benim yanımda itibar görmediler. Hiç, her köyde bir cami ve yanında bir mektep görmek için otuz bu kadar yıl çabalamış bir padişah, bilgi ve akıl düşmanı olabilir mi?

Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere... Avrupa'nın ne kadar büyük filozofu,âlimi, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur. Benim korunmak istediğim Avrupa'nın bilgisi değil, Avrupa'nın düşmanlığı idi. Binlerce talebeyi Avrupa'ya göndererek okumalarını ben sağladım. Bunların içinden üç-beş çürük adam çıktı ama pek çokları devlete hayırlı hizmetlerde bulundular. Ben bunlarla iftihar ederim...

Tahta çıkar çıkmaz, o günlerde bazı Avrupa memleketlerine bile girmemiş telgrafı bütün ülkeye yaydım. Otuz bin kilometrelik telgraf hattı benim sürekli takibimle döşenmiş, köylere kadar götürülmüştür. Tahtelbahirin (denizaltı) tecrübeleri benim kesemden verilmiş para ile İstanbul'da yapıldı. O günlerde dünyada denizin altından giden bir gemiden İngiltere'nin bile haberi yoktu!

Tekrar ediyorum ve kırık kalbimle temin ediyorum ki, ben iyi, güzel, faydalı hiçbir şeyin düşmanı olmadım; bunlara düşman olanlardan başka.[447]

Allah ve Tarih Biliyor; Her Şeyi Devlet ve Halk İçin Yaptım!

Benim tarih huzurunda ve Allah huzurunda hiçbir tereddüdüm yok. Ne yaptıysam, mülkün bekası, ahalinin refahı ve huzuru için yaptım. Kendi duygularımı bir kenara koydum.

Bir insanda ateş böceği kadar aydınlık gördüysem, onun kim olduğuna, niyetinin ne olduğuna bile bakmadan, yıldız muamelesi yaptım ve işbaşına getirdim. Kusurları bağışladım. Bencillikleri hoş gördüm.

Vatan haini olduğuna inandığım insanları bile, şahsen suçlamadım, adaletle muhakeme ettirdim. Hâkimlerin verdikleri cezaları hafiflettim. Bazılarını, "Kul kusursuz olmaz" diyerek bağışladım.

Bunu herkes bilmiyorsa, tarih ve Allah elbette bilecektir. Bu noktada hiçbir huzursuzluğum yok.

Ben, tırnağının ucu kadar memlekete faydası dokunacak kimselerin, boyunca günahlarını gözümü kırpmadan bağışlamışımdır. Çünkü benim bulunduğum yer, şahsî kaygıların çok üstüne çıkılması gerekli olan bir makamdır. Yeryüzünde bunu bana soran olmasa bile, ruz-i mahşerde (mahşer gününde), her yaptığımın hesabının sorulacağını bilir ve iman ederim.

[***] Bozdağ, a.g.e., s. 83-85.

Padişah olarak elbette benim de kusurum olmuştur; fakat hangi kusurum olmuş olursa olsun, kin gütmek, devlet işleri ile duygularımı karıştırmak gibi bir kusurum -elhamdülillah- olmamıştır. Ruz-i mahşerde böyle bir suale muhatap olmayacağım.[448]

Ben Gaddar mıyım?

Bugün, ülkemin içine düştüğü faciayı görüyorum. Ordumuz bozgun halinde payitahta çekiliyor. Bütün imparatorluğu, bir daha ele geçmez şekilde kaybediyoruz. Bu mağlubiyetin müsebbipleri (sorumluları) var, hainleri var, suçluları var, yardakçıları var...

Bunlar kendilerini tarihin adaletinden, milletin husumetinden kurtarmak için beni suçluyorlar. "Bu yangını Abdülhamid bıraktı" diyorlar.

Koskoca bir ülke kaybetmenin acısı içinde çırpınan vatan evlatlarına, her şeyi doğru görmeleri, doğru değerlendirmeleri için yazıyorum. Kimi

suçlayacaklarını bilsinler, kimin yakasına yapışmak gerektiğinde şaşırmasınlar diye... Bir Osmanlı padişahı ve halifesine bomba ile kast eden Ermeni kundakçılarını alkışlamayı vatanperverlik sayan münevverleri (aydınları) görünce, kim olduklarını tanısınlar diye...

Üzerime yağmur yerine iftiralar yağıyor... Kimseyi ne suçluyorum, ne kendimi müdafaa ediyorum; sadece hakikatleri yazıyorum. Her şey anlaşılsın, her şey bilinsin diye...

"Abdülhamid gençleri denize atıp boğdurdu" demek kolaydır. İnsan, kuş değildir ki sahibi çıkmasın... Bir tek gencin denize atıldığını ispatlayabildiler mi?

Vatan evlatlarım benim için her zaman gözbebeği olmuştur. Nicelerinin suçlarını bağışlamışım, birçok kabahatlerine bilerek göz yummuşum. Nasıl olur da ben, o evlatlarımı denize artırabilirim.

Bunu yapmak değil, düşünmek bile bir cinayettir. Benden sonra olup bitenlere bakıyorum da bu sözleri uyduranların bunları yapabilecek tıynette olduklarını üzülerek anlıyorum. Demek beni de kendileri kadar gaddar sanıyorlarmış![448][449]

[448] A.g.e., s 86,91. [449] A.g.e., s. 86-87.

93 Harbi'ni Ben İstemedim...

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi), içimde 40 yıl durmadan kanamış bir yaradır. Önlemek için çok uğraştım, muvaffak olamadım. Sonra kazanmak için didindim, gece uykularımdan, gündüz huzurumdan oldum, kazanamadım...

Bu savaşın içine zorla itilmiş bir padişahın nasıl çırpındığını, tarih şaşırmadan yazacaktır. Bu sebeple müsterihim.

Düşmanlarım, pek çok şeyi olduğu gibi, 93 Rus Harbi'ni de benim sırtıma yıkmaya çalışıyorlar. Onlara göre, bu savaşı ben istemişim. Büyük devletlerin aracılıklarını ben önlemişim! Prestij kazanmak için savaş açmışım.

Sonra, hiçbir savaş bilgim olmadığı halde, saraydan savaşı idare etmişim. Birçok kıymetli kumandanı kıtalarının başından uzaklaştırıp, yerlerine cahil

kimseleri getirmişim. Orduyu silahsız, erzaksız bırakmışım, böylece de zorla kendi ordumu yendirmişim!

Evet, bunları yüzleri bile kızarmadan yazabiliyorlar ve herkesi inandırmaya çalışıyorlar. İnsan bunları gördükçe, okudukça "Arşivleri demi yok ettiler acaba?" diye düşünmekten kendini alamıyor.

Mithat Paşa ve taraftarları -çok yanlış olarak- İngilizlere güvenip o kadar ileri gitmişler, öyle bir savaş tohumu serpmişlerdi ki, buna karşı durmak, neredeyse vatan hainliği haline gelmişti. Savaşı önleyemeyeceğimi anladıktan sonra, savaşa hazırlanmaya başladım.[450]

Evhamlı ve Örümcek Kafalı Olmadım!

Düşmanlarım, benim sansür memurlarımdan daha çok şikâyet etmişlerdir. Ben evham ve korku içinde yaşarmışım da bu yüzden pireyi deve görürmüşüm...

Hayır, ben "evhamlı" olmamaya dikkat ettiğim kadar, "gafil" olmamaya da dikkat ettim. Çünkü gaflet, evhamdan da büyük zarar getirir.

Mekteplerimde okuttuğum, Avrupa'ya gönderip dünyayı öğrenmelerini sağladığım insanların bazıları kabiliyetsiz çıkıyorlar, Avrupa'da neye bakıp neyi görmeleri gerektiğini kestiremedikleri için memlekete zararlı fikirlerle dönüyorlardı.

[450] Ag.e., s. 93-94.

Kendilerini yanlış yetiştirdiklerinden dolayı cezalandıramazdım. Ama başkalarını da yanlış yetiştirmelerine izin vermek hakkım değildi... Bu cahilane fikirlerini gazetelerde yazmak, memleketi altüst etmek istiyorlardı, bırakmıyordum. O zaman "zalim" diye bana hücum ediyorlardı.

Avrupa'ya giden bazı gençler, orada laboratuarda ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden; kadınların erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar, içki içtiklerine hayran kalıyorlar ve memlekete gelince; Avrupa Medeniyetinin üstünlüğü diye bunu öğütlemeye çalışıyorlardı. Yanlıştır diyordum; o zaman beni örümcek kafalı olmakla suçluyorlardı.

Yine Avrupa'ya gönderdiğim gençlerin bazıları, Fransız İhtilâli'ni okuyup öğreniyorlar, bu ihtilalin neden koptuğunu araştırmadan buna özeniyorlar ve memlekete geldikleri zaman halkı ayaklanmaya çağırmayı vatanseverlik

sayıyorlardı. İzin vermiyordum; o zaman, tıpkı ülkemin düşmanları gibi bana "kızıl sultan" diye hücum ediyorlardı.

Ben bu fikirlerin memleketimde yayılmasına engel oluyordum. "Sansür" işte budur! Çeşitli çalkantılar içinde ayakta durmaya çalışan ülkeme, şifa yerine zehir sunmak isteyenlerin önüne geçmenin adı "Sansür"dür...

Bahçıvan çiçeklerini nasıl muzır böceklerden korursa, ben de memleketimi sözde fikirlerden korudum. Onların, devletimi kemirmesine müsaade etmedim. Fakat bu gençlere, yanlış fikir sahibidirler diye zulümle değil, şefkatle muamele ettim.

Pek çokları ile teker teker uğraştım, onlara doğru yolu göstermeye uğraştım. Onların gençlik ateşini memleketin hayrına çevirmeye çalıştım. İçlerinde muvaffak olduklarım da oldu, olmadıklarım da... Harcadığım emekler helâl olsun. Bu gayretlerimi, vicdanları satın almak için değil, vicdanları aydınlatmak için kullandım...

Hürriyet, hürriyet diye devlete oturdular, fakat gelir gelmez hürriyeti yalnız kendileri için istediklerini de ortaya koydular. Onların anladıkları hürriyetin, bana sövüp sayma, kendilerini alkışlama hürriyeti olduğu eserlerle ortadadır. Köprü üstünde muhalif muharrir (gazeteci, yazar) öldürmek hürriyeti de buna dahil! Allah, memleketimi bu çeşit hürriyetlerden korusun![451]

Meşrutiyet'e Taraftardım, Ancak...

İtiraf ederim ki ben, Mebusan Meclisi'ni açmak konusunda, kendi taç ve tahtımın ve şahsımın menfaatlerini de devletin menfaatleri kadar düşündüm. Ancak istibdadımı sürdürmekten başka bir şey düşünmediğimi iddia veya zannedenler, garazkâr değilseler, haksızdırlar!

Meşrutiyet ilân edildi de ne oldu? Devletin borcu mu azaldı? Memleketin yolları, limanları, okulları mı çoğaldı? Kanunlar şimdi daha akıllıca, daha mantıklı mı düzenleniyor? Şahsiyet hakları, evvelkinden daha çok mu sağlandı? Ahali, daha mı dört başı mamur? Dünya efkâr-ı umûmiyesi (kamuoyu) daha mı bizden yana?

İşte bir sürü soru ki, ne kadar çoğaltılsa, hiçbirine müspet karşılık verilemez! Meşrutiyetle yönetilmeye karşı olduğum ve hele böyle bir fikir ve kanaatim olduğu sanılmasın! Doktor olmayan veya kullanmasını bilmeyen

[451] Age., s. 100-102. [452] Age., s. 113.

adamların elinde şifalı ilaç bile öldüren zehir olur. Üzülerek söylüyorum ki, hâdisat pek az zaman içinde beni doğruladılar...[452]

Ben daima meşrutiyet taraftan idim. Hatta padişahlığımın ilk zamanlarında o zamanki vükelaya (vekillere) bunu kabul ettirmek için ısrar etmiştim. Sonradan bunu kaldırmamız milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi. Maazallah, devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı.

Beni meşrutiyet taraftarı olmamakla itham edenler emin olsunlar ki yanıldıklarını anlayacaklardır. II. Meşrutiyeti kendi arzumla verdim. Eğer mâni olmak isteseydim, yapacak şeyi de pek âlâ bilirdim.

Esasen Meşrutiyet'in ilânından önce bütün devletlerin kanun-i esasilerini tercüme ettiriyor, bize en uygun olanını intihap etmek (seçmek), bu suretle devleti dağılmaktan kurtaracak bir kanun-i esasiye malik olmak, Meşrutiyet'! bu suretle ilân etmek istiyordum. Ne yapalım, Allah nasip etmedi. (Burada gözleri doldu.)

Milletimin başında tecrübeli bir baba gibi bulunmak, böylelikle vatanımın selameti uğruna çalışmak azmi kararında idim. Düşmanlarım bu fırsatı bana vermediler. Türlü güçlükler ve iftiralar icat ettiler.[453]

Kaçmaya Tenezzül Etmedim

10 Temmuz'dan 31 Mart'a kadar oluşan olaylar, milletin kabiliyetinin ne derece olgunlaşıp, ne derece adaletten yana olduğunu göstermişti.

Ben isteseydim, hal' kararı verilmeden, o kararın çıkmasını imkânsız kılacak bir durum oluşturabilirdim. Buna tenezzül etmedim.

Canımı korumak kaygısı ile kararsız ve perişan olduğum sanılırken, ben, sağlam bir yürekle Allah'a sığınmış, olup bitenlerin bana ne getireceğini bekliyordum. Son saate kadar kaçabilirdim de...

Bir süre Avrupa'ya çekilseydim, aradan çok geçmez yine dönerdim. Bunu bildiğim halde bile kaçmaya tenezzül etmedim.

Hâlbuki 31 Mart günlerinde düşmanlarım, saklanacak, kaçacak şehirler ve evler aradılar. Demek ki o böbürlendikleri yiğitlik de yalanmış![454]

453 Osmanoğlu, a.g.e, s 173. 454
Bozdağ a. g.e., s. 115.

....

Korktum, Ama Ölüm Vuslattır!

Belki şahsi kusurumdur. Belki yiğit yaratılmamışım; fakat yalnız "öldürmek" kadar, "öldürülmekten" de korkarım! Ne bir cana dokunabilirim, ne canıma dokunulmasına razı olabilirim.

Hayatta tek istediğim şey rahat döşeğimde ölmektir. Öyle olduğu halde, birçok defalar ölümle yüzyüze geldim... Bunları yazmaktan maksadım, hayatım ve ailemin hayatı, Meşrutiyet devletinin ve ordunun kefaleti altında olduğu halde, öldürülmek tehdit ve teşebbüslerinden uzak yaşamadığımı anlatmak içindir.

Şahsi servetimi orduya bağışlamamı ısrarla istedikleri günlerde de aylarca, "çoluk çocuğumla birlikte öldürüleceğim" tehdidi altında yaşadım. Sinni kemale (olgunluk yaşma) ermiş bir insan için ölüm vuslattır. (Allah'a kavuşmaktır)

Fakat nedense öldürülmek benim için hayat boyunca bir nefret ve korku kaynağı olmuştur. Beni baskı altında tutanlar, her halde bu hissimi keşfetmişlerdir.[455]

A.g.e., s,124-126.

BİTİRİRKEN

Hakkındaki tartışmalar hala yoğun bir şekilde sürüyor olsa da, Sultan Abdülhamid, tarih ve toplum vicdanında aklanma beratını çoktan almıştır. Tarihte hak ettiği yeri, her şeye rağmen geç de olsa almasını ve milletin gönlünde taht kurmasını bilmiştir. Cenazesinde, İstanbul ve Anadolu halkının, hüngür hüngür ağlamasına karşılık, İttihat ve Terakkinin kaçan "üç paşasının arkasından yumruklarını sıkması ve lanet okuması bunun en büyük göstergelerinden biridir. Daha da ötesi o, çağını aşan eserleri, projeleri, politikaları ve engin düşünceleriyle hâlâ anılmakta ve içimizde yaşamaktadır.

Belki, 33 sene sıkıyönetim uygulamak mecburiyetinde kalmış, tam demokrasinin gerektirdiği siyasî enstrümanların işlemesine -bu mesele, şu anki Türkiye'nin dahi en büyük problemidir- devrin amansız şartları sebebiyle fazla izin verememiş; ama en azından devleti, yıkılmadan hasarsız bir vaziyette ayakta tutmasını becermiş ve daha sonraki dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" kurabilmesine yarayacak sağlam bir zemin, imkân ve şerait bırakmıştır.

Bütün bunlardan dolayı onu tartışır ve konuşurken, en azından ağır hakaret ve küfre varan sözlere asla tenezzül etmeden, varsa herhangi bir kusur ve kabahati, edep dairesinde ve tarih ilminin öngördüğü disiplin çerçevesinde bir yaklaşım tarzı geliştirmemiz; hiç olmazsa -Atatürk'ün de dediği gibi- isim ve hatırasına saygıyı fazlasıyla hak ettiğini bilmemiz ve kabullenmemiz gerekmektedir. II. Meşrutiyet'ten günümüze değin Abdülhamid üzerinden ideoloji ve siyaset üretme veya onu ideolojik çıkar ve çatışmalara âlet etme zihniyetinden kurtulmanın vakti çoktan gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru devletin feci sona doğru sürüklenmekte olduğunu görerek "Eğer kurtulamayacaksak, Rabbim bana, bu ölümden bin beter günleri göstermesin! Son niyazım budur!" duasında bulunan ve 33 sene boyunca batmakta olan devleti kıyıya çekmek için çırpınıp duran vatansever bir hükümdarı en azından kabrinde artık rahat bırakmalıdır.

Son söz olarak diyoruz ki, tarihimizi, siyaset ve ideolojinin malzemesi olmaktan kurtarmalı, bir övgü ve yergi meydanı haline getirmekten çıkarmalı ve sadece siyah veya beyaz renge boyama inadından vazgeçmeliyiz. Tarihe takılı kalmaktan, onunla sürekli çatışıp aramıza aşılmaz surlar örmekten, bilinçaltımızda ona ait iyi beslenmiş tabular ve heyulalar barındırmaktan ve nihayet tarihi ve tarihi şahsiyetleri karalama illetinden artık halâs olmalıyız.

KAYNAKLAR

A.L. Macfıe, Osmanlının Son Yılları, İstanbul, 2003, Kitap Yay. Abdülkadir Badıllı, Mufassal Tarihçe-i Hayat, C.1. Ahmet Akgündüz, Sait Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999 Ahmet İhsan (Tokgöz), Matbuat Hatıralarım, C.2, İstanbul 1930, A. İhsan Mat. Ahmet Kabaklı, Temellerin Duruşması, İstanbul, 1993, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.

Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 2003.

Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset. ANKARA, 1992, Cedit Neşriyat.

Abdurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997.

Ahmet Cemil, "Kırkambar", Tarih ve Düşünen dergisi, Mayıs. 2001 Sayı: 18

Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihin Gördüklerim Geçirdiklerim C., İstanbul, 1970.

Ahmet Hilmi, İslâm Tarihi, İstanbul, 1974, Ötüken Yay.

Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.2, İstanbul, 1991. Ahmet Muhtar, İntak-ı Hak, İstanbul, 1930.

Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Eylül 1924, Sayı: 82.

Ahmed Refik, Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin Nâşı Önünde.

Ahmet Rıza'nın Hatıraları, Yay. Haz: Arba Yay., İstanbul, 1988.

Ahmed Saib, Tarih-i Medeniyet ve Şark Meselesi Hazırası, İstanbul, 1329.

Ahmet Sarbay, "İstanbul'dan Washington'a", Tarih ve Düşünce dergisi, Aralık 2000, Sayı:14.

Ahmed Şahin, Olaylar Konuşuyor, İstanbul, 1995, Cihan Yay. Ahmed Şahin, "Sultan Abdülhamid Han Hakkında", Zaman gazetesi, 26 Mart 1996.

Ahmet Uçar, "Avrupa Sahneleri Osmanlı'nın Denetiminde", Tarih ve Medeniyet dergisi, Kasım 1998, Sayı: 56.

Ahmet Uçar, "Ermeni Propagandasına Geçit Yok!", Tarih ve Düşünce dergisi, Aralık 2000, Sayı: 14.

Ahmet Uçar, "İngilizler Hile Peşinde", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63.

Ahmet Uçar, "İslam'a Hakarete Karşı Acil Müdahale", Tarih ve Düşünce dergisi, Nisan 2002, Sayı: 2. Alnımı Uçar, "ABD'de Son Perde", Tarih ve Düşünce dergisi, Temmuz 2002, Sayı:30.

Ahmet Uçar, "Batılı Küstahlığa Osmanlı Tavrı", Tarih ve Düşünce dergisi, Mart 2006 Sayı 64

Ahmet Uçar, "Osmanlı'dan ABD'ye Nota!", Tarih ve Medeniyet dergisi, Mart 1999, Sayı: 80.

Ahmet Uğur, "Osmanlılarda Kâ'be Sevgisi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63.

Ahmet Uğur, "Milletimizin Ehl-i Beyt Sevgisi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Ocak 1998, Sayı: 46.

Alain Decaux, "Basil Zaharoff', Magazine *Historia,* July 1977.

Alan R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, Çev: Mesut Karaşahan, İstanbul, 1992.
Ali Birinci, Hürriyet ve itilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, İstanbul, 1990, Dergâh Yay.
Ali Ekrem Bolayır, Hatıralar, Haz: M. Kayahan Özgül, İstanbul, 1991, Kültür Bak. Yay.
Ali Fuat Türkgeldi, Görüp işittiklerim, Ankara, 1984.
Ali Karaca, "1915 Ermeni Tehcirine Giden Yolda iki Nokta: Projeler ve Müfettişlikler", Eğitim dergisi, Nisan 2003, Sayı: 38.
Alişan Akpınar, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul, 1997.
Anthony Sampson, Petrol Oyunu, Türkçesi: Aziz Üstel, İstanbul, 1971.
Arabistan'da Bir Ömür, (Son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey'in Hatıraları) Derleyen: Ali Birinci, isis Yay., İstanbul, 2001.
Armstrong, Bozkurt, İstanbul, 1955.
Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, TC Başbakanlık Arşivi, Ankara, 1995.
Arzu Terzi, "Osmanlı Her Şeyin Farkındaydı, Amma...", Tarih ve Düşünce dergisi, Nisan 2003, Sayı:38.
Avram Galanti, Türklerle Yahudiler, İstanbul, 1947.
Aydın Talay, Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1991, Risale Yay.
Aykut Kansu, 1908 Devrimi, 4. Baskı, İstanbul, 2006, İletişim Yay. Aykut Kansu, Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913 (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), 2000, Leiden. Aykut Kazancıgil, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, İstanbul, 2000, Ufuk Kit. Ayşe Hür, "1908 Devrimi'nin Karanlık Yüzü", 31/07/2005, Radikal gazetesi. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1986, Selçuk Yay. Azmi Süslü, Türk Tarihinde Ermeniler, Ankara, 1995.
Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hus., 392/112, 283/69, 349/43, 303/86, 418/8, 267/60-82, 295/3; Y.mtv. 66/61.
Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 1988, TTK Yay. Baysal, age; Ekrem Göksu, Türkiye'de Petrol, İstanbul, 1967. Bazil Nikitin, Kürtler II, İstanbul, 1978.
Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1946, Tan Bas. Benoist Mechin, Kaplan ve Pars Mustafa Kemal, C.1, Çev: Z. Güvendi, M. R. Özgen, İstanbul, 1955, Nurgök Mat. Berlin Kongresi, İstanbul Matbaa-yı Amire, H. 1298.
Bilal Şimşir, Documents Diplomatigues Ottoments Affaries Armaienes Wolume IV (1896-1900), Ankara, 1999, TTK Yay. Bilal Şimşir, Mithat Paşa'nın Sonu, Ankara, 1970, Ayyıldız Mat. Bozdağ, Harem Penceresinden Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1995, Emre Yay. Büyük Doğu Mecmuası, 28 Nisan 1956 tarihli sayısı.
C. Rifat Atilhan, Farmasonlar islamiyeti ve Türklüğü Yıkmak için Nasıl Çalıştılar, İstanbul, 1963, Aykurt Neşr. C. Tevfik Karasapan, Filistin ve Şark-ül Ürdün, C.2, İstanbul, 1942.
Cavit Oral, Akdeniz Meselesi, C.2, İstanbul, 1945.
Celal Bayar, Ben De Yazdım, C.1, İstanbul, 1967.
Cem Uzun, "1909 Darbesi", http://www.ozguruniversite.org/guncel_cemuzun_31mart.php

Cemal Kutay, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, C.11.
Cemal Kutay, 31 Mart ihtilalinde Abdülhamid, İstanbul, 1977.
Cemal Kutay, "31 Mart Yaklaşırken", Yeni Asya gazetesi, 23 Mart 1979.
Cevat Rifat Atilhan, 31 Mart Faciası, İstanbul, 1972.
Cevat Rifat Atilhan, Türk İşte Düşmanın, İstanbul,1959.
Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897), İstanbul, 1984.
Daniel Durand, Uluslararası Petrol Sorunları, İstanbul, 1974.
Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 12 No'lu Fihrist, s.61, Rumuz: TS-Tİ; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.HR. 12/77.
Dimitri Kitsikis, Yunan Propagandası, Çev: H. Devrim, İstanbul, 1974.
Dr. Osman Şevki Uludağ'ın, 1 Kasım 1947 tarihli Vakit gazetesindeki makalesi.
Doğan Avcıoğlu, 31 Martta Yabancı Parmağı, Ankara, 1968.
Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi, C.12, İstanbul, 1993, Çağ Yay.
Dursun Gürlek, "Kırkambar", Tarih ve Düşünce dergisi, Sayı: 4. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1993. E. Kırşehirlioğlu, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul, 1963. E. E. Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 ihtilâli, Çev: N. Ülken, İstanbul, 1972, Sander Yay.
Edgar Granville, Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları, Çev: O. Anman, Ankara, 1967.
Edward Driault, Şark Meselesi, Çev: Nafiz, İstanbul, 1328, Muhtar Halit Küt. Edward Mead Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972.
Ecvet Güresin, 31 Mart İsyanı, İstanbul, 1969.
Eğitim Bilim dergisi, Mart 1999.
Engelhard, Tanzimat, Çev: A. Düz, İstanbul, 1976.
Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.8, Ankara, 1988.
Erdal ilter, "Ermeni Kilisesi ve Terör", Eğitim dergisi, Sayı: 38.
Ergün Göze, Siyonizm'in Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıratları ve Sultan Abdülhamid, İstanbul,1995.
Eric Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, 1987.
Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, 1998.
Ernest E. Ramsaur, Jöntürkler (1908 İhtilalinin Doğuşu), İstanbul, 2004, Pınar Yayınları.
Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1987.
Ertuğrul Düzdağ, Yakın Tarih Yazıları, İstanbul, 1994.
Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987.
Eski Bahriye Vekili Topçu İhsan, "İttihad ve Terakki ve Farmasonluk", Resimli Tarih Mecmuası, Haziran 1951, Sayı: 18.
Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Anka-ra,1991.
Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih (1789-1919), Ankara, 1961. Fatma Özlen, "Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler", http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm Fazilet Takvimi, 24 Eylül 2003.
Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, Çev; N. Yavuz, İstanbul,1986. Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Çev: F, Berktay, İstanbul, 1996, Kaynak Yay.
Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Haz: C. Kutay, İstanbul, 1980, Tercüman Yay.

General Mayvvesk, Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri istatistiği, Çev: M. Sadık, İstanbul, 1330, Matbaa-i Askeriye.

Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmamak: II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakış", Türkiye Günlüğü, Kasım-Aralık 1999, Sayı: 58.

Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil, A. Güner Sayar, A. Süheyl Ünver Bibliyografyası, İstanbul, 1998, İşaret Yay.

Günvar Otmanbölük, "İlk Türk Denizaltıları", Hayat Tarih Mecmuası, Temmuz 1977, Sayı: 151.

H. Kazım Kadri, Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, Haz: i. Kara, İstanbul, 1994.

Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadele, Ankara, 1976.

Halide Tayyar, "105 Yıllık Boğaz Projesi", Zaman gazetesi, 24 Haziran 1995.

Halil Açıkgöz, "Cemil Meriç'ten Tespitler", Zaman gazetesi, 18-22 Ocak 1993.

Halil Aytekin, İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara, 1991.

Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, İstanbul, 1958, M. Sıralar Mat.

Hasan Arfa..., Kürtler Üzerine, Ankara, 1991.

Hasan Cem, Dünyada ve Türkiye'de Masonluk, İstanbul, 1976, Yeni Çığır Bas. Haşim Söylemez, "Hanedan'ın Emlak Zaferi", Aksiyon dergisi, 19 Ocak 2004, Sayı: 476.

Hayat Tarih Mecmuası, Ekim 1968, Sayı: 45, Ocak 1970, Sayı: 60, Aralık 1971, Sayı: 11.

Haydar Rifat, Farmasonluk, İstanbul, 1934, Tefeyyüz Kit. Hayri Mutluçağ, "Boğaziçi Köprüsünün Yapılması Yolunda İlk Çabalar", Belgelerle Türk Tarihi dergisi, Ocak 1968, Sayı: 4. Henry F. Woods, Türkiye Anıları, Çev: F. Çöker, İstanbul, 1976. Hıdır Göktaş, Kürtler İsyan-Tenkil, İstanbul, 1991.

Hilmi Aydın, "Mukaddes Emanetlerimiz", Tarih ve Medeniyet dergisi, Nisan 1999, Sayı: 61.

Hilmi Aydın, "Hırkâ-i Saadet Dairesi", Tarih ve Medeniyet dergisi, Ekim 1996, Sayı: 31.

Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul,1964. Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Tarihi, 1908-1918", Yedigün, 4 Birinci kanun 1935, Sayı: 143.

Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, C.1-2, Ankara, 1994. i. Ethem Gürsel, Kürtçülük Gerçeği, Ankara, 1977.

i. Nuri Gün, Yalçın Çeliker, Masonluk ve Masonlar, İstanbul, 1968, Menteş Mat.

İbrahim Erdinç Şumnu, "Saklı Tarihten Aktüel Yorumlar", Zafer dergisi, Ekim 1988, Sayı: 142.

İbrahim Refik, Tarih Şuuruna Doğru, C.1, İzmir, 1994, C.2, İstanbul, 1997.

İbrahim Refik, Efsane Soluklar, İzmir, 1992, T Ö V Yay.

İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım, Medjidia, Rumania, 1939.

İhsan Süreyya Sırma, II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti, İstanbul, 1985, Beyan Yay.

İhsan Süreyya Sırma, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, İstanbul, 1998, Beyan Yay.

II. Abdülhamid ve Dönemi (Sempozyum Bildirileri), İstanbul, 1992, Seha Neşriyat.

İlhan Bardakçı, imparatorluğa Veda, Hülbe Yay., İstanbul, 1985. İlyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar", http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/cmk.htm

İsmail Çolak, Bitmeyen Hesaplaşma Hilal ile Haçın Bin Yıllık Mücadelesi, İstanbul, 2008, Nesil Yay.

İsmail Çolak, Mahşerin İrfan Ordusu Okuldan Çanakkale'ye, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2008, Nesil Yay.
İsmail Çolak, Doğu-Batı Kavşağında Osmanlı, İstanbul, 2004, Okul/Gelenek Yay.
İsmail Çolak, Yunan İşgalinin Patronu Zaharoff, İstanbul, 2005, Lamure Yay.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Vesikalar", Belleten dergisi, Sayı: 37-40, 1946.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları, Ankara, 1985, Türk Tarih Kur. Yay.
İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul, 1971. İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vakası, İstanbul, 1974. İsmail Mutlu, Sorularla Bediüzzaman Said Nursi, C.2, İstanbul, 1995, Mutlu Yay. İsmet Binark, Ermeni Sorunu, Ankara, 2001, Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay. İsmet Bozdağ, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1986, Pınar Yay. İsmet Parmaksızoğlu, Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler, Ankara, 1983.
Joan Hasliph, Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid, Çev: N. Kuruoğlu, İstanbul, 1964.
Jules Boucher, Paul Naudon, Masonluk Bu Meçhul, Çev: M. Sakar, İstanbul, 1966, Okat Yay. K. Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul, 1957. Kadir Mısıroğlu, Musul Meselesi ve Irak Türkmenleri, İstanbul, 1985. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, 1985.
Kazım Karabekir, I. Dünya Harbi'ne Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?, İstanbul, 1937, Tecelli Mat.
Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, 1996, AFA Yay.

Kemal Mazhar Ahmet, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Çev: M. Düzgün, Ankara, 1992.
Kubilay Baysal, Uluslararası Petrol Sorunları, İstanbul, 1977.
Lale Uçan, "İstanbul Erkek Lisesi", Popüler Tarih dergisi, Şubat 2005, Sayı: 54.
Laurence Evans, Türkiye'nin Paylaşılması, İstanbul, 1972.
Leonard Mosley, Petrol Savaşı, Türkçesi: Halim İnal, Ankara, 1975.
Lothar Rathmann, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, İstanbul.
Lütfi Bey (Simavi), Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul, 1977.
M. Emin Zeki, Kürdistan Tarihi, İstanbul, 1977.
M. Kaya Bilgegil, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, Erzurum, 1980.
M. Philips Price, Türkiye Tarihi, Çev: S. Atalay, İstanbul, 1979, Ararat Yay. M. Rifat, Hakk-ı Vatan Yahut Tarik-i Mücahededе Hakikat Ketm Edilemez, İstanbul, 1328.

M. Şerif Fırat, Doğu illeri ve Varto Tarihi, Ankara, 1983.
M. Şükrü Hanioğlu, Preparation for a Revolution, the Young Turks 1902-1908 (Bir Devrime Hazırlık, Jön Türkler (1902-1908), 2001, Oxford.
M. Tanju Akad, Emperyalizmin Petrol Politikası ve Türkiye, Ankara, 1975.
Mahmut Kemal inal, Son Sadrazamlar, C.3, İstanbul, 1982.
Martin von Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, Çev: R. Yılmaz, Ankara, 1994.
Mehmed Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul, 1976.
Mehmed Selahaddin Bey, İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İstanbul, 1989.
Mehmet Genç, Mehmet Mazak, İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi, İstanbul, 2000, İGDAŞ Yay.

Mehmet Murat, Tatlı Emeller Acı Hakikatler, İstanbul, 1320.
Melek Uyarıcı, "II. Abdülhamid'i Doğru Tanımak", Konya Osmanlı Özel, 24 Mart-Nisan 1999, Sayı: 24.
Mete Tuncay, Cemil Koçak vd., Türkiye Tarihi, C.4, İstanbul, 1989.
Mevlanzâde Rifat, İnkılab-ı Osmaniden Bir Yaprak Yahut 31 Mart 1325 Kıyamı, Kahire, 1329.
Mim Kemal Öke, Ermeni Meselesi, İstanbul, 1986.
Mim Kemal Öke, Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, İstanbul, 1990. Mim Kemal Öke, Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul, 1987. Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus, İstanbul, 1991, Hikmet Neşr. Mim Kemal Öke, Siyonistlerin İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri, C.1, İstanbul, 1982.
Mim Kemal Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu, İstanbul, 1982. Mithat Cemal Kuntay, Mehmed Akif, İstanbul, 1997, Timaş Yay. Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979, Remzi Kit. Muallim dergisi, 15 Nisan 1334 (1918), Sayı: 21.
Murat Özyüksel, Osmanlı-Alman ilişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolu İstanbul, 1988.
Mustafa Armağan, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı, İstanbul, 2006, Ufuk Kitap.
Mustafa Köker'in Röportajı, Tarih ve Düşünce dergisi, Ekim 2003, Sayı: 43.
Mustafa Müftüoğlu, Her Yönüyle Sultan İkinci Abdülhamid, İstanbul, 1985, Çile Yay. Mustafa Müftüoğlu, Tarihi Gerçekler, C.2, İstanbul, 1993, Seha Neşriyat. Mustafa Turan, 31 Mart Faciası, İstanbul,1966. Mümtaz Turhan, Garplılaşmanın Neresindeyiz?, İstanbul, 1972. Münir Cerid, Petrol Emperyalizmi, Ankara, 1965.
N. Nazif Tepedelenlioğlu, ilan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid, İstanbul, 1960.
Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, İstanbul, 1991.
Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914, İstanbul, 2003, İletişim Yay.
Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âlî", Tarih ve Toplum dergisi, Şubat 1999, Sayı: 18.
Nahid Sırrı Örik, Abdülhamid'in Haremi, İstanbul, 1989, Arba Yay.
Necdat Kurdakul, Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu'ya Şark Meselesi, İstanbul, 1976.

Necdet Sevinç, Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı, İstanbul, 1978, Kutsan Yay.
Necip Fazıl Kısakürek, Rapor 10, İstanbul, 1980, Büyük Doğu Yay.
Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan, İstanbul, 1988, Büyük Doğu Yay..
Necmettin Şahiner, Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor, C.1, İstanbul, 1994, Yeni Asya Yay.

Nejat Göyünç, Osmanlı idaresinde Ermeniler, İstanbul, 1983.
Nejat Gülen, Dünden Bugüne Bahriyemiz, İstanbul, 1988.
Nezih Özokur, "Çalınan Hazineler", Zafer dergisi, Aralık 1987, Sayı: 132.
Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1977.
Nihat Sami Banarlı, Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri, İstanbul, 1984, Kubbealtı Neşr.
Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul,1975.
Nükhet Turgut, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı" Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Editörler, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım Yay., İstanbul, 1986

O. N. Bozkurt, "Yunan Politika Oyunu", Türk Kültürü dergisi, Ocak 1966, Sa-yı:39.

Orhan Koloğlu, Abdülhamid ve Masonlar, İstanbul, 1991, Gür Yay. Orhan Koloğlu, Abdülhamid Gerçeği, İstanbul, 1987, Gür Yay. Orhan Koloğlu, Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid, İstanbul, 2005, İletişim Yay. Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu", Popüler Tarih dergisi, Ocak 2005, Sayı: 53. Osman Aytar, Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna, İstanbul, 1992. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C.3, İstanbul, 1941. Osman Nuri, Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1327. Osman Nuri Lermioğlu, Halkın istemediği inkılâp: Meşrutiyet, İstanbul, 1976, Sabah Yay. Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yay.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.11, Belge No: 34, İstanbul, 1988, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay.

Osmanlı Geriledi mi?, Haz: M. Armağan, İstanbul, 2006, Etkileşim Yay.

Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, C.6, Türkiye Gazetesi Yay.

Ömer Faruk Yılmaz, "Türkiye'de Yahudi Oyunları", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63.

Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, Ankara, 1982.

Pierre Fontaine, Petrolün Sırları, Çev: E. Alkan, (Baskı yeri ve tarihi yok). Prens Sabahattin, ittihat ve terakki'ye Son Mektuplar, İstanbul, 1327, Mahmut Bey Mat. "Prof. Kemal Karpat ile Tarih, Osmanlı ve II. Abdülhamid Üzerine...", ilim ve Sanat dergisi, Sayı: 44-45, 1997. Rafet Ballı, Kürt Dosyası, İstanbul, 1991. Ragıp Akyavaş, "Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar", Resimli Tarih Mecmuası, Ocak 1953, Sayı: 37. Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988. Raif Karadağ, Petrol Fırtınası, İstanbul, 1988.

Raşit Metel, "Denizaltıcılık Tarihimiz-2", Belgelerle Türk Tarihi dergisi, Mart 1969, Sayı: 18.

Rıchard Levvinsohn, Esrarengiz Avrupalı Zaharoff, Çev: O Muhtarlı, İstanbul, 1991. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, C.2, İstanbul, 1968. S. Nafiz Tansu, Madalyonun Tersi, İstanbul, 1970. Sadi Koçaş, Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, İstanbul, 1990. Safahat, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara, 1990, Kültür Bak. Yay. Said Naum Duhani, "Beyoğlu Pera iken: 5-Diğer Simalar", Hayat Tarih Mecmuası, Ağustos 1968, Sayı: 7. Said Nursi, Divan-ı Örfi, İstanbul, 1978. Said Nursi, İçtimai Reçeteler, İstanbul, 1990, Tenvir Neşr. Said Nursi, Münazarat, İstanbul, 1998, Yeni Asya Neşr. Sakıp Selçuk Günay, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Erzurum, 1983. Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1987. Sami Öngör, Ortadoğu, Ankara, 1965.

Selim Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet inönü", Toplum ve Bilim dergisi, Kış 1985, Sayı: 28.

Selim Yıldız, Osmanlı, İstanbul, 2004, Nesil Yay.

Selma Güngör, "İkinci Meşrutiyetin Demokrasi Açısından Tarihi",

Sina Aksin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara, 1996, İmaj Yayıncılık.

Sina Aksin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)," Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Dovloti 1600 1908, İstanbul, 1997, Cem Yayınevi.

Sina Aksin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul,1987.

Sina Aksin, 100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki, İstanbul, 1987.

Sina Aksin, 31 Mart Olayı, İstanbul, 1972.

Son Havadis gazetesi, 12 Şubat 1966 tarihli sayısı.

Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.2, İstanbul, 1983.

Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Türkçesi: B. Kazmacı, C.2, İstanbul, 1987.

Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, İstanbul, 1984, Dergâh Yay.

Süheyl Ünver, "Dr. Hüseyin Hulki Almanya'da", Dirim, Sayı: 3, 1950.

Süleyman Kocabaş, Çarpıtılan Tarihimiz, İstanbul, 2000, Vatan Yay.
Süleyman Kocabaş, Hindistan ve Petrol Uğruna Yapılanlar, İstanbul, 1986, Vatan Yay.
Süleyman Kocabaş, "Siyonistlerle Neden Savaştık?", Tarih ve Medeniyet dergisi, Haziran 1999, Sayı: 63. Süleyman Kocabaş, Tarihimizde Komplolar, İstanbul, 1997, Vatan Yay. Süleyman Kocabaş, Türkiye ve İngiltere, İstanbul, 1985, Vatan Yay.
Süleyman Nazif, Yıkılan Müessese, İstanbul, 1927.
Ş. Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, 101 Soruda Türklerin Kürt Boyu, Ankara, 1984.
Ş. Süreyya Aydemir, Tek Adam, C.1, İstanbul, 1972, Remzi Kit. Şadiye Osmanoğlu, Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri, İstanbul, 1960. Şark Feylesofu, İttihat Cemiyeti Ne Yaptı?, İstanbul, 1328. Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İstanbul, 2004, İletişim Yayınları.
Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Haz: M. Türköne, T. Önder, İstanbul, 1991.

Şerif Paşa, Meşrutiyete Doğru Ben ve Hayatım, İstanbul, 1911. Şeyhülislâm Cemalettin Efendi, Siyasi Hatıratım, Haz: E. Düzdağ, İstanbul, 1978.
Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul, 1985.
Şükrü S.Gürel, Orta-Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara,1979.
T. G. Djuvara, Türkiye'yi Parçalamak için 100 Plan, Tere: Y. Üstün, İstanbul, 1979.
T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), C.1, İstanbul, 2003, Bilgi Üniversitesi Yay.
T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, İstanbul,1989.
T. Zafer Tunaya, Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960.
Tahsin Banguoğlu, Kendimize Geleceğiz, İstanbul, 1984. Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid, İstanbul, 1990, Boğaziçi Yay. Tahsin Ünal, Türk Siyasi Tarihi, Ankara, 1977.
Tahsin Üzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, TTK Yay. Talat Paşa'nın Anıları, Haz: A. Kabacalı, İstanbul, 1990. Tarık Dursun K., Bir Damla Kan Bir Damla Petrol, İstanbul, 1965. Tarihte Türk-ingiliz ilişkileri, T.C. Gen. Kur. Başk., Ankara, 1975. Tevfik Çavdar, Osmanlı'nın Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul, 1970. Toplumsal Tarih dergisi, Ağustos 2003, Sayı: 116.
İlk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
Vahdettin Engin, "ABD'İİ Felaketzedelere Osmanlı Bağışı", Tarih ve Düşünce dergisi, Ocak 2000, Sayı 3

Vahdettin Engin, II. Abdülhamid ve Dış Politika, İstanbul, 2005, Yeditepe Yay. Vedat Örfi, Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sani, İstanbul, 1331. Vehbi Vakkasoğlu, Başkasının Günahına Ağlayan Adam, İstanbul, 2005, Nesil Yay.
Vehbi Vakkasoğlu, "31 Mart Oyunu", Köprü dergisi, Nisan 1982, Sayı: 61. Vladan Georgevitch, Türk Devrimi ve istikbali, İstanbul, 2005, İletişim Yay. Y. Kenan Necefzade, II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1967. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1994, Kültür Koleji Yay. Yeni Gazete, 5 Ekim 1977.
Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, C.7, İstanbul, 1978, C.12, İstanbul,1968.
Yunus Nadi, İhtilal-i ve İnkılâb-ı Osmani, İstanbul, 1325.

Yusuf Akçura, Şark Meselesine Dair Tarihi Siyasi Notlar, İstanbul, 1336.
Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, İstanbul,1967.
Zaman gazetesi, 13 Eylül 1997, 18 Şubat 2004.
Ziya Şakir (Soko), Talat, Enver ve Cemal Paşalar, İstanbul, 1944, Ahmet Said Mat.